REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XVIII, NR. 3–4
mai–august 2007

S U M A R

SISTEMUL COMUNIST – GERMINAȚIE ŞI DISPARIȚIE

† EUGEN DENIZE, Serviciile de informații americane despre situația din Uniunea Sovietică în anii ’80 şi ’90 ai secolului XX 211
MIOARA ANTON, Miza unei dizidențe. Relațiile româno-sovietice şi criza din Orientul Mijlociu. Iunie 1967 229
CEZAR MÂȚĂ, Comuniști în atenția organelor puterii: anul 1941 237

SCENA PUTERII – REGIE ŞI CULISE

ADRIAN-SILVAN IONESCU, Ceremoniile încoronării din 1881 şi resuscitarea tematicii istorice în plastica națională 259
MARIAN STROIA, 11 februarie şi 10 mai 1866: o paralelă istorică 269
OVIDIU CRISTEA, „Cu acest feliu de pompă i-au dus”: un „spectacol” pentru un caz de „hiclenie” în veacul al XVII-lea 279
OANA RIZESCU, Controlarea slujbaşilor domneşti: între fermitate şi „voie vegheată”. Studiu de terminologie istorică 299

JOCUL ALIANȚELOR – TEXT ŞI CONTEXT

ILEANA CĂZAN, Frontul antiotoman şi noul echilibru de forțe în Balcani şi la linia Dunării (1683–1718) în istoriografia română veche 307
VIRGIL CIOCÎLTAN, Premisele tratatului otomano-genovez din 1387 327

MENTORI, MAEŞTRI ŞI STUDENȚI

BOGDAN POPA, Maeştri şi profesori de educație fizică în România interbelică 341
DANIEL CITIRIGĂ, Congresul studenților de la Târgu-Mureş (3–5 aprilie 1936). Ideologie, propagandă şi antisemitism 353

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 207–428

SURSE ŞI INTERPRETARE

TÜDŐS S. KINGA, Conscripţiile şi urbariile din epoca Principatului transilvănean. Cazul Ţinutului Secuiesc 367
ŞERBAN MARIN, Un fiu de doge la curtea ţarului Simeon al Bulgariei. Cazul lui Pietro Badoaro 375
RADU ŞTEFAN VERGATTI, Vlad Ţepeş şi oraşul Câmpulung Muscel..... 393

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Simpozionul: „Third International Congress on Islamic Civilisation in the Balkans", Bucureşti, 1–5 noiembrie 2006 (*Nagy Pienaru*); Conferinţa: „Revisiting South Eastern Europe: Comparative Social History of the 19th and 20th Centuries", Bochum, Universitatea Ruhr, Institut für soziale Bewegungen, 25–28 ianuarie 2007 (*Anca Şincan*); Colocviul: „Ştefan cel Mare. Izvoare şi interpretări", Iaşi, 15 martie 2007 (*Ovidiu Cristea*); Masa rotundă: „Perspective ale noii istoriografii italiene şi române", Bucureşti, 22 martie 2007 (*Raluca Tomi*); Conferinţa: „Modernizarea în România în secolele XIX–XX", Cluj, 21–24 mai 2007 (*Raluca Tomi*); Sesiunea anuală de comunicări ştiinţifice a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", 5–6 iunie 2007 (*Nagy Pienaru*); Programul „Europa centrală, ţările române şi spaţiul pontic". Lista comunicărilor din octombrie 2006–iunie 2007..... 401

NOTE ŞI RECENZII

*** *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok*, coord. EGRY GÁBOR, FEITL ISTVÁN, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 496 p. (*Viorel Achim*); *** *Războiul Crimeii. 150 de ani de la încheiere*, coord. ADRIAN–SILVAN IONESCU, Edit. Istros, Brăila, 2006, 322 p. (*Bogdan Popa*); REYNALD ABAD, *Le grand marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, 1030 p. (*Simion Câlţia*); SUSANA ANDEA, *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati şi epoca sa. Documente,* Edit. Supergraf, Cluj-Napoca, 2005, 252 p. (*Andrei Pippidi*); ANTONY BEEVOR, *Berlin. Căderea – 1945,* Edit. RAO, Bucureşti, 2005, 604 p. (*Radu Ştefan Vergatti*); FEINSTEIN H. CHARLES, THOMAS MARK, *Making History Count. A Primer in Quantitative Methods for Historians*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 548 p. (*Irina Gavrilă*); MAJA PHILIPPI, *Kronstadt*, Edit. Aldus, Braşov, 2006, 270 p. (*Alexandru Ciocîltan*); GERNOT NUSSBÄCHER, *Caietele Corona. Contribuţii la istoria Braşovului. Caietul 4,* Edit. Aldus, Braşov, 2005, 66 p. (*Alexandru Ciocîltan*); ERIKA DIANE RAPPAPORT, *Shopping for pleasure. Women in the Making of London's West End*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2000, 324 p. (*Ramona Caramelea*) 413

IN MEMORIAM

† Teresa Ferro (*Ioan-Aurel Pop*) 427

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XVIII, Nos. 3–4

May–August 2007

CONTENTS

THE COMMUNIST SYSTEM – GERMINATION AND EXTINCTION

† EUGEN DENIZE, The American Intelligence Services on Developments in the Soviet Union in the Eighties and Nineties of the Twentieth Century 211
MIOARA ANTON, The Stakes of Dissidence. Romanian-Soviet Relations and the Middle East Crisis. June 1967..... 229
CEZAR MÂȚĂ, Communists under Surveillance by the Power Institutions: The Year 1941 ... 237

THE GAME OF POWER – DIRECTION AND BACKSTAGE

ADRIAN–SILVAN IONESCU, The 1881 Coronation Ceremonies and the Revival of Historical Themes in National Plastic Arts 259
MARIAN STROIA, 11 February and 10 May 1866: A Historical Parallel 269
OVIDIU CRISTEA, "With Such Pump They Were Escorted": A "Mock Triumph" in a Case of Felony in the 17th Century..... 279
OANA RIZESCU, Princely Authority over the Administrative Personnel: Between Determination and Favors – "Voie Vegheată". A Study in Historical Vocabulary 299

THE GAME OF ALLIANCES – TEXT AND CONTEXT

ILEANA CĂZAN, The Anti-Ottoman Front and the New Balance of Power in the Balkans and on the Danube Line (1683–1718) in Old Romanian Historiography 307
VIRGIL CIOCÎLTAN, Premises of the Ottoman-Genoese Treaty of 1387..... 327

MENTORS, PROFESSORS AND STUDENTS

BOGDAN POPA, Coaches and Sports Teachers in Interwar Romania..... 341
DANIEL CITIRIGĂ, The Students' Congress of Târgu-Mureş (3–5 April 1936). Ideology, Propaganda and Anti-Semitism..... 353

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 207–428

SOURCES AND INTERPRETATION

TÜDŐS S. KINGA, Conscription Ledgers and *Urbaria* from the Time of the Transylvanian Principality. The Szekler County 367
ŞERBAN MARIN, A Doge's Son at the Court of Tsar Symeon of Bulgaria. The Case of Pietro Badoaro 375
RADU ŞTEFAN VERGATTI, Vlad the Impaler and the Town of Câmpulung Muscel 393

SCIENTIFIC LIFE

Symposium: "Third International Congress on Islamic Civilisation in the Balkans", Bucharest, 1–5 November 2006 (*Nagy Pienaru*); Conference: "Revisiting South Eastern Europe: Comparative Social History of the 19th and 20th Centuries", Bochum, University of Ruhr, Institut für soziale Bewegungen, 25–28 January 2007 (*Anca Şincan*); Colloquy: "Steven the Great. Sources and Interpretations", Iaşi, 15 March 2007 (*Ovidiu Cristea*); Round Table: "New Developments in Italian and Romanian Historiography", Bucharest, 22 March 2007 (*Raluca Tomi*); Conference: „The Modernization of Romania in the 19th and 20th Centuries", Cluj, 21–24 May 2007 (*Raluca Tomi*); Annual Session of Scientific Communications at the "Nicolae Iorga" History Institute, 5–6 June 2007 (*Nagy Pienaru*); "Central Europe, the Romanian Principalities and the Pontic Space" Program. List of Papers, October 2006–June 2007 401

NOTES AND REVIEWS

*** *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok*, coord. by EGRY GÁBOR, FEITL ISTVÁN, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 496 pp. (*Viorel Achim*); *** *Războiul Crimeii. 150 de ani de la încheiere* (150 Years Since the End of the Crimean War), coord. by ADRIAN-SILVAN IONESCU, Edit. Istros, Brăila, 2006, 322 pp. (*Bogdan Popa*); REYNALD ABAD, *Le grand marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, 1030 pp. (*Simion Câlţia*); SUSANA ANDEA, *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati şi epoca sa. Documente* (The Princely Court Physician Bartolomeo Ferrati and His Epoch. Documents), Edit. Supergraf, Cluj-Napoca, 2005, 252 pp. (*Andrei Pippidi*); ANTONY BEEVOR, *Berlin. Căderea – 1945* (Berlin. The Fall – 1945), Edit. RAO, Bucureşti, 2005, 604 pp. (*Radu Ştefan Vergatti*); FEINSTEIN H. CHARLES, THOMAS MARK, *Making History Count. A Primer in Quantitative Methods for Historians*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 548 pp. (*Irina Gavrilă*); MAJA PHILIPPI, *Kronstadt*, Edit. Aldus, Braşov, 2006, 270 pp. (*Alexandru Ciocîltan*); GERNOT NUSSBÄCHER, *Caietele Corona. Contribuţii la istoria Braşovului. Caietul 4* (The Corona Ledgers. Contributions to the History of Braşov. Ledger 4), Edit. Aldus, Braşov, 2005, 66 pp. (*Alexandru Ciocîltan*); ERIKA DIANE RAPPAPORT, *Shopping for pleasure. Women in the Making of London's West End*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2000, 324 pp. (*Ramona Caramelea*) 413

IN MEMORIAM

† Teresa Ferro (*Ioan-Aurel Pop*) 427

SISTEMUL COMUNIST – GERMINAȚIE ȘI DISPARIȚIE

SERVICIILE DE INFORMAȚII AMERICANE DESPRE SITUAȚIA DIN UNIUNEA SOVIETICĂ ÎN ANII ’80 ŞI ’90 AI SECOLULUI XX

† EUGEN DENIZE

Războiul Rece, declanşat la foarte scurt timp după încheierea celui de-al doilea Război Mondial, a opus nu numai două superputeri, Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică, ci două sisteme economico-sociale, politico-ideologice şi culturale pe care le reprezentau acestea. A fost un conflict asemănător războaielor religioase din secolele XVI şi XVII, care, deşi nu s-a transformat într-un conflict deschis, a cuprins toate sferele de activitate ale umanității. Dacă *Războiul Rece* a însemnat lipsa unei confruntări directe militare între sovietici şi americani, nu este mai puțin adevărat că el a reprezentat şi un şir de confruntări directe deosebit de sângeroase cum ar fi războiul din Coreea, războaiele din Indochina, războiul din Algeria, războaiele dintre India şi Pakistan, din Orientul Mijlociu, din Africa şi America Latină. Evident însă că toate aceste conflicte sângeroase nu puteau rezolva contradicțiile principale provocate de *Războiul Rece*. Mult mai importante în ceea ce priveşte confruntarea dintre cele două blocuri, sovietic şi american, au fost războiul economic, probabil elementul esențial al *Războiului Rece,* şi războiul rețelelor de spionaj, care, fără să fie atât de vizibil, a avut un rol esențial în adoptarea unor decizii cât mai corecte de către cele două superputeri. Din acest punct de vedere am avut posibilitatea să consultăm pe internet, în luna martie a anului 2006, patru rapoarte estimative ale serviciilor de informație americane despre situația din Uniunea Sovietică şi despre perspectivele de evoluție ale acesteia (http:www.mtholyoke.edu/acad/coldwar.htm). Evident, sunt rapoarte de sinteză întocmite de Agenția Centrală de Informații (C.I.A.) pe baza informațiilor culese de toate agențiile de informații americane abilitate în acest sens. Primul raport, pe care-l vom lua în discuție, datează din luna septembrie 1986, de la începuturile mandatului lui Mihail Gorbaciov (anexa I) ca secretar general al partidului comunist şi reprezintă o privire de ansamblu asupra industriei de armament şi asupra înarmărilor Uniunii Sovietice în ultimele două decenii. Raportul aprecia că în aceste ultime două decenii Uniunea Sovietică s-a înarmat la un nivel neegalat nicăieri în lume. Peste 50.000 de tancuri, 80.000 de vehicule blindate uşoare,

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 211–228

9.600 de rachete balistice strategice, 50.000 de avioane, 650.000 de rachete sol-aer şi 270 de submarine intraseră în dotarea forţelor armate începând cu 1965. În acelaşi timp, americanii considerau că sovieticii construiseră cea mai mare industrie de armament din lume. În general 50 de mari întreprinderi de proiectare lucrau simultan la dezvoltarea a 150–200 de arme noi. Armamentul, se arăta în raport, era asamblat în aproximativ 150 de complexe industriale majore răspândite pe tot teritoriul. Proiectanţii şi producătorii de armament primeau sprijinul a mii de organizaţii industriale şi academice. Potrivit raportului estimativ al CIA, producţia de armament se caracteriza încă din anii 1920 prin: 1) conducerea centralizată a partidului şi a organizaţiilor guvernamentale, continuitate şi stabilitate a personalului şi a programului; 2) autorizaţia finală dată de conducerea partidului în privinţa programelor de înarmare şi a fondurilor necesare; 3) proiectarea relativ simplă şi cu riscuri minime a armamentului folosindu-se mai ales componente standard şi tehnologii existente şi verificate; 4) sisteme de producţie uşoare, care pot fi fabricate fără o bază industrială şi tehnologică sofisticată şi care necesită o forţă de muncă semicalificată sau chiar necalificată; 5) producţia pe scară largă a aceluiaşi tip de armă; 6) dezvoltarea armamentului prin îmbunătăţiri treptate şi nu prin crearea de sisteme şi subsisteme complet noi.

Dezvoltarea economiei şi a tehnologiei, precum şi ameninţările externe îi determină însă pe sovietici, se arăta în raportul CIA, să modifice aceste strategii. Încetinirea ratei de creştere a economiei în deceniul ’70 şi constrângerile dure în privinţa disponibilităţii resurselor cheie i-au făcut pe liderii sovietici, arătau analizele CIA, să pună accentul mai mult decât în trecut pe eficienţă. În acelaşi timp, dezvoltarea armamentului în Vest şi programele cercetării şi dezvoltării în acest domeniu i-au făcut să caute să dezvolte capacităţile şi performanţele armamentului. Din acest punct de vedere analiştii CIA constatau importante schimbări în activitatea complexului militar industrial.

În privinţa alocării resurselor, aceasta se va face cu mult mai multă atenţie şi eficienţă. Nevoile armatei rămân o prioritate, însă vor fi contrabalansate de dezvoltarea şi a altor ramuri industriale, a serviciilor şi a bazei tehnologice în ansamblu. *În privinţa dezvoltării armamentelor,* se va pune un mai mare accent pe tehnologie avansată şi proiecte complexe. *În privinţa producţiei,* va scădea cantitatea şi va creşte calitatea armamentului, se va căuta prelungirea duratei de serviciu a sistemelor mai vechi. *În privinţa bazei industriale* analiştii CIA considerau că se va pune accentul mai mult pe renovarea şi modernizarea facilităţilor existente decât pe construirea unor noi întreprinderi. Ei arătau că mai rapid decât producţia de armament se va dezvolta suportul ei tehnologic, mai ales în radioelectronică, telecomunicaţii, materiale speciale, sisteme de ghidare. *În privinţa administraţiei,* vor avea loc puţine schimbări în domeniul planificării şi managementului, dar se va încuraja şi aici calitatea în detrimentul cantităţii. Nu va

fi modificat însă sistemul central de planificare prin acordarea unei mai mari libertăți de manevră managerilor de la nivel local. În ansamblu, complexul militar-industrial va continua să dețină cea mai importantă parte din economia sovietică. *În privința căutării de ajutor din afară,* CIA considera că sovieticii vor impulsiona, dar vor şi suporta costurile construirii bazei tehnico-ştiinţifice a aliaţilor lor est-europeni. În consecință, ei vor căuta să importe mai multe echipamente şi mai multă tehnologie de la aceştia. Vor încerca, de asemenea, să mărească achizițiile de tehnologie din Vest. Analiştii CIA arătau că în viitorul previzibil sovieticii vor dispune de forțe armate cu o mai mare capacitate de mobilitate, de supraviețuire şi de ripostă. Sovieticii vor accelera modernizarea şi întrepătrunderea dintre sectorul militar şi cel civil al economiei. Deşi baza internă de cercetare şi dezvoltare se va confrunta cu multe dificultăți, unele dintre acestea vor fi depăşite datorită agresivității spionajului tehnologic practicat de KGB şi GRU, astfel încât capacitățile lor militare vor rămâne competitive în multe domenii.

În orice situație, conchideau analiştii CIA, complexul militar-industrial sovietic va rămâne o forță importantă în anii '90. Va fi principalul promotor al noilor tehnologii şi va absorbi o mare parte din resursele Uniunii Sovietice. Conducătorii săi vor continua să joace un rol important în politica sovietică şi de performanțele sale va depinde puterea sovietică mai mult decât în momentul actual, adică septembrie 1986.

Din acest raport estimativ rezultă pe de o parte preocuparea pe care administrația Reagan o manifesta constant față de creşterea puterii militare sovietice, care va atinge apogeul în anii imediat următori, şi mai puțin percepția unor fenomene de disoluție care începuseră să se manifeste, este adevărat, destul de slab şi de vag, în cadrul puterii sovietice de la nivel central şi local. Interesant de semnalat în acest sens este un raport estimativ alcătuit de CIA la începuturile existenței administrației Reagan în noiembrie 1982, intitulat *Societatea sovietică în anii 1980. Probleme şi perspective* (anexa II). Trebuie să avem în vedere faptul că acest raport a fost alcătuit, probabil, imediat după moartea lui Brejnev şi că el se baza pe informații culese în ultima perioadă a vieții acestuia, care indicau în mod evident fenomene de stagnare şi regres, dar tendințele sesizate de spionajul american aveau în general ca rezultat aprecierea că indiferent de evoluție Uniunea Sovietică va continua să aibă o conducere stabilă, chiar dacă slăbită.

Analiştii CIA arătau că atât observatorii din Vest, cât şi numeroşi oficiali sovietici recunoşteau faptul că Uniunea Sovietică se va confrunta cu un larg spectru de probleme sociale, economice şi politice, inclusiv cu o stare socială de rău generalizată cu tensiuni etnice, frustrări ale consumatorilor şi nemulțumiri politice.

Măsura în care aceste probleme interne vor afecta regimul rămânea totuşi, în concepția analiştilor CIA, o întrebare la care puteau fi date mai multe răspunsuri. Unii observatori considerau că regimul va avea puține probleme legate de

nemulțumirile populației, dar alții credeau că eşecurile economice vor agrava problemele interne şi, în cele din urmă, vor eroda credibilitatea regimului, mărind astfel pe termen lung posibilitatea îndeplinirii perspectivelor unor schimbări politice fundamentale. Indiferent însă de prognoze, CIA considera că aceste probleme vor constitui o provocare pentru noua conducere sovietică în frunte cu Andropov.

În continuare raportul estimativ se opreşte asupra a trei probleme esențiale: calitatea vieții, tensiunile etnice şi deosebirile de păreri politice. Dintre acestea, nemulțumirea populară datorată declinului calității vieții reprezenta în concepția analiştilor CIA cea mai serioasă şi imediată provocare pentru Biroul Politic. Aşa cum indicau sursele de pe teren, sovieticii nu mai cred că standardul lor de viață va continua să se îmbogățească. Insatisfacția populară şi cinismul par să fie în creştere. Acest lucru avea un impact negativ asupra productivității economice şi putea submina treptat credibilitatea regimului. Aceste nemulțumiri au condus deja la câteva greve şi demonstrații izolate care au atras însă imediat atenția conducerii Uniunii Sovietice. Alte manifestări ale nemulțumirii – criminalitatea, corupția şi alcoolismul fiind cele mai importante – deşi erau evidente, nu constituiau o provocare directă la adresa regimului. Cu toate acestea, astfel de manifestări erau dăunătoare în privința atingerii obiectivelor economice, a climatului social în general şi deveneau şi mai dăunătoare datorită ratei mici de creştere economică.

Tensiunile etnice, considera CIA, înrădăcinate în problemele culturale, demografice, economice şi politice, constituiau o altă vulnerabilitate majoră a regimului sovietic şi, deşi latente, aveau un potențial exploziv foarte mare. În prezent, se arăta în raport, nu existau mişcări semnificative în acest sens printre naționalitățile din URSS. Politica regimului care oferea minorităților naționale o anumită autonomie lingvistică, teritorială, culturală şi administrativă, care a ridicat standardul de viață, a lărgit baza educațională, dar în acelaşi timp a folosit permanent forța pentru a reprima orice formă de nemulțumire, fusese încununată de succes în mare măsură. Deşi potențialul pentru revolte politice şi violențe sporadice în republicile baltice rămânea destul de ridicat datorită nemulțumirilor economice, demografice şi culturale, impactul lui era mic la scara Uniunii Sovietice şi putea fi reprimat cu uşurință. Totuşi, odată cu trecerea timpului, în câteva decenii probabil, considerau analiştii CIA, probleme similare puteau avea consecințe mult mai importante în Asia Centrală, musulmană, impunând regimului o politică mai suplă şi mai eficientă.

În sfârşit, considerau analiştii CIA, nemulțumirile politice, religioase şi culturale exprimate mai ales de mişcarea dizidentă sovietică constituiau până în acel moment o provocare majoră pentru controlul politic exercitat de regim asupra societății. Cu toate acestea, dizidenții sovietici provocau îngrijorare deoarece acțiunile lor aveau un impact internațional şi deranjau regimul, acesta temându-se

că ei ar putea să articuleze diferitele forme de nemulţumiri populare într-o nemulţumire generalizată. Astfel se explicau, de altfel, măsurile dure aplicate împotriva dizidenţilor. Cu toate acestea mişcarea dizidenţilor, departe de a da semne de dispariţie, ar putea pe termen lung, arăta raportul CIA, să se dezvolte dacă va reuşi să capitalizeze nemulţumirea crescândă, cinismul şi alienarea tot mai pronunţate ale populaţiei. În continuare, în raport se arăta că încetinirea bruscă a creşterii economice la mijlocul anilor ’70 constituie principalul element care ar putea să lege la un loc toate aceste probleme şi să le facă potenţial mai periculoase pentru regim. Dacă această tendinţă nu se inversează, alienarea şi cinismul crescând mai ales în rândul tinerilor, criminalitatea, corupţia şi alcoolismul se vor înrăutăţi. Regimul, deşi are pârghiile necesare pentru a acţiona asupra economiei centralizate în mod absolut, nu va reuşi să refacă însă conjunctura favorabilă din anii ’60 şi prima jumătate a anilor ’70, atunci când s-a realizat o substanţială îmbunătăţire a standardului de viaţă. În ciuda acestei situaţii, raportul arăta că aparatul de represiune, tradiţionala pasivitate a populaţiei şi respectul ei faţă de autorităţi vor oferi acestuia puterea necesară pentru a zăgăzui şi suprima nemulţumirile deschise.

Raportul CIA arăta că totuşi Biroul Politic va trebui să aibă în vedere adoptarea unor decizii dificile cu privire la alocarea resurselor şi a noilor forme de management economic în scopul de a redresa situaţia economică. Analiştii CIA nu erau însă siguri cum va face acest lucru noua conducere. Ei considerau că aceasta, deşi vorbea despre reforme majore, probabil avea să se bizuie în continuare, în principal, pe aparatul de represiune, căutând să evite un declin generalizat al standardului de viaţă, care a devenit baza reală a legitimităţii sale. Analiştii CIA apreciau că probabil noua conducere sovietică împreună cu Mihail Gorbaciov va apela la metodele tradiţionale de control şi suprimare a nemulţumirilor şi conflictelor. Aceste analize realizate de CIA au suferit modificări destul de importante după venirea lui Mihail Gorbaciov la putere şi, mai ales, după ce acesta a dovedit că ştie şi este capabil să-şi consolideze poziţiile în detrimentul elementelor din vechea gardă brejnevistă. În acest sens, semnificativ este raportul de sinteză alcătuit de CIA la 2 februarie 1987 referitor la provocările interne cărora avea să le facă faţă Gorbaciov (anexa III). Raportul începea prin a scoate în evidenţă realizările incontestabile ale secretarului general al PCUS. Astfel, se arăta că el a reuşit să consolideze propria putere cu o viteză fără precedent, a pus în mişcare un program ambiţios de revitalizare economică, care a dat deja câteva rezultate, a mărit standardele de responsabilitate ale birocraţiei şi a îmbunătăţit imaginea conducerii sovietice în ţară şi în străinătate. Dar cele mai mari provocări pentru Gorbaciov, arăta raportul, se aflau în viitor. Schimbările pe care el le-a întreprins erau, în concepţia analiştilor CIA, insuficiente în atingerea scopurilor pe care şi le propusese. În anii imediat următori, arătau aceştia, el va avea de ales

între abandonarea acestor obiective şi schimbări care ar fi provocat o erodare a puterii sale şi a împinge mai departe conducerea sovietică spre măsuri politice controversate.

În ceea ce privea revitalizarea economiei, aceasta era o problemă prioritară a lui Gorbaciov, de ea depinzând securitatea naţională şi influenţa externă a Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, raportul arăta că măsurile adoptate de el se înscriu pe o linie tradiţională, cum ar fi întărirea disciplinei, consolidarea organizatorică, promovarea tinerilor, reorientarea investiţiilor etc., şi deşi ele păreau impresionante şi semnificative din perspectivă sovietică, nu aveau cum să ducă la creşterea economică şi la progresul tehnologic dorite de Gorbaciov în anii următori deoarece nu atacau structurile anchilozate ale economiei. Pentru aceasta, se arăta în raportul CIA, este nevoie de reforme radical-economice, dar riscante din punct de vedere politic. Se arăta că Gorbaciov era deja confruntat cu o puternică opoziţie din partea acelora care-şi vedeau statutul, sinecurile şi chiar locurile de muncă ameninţate. Aici lupta urmează să se dea mai ales în jurul politicii de cadre a lui Gorbaciov, care urmărea înlocuirea birocraţilor din guvern şi partid cu elemente mai dinamice şi mai eficiente.

În ceea ce priveşte controlul birocraţiei, raportul CIA arăta că Gorbaciov, pentru a-şi putea aplica reformele, va fi obligat să transforme această categorie socială, renumită pentru abilitatea sa de a rezista în faţa hotărârilor conducerii, într-un instrument mai receptiv şi mai eficient de schimbare. Din cauza rezistenţelor, acest obiectiv nu va putea fi realizat decât prin măsuri de forţă. În acelaşi timp controlul asupra Biroului Politic se anunţa a fi una din cele mai mari provocări la adresa liderului sovietic, iar limitarea cheltuielilor pentru înarmare se anunţa deosebit de importantă, deoarece de ea depindea revitalizarea economiei, precum şi relaţiile cu SUA, probabil foarte controversate în rândul elitei sovietice.

Indiscutabil însă că una din provocările cele mai importante căreia trebuia să-i facă faţă Gorbaciov era controlul asupra presiunilor sociale. Gorbaciov aflase probabil, se susţinea în raportul CIA, că populaţia sovietică, obişnuită de mult timp cu un stat paternalist, care asigură stabilitatea locurilor de muncă şi necesităţile de bază la preţuri mici, constituie un obstacol major pentru transformările social-economice pe care el le preconiza. Regimul i-a presat deja pe muncitori să fie mai productivi, dar a refuzat să aloce resurse mai mari pentru consum. Mulţi reformatori sovietici, se arăta în raport, consideră că schimbările în politica socială – reducerea subsidiilor pentru necesităţile de bază, o structură mai puţin egalitaristă cu o atitudine mai tolerantă faţă de somaj – sunt necesare pentru a îmbunătăţi performanţele economiei. Analiştii CIA apreciau că deşi dificultăţile sociale nu par să se transforme într-o criză de proporţii în următorii cinci ani, Gorbaciov va trebui să ţină situaţia sub control pentru a asigura creşterea productivităţii şi a preveni creşterea nemulţumirilor.

Din perspectivă istorică putem observa cu uşurinţă că această analiză a CIA acorda mult mai mult timp lui Gorbaciov decât avea acesta în realitate şi considera că potenţialul conducerii sovietice de a controla diferitele tipuri de criză era încă destul de mare, ceea ce venea în contradicţie cu realităţile din Uniunea Sovietică. Aici în 1987 factorii de criză structurală a sistemului începeau să fie vizibili, ameninţând să ducă la o disoluţie rapidă a acestuia, ceea ce Statele Unite ale Americii şi Occidentul în general nu doreau sau nu erau pregătite să accepte. Pentru Occident o slăbire rezonabilă a puterii sovietice era suficientă, dar o disoluţie totală a acesteia era greu de acceptat.

Astfel, raportul CIA se încheia arătând că în următorii cinci ani Gorbaciov va avea de ales între jumătăţile de măsură şi reformele radicale. După deciziile adoptate până în prezent raportul considera că el va alege cea de a doua cale, şi în orice caz complexitatea problemelor şi lipsa alternativelor uşoare făceau să apară o incertitudine asupra politicii reformatoare atât în ceea ce priveşte soarta lui Gorbaciov, cât şi cea a Uniunii Sovietice.

Un raport al CIA asemănător în multe privinţe cu cel anterior, dar mult mai detaliat şi reprezentând o analiză mai temeinică a situaţiei din Uniunea Sovietică, a fost prezentat conducerii americane şi se referea la problemele cu care Gorbaciov va fi confruntat la conducerea Uniunii Sovietice în anii ’90 (anexa IV). Raportul pleca de la constatarea că în 1988 Gorbaciov şi Biroul Politic vor fi obligaţi să revizuiască planul cincinal în curs şi să stabilească principalele linii directoare ale planului pe 1991–1995.

În ceea ce priveşte ajustarea planului pe 1986–1990, în raport se arăta că sovieticii vor trebui să încurajeze creşterea economică şi creşterea investiţiilor. Astfel, ei se vor putea vedea forţaţi să accepte o creştere a datoriei externe faţă de Occident cu scopul de a finanţa creşterea importurilor. În acelaşi timp vor trebui să îngheţe cheltuielile militare, nu vor putea să respecte promisiunile în ceea ce priveşte creşterea producţiei de bunuri de consum, iar motivarea forţei de muncă pentru creşterea productivităţii muncii nu se va putea face aşa cum s-a stabilit. În acest context, raportul arăta că vor trebui continuate şi adâncite reformele în ceea ce priveşte organizarea şi managementul economiei. Gorbaciov va căuta să îmbine creşterea iniţiativei de jos cu controlul centralizat asupra economiei. El va căuta să reducă controlul asupra economiei exercitat de factorii locali de putere şi să redefinească responsabilităţile ministerelor şi organizaţiilor de partid. În conformitate cu deciziile Plenarei Comitetului Central din 26 iunie 1987, faza următoare de îmbunătăţire a organizării şi managementului va însemna o uşoară diminuare a puterii autorităţii economice centrale, dezvoltarea comerţului intern, reformarea sistemului de preţuri, a instituţiilor de credit şi financiare, introducerea unui sistem atrăgător pentru întreprinderi astfel încât acestea să-şi folosească autonomia tot mai mare pentru a îndeplini obiectivele stabilite de planul de stat.

Gorbaciov va putea, de asemenea, să lărgească limitele producţiei private şi să permită o şi mai mare diferenţiere a veniturilor.

În ceea ce priveşte resursele pentru perioada 1991–1995, raportul arăta că sovieticii vor avea de ales între direcţionarea acestora către producţia bunurilor de consum sau menţinerea actualei rate de investiţii în domeniile militare.

Cât priveşte ajutorul extern, raportul sublinia faptul că potenţialul Moscovei de a achiziţiona bunuri din Occident a scăzut din cauza reducerii preţurilor la petrol şi la alte materii prime, dar şi din cauza valorii mai scăzute a dolarului.

De asemenea, din Europa de Est sovieticii vor avea puţin de câştigat, deoarece această regiune a fost bulversată de povara modernizării forţelor Pactului de la Varşovia. Sovieticii vor încerca după toate probabilităţile, considera raportul CIA, să realizeze întreprinderi mixte cu companii din Vest, dar nu vor reuşi decât într-o măsură mult mai mică decât o speră datorită lipsei de activitate a pieţei lor interne.

În ceea ce priveşte obstacolele potenţiale, raportul CIA arăta că ajutorul pe care complexul militar-industrial îl poate oferi pentru modernizarea industriei civile ar putea să se erodeze dacă liderii militari vor invoca ameninţări externe cum ar fi eşecul negocierilor menite să limiteze programele de apărare NATO şi înrăutăţirea relaţiilor bilaterale sovieto-americane. O relaxare a tensiunilor din economie ar putea să ajute inovaţia şi să uşureze tranziţia către noi forme economice. Până acum însă, arătau analiştii CIA, Gorbaciov nu a făcut altceva decât să ridice presiunea asupra muncitorilor, managerilor şi birocraţilor. De asemenea, ministerele nu vor accepta cu uşurinţă un rol mai mic în administrarea economiei. Ele vor încerca probabil să-şi menţină controlul asupra întreprinderilor printr-o nouă reţea de reguli şi cerinţe, în timp ce liderii conservatori vor lupta împotriva extinderii activităţii economiei private.

Alegerile pentru funcţiile din cadrul partidului-stat ar putea să aducă din nou în actualitate spectrul fracţionalismului ca o mare ameninţare pentru conducerea statului, caracterizată de 60 de ani prin centralismul democratic. În continuare, raportul arăta că deciziile conducerii sovietice ar putea fi uşurate de creşterea economică, de acorduri privind controlul armamentelor şi de îmbunătăţirea relaţiilor sovieto-americane. Toate acestea vor duce la scăderea influenţei complexului militar-industrial sovietic şi în acelaşi timp succesul sovietic din această direcţie va mări interesul occidental pentru acordarea de credite Europei de Est şi pentru realizarea unor întreprinderi mixte în Uniunea Sovietică şi în ţările satelite. În acelaşi timp însă, raportul arată că astfel de evoluţii ar putea încetini aplicarea reformelor a căror utilitate este dată mai ales de necesităţile economice, iar atunci când economia merge bine nevoia de reformă scade.

În ultima parte raportul se ocupa de paşii următori pe care urma să-i întreprindă Gorbaciov şi de eventualele consecinţe ale politicii sale. Se arăta că asumându-şi riscuri mari pentru viitorul său politic şi fiind hotărât să aplice reformele enunţate mai sus, cu speranţa de a revigora economia şi societatea sovietică, Gorbaciov avea

mare nevoie de noi succese pe acest drum. Pentru aceasta el va încerca probabil să realizeze nişte înţelegeri privitoare la dezarmare în anii de final ai mandatului administraţiei Reagan, fără a mai aştepta instalarea noii administraţii. De asemenea, analiştii CIA considerau că el va continua să aplice reforme şi mai radicale şi nu va încerca să se întoarcă spre trecut. Probabil, arătau ei, va exista o mai mare libertate politică, Gorbaciov încercând prin apelul la opinia publică şi chiar la alegeri mai libere să-şi pună adversarii într-o poziţie din ce în ce mai dificilă. În acelaşi timp, în economie muncitorii vor avea după toate probabilităţile o mai mare libertate în alegerea liderilor de sindicat şi chiar a managerilor.

Dar riscurile unor reforme mai radicale în societate şi economie erau destul de mari şi ele se refereau la erodarea economiei, la confuzia, nemulţumirile muncitorilor, care puteau să ofere potenţialilor oponenţi ai lui Gorbaciov o platformă de susţinere. Poziţiile lui Gorbaciov puteau fi de asemenea subminate de limitarea cenzurii şi promovarea unei democraţii limitate. Dacă aceste procese ar ameninţa să iasă de sub control este probabil ca liderii partidului să revină la vechea politică şi să-l îndepărteze chiar pe Gorbaciov.

Din toate aceste rapoarte se observă că servicile de informaţie americane ţineau sub o atentă supraveghere situaţia din Uniunea Sovietică şi erau conştiente de faptul că sistemul social economic şi politic sovietic era subminat de numeroşi factori, dar în acelaşi timp, din aceleaşi rapoarte, este adevărat că fragmentare şi puţine ca număr, se desprinde o altă concluzie importantă: serviciile de informaţie americane şi implicit administraţia de la Casa Albă nu considerau niciun moment, în această perioadă, că Uniunea Sovietică şi imperiul său s-ar fi putut destrăma, ar fi putut dispărea complet de pe hartă. Americanii considerau că dificultăţile sovietice se puteau rezolva pe două căi: fie prin îndulcirea sistemului, prin reforme, ceea ce ar fi permis Occidentului să obţină avantaje importante asupra inamicului din răsărit, fie prin consolidarea sistemului în formele existente prin întărirea aripii conservatoare din conducerea partidului, prin înlăturarea lui Gorbaciov şi a celorlalţi reformatori de la putere. Ceea ce se pare că nu înţelegeau prea bine analiştii serviciilor de informaţie americane era faptul că fenomenele de criză din imperiul sovietic accentuate şi accelerate de evoluţiile politice internaţionale nu mai permiteau conducerii de la Kremlin să facă paşi înapoi. Fuga de realităţi nu putea fi făcută decât înainte, cu toate consecinţele impuse de acest lucru, dintre care cea mai importantă era destrămarea imperiului sovietic şi a Uniunii Sovietice.

Destrămarea s-a produs accelerat, începând cu primele luni ale anului 1989 şi s-a încheiat la 25 decembrie 1991, când Gorbaciov a semnat actul de desfiinţare a URSS şi demisia sa din funcţia de preşedinte al defunctului stat. Aceste evoluţii au luat oarecum prin surprindere cancelariile Occidentale, care nu au găsit întotdeauna cel mai adecvat răspuns la noile provocări. Problemele spaţiului ex-sovietic continuă să frământe şi astăzi relaţiile internaţionale şi nu şi-au găsit încă un răspuns adecvat, constituind un câmp de confruntare între marile puteri, dar şi între

dorința popoarelor din acest spațiu de a trăi în sisteme democratice şi tendințele manifestate de numeroşi lideri locali de a impune regimuri dictatoriale şi chiar totalitare, ei arătându-se demni urmaşi ai sistemului creat de Lenin şi Stalin.

ANEXA I

The Soviet Weapons Industry:
An Overview
Summary

Over the last two decades, the Soviet Union has delivered weapons to its military at a level unequaled anywhere in the world. Over 50,000 tanks, 80,000 light armored vehicles, 9,600 strategic ballistic missiles, 50,000 aircraft, 650,000 surface-to-air missiles, and 270 submarines have been procured since 1965.

In the process, the Soviets have built the largest weapons industry in the world. Roughly 50 major design bureaus control the development of 150 to 200 weapons at any one time. Weapons are assembled in about 150 major production complexes scattered throughout the Soviet Union. Designers and producers are supported by thousands of organizations in Soviet academia and industry.

Since the 1920s, the entire complex has been operated in a way that exploits the priority given to defense and the advantages of a command economy, and minimizes the impact of Soviet technical weaknesses. Soviet weapons acquisition has been characterized by:

- Centralized management by party and government organizations, demonstrating continuity and stability in personnel and programs.
- Final leadership authorization of weapon programs and their funding early in the acquisition process.
- Relatively simple, low-risk weapon designs, emphasizing standard components and existing technologies.
- Easily manufactured systems, which can be fabricated by a technologically unsophisticated industrial base with semiskilled or unskilled labor operating general purpose conventional machine tools and equipment.
- Long production runs yielding large numbers of weapons.
- Weapon advances that emphasize incremental upgrades instead of the development of completely new systems or subsystems.

Developments in the economy, technology, and the foreign threat are inducing the Soviets to modify these strategies. The slower growth of the Soviet economy in the past decade and harsh constraints on the availability of key resources have led the Soviet leaders to stress efficiency more than in the past. At the same time, dramatic improvements in Western weapons and advances in their own and foreign military research and development (R&D) have led them to seek greater advances in weapon performance and capabilities. Changes are under way in the Soviet defense industrial establishment that respond to these new conditions:

- *In resource allocation.* The Soviets appear to be evaluating more carefully the priority accorded the defense industries. Defense will continue to have a high priority, but the increasing costs and complexities of producing advanced weapons are inducing them to seek more cost-effective ways to meet military requirements. In addition, writings and statements indicate the Soviets recognize that their long-term defense needs require more balanced development in Soviet industry, services, and the technology base.

- *In weapon development.* The Soviets are shifting from well proven to more advanced technologies and from simple to more complex weapon designs. They will continue to rely on traditional, proven approaches to develop most of their weapons. But in several areas – such as strategic defense – they will find it more and more difficult to meet new threats by relying on those strategies. Development cycles for some systems may lengthen as a consequence, particularly in the test phase.
- *In production.* The Soviets are manufacturing advanced weapons in smaller quantities and at lower rates. Improved weapon performance and greater multimission capabilities, along with greater production problems and the higher procurement and maintenance costs of new weapons, are encouraging the Soviets in some cases to reduce the numbers produced. The danger of obsolescence from a more rapidly changing threat and military technology base will further encourage shorter production runs. Retrofit programs, which enhance and prolong the combat worthiness of older systems, are probably intended to partly compensate for this.
- *In the industrial base.* The high-technology support sector of the weapons industry – radioelectronics, telecommunications, specialty materials, and advanced production equipment – will generally continue to grow more rapidly than weapon and equipment producers. Throughout the defense industries, the Soviets are using incentives and investment policy to encourage the renovation and modernization of established facilities instead of new plant construction.
- *In administration.* Small-scale changes in planning and management are being implemented. The Soviets are modifying industrial organization and revising plan targets, prices, and incentives to encourage innovation and quality over quantity. They will not undermine the central planning system by providing managers with real autonomy, however, and the defense industries will continue to be the most thoroughly scrutinized part of the Soviet economy.
- *In seeking help from abroad.* The Soviets are stressing and supporting the buildup of the scientific-technical base of their East European allies and will seek more imports of technology and equipment from them. They will also continue to rely heavily on acquisition of Western technology.

Changes in the Soviet armed forces in the 1990s will drive – and be driven by – changes in the weapons industry. Alterations in doctrine, force structure, logistic organization, maintenance requirements, and manpower utilization are likely to accompany the evolution in the products of the defense industries. In some cases, the long-term impact of increasingly sophisticated weapons may be a reduction in total numbers maintained in active inventories. Overall force effectiveness is likely to increase, nonetheless, as the mobility, survivability, and lethality of new weapons improve.

Certain aspects of the weapons industry are unique in the Soviet economy, but many of its problems confront the civilian sector as well. Although the defense industrial ministries have never been completely insulated from civilian industry – an indispensable supplier of materials, components, and subassemblies – the lines between the two sectors have become increasingly blurred as weapons have grown in complexity. Since the last years of the Brezhnev era, the Soviets have been implementing policies to speed the modernization of both the civilian and defense industries.

The Soviet defense industries face considerable challenges in their mission to produce sufficient quantities of highly advanced weapons for the forces of the next decade. Nevertheless, expansion in high-technology industries, advances in precision machining and other fabrication technologies, and continued aggressive exploitation of Western technology will allow the Soviets to overcome some of the difficulties with which their domestic R&D base is currently struggling. Moreover, the Soviets' speed in introducing generic equivalents of Western technologies into their

own systems and their ability to surge ahead along a narrow front of military technologies will help them remain competitive in deployed military capabilities

In any event, the Soviet weapons industry will remain a potent force in the 1990s. It has been a vital ingredient in Soviet military power, which has been the primary instrument of the Soviet leadership in achieving national security, political leverage, and prestige throughout the world. The weapons industry will continue to be at the forefront of Soviet technology and industrial prowess, and it will absorb a large share of the best Soviet resources. Its leaders will continue to wield considerable influence on Soviet policy. And – because of growing economic constraints and the potential of advancing military technology – its performance is likely to be an even greater determinant of Soviet military power than is the case today.

ANEXA II

Soviet Society in the 1980s:
Problems and Prospects
Key Judgments. *Information available as of 30 November 1982 was used in this report.*

Both Western observers and Soviet officials recognize that the Soviet Union now faces a wide array of social, economic, and political ills including a general social malaise, ethnic tensions, consumer frustrations and political dissent. Precisely how these internal problems will ultimately challenge and affect the regime, however, is open to debate and considerable uncertainty. Some observers believe that the regime will have little trouble coping with the negative mood among the populace. Others believe that economic mismanagement will aggravate internal problems and ultimately erode the regime's credibility, increasing the long-term prospects for fundamental political change.

Whatever the ultimate prognosis, these problems will pose a challenge for the new Soviet leadership. The Politburo's approach probably will be based on its assessment of the threat posed and the degree to which these issues can be addressed by policy shifts. Three broad categories of problems – the quality of life, ethnic tensions and dissent – are surveyed in this paper. Of these, popular discontent over a perceived decline in the quality of life represents, in our judgment, the most serious and immediate challenge for the Politburo. According to <…> sources, the Soviet people are no longer confident that their standard of living will continue to improve. Popular dissatisfaction and cynicism seem to be growing. This popular mood has a negative impact on economic productivity and could gradually undermine the regime's credibility. Such discontent has already led to some isolated strikes and demonstrations, developments that immediately get the leadership's attention. Other manifestations of discontent – crime, corruption, and alcoholism – are evident as well but pose no direct challenge to the regime. Such ills, nonetheless, have a detrimental effect on Soviet economic goals, are harmful to the social climate in general, and in turn are made worse by the slow rate of economic growth.

Ethnic discontent – rooted in cultural, demographic, and economic problems as well as political suppression – remains primarily a latent but potentially serious vulnerability. Currently, there is no widespread, politically disruptive protest or dissent among the Soviet nationalities. The regime's policies – granting to national minorities some linguistic, territorial, cultural, and administrative autonomy; raising the standard of living: expanding the educational base; and using overwhelming police power when needed – have been largely successful so far. Although the potential for political unrest and sporadic violence in the Baltic republics remains high because of economic, demographic, and cultural grievances, Baltic concerns have little impact elsewhere in the USSR and can be suppressed if necessary.

With more time (perhaps decades), however, similar problems could become much more consequential in Muslim Central Asia, requiring the regime to manage this problem more adroitly.

Finally, the range of political, religious, and cultural discontent that is expressed in the Soviet dissident movement does not, at present, seriously challenge the regime's political control, but the regime deals with it as if it does. Soviet dissidents cause concern because they have an international audience and their activities embarrass the regime. Moreover, the leadership remains psychologically insecure and is unwilling to allow any hint of challenge to its authority, apparently because it fears such dissidents could appeal to a wider audience by articulating more widely held discontent over food shortages and the like. For these reasons, the regime, particularly of late, has used widespread arrests and imprisonment of dissident leaders, confinement in psychiatric hospitals, and exile to crush the movement. The movement, however, is not likely to die and in the long run could grow if it can capitalize on increasing discontent, cynicism, and alienation among the populace.

The sharp slowdown in economic growth since the mid-1970s is the underlying problem that ties all these issues together and makes them potentially more troublesome for the regime. Unless this trend is reversed, increasing alienation and cynicism, especially among young people, are likely; and other social ills – crime, corruption, alcoholism – could get worse. The regime, to be sure, has impressive resources for trying to deal with particular economic problems – especially in its centralized control over priorities and resources, but a return to the more favorable economic conditions of the 1960s and early 1970s, when there were substantial improvements in the standard of living, is highly unlikely. The pervasive police powers at the Politburo's disposal, when coupled with the Soviet populace's traditional passivity toward deprivation and respect for authority, should, however, continue to provide the regime with the necessary strength to contain and suppress open dissent.

Difficult decisions regarding resource allocation and new management approaches, nevertheless, will probably be needed to deal with the Politburo's economic problems and to reverse the malaise that has set in. How the new leadership will handle these issues over the long run is uncertain. Its policy options range from undertaking major "reforms" and reallocating resources away from defense to greater reliance on administrative controls and repression. Some mix of policies involving both directions might be attempted. No solutions it is likely to attempt, however, offer any certain cure for its growth problem and the malaise related to it. This situation will likely require the leadership to fall back even more on traditional orthodox methods to control dissent and suppress challenges to its authority while continuing efforts to avoid an overall decline in a "quality of life" that has become the regime's real basis for legitimacy.

ANEXA III

MORI Doc ID: 265004
UNCLASSIFIED
CONFIDENTIAL

Gorbachev's Domestic Challenge: The Looming Problems (U)
Key Judgments
Information available as of 2 February 1987 was used in this report.

General Secretary Mikhail Gorbachev is off to a strong start. He has consolidated power with unprecedented speed, put in place an ambitious program for economic revitalization that has already achieved some results, set higher standards of accountability for the bureaucracy, and improved the image of the Soviet leadership at home and abroad.

But Gorbachev's greatest challenge lies ahead. He has staked his leadership on radically improving the functioning of the Soviet system while keeping up with the United States abroad. The cautious changes he has sanctioned so far are, in our view, insufficient to achieve these goals. Over the next few years, he is likely to face tough choices between accepting results that will fall well short of his goals – and a resultant erosion of his power – or pushing the Soviet leadership toward far more difficult – and politically controversial – policy measures.

Revitalizing the Economy. Gorbachev has made economic revitalization his priority issue, arguing that Soviet national security and influence abroad are dependent on a sharp economic improvement. So far, despite the urgency of his rhetoric, he has relied on traditional methods – discipline, organizational streamlining, new people, refocusing investment to machine building – and some modest reforms to achieve his goals. While these steps are improving things somewhat – and from the Soviet perspective are impressive and significant – they appear likely to fall well short of achieving both the growth and technological progress Gorbachev is seeking over the next five years.

To achieve his goals for improved economic performance, he will have to consider more politically risky and economically disruptive reforms. Moreover, progress on the economy is inextricably linked to developments on a host of other controversial political and social issues. Gorbachev is already facing strong opposition from those who see their jobs, status, and sinecures threatened by his efforts to turn the Soviet economy and society around. His cadre policy – to replace government and party bureaucrats to increase efficiency, imagination, and commitment – is at the focal point of the struggle.

Mastering the Bureaucracy. To implement successfully even the changes he has announced so far, Gorbachev will have to transform a bureaucracy renowned for its ability to resist leadership direction into a more responsive and efficient instrument of change. Despite his political success to date, he has only begun to accomplish this task. His words and deeds clearly show determination to tame the party and state bureaucracies, but resistance to his initiatives is fierce <…> unrelenting pressure to get his agenda implemented is already creating a large pool of disgruntled apparatchiki intent on blocking his program, and he may well have to consider even more forceful measures.

Managing the Politburo. From Gorbachev's perspective, the need to address these interrelated problems will seriously complicate his greatest challenge – maintaining a consensus within the Politburo. The independent-minded officials who make up Gorbachev's Politburo appear to agree that there is a need for new policy directions and personnel to carry them out, but they appear to differ over specific approaches. The convergence of the institutional, economic, social, and defense issues Gorbachev must face will make consensus decisionmaking even tougher to accomplish than it has been so far.

Limiting the Defense Burden. Without restricting the defense burden, Gorbachev will find it increasingly difficult to generate the significant increase in resources he needs to devote to civilian industrial investment, particularly machine building. Unless there is a sharp upturn in economic performance – which we think is unlikely – or major reductions in defense spending – which would be very controversial without a significant reduction in the perceived threat – by the end of the decade, demands for investment in the civilian sector will come increasingly into conflict with demands for more investment in the defense industries. The prospect of such a choice has already led Gorbachev to pursue a bold strategy for managing the US relationship that probably is controversial within the Soviet elite and could, in conjunction with economic considerations, eventually lead him to confront fundamental obstacles inhibiting economic progress.

Managing Societal Pressures. Gorbachev may find that the Soviet populace, long accustomed to a paternalistic state that provides job security and basic necessities at low prices, is a major obstacle to achieving the social-economic transformation he wants. The regime has already pressed workers to be more productive while refusing to devote a greater share of resources to consumption in order to

provide incentives. Many Soviet reformers believe further changes in social policy – reduced subsidies for necessities, a less egalitarian wage structure, and a more tolerant attitude toward unemployment – will be required to produce sustained improvements in economic performance. Although societal problems are unlikely to reach crisis proportions over the next five years, Gorbachev will need to manage popular concerns effectively to improve morale and productivity as well as to prevent increased discontent.

The Soviet leader has considerable advantages and assets for pushing his agenda. Nevertheless, as these problems converge over the next five years, we believe he will face an increasingly clear choice between settling for half measures that fall well short of his demands and perhaps his needs, or forcing the Politburo to make some difficult and divisive decisions. Failure to take on this challenge probably would not cost him his job but would open his administration to charges of Brezhnev-style immobilism that he seems determined to prevent. The leadership style Gorbachev has demonstrated so far, as well as his rhetoric, suggests that he will turn to more radical policy alternatives rather than accept that fate. He will find some advisers eager to push for a harsher neo-Stalinist path as well as those arguing for more radical policy or systemic reforms. We do not know what mix of these options he might choose or even how hard he will push. But the complexities of the issues and absence of easy alternatives guarantee that the struggle will be protracted and the outcome uncertain both for him and the Soviet Union.

ANEXA IV

Gorbachev: Steering the USSR Into the 1990s
Key Judgments. *Information available as of 30 June 1987 was used in this report*

In the next year, Soviet leader Mikhail Gorbachev and his Politburo will have to agree on adjustments to the current (1986–90) five-year plan to cope with emerging shortfalls and to correct imbalances. Meanwhile, the future of economic reform is being worked out, and the Soviet leaders will be attempting to formulate their resource allocation guidelines for the 1991–95 plan. The USSR's planning cycle calls for these guidelines to be given to the economic planners by about mid-1988. This will be a tough call because not all the returns will be in from measures already implemented.

Adjusting the 1986–90 Plan

The present five-year plan has virtually no slack that would permit more attention to one of the major sectors of the economy without some impact or offsetting adjustments in other areas. For example, the growth in overall volume of investment, while higher than in the two previous five-year plans, still appears low in comparison with the production targets. Taken at face value, the plan indicates that the Soviets expect a sharply increasing ratio of output per ruble of investment. But if the efficiency gains from the "human factor" campaign do not materialize, the leadership will have to decide whether to push for faster investment growth in the present plan to keep its industrial modernization program on track. Such a step could force the USSR to consider permitting a buildup of debt to the West to finance more imports. And sustained higher rates of investment would not be feasible, in our view, without holding military procurement relatively flat.

Similarly, allocations to the consumer in the current five-year plan, particularly goals for consumer durables, have been held down against a promise of better things to come in the 1990s as the hoped-for benefits of industrial modernization are realized. The leadership, however, will have to be careful to avoid the kinds of shortages that in the past have had a dampening effect on labor

incentives – particularly because so much of the present plan appears to bank on increasing productivity through a motivated work force.

Reforms

In the case of reforms, what has been accomplished so far amounts to a set of partial measures. Soviet leaders will need to consider adjustments to those measures already implemented and how to implement the more comprehensive changes in the organization and management of the economy that Gorbachev called for at the Central Committee plenum in June 1987. It will be particularly important for the leadership to avoid the kind of backsliding that has brought past reforms to a standstill. Gorbachev has been searching for a formula that encourages more initiative at lower levels while permitting control to be maintained from the center. This is a delicate balance at best; early in the 1965 and 1979 reforms, for example, the ministries began to reassert their control over enterprises by multiplying the number of plan targets and limiting their use of discretionary funds. And the natural inclination of local party officials will be to exercise the same kind of petty tutelage over enterprises that they have in the past. Preventing this will require a fundamental restatement of the responsibilities of ministries and party organizations.

According to guidelines approved by the Central Committee on 26 June 1987, the next phase in improving organization and management will involve curbing the powers of central economic authorities, developing genuine wholesale trade, reforming the price system and financial and credit institutions, and introducing stronger incentives for enterprises to use their increased independence in ways that satisfy the guidelines set out in the state plan. Gorbachev could also expand the permissible boundaries of private production and allow greater wage differentiation. Even with the best leadership intentions, improving worker incentives will depend mainly on whether workable arrangements in these areas can be developed and on how the labor force reacts to them. Elastic work rules and narrow wage differentials have become an important part of the "social contract" in the Soviet Union.

Formulating Resource Guidelines for 1991–95

The leadership's perception of progress on the industrial modernization program – especially in the machine-building sector – will be a critical factor in its outlook on the next five-year plan. If by next year this program does not appear to promise growth large enough to give generous increments to consumers and defense as well as investment, the leadership will be forced to decide whether civilian machine building should get more funding in the 1991-95 plan. Another factor that could contribute to pressures for higher investment than originally envisaged for 1991-95 would be a dwindling of the impetus to growth from tightening labor discipline and weeding out poor managers. And a key unknown may be whether the construction and machine-building base will be adequate in scale and quality to support a large increase in investment without a cutback in the defense plan submitted by the General Staff.

Foreign Help

So far, Gorbachev has had little success in obtaining help for his economy from abroad – either from Eastern Europe or the West. The Soviets have had trouble getting their East European allies to shoulder more of the burden of the USSR's resource development and the Warsaw Pact's force modernizations, Meanwhile, although the extent to which the leadership planned on increasing imports from the West during the 1986-90 plan period remains an unsettled question, Moscow's ability to buy more Western machinery or farm products has eroded badly because of the decline in world energy prices and the lower value of the dollar. At this juncture, the Soviets appear to be counting heavily on joint ventures with Western firms. They are currently negotiating with about 100 Western companies, although only a few of these negotiations appear to be in their final stages.

The Potential Pitfalls …

A wide range of special interests and sensitivities will impinge on Politburo decisions over the next few years. First of all, military support for the modernization of civilian industry could erode substantially if the external threat assessment now being offered by military leaders becomes starker because arms negotiations fail to constrain NATO defense programs and bilateral US-Soviet relations worsen. In the reform arena:

- A relaxation in the tautness of the economy would help innovation and ease a transition to new economic arrangements, but Gorbachev stands in the way. From his first days in power he has stepped up the pressure on workers, managers, and bureaucrats.
- Ministries are not likely to easily accept a lesser role in administering the economy. They probably will try to entrap their enterprises in a new web of rules and requirements, while ideological conservatives will fight an expansion of private economic activity.
- Genuine elections for party-state offices would evoke the specter of factionalism and be seen as a threat to the top-down direction of the society and the economy that has characterized "democratic centralism" for 60 years.

… And A Helpful Environment

The investment/defense decisions to be made would, of course, be generally much easier if economic growth turned upward sufficiently to ease the resource bind and diminish some of the fears of the fence sitters in Gorbachev's Politburo. At the same time, arms control agreements and improved US-Soviet relations that reduced both the momentum of NATO military programs and the influence of the Soviet military-industrial complex would give Gorbachev more room to maneuver. Soviet success in these areas would in turn raise Western interest in granting credits to Eastern Europe and establishing joint ventures in both the USSR and Eastern Europe.

Somewhat paradoxically, however, better economic performance and a favorable international climate would both strengthen and weaken the case for more ambitious economic reform. Reform is easier to implement when annual GNP growth is high, but the urgency attached to a reform program tends to fade when the economy is doing relatively well.

Gorbachev's Next Steps

At considerable risk to his political future, Gorbachev is gambling that his policies will rejuvenate the USSR's economy and society. The problems he is encountering have not yet derailed his program or diminished his determination to change the system radically. But even his supporters are concerned that he will need to win new victories before long if he is to sustain the momentum for change he has generated.

Thus, we believe that Gorbachev cannot work out the next steps toward renewal at his leisure. Developments during the past year have increased the chances that he will act boldly to sustain the momentum of his program. Because he seems determined to protect a modernization program that is already underfunded and because the milestones for fashioning the 1991-95 economic plan are fast approaching, Gorbachev is likely to seek arms control agreements in the final years of the Reagan administration rather than wait for the next election. Moreover, the weaknesses of the reform measures undertaken thus far are likely to become clearer over the next few years. We think Gorbachev is likely to move forward rather than retreat and push through more radical reforms so that they will be in place for the 1991-95 plan period. In this context, Gorbachev sees publicity and elections at lower levels as a way of exposing and disciplining those who will not or cannot implement his program. In the economy, workers probably will have a greater say in choosing trade union officials, foremen, and even managers.

The Consequences of Failure

Gorbachev has already asked the military and the population to curb their appetites in return for much later. If his programs do not work out, other leaders could appeal to these constituencies. The risks in a more radical reform and a rewrite of the social contract are that confusion, economic disruption, and worker discontent will give potential opponents a platform on which to stand. Gorbachev's position could also be undermined by the loosening of censorship over the written and spoken word and the promotion of limited democracy. If it suspects that this process is getting out of control, the party could well execute an abrupt about-face, discarding Gorbachev along the way.

THE AMERICAN INTELLIGENCE SERVICES ON DEVELOPMENTS IN THE SOVIET UNION IN THE EIGHTIES AND NINETIES OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

An analysis is made of four reports of the Central Intelligence Agency dating from the last decades of the twentieth century on developments in the Soviet Union. Each report (published in the appendix) shows the ability of the CIA analysts to make an accurate assessment of economic, military, ethnic, political, cultural, and social issues in USSR, based on information collected by the special services. However, the possibility for the Soviet Union and its empire to be dissolved was not envisaged by the Administration of the White House at the time.

MIZA UNEI DIZIDENȚE. RELAȚIILE ROMÂNO-SOVIETICE ŞI CRIZA DIN ORIENTUL MIJLOCIU. IUNIE 1967

MIOARA ANTON

Asupra politicii externe a regimului Ceauşescu din a doua parte a anilor ’60 şi în special asupra relațiilor sale cu Moscova, cele mai multe dintre interpretări pendulează între ideea independenței şi cea a autonomiei. Nu intenționăm să intrăm pe teritoriul acestei dezbateri, deşi tema pe care o analizăm reprezintă unul dintre episoadele semnificative care au influențat cursul politicii externe a regimului de la Bucureşti. Fără îndoială că actele acestei politici au fost determinate de o conjunctură favorizantă (criza de la nivelul *leadership*-ului sovietic, deschiderea către Occident, schimbarea atitudinii SUA față de țările din blocul comunist), însă, în acelaşi timp, nu poate fi exclusă şi prezența unui anumit calcul politic, care a determinat luarea unor decizii diferite de cele ordonate de Moscova.

Rațiunile acestui calcul se regăsesc în însăşi natura regimului. La mijlocul anilor ’60, partidul comunist din România, deplin consolidat şi eliberat de presiunea prezenței sovietice, prin retragerea trupelor în 1958, pornise în căutarea şi afirmarea propriei identități, care se voia diferită de cea a Moscovei[1]. Legitimarea ar fi fost deplină atunci când s-ar fi obținut şi o recunoaştere internațională, iar rolul jucat de SUA în acest complicat joc nu era deloc neglijabil. Raymond Garthoff consemna în memoriile sale că SUA au proiectat strategii de influențare a statelor comuniste considerate a fi mai liberale (exemplul Poloniei) sau mai independente (cazul României)[2]. În sprijinul acestei afirmații poate fi amintită şi declarația preşedintelui american John F. Kennedy, care susținea încă din iunie 1960 ideea folosirii unor „instrumente mai flexibile şi mai realiste pentru Europa de Est”, cu scopul de a reduce dependența economică şi ideologică față de Rusia Sovietică. Exista convingerea că influențarea economică a democrațiilor populare ar fi dus la slăbirea controlului Uniunii Sovietice asupra acestor țări. SUA erau interesate de dezvoltarea

[1] László Borhi, *’We Hungarian Communists are Realist’: János Kádár’s Foreign Policy in the Light of Hungarian–US Relations, 1957–1967*, în „Cold War History”, vol. 4, January 2004, nr. 2, p. 3. Vezi de acelaşi autor, *Rollback, Liberation, Containment or Inaction? US Policy and Eastern Europe in the 1950s* în „Journal of Cold War Studies”, vol. 1, Fall 1999, nr. 3, p. 67–110.

[2] Raymond L. Garthoff, *A Journey through the Cold War. A Memoir of Containment and Coexistence*, Washington, 2001, p. 22; Mioara Anton, *Diversitate în unitate. Percepții americane asupra blocului comunist. 1962*, în „Arhivele Totalitarismului”, 2004, nr. 3–4, p. 211–223.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 229–236

relațiilor cu statele aflate în sfera de influență sovietică, dar aceasta presupunea luarea în calcul a cel puțin doi factori: poziția dominantă a Moscovei în regiune şi improbabilitatea unei răsturnări a regimurilor comuniste.

În aceeaşi perioadă, William R. Tyler, asistentul secretarului de Stat pentru problemele europene, semnala că destalinizarea avusese efecte „nesigure" asupra anumitor state comuniste care nu doreau abandonarea metodelor staliniste de conducere (cazul Albaniei, precum şi cel românesc). În opinia sa, politica lui Hruşciov la nivel de bloc dusese la crearea unei diversități „în formă şi instituții". Chiar dacă teroarea şi coerciția continuau să rămână unele dintre problemele nerezolvate ale destalinizării, se putea trece peste aceste aspecte negative. SUA nu erau împiedicate să acționeze din punct de vedere economic. Însă obiectivele unei astfel de politici, deşi judicioase, nu au dat rezultate, din cauza mijloacelor de intervenție limitate ale americanilor, precum şi a strategiilor de politică externă formulate de aceştia la începutul anilor '70, total schimbate față de cele din deceniul anterior.

Anul 1967 s-a deschis cu un act care a singularizat România în interiorul blocului comunist: încheierea relațiilor diplomatice cu Republica Federală a Germaniei (31 ianuarie). Fără îndoială că un asemenea gest aducea României comuniste un important capital de imagine. Potrivit analiştilor vest-germani, România era singura țară răsăriteană care proiectase o politică externă serioasă şi inteligentă[3]. Probabil că aceleaşi rațiuni stăteau şi la baza calificării lui N. Ceauşescu, în 1966, de către „The Economist" drept un „de Gaulle al Estului Europei"[4]. România începea să se elibereze tot mai mult de postura de simplu satelit al Moscovei, fapt ce intra însă în contradicție cu modul de a raționa al elitei sovietice, care continua să-şi proiecteze politica externă în limitele parametrilor stalinişti. Noile aspirații ale regimului de la Bucureşti nu puteau fi acceptate cu uşurință. Din perspectiva Moscovei, „tentația națională" a românilor punea în pericol unitatea blocului comunist.

Izbucnirea crizei din Orientul Apropiat a reprezentat o adevărată provocare pentru conducerea de la Bucureşti. Care au fost însă rațiunile refuzului delegației României de a semna declarația de la Moscova din 9 iunie, document prin care Israelul era considerat stat agresor, şi în virtutea căruia statele comuniste, inclusiv Iugoslavia, au acceptat în bloc ruperea relațiilor diplomatice cu acesta? Mai mult decât atât, primul ministru Ion Gh. Maurer, într-un discurs pronunțat în cadrul

[3] Polonia era considerată duplicitară, Cehoslovacia încrâncenată, Bulgaria interesantă, iar URSS convențională. Albania şi Ungaria erau considerate „cantități neglijabile". Vezi Claudiu Mihail Florian, *Preliminariile stabilirii relațiilor diplomatice între România şi RFG*, în vol. *Hegemoniile trecutului. Evoluții româneşti şi europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*, coord. Mioara Anton, Florin Anghel, Cosmin Popa, Bucureşti, 2006, p. 395.

[4] Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, London, 2005, p. 431.

Adunării Generale a ONU, a surprins diplomaţiile marilor puteri care înregistrau un nou gest singular al României comuniste[5]. Pot fi avansate două ipoteze: pe de o parte, printr-un astfel de gest, România îşi sporea capitalul de imagine şi putea spera să obţină o serie de avantaje în planul relaţiilor internaţionale, fiind asociată cu un stat care avea o politică externă proprie şi care îşi asuma responsabilitatea unui astfel de act; iar pe de altă parte, îşi normaliza relaţiilor cu Israelul, în dorinţa de a şterge amintirea unui trecut nu tocmai favorabil conducerii partidului comunist român. Chiar dacă România fusese printre primele state care recunoscuse statul Israel şi încheiase relaţii diplomatice cu acesta, politica antisemită declanşată de Stalin la sfârşitul anilor '40 s-a repercutat şi asupra României, pe teritoriul căreia exista una dintre cele mai importante comunităţi evreieşti din estul Europei. Refuzul de a permite emigrarea, politica discriminatorie a liderilor partidului (mai ales după devierea de dreapta din 1952) şi-au pus amprenta asupra relaţiilor dintre România şi Israel. Moartea lui Stalin nu a dus însă la o relaxare a politicii partidului faţă de această minoritate, ci dimpotrivă. Elita comunistă autohtonă şi-a menţinut reflexele antisemite până către sfârşitul perioadei Gheorghiu-Dej, când odată îndeplinită românizarea rândurilor partidului, atitudinea faţă de minorităţi a tins să se echilibreze. Problematica emigrării reprezenta prin urmare un subiect sensibil al relaţiilor bilaterale, punctul de criză fiind anul 1949, când oficialii israelieni au intervenit pe lângă A. Vâşinski pentru a debloca situaţia evreilor din România[6]. Demersul lor nu a înregistrat efecte pozitive.

Prin decizia de a nu rupe relaţiile diplomatice, conducerea de la Bucureşti îşi îmbunătăţea relaţiile cu Israelul şi obţinea un capital de încredere care ar fi avantajat-o în perspectiva unor acţiuni viitoare. Evident, nu putem spune că România îşi risca poziţia faţă de Moscova numai din acest motiv. Însă poate reprezenta o faţetă a motivaţiilor acestei decizii.

În ceea ce priveşte prima dimensiune, aceea a exerciţiului de imagine, rezultatele au fost mai mult decât mulţumitoare. Potrivit lui Mircea Maliţa, SUA anunţau „noi gesturi de bunăvoinţă" faţă de România, intenţionând să o folosească în negocierile pentru încheierea păcii în Vietnam. Mai mult decât atât, Egiptul şi Israelul au utilizat „canalul" românesc pentru atenuarea crizei. Ministrul român de Externe din acea perioadă, Corneliu Mănescu, considera, într-un interviu relativ recent, că efectele pe termen lung, mai ales cele economice, au fost benefice pentru România comunistă care reuşise prin acest gest să se îndepărteze tot mai mult de sfera de control a CAER-ului[7].

[5] Mircea Maliţa, *Tablouri din Războiul Rece. Memorii ale unui diplomat român*, Bucureşti, 2007, p. 162 şi urm.; v. şi Mioara şi Ion Porojan, *Obsesie şi adevăr. Diplomaţi români la Moscova (1962–1975),* Bucureşti, 2006, p. 115–120.

[6] Mioara Anton, *Majoritari şi minoritari. PMR şi problema evreiască*, în „Studii şi Materiale de Istorie Contemporană", vol. V, 2006, p. 68–69.

[7] *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Iaşi, 2001, p. 171.

Încă de la începutul crizei din iunie 1967 din Orientul Mijlociu, ambasadorii sovietici au informat guvernele statelor comuniste asupra evoluției conflictului. Era şi cazul ambasadorului sovietic la Bucureşti, A.V. Basov, care, la 6 iunie 1967, declara în cadrul unei reuniuni la sediul Ministerului de Externe român că guvernul sovietic îşi exprima dezacordul față de declarația ministrului de Externe israelian, Abba Eban, care a anunțase că țara sa nu mai era dispusă să aştepte o decizie a marilor puteri în problemele Orientului Mijlociu. În opinia ministrului israelian lipsa de acțiune comporta un pericol nu mai puțin grav decât acțiunea[8]. Declarația a fost contestată de guvernul sovietic care prin vocea lui A.A. Gromâko a avertizat că „războiul va avea urmări nefaste asupra viitorului statului isrelian”[9]. În cursul informării, ambasadorul sovietic a insistat asupra condamnării agresiunii şi recunoaşterii ca agresor a Israelului afirmând: „[…] Dacă Israelul nu ar fi avut în spate sprijinul SUA, Angliei şi RF a Germaniei nu s-ar fi hotărât să dezlănțuie un conflict armat atât de riscant”[10].

În aceeaşi zi, ambasadorul român la Moscova, Teodor Marinescu, era chemat de L. Brejnev pentru a discuta două probleme extrem de importante ale agendei războiului rece: criza din Orientul Mijlociu şi războiul din Vietnam. În cursul convorbirii, Brejnev a ținut să precizeze că în urma unei discuții telefonice cu Nicolae Ceauşescu aceasta din urmă ar fi afirmat că „românii vor întreprinde măsuri pentru dezangajarea trupelor celor două părți aflate în conflict”[11], ceea ce însemna că Bucureştiul va opta pentru o poziție singulară şi nu comună cu cea a blocului comunist: „Fireşte că este treaba fiecărui partid să acționeze cum crede de cuviință, dar această deosebire de păreri nu trebuie să ne facă să ne certăm, că creeze între noi o poziție neclară”[12]. Potrivit liderului sovietic, în problemele de politică externă, blocul comunist ar fi trebuit să prezinte o singură opinie: „Noi am făcut totul pentru unitate pentru că ea este singura armă care-i poate reține pe americani”[13].

O nouă dizidență a României, mai ales după cea de la Karlovy Vary (24–26 aprilie), când Bucureştiul refuzase să-şi trimită reprezentanții[14], a stârnit nedumerirea

[8] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), Problema 20E/1967. URSS. Direcția I. Dosare referitor la notele de convorbiri ale diplomaților ambasadei URSS din Bucureşti la MAE, iunie–decembrie 1967, f. 51.

[9] Ibidem.

[10] Ibidem, fila 53.

[11] Telegramă Moscova din 7.06.1967, în AMAE, Problema 220/1967. URSS. Direcția I. Vol. I. Dosar referitor la relațiile politico–diplomatice dintre URSS şi R.S. România în cursul anului 1967, f. 76–81.

[12] Ibidem, f. 78.

[13] Ibidem, f. 79.

[14] Convocarea reuniunii statelor participante la Tratatul de la Varşovia a fost interpretată la Bucureşti ca un mijloc de presiune colectivă, delegația română urmând să fie criticată pentru decizia de a fi încheiat relații diplomatice cu RFG. Vezi pentru mai multe informații, Paul Niculescu-Mizil, *De la Comintern la comunism național. Despre consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti*, *Moscova, 1969,* Bucureşti, 2001, p. 106 şi urm.

cercurilor oficiale sovietice. Ce anume se ascundea în spatele gestului românilor, mai ales că o delegaţie la nivel înalt se deplasase la Moscova pentru consultări, făcând improbabilă o ieşire din frontul comun. România nu numai că refuzase să semneze declaraţia comună, dar elaborase un alt document în care evita să numească agresorul şi nu promitea sprijin ţărilor arabe pentru a se interveni împotriva Israelului. Potrivit oficialilor români, declaraţia de la Moscova nu reprezenta o evaluare corectă a evenimentelor, încurajând agresiunea statelor arabe împotriva Israelului: „România nu poate să-şi pună semnătura pe această declaraţie numai de dragul unităţii. Unitate şi prietenie nu înseamnă să faci concesii unei poziţii nejuste”[15]. Refuzul României era cu atât mai greu de explicat de vreme ce până şi Iugoslavia se alăturase poziţiei sovietice. Potrivit unui raport al ambasadei române de la Belgrad atitudinea lui Tito se explica din cel puţin două considerente: pe de o parte, Iugoslavia, prin politica sa de nealiniere, devenise o sprijinitoare a ţărilor arabe (în special a preşedintelui Nasser), iar pe de altă parte interesele regionale sovietice ar fi putut beneficia din perspectiva unei noi apropieri sovieto-iugoslave. Această a doua dimensiune era însă contraproductivă pentru iugoslavi, care ulterior şi-au nuanţat poziţia faţă de criza din Orientul Mijlociu. Ambasadorul român la Belgrad aprecia că „menţinerea relaţiilor cu noi constituie şi o politică a conducerii iugoslave de a manevra relaţiile sale cu URSS”[16].

Buletinele confidenţiale TASS apreciau că atitudinea României era dictată de raţiuni strategice. Se urmărea în primul rând îmbunătăţirea relaţiilor cu Israelul, dar şi construirea unei imagini mai bune în rândul statelor occidentale[17]. Rămânea totuşi întrebarea ce anume a determinat regimul de la Bucureşti să accelereze ritmul desprinderii de Moscova? Trecerea de la „sovietism” la „antisovietism” a demonstrat caracterul strict conjunctural al primei dimensiuni şi a scos la iveală naţionalismul echipei de la Bucureşti. În raportul ambasadei României la Moscova se arăta că presa occidentală comenta doar atitudinea „antisovietică”, fără să caute şi explicaţii. Potrivit reprezentaţilor televiziunii americane NBC, indiferent dacă politica externă a României avea sau nu relevanţă, pentru statul român important era că îşi făcuse loc, prin astfel de gesturi, în cadrul emisiunilor de ştiri! Speculaţiile presei americane faţă de evoluţia raporturilor româno-sovietice indicau o creştere a interesului Departamentului de Stat pentru această zonă, iar „antisovietismul” românilor reprezenta un subiect ce putea fi speculat. Potrivit

[15] Telegramă Moscova din 15.06.1967, în AMAE, Problema 220/1967. URSS. Direcţia I. Vol. I. Dosar referitor la relaţiile politico–diplomatice dintre URSS şi R.S. România în cursul anului 1967, f. 91.

[16] AMAE, Problema 20 B/1967. URSS. Direcţia I. Informări primite de la ambasada RS România Moscova, iulie–decembrie 1967, f. 57–60.

[17] „Notă referitoare la unele aprecieri din surse confidenţiale în legătură cu prezentarea în URSS a politicii partidului şi guvernului nostru”, în AMAE, Problema 220/1967. URSS. Direcţia I. Dosare referitor la relaţiile politico–diplomatice dintre URSS şi R.S. România în cursul anului 1967, f. 75.

comentariilor culese din mediile studenţeşti sovietice, atitudinea „neutralistă" a României s-ar fi datorat faptului că aceasta „voia să facă opinie separată şi să se distingă"[18].

La 14 iunie, A. Gromâko le comunica ambasadorilor ţărilor Tratatului de la Varşovia, convocaţi la sediul Ministerului de Externe sovietic, că URSS va folosi „toate mijloacele" pentru a face presiuni asupra Israelului şi „ocrotitorilor lui imperialişti"[19]: „În acest sens, pe linie de stat trebuie făcute presiuni directe asupra Angliei, SUA şi a altora care au compasiune şi sprijină Israelul; de asemenea, să se acţioneze pe linia ONU, a Consiliului de Securitate precum şi prin alte mijloace"[20]. Declaraţia semăna mai mult cu un avertisment, A. Gromâko exprimându-şi speranţa că sovieticii ar fi „foarte mulţumiţi dacă tovarăşii români ar adopta în această problemă o poziţie favorabilă"[21].

La o lună de la declanşarea crizei, diplomaţii sovietici transmiteau că atitudinea României era mai mult de faţadă decât de conţinut, şi nu făcuse altceva decât să deterioreze imaginea unităţii blocului comunist. „Poziţia separatistă" a României începuse să devină supărătoare. Unul dintre membrii Biroului Politic al PCUS, D.S. Polianski, afirma la 1 august 1967 că „pentru această poziţie a voastră mulţi în Israel vă laudă, pentru că atunci când apar divergenţe între ţările socialiste, cercurile imperialiste le sesizează şi caută să bage zâzanie"[22]. Mai mult decât atât, oficialul sovietic şi-a exprimat convingerea că în spatele atitudinii aşa-zis principiale a României se ascundeau în realitate atât interese de imagine, cât şi economice. Asocierea cu RFG, cu care România încheiase la începutul anului 1967 relaţii diplomatice, refuzul de a participa la conferinţa de la Karlovy Vary păreau după el – să îndrepte Bucureştiul către o periculoasă deviere, care ar fi complicat atât relaţiile cu Uniunea Sovietică, cât şi pe cele din interiorul blocului.

Fără îndoială că gestul guvernului român ridicase numeroase semne de întrebare. Raportul anual al ambasadei RSR la Moscova aprecia că, la nivelul anului 1967, relaţiile româno-sovietice se caracterizau printr-o stare de încordare[23]. Responsabilitatea aparţinea conducerii sovietice, care extinsese divergenţele asupra relaţiilor dintre cele două părţi şi încercase să păstreze o anumită stare de dependenţă, impunând acceptarea unor soluţii cu care partea română nu putea fi de acord. Diplomaţii români denunţau politica de dictat şi subordonare a Moscovei.

[18] AMAE, Problema 20 B/1967. URSS. Direcţia I. Informări primite de la ambasada RS România Moscova, aprilie–iunie 1967, f. 180.

[19] Telegramă Moscova din 15.06.1967. Strict secret, în AMAE, Problema 220/1967. URSS. Direcţia I. Vol. I. A–C, Dosar referitor la relaţiile politico–diplomatice ale URSS cu alte state în cursul anului 1967, f. 11.

[20] Ibidem, f. 11.

[21] Ibidem, f. 13.

[22] Telegramă Moscova din 1.08.1967, în Ibidem, f. 140.

[23] AMAE, Problema 20/1968. URSS. Raportul general al Ambasadei României la Moscova şi răspunsul la raport, februarie–mai 1968, f. 32.

Actele guvernului de la Bucureşti nu au rămas nesancţionate. Presiunile au fost atât de ordin economic (scăderea schimburilor din cadrul CAER, precum şi nerespectarea unor acorduri aflate în derulare), cât şi politic: „[…] Relaţiile bilaterale au avut în 1967 un caracter oscilatoriu; partea sovietică a recurs la vechile practici şi metode, din care n-au lipsit încercări de presiune economică şi politică […]. A ieşit cu tărie în evidenţă marea discrepanţă care continuă să existe între vorbele şi faptele conducerii sovietice, între declaraţiile conducătorilor sovietici de fidelitate faţă de principiile respectului independenţei şi suveranităţii, egalităţii în drepturi şi acţiunile practice pe care aceştia le întreprind”[24].

Atât Tratatul de la Varşovia, cât şi CAER-ul erau văzute ca instrumente de subordonare şi control. Mai mult, se întrevedeau semnele unei destinderi sovieto-americane, ceea ce ar fi dus la un impas al diplomaţiei statelor comuniste: „S-a adâncit caracterul dublu al politicii care, pe de o parte, urmăreşte să plaseze URSS în fruntea comunităţii socialiste, în rolul de hegemon al mişcării comuniste […], iar pe de altă parte, urmează ca un ax principal linia contactului şi înţelegerii cu principala forţă a imperialismului, SUA”[25].

Din perspectiva diplomaţiei româneşti, în criza din Orientul Mijlociu, Uniunea Sovietică înregistrase un dublu eşec: atât militar, cât şi politico-diplomatic. Singurul avantaj obţinut de sovietici, dincolo de prezenţa lor în statele arabe, a fost consolidarea poziţiei flotei lor în Marea Mediterană.

La sfârşitul anului 1967, guvernul de la Bucureşti era în aşteptarea unei clarificări a relaţiilor cu Uniunea Sovietică. Nu existau însă indicii care să conducă către o detensionare. Dimpotrivă, se aştepta ca presiunile să se intensifice. Şi deşi România dobândise în cadrul relaţiilor internaţionale un important capital de imagine, se vedea izolată şi nesigură în interiorul blocului comunist. Marginalizarea sa, în ciuda unor acte de politică externă independente, arată în realitate faptul că Moscova dispunea de suficiente pârghii prin care îşi controla sateliţii. Chiar dacă echipa de la Bucureşti îşi crease deja un reflex în a afirma principiile unei politici independente şi suverane, în realitate ea era încă foarte puternic legată de URSS. Raportul indică o anumită stare de anxietate în evaluarea relaţiilor bilaterale. Regimul de la Bucureşti este interesat atât de propria sa imagine, cât şi de menţinerea unui *modus vivendi* în relaţiile cu Moscova[26]. Dinamizarea politicii externe a fost rezultatul unui ambiţios program de dezvoltare economică, destinat să atenueze dependenţa de Uniunea Sovietică. Contextul a favorizat această desprindere şi a ferit România de posibilitatea unei intervenţii în forţă, care ar fi fost contraproductivă şi ar fi alimentat curentele antisovietice.

[24] Ibidem, f. 42.

[25] AMAE, Problema 20/1968. URSS. Raportul general al Ambasadei României la Moscova şi răspunsul la raport, februarie–mai 1968, f. 55.

[26] Tony Judt, *op. cit.,* p. 431.

THE STAKES OF DISSIDENCE. ROMANIAN-SOVIET RELATIONS AND THE MIDDLE EAST CRISIS. JUNE 1967

Abstract

The outbreak of the crisis in the Near East represented a real challenge for the leadership in Bucharest. What were the reasons for the refusal of the Romanian delegation to sign the Moscow declaration of 9 June, in which Israel was considered to be an aggressor state, when the Communist states, including Yugoslavia, accepted en bloc the breaking off of diplomatic relations? Two hypotheses can be advanced for this: on one hand, by such a gesture, Romania further improved its image and could hope to obtain some advantages on the level of international relations, being associated with a state which had its own foreign policy and could assume responsibility for such an act; while on the other hand, the normalisation of relations with Israel served to wipe away the memory of a past unfavourable to the leaders of the Romanian Communist Party. Through the decision not to break off diplomatic relations, the Bucharest leadership thus normalised relations with Israel and obtained a capital of trust which would be advantageous in the perspective of future actions.

COMUNIŞTI ÎN ATENŢIA ORGANELOR PUTERII: ANUL 1941

CEZAR MÂŢĂ

Comunismul, chiar de la impunerea sa ca doctrină politică, s-a fundamentat şi pe ideea internaţionalismului (avem în vedere şi cunoscuta lozincă „Proletari din toate ţările, uniţi-vă"), principiu potrivit căruia interesele naţionale trebuiesc necondiţionat subordonate unui ţel supranaţional, apelându-se în acest sens la o reţetă ideologică care genera şi legitima organizarea lumii şi dominarea ei printr-un sistem politic conceptualizat de Karl Marx în cunoscuta lucrare „Manifestul Partidului Comunist".

Spre sfârşitul primului război mondial, în condiţiile în care, în lume, se declanşase o criză social-economică de proporţii ce copleşea nu numai statele învinse, ci şi pe cele din tabăra învingătoare, a fost posibilă o accentuare a radicalizării mişcării comuniste ce dorea o nouă ordine socială în toate ţările, o schimbare a structurii statale existente prin impunerea dictaturii proletariatului la putere.

Bolşevicii, mizând pe un climat de haos şi de revolte sociale ce se întreţeau şi se extindeau în majoritatea ţărilor europene şi la care contribuiau din plin după reuşita insurecţiei de la 25 octombrie 1917, minuţios organizată într-o Rusie ruinată social-economic şi decimată demografic, îşi vor concentra eforturile şi spre declanşarea unei revoluţii mondiale.

Potrivit viziunii celor doi conducători bolşevici, Lenin şi Troţki, de „internaţionalizare a revoluţiei", mapamondul trebuia incendiat pentru ca preluarea puterii de către comunişti să se facă în toate ţările, astfel încât lumea să se schimbe din temelii şi să se „deschidă" o nouă ordine potrivit „tentaţiei anului zero"[1].

Proiectele bolşevicilor de la Petrograd erau aproape pe punctul de a se materializa când Ungaria lui Bella Kuhn s-a proclamat la 21 martie 1919 Republică Socialistă, iar Germania înfrântă şi aflată într-o situaţie dezastruoasă trecea pe lângă bolşevizare (la Kiel marinarii se răscoală, Bremenul în ianuarie – februarie 1919 se proclamă Republică Sovietică, Bavaria la fel în aprilie – mai 1919[2], iar în Berlin insurecţia armată declanşată de detaşamente armate ale extremei stângi este pe punctul de a se generaliza).

[1] Stelian Tănase, *Clienţii lu tanti Varvara,* Bucureşti, 2005, p. 10.

[2] Marcel D. Popa, Horia C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală,* Bucureşti, 1988, p. 81.

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 237–258

Situată pe un culoar ce ducea direct spre Balcani, Strâmtori şi centrul Europei[3], România era un obstacol, devenind una din primele „urgenţe" ale „revoluţiei mondiale", însă stabilitatea sa statală i-a permis să depăşească o situaţie fără ieşire ce putea să compromită şi actul Marii Uniri. Datorită războiului civil ce cuprinsese fostul imperiu ţarist şi intervenţiilor armate din exterior, valul revoluţionar ce se revărsa dinspre răsărit a eşuat în tentativa de a bolşeviza această zonă a Europei, condamnând Rusia Sovietică la izolare[4].

În timp ce România se confrunta cu o situaţie dificilă, agravată de războiul care îşi pusese amprenta asupră stării sale economice şi sociale, „germenii destructivi", agenţii bolşevismului, acţionau împotriva ordinii statale şi a actului unirii consfinţit la 1 Decembrie 1918.

Diverse grupări, bande şi chiar comandouri (cum a fost şi cel condus de Simion Grigorevici Roşal)[5], ghidate ideologic şi stimulate financiar şi logistic de Rusia Sovietică, erau frecvent trimise de la est de Nistru cu ţelul de a provoca anarhie, de a produce asasinate, de a tulbura situaţia internă prin dezordine, greve şi demonstraţii, încât autorităţile statului să scape situaţia de sub control.

Într-o asemenea atmosferă s-a desfăşurat şi Congresul Partidului Socialist din 8–12 mai 1921, unde majoritatea membrilor delegaţi, „cuceriţi" de ideile bolşevismului rusesc, au hotărât afilierea la Internaţionala a III-a Comunistă, devenind Partidul Comunist din România. De fapt, acesta era o secţie a Kominternului, paravan al Moscovei pentru a-şi extinde influenţa în exterior.

Automata afiliere a Partidului Comunist din România la Komintern însemna şi adoptarea hotărârilor şi indicaţiilor Moscovei în programul său, anume: lupta de clasă vizând lichidarea „claselor exploatatoare", distrugerea structurilor democratice (burghezo-moşiereşti)[6] pentru a se instala dictatura proletariatului şi, nu în ultimul rând, considerându-se că, deoarece România Mare era rezultatul unor vaste „anexări teritoriale", comuniştii români aveau misiunea să adopte principiul luptei pentru autodeterminarea acestor teritorii până la despărţirea lor de statul român.

Pentru autorităţile româneşti aceste obiective adoptate în programul unui partid politic reprezentau un atentat la siguranţa statului, la integritatea lui teritorială, argument pentru care participanţii care au votat afilierea în cadrul Congresului au fost arestaţi. Acest fapt l-a determinat pe ministrul de interne, C. Argetoianu, să asigure Guvernul „că prin această acţiune s-a terminat cu comunismul în România" şi să „convingă" Adunarea deputaţilor că a reuşit ca „pe Lenin să-l omorâm în ou la noi"[7].

[3] Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 17.

[4] *Istoria Secolului XX,* sub redacţia: Serge Berstein şi Pierre Miliza, Bucureşti, 1998, p. 81.

[5] Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 16.

[6] *Structuri politice în Europa centrală şi de sud-est (1918–2001),* vol. III, coord. Ioan Scurtu, Bucureşti, 2003, p. 145.

[7] Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918–1948),* Bucureşti, 1999, p. 134.

Menținerea în programul Partidului Comunist din România a acestui punct al luptei pentru autodeterminare a teritoriilor unite la 1 Decembrie 1918 până la despărțirea lor de statul român a constituit şi motivul principal pentru care partidul a fost scos în afara legii, prin aplicarea prevederilor Legii Mârzescu (19 Decembrie 1924).

Atât în perioada de legalitate, cât şi în noua situație de ilegalitate, derulată până la 23 August 1944, Partidul Comunist a acționat stăruitor pentru a face jocurile Moscovei. Autoritățile românești, prin Direcția Poliției şi Siguranței Statului, prin Jandarmerie şi Serviciul său de informații şi contrainformații, ori Serviciul Special de Informații şi alte organisme, au fost nevoite permanent să-i țină sub supraveghere pe comuniști şi pe simpatizanții lor, iar de câte ori era cazul îi arestau, judecau şi întemnițau.

Mărturii în acest sens sunt documentele sub formă de note, buletine, sinteze informative şi contra-informative etc. întocmite de aceste structuri şi alte organisme ale statului pentru care problematica comunismului şi comuniştii constituiau un capitol distinct şi important în conținutul lor.

Alăturat prezentăm, în premieră istoriografică, un astfel de document identificat în dosarul 80 din anul 1941 de la fondul Direcției Generale a Poliției.

Documentul este de fapt o listă a comuniştilor deosebit de periculoşi, zişi „de nivel A", ce cuprinde 793 de persoane, având rubrici cu numele şi prenumele lor, cu profesiile lor, cu data şi locul naşterii şi ultimul lor domiciliu.

Se poate opina că lista, publicată acum pentru prima dată, cuprinde nominal un număr suficient de mare de comuniști, apropiat de cifra de 1.000 de membri, vehiculată în istoriografia românească, confirmând ideea că P.C.R. nu a fost un partid de mase, ci o „coloană a cincea" a Moscovei în România.

Lipsesc numele multor comuniști cunoscuți şi în acea perioadă, care apoi s-au consacrat ca oameni politici când au luat puterea, precum: Ana Pauker, Emil Bodnăraş, Miron Constantinescu, Ion Popescu Puțuri, Ion Gheorghe Maurer, Petre Borilă, Constanța Crăciun, Ion Vințe, Ghizela Vass, Dumitru Coliu, Valter Roman, Gogu Rădulescu, Andrei Neagu, Petre Constantinescu-Iaşi, Alexandru Bârlădeanu, Constantin Pârvulescu etc.

Se pare că la momentul întocmirii listei, aceştia nu erau în țară, ci la Moscova sau în alte localități sovietice, fie că unii fugiseră înainte sau după declanşarea ostilităților germano-româno-sovietice (cum este cazul lui Gogu Rădulescu, care a dezertat ca terist imediat ce a început războiul contra sovieticilor)[8], ori fuseseră schimbați – cum este cazul Anei Pauker[9] (născută Hannah Rabinsohn) schimbată la 3 martie 1941 cu moş Ion Codreanu (a jucat un rol mare la unirea Basarabiei şi

[8] Vezi Cezar Mâță, *Gogu Rădulescu – un baron al comunismului?* în „Document. Buletinul Arhivelor Militare", an II, nr. 1 (5)/1999, p. 50–54.

[9] Vezi Adrian Pandea, *Passionaria din Codăeşti*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare". an III, nr. 3 (11)/2000, p. 40–44.

Bucovinei, căzut prizonier în iunie 1940) –, fie că cei care luptaseră alături de republicani, via Franța, au fost recuperați de sovietici.

Pe lângă o sumedenie de nume necunoscute la o primă vedere, lista – precizăm că nu este alcătuită într-o ordine alfabetică – cuprinde pe majoritatea celor care au făcut carieră politică după actul de la 23 August 1944: Gheorghe Gheorghiu Dej la poziția 62, Nicolae Ceaușescu la poziția 111, Vasile Luca (cu prenumele de Laszlo) la poziția 104, Teohari Georgescu la poziția 110, Chivu Stoica la poziția 54, Iosif Chișinevschi (sub numele de Roitman) la poziția 733 și soția sa Liuba la poziția 580; Lucrețiu Pătrășcanu la poziția 695 (în unele documente ale D.G.P. apare și cu prenumele Laurențiu, cum este cazul de față) și soția sa Elena la poziția 696, Alexandru Drăghici la poziția 479, Alexandru Moghioroș la poziția 476; Vasile Vâlcu la poziția 746; Tismenenschi alias Tismăneanu la poziția 761, Foriș Istvan (Ștefan) la poziția 773, Grigore Preoteasa la poziția 465, Alexandru Iliescu (tatăl lui Ion Iliescu) la poziția 297, Moscu Cohn alias Gheorghe Stoica la poziția 69, Al. Constantinescu la poziția 385, Olga Pintilie (soția lui Ilie Pintilie) la poziția 407, chiar și prințul roșu Scarlat Calimachi la poziția 139. Mai multe persoane apar trecute de două ori (de exemplu: Al. Constantinescu p. 385 și 625, Cocală Eraclie p. 217 și 490, Teohari Georgescu, p. 110 și 723, Bâgu Vasile la p. 333 și 355, Mereuță Ioan, p. 191 și 565). În alte cazuri este greu de evaluat dacă este vorba despre aceeași persoană sau nu, ceea ce face imposibilă o statistică exactă (de pildă: Cosmici Eftimie, p. 49 și 783; Dumitrescu Vasile, p. 97 și 742; Felix Ida, p. 379 și 634 etc.).

O primă constatare ce poate fi desprinsă din acest tabel nominal al comuniștilor „periculoși" la nivelul anului 1941 este cel al raportului dintre cele două sexe, unde bărbații sunt majoritari, reprezentând un procentaj de cca 80%.

Pe profesii (care nu sunt specificate pentru aproape 160 de persoane), predomină muncitorii și micii meseriași reprezentând 50% din totalul comuniștilor ce au trecută profesia în dreptul lor. Aceștia sunt urmați de studenți și intelectuali (cca 15%), de mici funcționari, funcționari comerciali și comercianți (cca 15%), restul reprezentând persoane casnice (cca 3%), un rabin, un fost prefect de Soroca (Petru Hrițcu – poziția 389) și un plugar.

Meseriile trecute în dreptul muncitorilor și micilor meseriași sunt de la servitori la picolo și chelneri, de la lustruitor de mobilă la boiangiu și lenjereasă, de la salahor și mezelar la coafor, maseuză și droghist, de la perier, pantofar, bijutier și zețar la paznic, sudor, mozaicar și lucrător de mănuși, de la lingurăreasă la rihtuitor, electrician, monteur, lăcătuș, fierar, țesător și cizmar.

După locul nașterii (deși nu a fost trecut în dreptul unui număr de 150 persoane), comuniștii provin din toate regiunile României. Astfel din cei 600 comuniști cărora li s-au completat locul și data nașterii la rubrica respectivă, sunt originari din Oltenia cca 3%, din Transilvania peste 25%, din Basarabia cca 25%, din Muntenia cca 15%, din Moldova peste 15%, din Banat cca 2,5%, din Dobrogea cca 2%, din

Bucovina cca 7%, restul de persoane (cca 4,5%) provenind din alte ţări (Armenia, U.R.S.S., Bulgaria, Ungaria, Turcia, Macedonia, Polonia, Germania).

Tot pe baza datelor prezente în tabel, precum şi după numele şi prenumele celor înscrişi se poate aproxima şi originea etnică a celor ce erau membri ai Partidului Comunist din România. Dintre aceştia cca 28% erau români, cca 60% erau evrei, cca 2,5% erau ruşi şi ucraineni, cca 6% erau maghiari, cca 1,5% erau bulgari, cca 1,5% erau germani, restul fiind polonezi, armeni şi un grec.

Publicând tabelul de mai jos şi prezentând o sumară analiză statistică în baza datelor cuprinse de acesta avem convingerea că documentul va stârni un oarecare interes, cel puţin pentru cei ce au în preocupările lor investigarea fenomenului comunismului românesc.

ANEXĂ

TABEL NOMINAL

cu comuniştii categoria A cărora nu li s-a stabilit domiciliul

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Profesia	Data şi locul naşterii	Domiciliul
1.	Dudău D. Ştefan	croitor	1909 Bălţaţi de Jos Mehedinţi	General Moşoiu 95, Bucureşti Noi
2.	Encel Mauriciu	mecanic	1898 Ziliş Bihor	
3.	Eschenazi Z. Iţic	func. com.	1907 Craiova	Ţepeş Vodă 87
4.	Pătraşcu Malca	casnică	1906 Ismail	Drumul la Tei 65
5.	Ghitharţ Manea	ţesătoare	1906 Chişinău	G-l. Moşoiu 94, Bucureşti Noi
6.	Drăgulescu Maria	ţesătoare	1909 Racoviţă Muscel	Val. Branişte 36
7.	Goldberger Adalbert	croitor	1910 Zalău Sălaj	Pietrele Doamnei 24
8.	Torek Iosef	fun. com.	1902 Bucureşti	Pericle Ghiorghiu 31
9.	Farlodanschi Iacob	tipograf	1908 Cetatea Albă	Teodor Speranţă 43
10.	Derji Moise zis Mişu	tipograf	1908	Popa Farcaş 44
11.	Rosenfeld Eugen	croitor	1906 Cluj	Sf. Apostoli 21
12.	Aradi Victor	croitor	1883 Pâncota Arad	----------
13.	Cerchiş Traian	lăcătuş	1898 Arieş Turda	Sofia 19
14.	Burăh Cahane	funcţ.	1903 Bârlad	P. Cercel 3
15.	Popescu Nicolae	fierar	Gorj	Floreasca 17
16.	Perlzoeig Leon Iosif	cartonagiu	1900 Buc.	Dudeşti 39
17.	Armenceanu Zaharia	lăcătuş	1902 Socola Mureş	Honzic 76
18.	Foerstein Sabin	student	1903 Mărculeşti	Sf. Ion Nou 35
19.	Encel Martin	tinichigiu	1895 Irisu Bihor	Olteniţa 72
20.	Ruscov Ioan	----------	Galaţi	Campoduci 26
21.	Ersec Ghiula	----------	Cluj	Nicolae Tei 24
22.	Savelciuc Ioan	funcţ.	1905 Tulcea	Stoica Ludeşti 31
23.	Crăciun Petre	lăcătuş	1888 Găjeni Prahova	Vânători Lupeasca
24.	Manole P. Manole	student	1901 Bălăneşti Roman	General Averescu 70
25.	Manole Ofelia	----------	1908 Reni	Vasile Lascăr 192

26.	Lazarovici Iancu	croitor	1906 Bucureşti	Măcelari 19
27.	Sofraim Sofia	studentă	1905 America	Romulus 75
28.	Leivan Marcus	func.	Câmpulung Bucovina	Iulius Bansch 6
29.	Berlanschi Iosef	țesător	Ştefăneşti Lăpuşna	Parîng 6
30.	Radasevetzkaia Estera	func.	1909 Tighina	Pr. Sihleanu 18
31.	Bitai Ştefan	dulgher	1901 Braşov	Iancovescu 112
32.	Frânta Constantin	monteur	1899 Câineni Argeş	Vitan 125
33.	Fodor Ştefan	tâmplar	1906 Câmpulung Mureş	Colentina 193
34.	Feodorov Ştefan	func.	Durostor Caliacra	Carol Davila 85
35.	Sofrain Rali	----------	1907 America	Romulus 75
36.	Leibovici Aisie	cismar	1907 Iaşi	C. Vodă 162
37.	Buginschi Francisco	pictor	1905 Galiția Polonia	Z. Săvulescu 28
38.	Băluță Iordan	tâmplar	1903 Hârşova Constanța	Tugomir Voevod 67
39.	Triforescu Marin	func.	1904 Buc.	Ferentari 14
40.	Sonfeld Moise	func.	1912 Bârlad	Vulturi 60
41.	Smilovici Avram	func.	1909 Bârlad	Z. Olaru 26
42.	Goldştein Iţic	func.	1910 Bârlad	Dudeşti 96
43.	Arneldi Aron Lazăr	---------	1902 Rădăuți	Sf. Ilie 7
44.	Zucherman Israel	profesor	1904 Bârlad	Brezoianu 22
45.	Dricheter Estera	---------	1904 Tighina	Broscăriei 2
46.	Barschiu I. Aron	func.	1910 Ismail	Intr. Zalomit 10
47.	Zucherman Bernard	func.	1906 Bârlad	Călăraşi 215
48.	Ion Stoica	chelnăr	1893 Găeşti Dâmbovița	Dionisie Fotino 29
49.	Cosmici Eftimie	chelnăr	Isaccea Tulcea	Vitan 159
50.	Gherman Canel Ilie	pictor	1905 Botoşani	Raion 53
51.	Slepenciuc Teodor	mecanic	1907 Chişinău	Abrud 95
52.	Vențe Clein	tâmplar	1901 Bocşa Caraş	Crăsnaru 35
53.	Finchelştein Faibiş	func.	1906 Roman	Remus 14
54.	Chivu Stoica	---------	----------	Mitropolitu Grigore 53
55.	Tudor Gheorghe	comerciant	----------	Parcu Manoliu Parcela 36
56.	Anton Ion	richtuitor	1890 Fântâna Doamnei 11	f. Teiu Doamnei 9
57.	Poncea Constantin	turnător	1904 Cocu Argeş	Fraților 16
58.	Finkelştein Moise	voiajor	1894 Bacău	Uranus 93
59.	Arnold Gustav	comerciant	1876 Germania	Carol 60
60.	Ciuhodariu Iloiu	func.	1902 Pârlita Bălți	Cahul 29
61.	Soldan Alexandru	mecanic	1903 Todiceni Iaşi	Cazărmei 49
62.	Ghiorghiu Gheorghe (-Dej – n.n.)	electrician	1902 (1901 – n.n.) Bârlad	10 Mai 28
63.	Wertman Raul	tapițer	1911 Alba	S. Ludescu 35
64.	Suşter Bluma	lucrătoare	1909 Telemeşti Orhei	Filantropia 150
65.	Zalnic Carol	cismar	1903 Oradia	St. Mihăileanu 32
66.	Rozemberg Alex.	blănar	1912 Sălaj	Spătarului 95
67.	Steinbrihen Iţic	pictor	1913 Tulcea	S. Vodă 7
68.	Braun Nicolae	croitor	1914 Satu Mare	Griviței 118
69.	Cohn Moscu	----------	1900 Dorohoi	B-l Maria 57
70.	Lorenz Alexandru	electrician	1910 Bucureşti	B-l Ghica Tei 9
71.	Schester Eigi	vopsitor	1913 Zeleneşti Odorhei	M. Bravu 133
72.	Grumberg Leizer	----------	1911 Chişinău	----------

73.	Chişinovsci Sima	lingurăreasă	1895 Tighina	Aurel Vlaicu 65
74.	Stancu Anton	cismar	1912 Romanați	Italiană 29
75.	Mutulescu Ioan	şofer	1894 Calnic Gorj	Carol Davila 53
76.	Frenter Gheorghe	cismar	1904 Făurei Brăila	B-l Carol 64
77.	Zighelbaum Strul	țesător	1908 Cofanca Tighina	Foişor 17
78.	Mesinger Iosif	func.	1914 Bucureşti	Sutaşului 18
79.	Grigore Marin	lăcătuş	1905 Bucureşti	Pecineaga 20
80.	Iacob Solomon	țesător	1911 Iaşi	Olteni 41
81.	Ciocla Martea (Marta – n.n.)	cond. tech.	1907 Orhei	Olimpului 38
82.	Vodofian Anton	şofeur	Ucraina	C. Negri 21
83.	Umenfeld Gusta	studentă	1909 Vrânceni	Răspântii 13
84.	Weisman Carol	țesător	1913 Cernăuți	A.Nr. 9 Parc Ludovic
85.	Steiner Wolff	țesător	1914 Bistrița	T. Vodă 155
86.	Cottig Ghenea	muncitoare	1907 Chişinău	Log. Tăutu 33
87.	Solomon Iancu	țesător	1902 Dej	Glasului 5
88.	Umanschi Ilaia	țesător	1907 Tarutino	Delea Veche 17
89.	Miniuc Haşca	student	1910 Lăpuşna	Romană 230
90.	Căpățână Ilie	cismar	1912 Olaru Argeş	Prel. Mărțişor 36
91.	Rotemberg Aurel	contabil	1906 Bucureşti	C. Vodă 44
92.	Sommer Leopold	func.	1903 Cernăuți	Aleia Vasiliu 1
93.	Blitzstein Alex.	student	1912 Odesa	Moşilor 122
94.	Kaferschmidt Iacob	chelnăr	1907 Storojineț	Cezar Boliac 17
95.	Seniuc Vasile	chelnăr	1908 Storojineț	N. Anghel 12
96.	Vulavici Abram	țesător	1907 Cet. Albă	Cuza Vodă 34
97.	Dumitrescu Vasile	----------	1915 Bucureşti	Everest 14
98.	Stoianov Boris	publicist	1883 Bulgaria	----------
99.	Marcovici Şmil	tâmplar	1893 Iaşi	----------
100.	Rotstein Manu	student	1911 Bălți	Sf. Ioan Nou 45
101.	Tudor Iosif	zidar	1904 Trei Scaune	Lt. Ghinescu Gh. 23
102.	Toth Anton	cismar	1909 Trei Scaune	----------
103.	Braunştein David	croitor	1906 Bihor	Apolodor 9
104.	Luca Laszlo (Vasile – n.n.)	lăcătuş	1898 Cătălina	Coculescu 45
105.	Mendelovici Artur	func.	1914 Bucureşti	Şt. Ştefan 6
106.	Stoian Tudora	țesătoare	1911 Ciocăneşti	Al. Săvulescu 14
107.	Grigore Tudor	croitor	1913 Ilfov	Hagi Moscu 2
108.	Leibovici Ştrul	țesător	1918 Chişinău	Aurora 36
109.	Covaci Domenico	croitor	1911 Odorhei	Lemencea 28
110.	Georgescu Teohari	tipograf	1908 Bucureşti	Claudian Popescu 111
111.	Ceauşescu Nicolae	cismar	1918 Olt	Bibescu Vodă 19
112.	Moldoveanu Gavril	croitor	1909 Tr. Mică	Fd. Braşoveni 13
113.	Mitrofan Nicolae	tâmplar	1908 Alba	Banatului 2
114.	Drăghici Domocoş	fierar	1898 Tr. Mică	Ştirbei Vodă 82
115.	Bernard Andrei	tâmplar	1908 Tr. Mică	N. Filipescu
116.	Iriu Camen Simion	țesător	1916 Hotin	A. Vlaicu 25
117.	Banderschi Iosif	țesător	1915 Bălți	D. Florica 2
118.	Andrenic Niconov	cismar	1915 Suceava	A. Vlaicu 72
119.	Schvortzkopf Janeta	medic	1906 Suceava	Dudeşti 52
120.	Bumbeş Avram	lucrător	1910 Bălți	Zamfir Anghel 5

121. Averbusch Roza	croitoreasă	1912 Chișnău	----------
122. Etliș Frima	farmacistă	1904 Tighina	Alea Cornelia 26
123. Grumberg Hava	profesoară	1893 Tighina	Dianei 2
124. Șmilovici Marcu	țesător	1911 Cahul	Viilor 47
125. Crâmschi Adelia	func.	1912 Bălți	Principatele Unite 2
126. Frieder Eugen	tâmplar	1913 Cluj	Doamnei 3
127. Fiscman Estera	lucrătoare	1913 Orhei	Episcop Radu 26
128. Șihmonte Gavril	func.	1913 Soroca	Sf. Ion Nou 45
129. Veinștein Nuhăm	func.	1909 Orhei	B.22 Parcul Zamfirescu
130. Sica Lorenz	func.	1907 Bucureşti	Episcop Radu 43
131. Șmilovici Moise	dentist	1918 Roman	At. Panu 31
132. Torper Abraham	contabil	1910 Cernăuți	----------
133. Haimovici Naftuli	avocat	1913 Botoşani	Măcelari 25
134. Valoşin Moise	croitor	1913 Soroca	Prel. Trinității Alea B. Nr. 6
135. Cohn Rubens	func.	1914 Bucureşti	Plantelor 84
136. Simeric Gabriel Artur	----------	----------	----------
137. Fonargi Samoil	----------	----------	Isvor 63
138. Tomasciuc Ioan	----------	----------	----------
139. Calimachi Scarlat	----------	----------	Bl. Elisabeta 95
140. Klein Mihail	desenator	Arad	----------
141. Eli Schnap	comerț	----------	Calea Moşilor 314
142. Rosenkraft Fani	----------	----------	----------
143. Dăscălescu	avocat	----------	----------
144. Grunbein	----------	----------	----------
145. Preda Nicolae	lucrător	----------	Popa Iancu 25
146. Boiangiu Schmer	croitor	Dorohoi	Anton Pan 23
147. Herşcovici Solomon	perier	1920 Storojineț	Dudeşti 33
148. Vilner Beniamin	rabin	1899 Polonia	Carol 77
149. Pârcălab Iulia	casnică	1907 Bihor	S. Voevod 62
150. Vastsch Alex.	tipograf	1904 Odorhei	Int. Libertăți 12
151. Coman Nicolae	cismar	1903 Tr. Mică	Argentina 30
152. Bulhac Filip	func.	1890 Soroca	----------
153. Szinuc Alex.	student	1918 Maramureş	Orfeu 9
154. Chitiş Iosif	student	1918 Cet. Albă	Sf. Ion Nou 45
155. Fischel Simion	frizer	1903 Botoşani	Dr. Bek 12
156. Mihăilă Chiriac	mecanic	----------	Câncea 21
157. Metec Ioan	monteur	----------	----------
158. Marcuş Ştefan	vopsitor	Sălaj	Căp. Savopol
159. Neuman Francisc	vopsitor	1910 Ungaria	Romulus 22
160. Hertz Arnold	----------	----------	Bateriilor
161. Popov Nicolae	comerț.	Caliacra	----------
162. Tugulschi Th.	func.	1893 Orhei	----------
163. Katz Marcus	----------	Storojineț	Văcăreşti 18
164. Felia H. Ida	func.	1909 Iaşi	Gl. Nicoleanu 28
165. Mihail Simion	tinichigiu	1913 Năsăud	Moşilor 246
166. Stoian Tudora	țesătoare	1913 Ialomița	----------
167. Limbăşeanu Gh.	țesătoare	1912 Tr. Mare	T. Vladimirescu 66
168. Maria Marincea	țesătoare	1899 Bucureşti	Fr. Stoica 8

169. Török Iosif	zugrav	----------	P. Ghiorghiu 31
170. Corchiş Traian	lăcătuş	----------	Sofia 19
171. Schein Solomon	croitor	1895 Bucureşti	C.A. Roseti 10
172. Pârcălab Ştefan	strungar	1905 Oradia	S. Voevod 62
173. Cogan Isac	tipograf	1906 Orhei	Lipscani 41
174. Lecovic Francisc	croitor	1905 Ungaria	----------
175. Mahler Cherş	----------	----------	----------
176. Haltenvagner Lazăr	----------	----------	----------
177. Giurăscu Bernard	muncitor	----------	Slăniceanu 1
178. Giurcanu Alex.	vopsitor	1904 R. Sărat	Cricov 47
179. Groper Lina	servitoare	1913 Tg. Neamț	Moşilor 95
180. Tidiuc Dora	----------	1914 Cernăuți	Dr. Marinescu 1
181. Iordănescu Pompiliu	mecanic	1893 Bucureşti	Bisericei 2
182. Finkelştein Ana	----------	----------	----------
183. Moscovici Paul	avocat	----------	Sf. Apostoli
184. Iacobovici Andrei	zugrav	1906 Odorhei	Moşilor 131
185. Fenster Apolo	comerț.	1893 Roman	Fd. Bibescu Vodă 3
186. Herş Iancu	----------	Iaşi	----------
187. Petrover Iacob	----------	Cernăuți	----------
188. Solo Gold Haler	----------	----------	----------
189. Vârgă Valeriu	țesător	----------	M. Viteazu 7
190. Anghel Dragomir	muncitor	1902 Ialomița	----------
191. Mereuță Ioan	țesător	1914 P. Neamțu	Fd. Moş Ajun 6
192. Barani Ioan	----------	1914 T. Torontal	Fd. III Sebastian 16
193. Heer Sofia	----------	1921 Dorohoi	----------
194. Rozalia Kahane	----------	1905 Ciuc	----------
195. Kahane Bernard	----------	----------	----------
196. Mareş Kahane	medic	1901 Iaşi	Alba Iulia 30
197. Partin	vopsitor	----------	Al. Costescu 34
198. Perlova	avocată	----------	----------
199. Vashinger Iosif	----------	1912 Bihor	----------
200. Cruceru Ştefan	pasnic	1900 Vâlcea	Fd. II Măgurele 8
201. Lovinger David	textilist	1913 Ciuc	----------
202. Matei Socor	----------	1908 Iaşi	Vişini 15
203. Izi Goldemberg	frizer	1925 Bucureşti	Griviței 318
204. Cionis Ilie	----------	1921 Dolj	Griviței 217
205. Nicolescu Gh.	croitor	1921 Ialomița	Griviței 318
206. Toth Gh. Alex.	sudor	1921 Bihor	Ed. Grand 23
207. Nistorenco Gr.	---------	----------	St. Marinescu 44
208. Vesa D. Ioan	tâmplar	1899 Bihor	----------
209. Petre Isăceascu	---------	1900 Covurlui	A. Vârtojanu 7
210. Arnovici Iacob Beer	țesător	----------	N. Vodă 3
211. Lapscher Moise	frizer	1915 Bălți	N. Traian 72
212. Olaru Gheorghe	impiegat	----------	Gl. Magheru 51
213. Taflan Ioan	----------	----------	Serg. Muşat 30
214. Sivacenco Anton	muncitor	1907 Ismail	Cățelu 16
215. Schleizer Zizel	croitoreasă	1911 Lăpuşna	M. Bravu 60
216. Slavic Ana	casnică	1900 Lugoj	Crăznaru 30

217. Cocala Eracle	şofer	1904 Grecia	Hagiului 37
218. Sapoşnic Leib	frizer	1907 Orhei	Moruzi Voevod 61
219. Sapirin Polea	func.	1908 Orhei	Bucur 19
220. Slepencivov	mecanic	----------	Parfumului 15
221. Grosz Wilhelm	student	1915 Sibiu	Poliției 5
222. Grosz Gheorghe	student	1913 Hunedoara	Poliției 5
223. Gluvacov Andrei	func. C.F.R.	1914 Arad	Gara Filaret
224. Saicovici David	medic	1889 Cernăuți	----------
225. Valco Barimboi	țesător	Bălți	At. Ionescu 32
226. Moise Barimboi	țesător	Bălți	At. Ionescu 32
227. Andrei B.D.	pantofar	1896 S. Mare	----------
228. Liblich Sandu	medic	----------	Cinacu 6
229. Doici Emeric	tâmplar	1908 Ciuc	----------
230. Partin Alexandru	----------	----------	Al. Costescu 44
231. Fălticeanu Gh.	lăcătuş	1914 Baia	----------
232. Marin Anghel Nic.	----------	----------	Tudose Bogiu
233. Valter Isac	lăcătuş	1912 Bucureşti	Gh. Praporgescu 6
234. Necilă Constantin zis Gheorghe	picol	1923 Ilfov	Dr. Felix 89
235. Solomon Simeon	medic	1908 Bacău	Rahovei 74
236. Hornic A.	--------	----------	----------
237. Silagy Eugen	--------	Ungaria	----------
238. Balanschi Stanislau	--------	----------	N. Filipescu 22
239. Avram Schon	--------	----------	Dudeşti 15
240. Carol Katz	func.	1912 Lugoj	Crăsnaru 15
241. Marcus Capeles	Func.	----------	Hotel Majestic
242. Landau Moses	doctorand	1916 Botoşani	Olteni 34
243. Leovi Vilhelm	----------	----------	Sf. Ioan Nou 19
244. Rufel Acotin	func.	1914 Bihor	Moşilor 248
245. Balosz Antal	pantofar	1912 Odorhei	Th. Speranță 98
246. Gross Leon	desenator	1872 Roman	Vitan 81
247. Clim Iosif	zidar	----------	Hagi Ghiță 27
248. Levi Moise	tipograf	1915 Bălți	Bl. Colței 133
249. Edon Lazăr	---------	1901 Tg. Mureş	----------
250. Rosza Kahane	---------	1905 Ciuc	----------
251. Bacalu Dan	pictor	1920 Bucureşti	Wilson 9
252. Adolf Katz	avocat	Botoşani	----------
253. Vegh Eugen	caricaturist	1908 Ungaria	----------
254. Ezra Leibovici	----------	Iaşi	----------
255. Moschevici Mihail	tipograf	1885 Chişinău	----------
256. Rabinovici Cogan Sima	func.	Cahul	----------
257. Vilhelm Lavi	mozaicar	1892 Arad	Crişului 8
258. Sava Ioan	frizer	1906 Bihor	C. Vodă 32
259. Feler Solman	avocat	1915	----------
260. Neuman Francisco	vopsitor	1910 Tg. Mureş	Griviței 88
261. Davidovici Nusem	student	1918 Bacău	Ap. Radu 19
262. Soreanu Maria	muncitoare	1909 Buzău	Th. Speranță 85
263. Militaru Teodor	croitor	----------	V. Gherghel 14

264. Sami Băetu	----------	1905 Botoşani	----------
265. Mincic Ioan	----------	1878 Bihor	Bl. Elisabeta 38
266. Avramescu Marin	vopsitor	1904 Vlaşca	Gl. Moşoiu 156
267. Hasciuc	----------	----------	----------
268. Călin	----------	----------	----------
269. Feraru Marin	muncitor	----------	----------
270. Nedelcu	muncitor	----------	----------
271. Mayer H. Clara	----------	1895 Polonia	----------
272. Ştrul Klein	comerț	1902 Covurlui	Foişor 104
273. Virani Carol	croitor	1914 Bihor	Latină 1
274. Virani Gheorghe	industriaş	1909 Bihor	Latină 1
275. Sim Hanta Buchla	croitoreasă	1916 Botoşani	Brânduşi 37
276. Erdei V. Iosif	strungar	1912 Bihor	Brătianu 24
277. Gijorfas Victor	gravor	1908 Ungaria	Artei 14
278. Rosemblum Isac	strungar	1913 S. Mare	Sebastian 26
279. Vonbor L. Tereza	țesătoare	1905 Severin	Văcăreşti 211
280. Cismarti Nicolae	droghist	1901 Bihor	----------
281. Balogh Francisc	----------	Cluj	Antim 19
282. Mraz P. Mihail	încadrator	1912 Oradea	Virginia 43
283. Radnef Gheorghe	ajustor	1901 Putna	Mitr. Iosif 24
284. Budiş Huşer	cismar	1905 Lăpuşna	M. Voevod 70
285. Engel Geza	şofeur	1904 Bihor	V. Lascar 47
286. Ion Ion	muncitor	1894 Ploeşti	Gl. Eustațiu 38
287. Lerner Ita Tuna	avocată	1906 Hotin	Victoriei 2
288. Lob Andrei	croitor	1911 Cluj	Fd. Muşat 15
289. Bernştein David	comerț	1904 Brăila	Făinari 72
290. Landau Moses Leib	medic	1916 Botoşani	Oltenița 34
291. Cristea Colodriga	țesătoare	1914 Soroca	F.Nr.8 Parcul Berindei
292. Hetric Eduard	tapițer	1892 Timiş	Crăsnaru 36
293. Lerner Mina	medic	Hotin	Legislator 5
294. Rusman Ghinea	func.	1907 Soroca	Busuioc 13
295. Rosman Lupu	func.	1909 Botoşani	Busuioc 13
296. Ştrul Sigelbaum	țesător	1908	Trinității 10
297. Iliescu Alexandru	mecanic	1901 Ilfov	Gh. Magheru 36
298. Sandru Ovidiu	mecanic	1905 Alba	Gorunului 23
299. Guină N. Nicolae	vânzător	1911 Mehedinți	J.Nr. 251 Vatra Luminoasă
300. Cogan Isac	tipograf	1906 Orhei	Lipscani 41
301. Vaschter Gerş	medic	1901 Bălți	Griviței 352
302. Dlugaci Eva	func.	1899 Soroca	----------
303. Bechbuch Moise	farmacist	Fălciu	----------
304. Jan Haitel	----------	----------	----------
305. Emanuel Veisman	----------	----------	----------
306. Iosif Schmidt	----------	----------	----------
307. Rudolf Schmidt	----------	----------	----------
308. Eisig Sigle	----------	----------	----------
309. Emil Lustgordei	----------	----------	----------
310. Gheorghe Niță Matei	----------	----------	Lt. Paulescu 5
311. Fischer Roza	Func.	1916 Rădăuți	Vaselor 42

312. Djigola Leonte	lucrător	1906 Soroca	----------
313. Mihailovici Ştrul	student	----------	----------
314. Mayer Etty	----------	----------	----------
315. Zisman Jac	----------	----------	Popa Petre 42
316. Neuman Emanoil	----------	----------	Popa Petre 42
317. Marcel Bernştein	----------	----------	Popa Petre 42
318. Cohn Eugen	----------	----------	Popa Petre 42
319. Spodheim René	----------	----------	Popa Petre 42
320. Jana Cane Maria	----------	----------	Popa Petre 42
321. Goldştein Senta	----------	----------	Popa Petre 42
322. Rubinştein Alice	----------	----------	Popa Petre 42
323. Rubiştein Margareta	----------	----------	Popa Petre 42
324. Stinhardt Gertruda	----------	----------	Popa Petre 42
325. Samoilov Valentina	----------	----------	Popa Petre 42
326. Broitman Gherş	croitor	1914 Orhei	Popa Farcaş 4
327. Hes Beida	dentist	1910 Soroca	Traian 4
328. Calinca Iacob	----------	1903 Orhei	Cireşoaei 8
329. Eisemberg Simion	tipograf	1908 Chişinău	B. 27 Parcul Rahova
330. Leibovici Heva	croitoreasă	1904 Tighina	Moşilor 21
331. Demeter Ludovic	----------	----------	----------
332. Işoveanu Dumitru	croitor	1904 Iaşi	----------
333. Bâgu Vasile	vopsitor	1892 Dorohoi	C. Bujoreanu
334. Rabinovici Armand	func.	----------	Al. Russo 7
335 Siticov Ilarion	----------	----------	----------
336 Akerman Froim	croitor	----------	----------
337. Manoilov Nicolae	func.	----------	----------
338. Nazarevici Victor	inginer	----------	----------
339. Dumitrian Felerman	avocat	----------	----------
340. Babic	student	----------	----------
341. Berch Iancher	ziarist	----------	----------
342. Barlam	func.	----------	----------
343. Birman	avocat	----------	----------
344. Simion Emeric	rotar	Orhei	----------
345. Nadler Moise	func.	1915 Vaslui	----------
346. Vogel Herşcu	avocat	1903 Botoşani	Tache Ionescu 23
347. Aronovici Iosif	ţesător	1920 Iaşi	----------
348. Azril Herman	contabil	1918 Putna	Concordiei 17
349. Goldberger Adalb	croitor	1910 Sălaj	Pietrele Doamnei 24
350. Rosenfeld Elena	maseoză	1904 Oradea	Română 8
351. Criscoschi	----------	----------	Popa Tatu 14
352. Iutcovici Merhaim	vopsitor	1906 Orhei	----------
353 Naum Rotştein	----------	Bucureşti	----------
354. Grumberg Iosif	avocat	Bacău	----------
355. Bâgu Vasile	vopsitor	1893 Dorohoi	C. Bujorescu
356. Rosemblum Enric	----------	----------	Popa Petre 42
357. Rubşel Mihil	----------	----------	Popa Petre 42
358. Carol Ştefan Goldnar	----------	----------	Popa Petre 42
359. Goldştein Mauriciu	----------	----------	Popa Petre 42

360. Golfslager Felix	func.	1912 C. Lung	----------
361. Herşcovici Haim	voiajor	1907 Bacău	Mămulari 22
362. Giosanu Traian	func.UCB	1904 Paşcani	Regele Ferdinand 83
363. Giosanu Peisa	scriitoare	1907 Rusia	Regele Ferdinand 83
364. Marcu Bercu	coafor	1910 Putna	Cuza Vodă 44
365. Cristescu Gh.	comerc.	1881 Vâlcea	14 Martie 21
366. Avram Marin zis Avramescu	vopsitor	1904 Vlaşca	Chitila 157
367. Keresztes Iulia	---------	----------	Zoe Grand 29
368. Keresztes Bela	---------	----------	Zoe Grand 29
369. Iliescu Iancu	---------	----------	----------
370. Chişinschi Ştefan	---------	----------	----------
371. Cristea Const.	cizmar	1912 Ilfov	----------
372. Brucăr Iancu	---------	Bacău	----------
373. Saraga Lascăr	avocat	1892 Iaşi	Sf. Apostoli 23
374. Puşca	func. CFR	----------	----------
375. Telefus	croitor	----------	----------
376. Munteanu Eugeniu	profesor	----------	----------
377. Şleachtman	medic	----------	----------
378. Rarenco Ioan	avocat	----------	----------
379. Felix Ida	func.	1909 Iaşi	Gl. Nicoleanu 38
380. Katz	student	----------	----------
381. Maxim Gheorghe	---------	1924	----------
382. Vasile T. Ioan	lucrător	----------	----------
383. Cogan Abram	cismar	1905 Chişinău	----------
384. Anghel Ioan	lucrător CFR	1905 Argeş	----------
385. Constantinescu Al.	tapițer	1873 Bucureşti	Biserica Amzi 4
386. Bernştein Burăh.	croitor	1906	----------
387. Solomovici Raşela	lucrătoare	1915 Bacău	----------
388. Loghinescu Vasile	func.	1908 Soroca	Col. Vlădoianu 29
389. Petre Hrițcu	fost Prefect de Soroca	----------	----------
390. Guțu	învățător	----------	----------
391. Rusu Gheorghe	învățător	----------	----------
392. Madovici	învățător	----------	----------
393. Sinder Ştefan	pedagog	----------	----------
394. Staleţchi Vladimir	avocat	----------	----------
395. Marin Alexei	profesor	----------	----------
396. Lupaşcu Gheorghe	învățător	----------	----------
397. Critec Gheorghe	maestru muzică	----------	----------
398. Cutulab Ioan	învățător	----------	----------
399. Ilie Ilie	lucrător	Teleorman	Andrei Şaguna 12
400. Tanzer Ştefan	lăcătuş	1907 Arad	Făt Frumos 13
401. Terziman Izidor	lăcătuş	----------	----------
402. Sopler Leon Bercu	croitor	1896 Tecuci	Radu Vodă 8
403. Pampu Margareta	casnică	1906 Bucureşti	Precupeții Vechi 73
404. Călugăru Vasile	chelnăr	----------	Vatra Luminoasă 219
405. Marin Popescu	chelnăr	----------	----------

406. Ştefanov Boris	notar	1887 Sărăţeni Orhei	V. Lupu 13
407. Pintilie Olga	croitoreasă	1906 Iaşi	Armistiţiu 57
408. Sternhern	----------	----------	----------
409. Balogh Nicolae	măcelar	Inău Arad	Niagara 20
410. Fuchs Bereş	----------	1918 Botoşani	----------
411. Chinculescu Ştefan	----------	1920 Lipscani Hotin	----------
412. Axente Gh. Ioan	----------	----------	----------
413. Cernuşca Vasile	----------	----------	----------
414. Stiegel Ioan	----------	----------	----------
415. Clapauch Avram	cismar	----------	----------
416. Cunitchi Mihai	avocat	----------	----------
417. Gelstein	----------	----------	----------
418. Milevici Boris	----------	----------	----------
419. Hatman Isac	inginer	1901 Chişinău	Popa Nan 108
420. Stanca Constantin	camionagiu	1912 Olt	Polovragi 29
421. Ianchelevici Haim	comerţ.	1914 Chilia Nouă	Horia 20
422. David Francisc	strungar	1903 Derna Sus	I.G.Duca Băneasa
423. Vizel David Bernard	ţesător	1909 Borşa	Foişor 49
424. Horovitz Mali	tricotaje	1914 Storojineţ	Carol 13
425. Reihman Perla	croitor	1915 Cernăuţi	Traian 71
426. Urievici Levit	ţesător	1915 Soroca	Dudeşti 245
427. Rozemberg Isac	tipograf	1913 Storojineţ	Al. Vlahuţă 14
428. Lupescu Valentin	func.	1906 Germania	Parfumului 39
429. Steigman Euzie	----------	1920 Rădăuţi	Văcăreşti 76
430. Pârvu Manole	zeţar	1915 Bucureşti	Siret 6
431. Nagel Armin	dentist	1920 Braşov	M. Vodă 71
432. Rozenbluh Nicolae	tipograf	1915 Braşov	Col. Papazoglu 51
433. Katz Rihard	func.	Storojineţ	Norilor 88
434. Crisner Bartolomeu	blănar	1914 Bihor	Cameliei 4
435. Nechler Fischer	mecanic	1913 V. Dorni	M. Vodă 51
436. Fried Emanoil	func.	1914 Mureş	Nicopol 17
437. Nicolae Drăgan	mezelar	1914 Durostor	Braşoveni 5
438. Buch Binder	tricoteză	1915 Zastova	Ionescu Gion 2
439. Moscovici Leon	func.	1922 Bacău	Foişor 33
440. Schwartzman Hana	casnică	1908 Chişinău	Col. Popazoglu 51
441. Schoefel Haia	croitoreasă	1918 Tighina	Văcăreşti 77
442. Marcus Kaufman Rebeca	casnică	1915 Galaţi	Romană 71
443. Guvenivici Roza	casnică	1924 Soroca	Dudeşti 245
444. Rinzel Janeta	----------	1915 Cernăuţi	S. Vodă 157
445. Löbel Sali	croitoreasă	1912 Cernăuţi	V. Branişte 1
446. Riusinschi St.	tipograf	1915 Bucureşti	V. 14 Parc. Rahova
447. Vasilescu Mihail	func.	1921 Bucureşti	Moş Ajun 21
448. Cobzev Alexei	strungar	1909 Ismail	Polonă 75
449. Cernov Simion	zidar	1908 Ismail	Bl. Domniţa 18
450. Levner Brana	soră caritate	1895 Hotin	C. Bălcescu 22
451. Marc Ion	şofer	1910 B. Mare	Puţu cu Apă Rece 2
452. Segal Nachman	----------	1910 Hârlău	Negoiu 28
453. Vinderman Schiel	func.	1919 Huşi	Log. Tăutu 53

454. Gheorghe M. Nicolae	cismar	1919 Argeş	Maşina Pâine 88
455. Sechter Rubin	chelnăr	1909 Storojineț	Dudeşti 17
456. Turbatu Ion	electrician	1914 Vaslui	Campoduci 74
457. Smucher Baroch	textilist	1915 Soroca	Viilor 62
458. Ruhvargel Gherş	func.	1909 Hotin	A. Vlaicu 68
459. Goldner Moise	tâmplar	1916 Cet. Albă	Agricultori
460. Aron Leon	dentist	1906 Bârlad	Vulturi 47
461. Marcovici Mihai	lăcătuş	1902 Cluj	Sirenelor 80
462. Gamburt Raşela	profesoară	1919 Tighina	Victoriei 2
463. Ornestein Erna	farmacistă	1902 Putna	Calomfirescu 2
464. Timiring Malca	țesătoare	1906 Bălți	Florilor 14
465. Preoteasa Grig.	student	1915 Bucureşti	Cernei 31
466. Derevici Iforit	medic	1897 Bălți	Pr. Mircea 6
467. Sechter Adolf	profesor	1896 Cernăuți	Romulus 75
468. Suser Oşca	func.	1898 Storojineț	Gl. Florescu 13
469. Bernştein Simion	țesător	1910 Bacău	Adrian 32
470. Romaş Gheorghe	tipograf	1904 Suceava	Cereş 17
471. Mateescu Gheorghe	cismar	1891 Bucureşti	Minervei 15
472. Schneidman Misie	croitor	1909 Soroca	Văcăreşti 103
473. Zaltzman Golda	----------	1911 Hotin	S. Vodă 194
474. Verlanef Ganef	plugar	1908 Caliacra	----------
475. Kaufman Emanoil	lăcătuş	1892 Sălaj	Ion Țăranu 18
476. Moghioroş Alex.	mecanic	1911 Bihor	----------
477. Herbac Ianoş	cismar	1911 Sălaj	----------
478. Shoen Ernest	tâmplar	1913 Bihor	----------
479. Drăghici Alex	lăcătuş	1913 Buzău	Soroca 5
480. Csazar Ştefan	mecanic	1899 Bihor	Liniştei 6
481. Csazar Ana	casnică	1907 Sălaj	Liniştei 6
482. Nagy Ştefan	strungar	1906 Bihor	C. Bunea 18
483. Hadi Ladislau	tipograf	1911 Cluj	----------
484. Cajesco Vilma	----------	----------	----------
485. Cring Samuel	comerț.	1909 Turda	Rahovei 20
486. Cohn Mişca	croitoreasă	1912 Botoşani	Rondă 41
487. Burah Ileana	croitoreasă	1907 Iaşi	Mărăşeşti 79
488. Herz Estera	casnică	1905 Chişinău	Cazărmei 63
489. Pascu Nicolae	student	1912 Vâlcea	Bl. Elisabeta 69–71
490. Cocală Eracle	şofer	1904 Macedonia	Hagiului 36
491. Fuş Sandlea	croitoreasă	1910 Tighina	Vitan 77
492. Grunberg David	student	1915 C. Vodă	Văcăreşti 96
493. Salcani Anton	mecanic	1897 Timiş	Alea Tonola 19
494. Daici Gherş	textilist	1911 Orhei	Compănici 6
495. Frenkel Hascal	func.	1902 Maramureş	B.7 Parc. Negroponte
496. Mendelschn Solomon	----------	1917 Târgovişte	Col. Papazoglu 33
497. Bongzos Ştefan	zidar	1912 Bihor	Silvestru 6
498. Nemeti Eugen	func.	1902 Oradea	Sfinților 9
499. Gutman Paul	ad-tor	1902 Bihor	Scheiu de Jos 21
500. Covaci Rozalie	----------	----------	Belvedere 25
501. Mihai Imre	boiangiu	1914 Sălaj	Duzilor 35

502. Goldberger Nic.	cismar	1904 Sălaj	Traian 50
503. Marciuc Anatolie	lăcătuş	1912 Cet. Albă	Buzeşti 80
504. Bereş Suzana	casnică	1897 Tr. Mică	Bl. Mărăşeşti 24
505. Vâlceanu Gheorghe	cismar	1911 Mehedinți	Sinaia 12
506. Katz Boba	țesătoare	1911 Soroca	Micşunele 24
507. Sprinziu Peiga	țesător	1912 Orhei	Căp.Pr. Donescu 11
508. Schapira Raşela	croitoreasă	1920 P. Neamțu	N. Traian 82
509. Elbert Rozalia	casnică	1902 Lăpuşna	Parfumului 7
510. Braunştein Sulim	func.	1905 Rădăuți	Labirint 117
511. Crețu Nicolae	salahor	1907 Argeş	Măcelari 26
512. Vatman Uşer	student	1910 Soroca	----------
513. Mocanu Const.	cismar	1918 Roman	Iorceanu 12
514. Spectorman Sonia	croitoreasă	1916 Orhei	Vilturi 125
515. Alex Paraschiv	tâmplar	1914 Ilfov	Hagi Ghiță 19
516. Andronache Nic.	tâmplar	1914 Dâmbovița	Boricai 13
517. Zugravu Mihai	mecanic	1914 Iaşi	Justiției 81
518. Bujor Ioan	tâmplar	1915 Târ. Mică	Dumitrescu II 9
519. Zilberman Nuhim	tâmplar	1916 Chişinău	Tăerei 15
520. Paladiuc E. Utca	croitoreasă	1917 Soroca	Foişor 39
521. Wechsler Ştrul	fotograf	1918 Soroca	Udricani 7
522. Simion Ştefan	cismar	1916 Constanța	M. Bravu 323
523. Palatnic Golda	croitoreasă	1919 Soroca	Foişor 39
524. Sutzsberger Magdalena	muncitor	1916 Bihor	V. Bălescu 34
525. Toncanoghi Gherş	bijutier	1910 Chişinău	Carol 36
526. Atalaşov Nicolae	cismar	1908 Bazargic	Cometa 7
527. Resch Margareta	rihtuitoare	1912 Oradea	Sanatoriului 43
528. Potştein Irma	studentă	1914 Bucovina	M. Kogălniceanu 8
529. Sweiger Zlota	țesătoare	1916 Buhuşi	Blănari 9
530. Kofman Feiga	----------	1906 Tighina	Rondă 38
531. Rozenfeld Ilona	func.	1904 Oradia	Română 8
532. Camenițchi Saşa	studentă	1913 Soroca	M. Vodă 20
533. Triler Todis	blănar	1905 Hotin	Orfeu 9
534. Roitman Beti	țesătoare	1913 Orhei	Foişor 146
535. Kalner Elias	țesătoare	1914 Rădăuți	Popa Nan 168
536. Rabinovici Manea	muncitoare	1912 Tighina	Filaret 61
537. Schutsberger Olga	rihtuitoare	1908 Oradea	Fiscului 84
538. Fried Dora	croitoreasă	1912 M. Ciuc	Delea Veche 5
539. Raschel Marcu	mecanic	1904 Brăila	D. Anghel 4
540. Fried Elanca	dentistă	1915 M. Ciuc	Delea Veche 5
541. Masis Moise	inginer	1907 Bălți	Moşilor 126
542. Molac Etinic	tipograf	1894 Chişinău	Broscăriei 23
543. Erlisch Gavrilă	lăcătuş	1913 Timişoara	Văcăreşti 136
544. Katz Sidi	----------	1914 S. Mare	Văcăreşti 136
545. Gherpin Aizic	func.	1916 Iaşi	Elena Doamna 47
546. Dumitrof Dumitru	tinichigiu	1909 Cavarna	Ed. Răsboeni II Er. 8
547. Biro Deneş	cofetar	1915 Odorhei	Rahovei 32
548. Peli Arpad	cismar	1911 Ciuc	N. Bălcescu 44
549. Finchel Feiga	lucrătoare	1916 Ismail	Oițelor 12

550. Zelgzer Ruflea	croitoreasă	1914 Soroca	Oițelor 12
551. Kesler Iulius	zugrav	1904 Galați	Rahovei 96
552. Oprenea Ion	tipograf	1911 Sibiu	Comarnic 20
553. Unterfort Moses	tâmplar	1913 Rădăuți	Alea Trinității 1
554. Marcu Aron	funcționar	1914 Bucureşti	Bl. Maria 35
555. Răuț Alexandru	cismar	1915 Bucureşti	Prel. Ferentari 57
556. Cupcic Gherş Leib	avocat	1907 Ismail	Bl. Mărăşeşti 42
557. Rabinovici Neşa	linjereasă	1915 Tighina	Fund. Bibescu Vodă 3
558. Czeiler Martin	croitor	1911 Bihor	Frunzei 31
559. Gross Iosif	tipograf	1911 Cluj	Foişor 93
560. Schor Anghel	student	1914 Brăila	Log. Nestor 4
561. Velschor Abram	muncitor	1913 Cet. Albă	Iulia Hajdău 2
562. Laşac Iacob	funcționar	1913 Orhei	Călăraşi 187
563. Milstein Ghemiş	funcționar	1913 Orhei	Sf. Nic. Tei 22
564. Cristea Nicolae	tinichigiu	1905 Bucureşti	Salvator 8
565. Mereuță Ioan	țesător	1914 Neamț	----------
566. Sulman Eli	funcționar	1915 Soroca	Sf. Ioan Nou 45
567. Demeter Francisco	croitor	1909 Trei Scaune	Sf. Gheorghe Nou 4
568. Comenac Nicolae	cismar	1903 Tr. Mică	Bl. Regele Alexandru, Nr. 100
569. Frend Demostene	student	1913 Cernăuți	Moşilor 78
570. Poszisar Semoil	cismar	1898 Braşov	----------
571. Petre Pop	picol	1913 Arad	Viorica 6
572. Hertz Andrei	chelnăr	1914 Someş	Justiției 31
573. Bura Ignat	picol	1914 Someş	Bateriilor 21
574. Bancic Golda	țesătoare	1912 Chişinău	Măgurele 27
575. Ionescu Ştefan	cismar	1913 Tulcea	Th. Speranță 149
576. Fürer Abraham	dentist	1907 Suceava	Lânărici 96
577. Ghitman Segall	țesător	1916 Hotin	Log. Tăutu 19
578. Abraham Bernard	funcționar	1899 Alba	Cuza Vodă 46
579. Grumberg Estera	casnică	1914 Chişinău	Alea Cornelia 8
580. Chişinevschi Liuba	lucrătoare	1911 Tighina	Echinoxului 29
581. Holzinger Frantz	cismar	1914 Timiş	Griviței 232
582. Niculescu Cristea	cismar	1913 Ploeşti	P. Maior 13
583. Leobis Tatiana	cismar	1912 Ucraina	V. Lascăr 192
584. Oz Ştefan	tâmplar	1911 Ungaria	Iancului 185
585. Badiş Francisc	tâmplar	1913 Bihor	----------
586. Petre Ştefan	țesător	1914 Bucureşti	Nehoiaşi 53
587. Valeşin Ştrul	ag. piață	1912 Bălți	Gemeni 8
588. Badinte Metsch	strungar	1912 Chişinău	Log. Tăutu 31
589. Goldştein Seiva	casnică	1902 Orhei	----------
590. Sigheleva Feiga	țesătoare	1905 Cet. Albă	Al. Moruzi Voevod 14
591. Daleor Malca	dentistă	1909 Soroca	Meşter Manole 19
592. Maier Marcu	țesător	1914 Bacău	Gl. Leca 145
593. Matei Mihai	şofeur	1809 Cluj	Basarab 60
594. Lipliş Haim	croitor	1909 Soroca	Răspântiilor 22
595. Naghi Ştefan	tâmplar	1904 Cluj	Ion Polizu 17
596. Cricuneț Seiva	croitoreasă	1908 Chişinău	Minotaur 48
597. Scherkzer Loty	----------	1903 Cernăuți	A. Vlaicu 24

598. Kigel Elie	tipograf	1912 Chișinău	Spl. Unirii 42
599. Goldştein Iţic Ştrul	contabil	1904 Iaşi	Aurora 50
600. Grunberg Ida	studentă	1911 Chişinău	Alea Cornelia 29
601. Adlersberg Sabina	tricotaj	1908 Cernăuţi	Sf. Ştefan 9
602. Goldman Bela	farmacistă	1903 Bălţi	Dristorului 96
603. Popescu Eliza	brodeoză	1904 Bucureşti	Plevni 68
604. Gruman Nusem	lăcătuş	1903 Chişinău	Poet Cerna 27
605. Mărcuş Ştefan	vopsitor	1907 Someş	Speranţei 47
606. Rotman David	inginer	1910 Putna	Sf. Vineri 12
607. Popescu Const.	mecanic	1906 Vaslui	Alea Tonola 11
608. Baltacov Ioan	----------	1913 Ismail	----------
609. Stoica Gheorghe	cismar	1908 Ilfov	Murgului 4
610. Amzuică Gheorghe	cismar	1908 Bucureşti	Murgului 9
611. Şaiovici Leib	funcţionar	1915 Bucureşti	Moruzi Voevod 13
612. Bercovici Izidor	funcţionar	1911 Bucureşti	Foişor 13
613. Lixandru Vasile	turnător	Argeş	Gr. Pleşoianu 3
614. Rozemberg Iolanda	croitoreasă	1913 Sălaj	Rahovei 32
615. Rozemberg Margareta	croitoreasă	1902 Sălaj	Dr. Felix
616. Török Irina	croitoreasă	1916 Ungaria	Băncii 55
617. Festo Petre	funcţionar	1918 Caraş	Boerebista 6
618. Daradici Daneş	----------	----------	----------
619. Boişan Nicolae	turnător	1908 Iaşi	----------
620. Birinberg Frida	croitoreasă	1913 Storojineţ	Vitejescu 5
621. Dobrescu Ştefan	funcţionar	1894 Romanaţi	Buzeşti 17
622. Iacob Aronovici	ţesător	1908 Cahul	Negru Vodă 32
623. Tachler Iacob	funcţionar	1909 Rădăuţi	Mântuleasa 15
624. Schencher Berl	student	1914 Hotin	Spl. Unirii 208
625. Constantinescu Al.	tapiţer	1872 Bucureşti	B. Văcărescu 28
626. Tokeş Maria	casnică	1905 S. Mare	M. Domnului 53
627. Resch Adalbert	croitor	----------	----------
628. Kaufman Israel	voiajor	1907 Brăila	Agricultori 126
629. Kaufman Surica	casnică	1912 Dolj	Bl. Maria 96
630. Săfunaru Israel	ţesător	1912 Orhei	Văcăreşti 126
631. Hliaţchi Frieda	--------	1909 Chişinău	Dudeşti 39
632. Goldştein Iosif	---------	1906 Bălţi	Bradului 27
633. Goldştein Mali	croitoreasă	1908 Lăpuşna	Bradului 27
634. Felix Ida	funcţionară	1910 Iaşi	Viilor 41
635. Derandiner Seiva	croitoreasă	1917 Hotin	Aurora 52
636. Varteban Ion Havaghin	cismar	1915 Constantinopol	Maşina de Pâine 26
637. Astilan Maria	lustruitoare mobilă	1915 Cluj	V. Luminoasă 6
638. Schneider Mariana	moaşe	1909 Hotin	A. 37 Parc. Zamfirescu
639. Tomulescu Ioan	cismar	1894 Neamţ	Laborator 39
640. Festo Wilhelm	croitor	1913 Severin	Sf. Apostoli 68
641. Adler Gherghina	lucrătoare mănuşi	1913 Budapesta	Rahovei 32
642. Gufs Leon	blănar	1896 Polonia	Moşilor 284
643. Senglijen Suzana	chimistă	1915 Someş	Gh. Chiţu 1

644. Bobâlcă Petre	zugrav	1906 Botoşani	Eliza Popescu 44
645. Kominger Israel	funcționar	1904 Bucureşti	Cărămidari 19
646. Creindler Janeta	----------	1912 Bucovina	Gh. Chițu 1
647. Kramer Mişu	----------	1912 Iaşi	Foişor 93
648. Mihailovici Buium	----------	1902 Galați	Văcăreşti 402
649. Schon Hari	----------	1911 Hunedoara	V. Ciocârlan 5
650. Moscovici Israel	student	1911 Vaslui	Al. Vlahuță 13
651. Müller Margareta	richtuit	1897 Ungaria	A. Pan 2
652. Müller Eugen	croitor	1896 Bihor	A. Pan 2
653. Mircea Gheorghe	încasator UCB	1901 Tr. Mare	Elena Cuza 31
654. Roth Regina	țesătoare	1916 S. Mare	Alea Suter 5
655. Rosman Erna	funcționară	1907 Soroca	Busuiocului 3
656. Schapira Mora	funcționară	1919 Chişinău	Călăraşi 90
657. Sajo Elisabeta	casnică	1913 Ungaria	Regală 4
658. Sajo Ioan	frizer	1906 Bihor	Regală 4
659. Zeiliug Manea	lucrător	1909 Ungheni Iaşi	Micşunele 24
660. Butenco Ana	servitoare	1914 Reni	Parcu Rahova str.B.27
661. Dresdner Heinerich	----------	----------	Griviței 150
662. Menahem Iancu zis Iancovici	----------	1921 Vaslui	Văcăreşti 117
663. Edelştein Levy	----------	1919 Bârlad	Alea Lessel 11
664. Cariu I. Margareta	----------	1913 Bucureşti	Minotaur 17
665. Mihăiță Gheorghe	----------	----------	Zoe Grand 8
666. Iancu M. Aron	----------	----------	Pr. Trinității[i] 10
667. Caraş Asriel	funcționar	1913 Iaşi	Cornu Caprei 61
668. Orban Alexandru	zidar	1910 Tinca Bihor	Ispravnicului 8
669. Tudor Alexandru	lucrător	1900 Bucureşti	Barierei 37
670. Leangă Nicolae	----------	1912 Bucureşti	Cuza Vodă 167
671. Iacobovici Andrei	zugrav	Orhei	Moşilor 134
672. Bercovici Honța	croitoreasă	1921 Bacău	Griviței 83
673. Angheliu Ana	casnică	----------	C. Popescu 2
674. Grigorescu Nic	tapițer	1908 Piteşti	----------
675. Popescu Const.	sudor	1906 Vaslui	Gr. Alexandrescu 82
676. Dumitrescu Mihai	funcționar	1913 Argeş	Gr. Manolescu 25
677. Dragomirescu Mihai	profesor	Buzeu	----------
678. Avramescu David	----------	----------	Calomfirescu 9
679. Cips Leon	----------	----------	Cavafii Vechi 11
680. Birnstein Alex.	----------	----------	Roandă 4
681. Cernov Simion	----------	----------	B. Domniți 18
682. Epştein Hari	----------	----------	C.F.Robescu 25
683. Fleaş Ion Sfigel	----------	----------	Blănari 9
684. Rechtman Perl Pepi	----------	----------	----------
685. Katz Ricard	----------	----------	Moşilor 88
686. Avădanei Saul	contabil	1909 Iaşi	Vintilă 11
687. Dumitrof Gheorghe	----------	----------	Suter 6
688. Siminov Elarie	pictor	1909 Cahul	Arh. Tei 12
689. Vesner Mihail	lucrător	1908 Cernăuți	----------
690. Davidsohn Jeni	croitoreasă	----------	Plut. Tudor Ion 7
691. Gherşin Aizic	funcționară	----------	P. Carp 12

692. Rusu D. Ichim	cismar	1905 Tulcea	Voevod Dan 46
693. Klein Iancu	avocat	1901 Bârlad	P. Bordea 16
694. Veinstein Moise	----------	----------	----------
695. Laurențiu (Lucrețiu – n.n.) Pătrășcanu	----------	----------	Mântuleasa 22
696. Elena Pătrășcanu	----------	1914 Cernăuți	----------
697. Weisman Fabian	----------	----------	----------
698. Secuianu Ioan	lucrător	----------	----------
699. Cantar Vasile	lucrător	----------	----------
700. Petrache Ştefan	lucrător	----------	----------
701. Teodor Ştefan	tâmplar	1906 Tg. Mureş	Maltopol 26
702. Katz Beniamin	----------	----------	----------
703. Mihai Simion	----------	----------	----------
704. Chiriță Vasile	lăcătuş	1910 Ilfov	I. Cristache 23
705. Berceanu Dumitru	mecanic	1917 Dâmbovița	Agvila 24
706. Dumitrescu Const.	mecanic	1923 Bucureşti	Vlad Ţepeş 5
707. Nistor Maria	----------	1905 URSS	Bl. Domniței 3
708. Blanca Her Madric	casnică	1880 Rădăuți	G. Assan 3
709. Madric Titus	cismar	1908 Cernăuți	----------
710. Mandric Victor	cismar	1904 Brăila	----------
711. Maly Izidor	--------	1910 Cet. Albă	Fd. Cățelu
712. Cştein B.	---------	----------	----------
713. Iancu Iancu	medic	----------	----------
714. Herman Max	funcționar	1897 Galați	Profetului 8
715. Porcoiaşi Martin	tăbăcar	1906 Braşov	----------
716. Bucurescu Nic.	strungar	1903 Bucureşti	----------
717. Clapca Arpad	croitor	1893 Timişoara	Blănari 9
718. Urbanjenco Chirilovici	muncitor	1902 Cetatea Albă	Popa Nic. 25
719. Georgescu Ioan	----------	----------	----------
720. Catană Ilinca	----------	----------	Dumb. Roşie 24
721. Etoboțchi Vovoşneț	bucătar	1889 Polonia	Th. Mazaric 6
722. Tilda Ilciuc	---------	----------	----------
723. Georgescu Teohari	---------	1908 Bucureşti	Colentina 15
724. Haralamb Marinescu	---------	----------	----------
725. Ricoş Moise	---------	----------	----------
726. Todihai I. Mihai	dulgher	----------	Plut Nedelcu Ioan
727. Constantin P. Const.	țesător	1897 Neamț	N. Bălcescu 40
728. Nicolescu Aurică	----------	1915 Ialomița	D. Roşie 24
729. Adalbert Cornhanser	medic	1898 Cluj	----------
730. Mihailovici Bela	----------	----------	----------
731. Feicef Dumitru	----------	----------	Stan Tabără
732. Theo Lupu Roitman	maestru gimnastică	1920 Putna	Lirei 15
733. Roitman Iosif	----------	1905 Bălți	Spt. Milescu 23
734. Zeitman Ofelia	----------	----------	----------
735. Stanciuc Mihail	----------	1900 Storojineț	Laborator 159
736. Zucherman Bernard	---------	----------	----------
737. Vasile T. Ioan	----------	1909 Ilfov	----------

738. Preoteasa Grigore	----------	----------	----------
739. Bereşteanu Mişu	----------	----------	----------
740. Popescu Mihail	----------	1918 Bucureşti	Carol Davila
741. Fischer Aron Marcu	----------	----------	Vitan 26
742. Dumitrescu Vasile	----------	----------	Sergent Turturică
743. Putinică Const.	----------	----------	----------
744. Niculescu Constache	---------	----------	----------
745. Bucur Nicolae	metalurgist	1906 Tecuci	Tăerei 24
746. Vâlcu Vasile	croitor	1910 Constanța	Vl. Vodă 66
747. Aladar Imre	tâmplar	1898 Bucureşti	Donici 9
748. Ciobanu Dumitru	turnător	1903 Tutova	Coroanei 3
749. Grecu Alexandru	mecanic	1904 Tg. Mureş	Rucăr 39
750. Aradi Ladislau	țesător	1902 Sibiu	Pr. Ludovic 9
751. Reivnamer Alex.	boiangiu	1911 Sibiu	Cand. Popescu 53
752. Ghilom Marin	lăcătuş	1912 Bucureşti	Trandafir 72
753. Ciornei Ioan	strungar	1911 Soroca	Rucăr 27
754. Soare Traian	----------	1903 Olt	Oltului 56
755. Sănduțu Petre	tâmplar	1896 Chişinău	Rahova 275
756. Schimdt Iohan	mecanic	1901 Timişoara	Pr. 13 Sep. 61
757. Guină Nicolae	droghist	----------	----------
758. Guină Ioan	croitor	1912 Mehedinți	13 Septem 171
759. Pătraşcu Gheorghe	tâmplar	Roman	Drumul la Tei
760. Motliş Neti	----------	----------	----------
761. Tismenenschi Leon	tipograf	1913 Soroca	Vulturi 124
762. Şafran Iuliu	țesător	1912 Tighina	Rodica 32
763. Weinstok Lelia	croitoreasă	1911 Lăpuşna	----------
764. Gherşovici Sila	țesător	1913 Ismail	Fr. Făgărăşeanu
765. Bahamar Nicolae	şofer	Covurlui	Fund. Arion 2
766. Frâncu Alexandru	cismar	1900 Prahova	Dna Ghica Tei 119
767. Iampolski Reful	--------	1907 Bălți	Reni 44
768. Velciu Dumitru	croitor	1897 Ilfov	Fd. Brânzescu 5
769. Ardeleanu Ieremia	tâmplar	1907 Satu Mare	Grivița 39
770. Corotcov Gheorghe	inginer	1907 Polonia	Şerban Vodă 244
771. Katz Adolf	avocat	1913 Botoşani	Pr. Unite 2
772. Ivanov Vasile	mecanic	1906 Ismail	M. Bravu 344
773. Foriş Iştvan	ziarist	1883 Braşov	M. Basarab 37
774. Peisacovschi Bunea	croitoreasă	Cahul	Țepeş Vodă
775. Berea Baroc	contabil	1893 Fălciu	Calistrat 25
776. Hagiu Constantin	tâmplar	1891 Dolj	Şezătoarei 25
777. Ciobotaru Şloim	funcționar	1909 Dorohoi	Palas 2
778. Oprenea Ion	----------	----------	----------
779. Baciu Elena	----------	----------	----------
780. Cristea Jana	----------	----------	----------
781. Rosinger Adalbert	----------	----------	----------
782. Ostaşcu Teodor	----------	1900 Cahul	----------
783. Cosmici Eftimie	----------	----------	----------
784. Manole Ofelia	----------	----------	----------
785. Marieta Siberdi	----------	----------	----------

786. Ionescu Nicolae	comerciant	Ploeşti	----------
787. Petre G. Nicolae	----------	1915	----------
788. Nahman Leib zis Boxeurul	----------	Iaşi	----------
789. Raşela Rozenfeld	----------	1915 Orhei	Dumitrescu III 3
790. Colonaş Lenuța	----------	----------	----------
791. Isac Octavian zis Ovidiu	agent Percepția a X-a fiscală	----------	----------
792. Frățilă Ioan	----------	----------	----------
793. Frățilă Iosif	----------	----------	Griviței 23

COMMUNISTS UNDER SURVEILLANCE BY THE POWER INSTITUTIONS: THE YEAR 1941

Abstract

The author presents a nominal list of 793 "level A communists" under surveillance by the General Direction of the Police in 1941 through a sizeable intelligence and counterintelligence network – the State Security. The record being a compilation of several lists, the same persons are sometimes mentioned twice, while in other cases it is hard to say whether both names ferer to the same person or not, making exact statistics impossible. Personal information (place and date of birth, profession or occupation, and place of residence) is provided for more than 600 subjects. The list includes a large majority of workers (over 50%), but also students and intellectuals (approx. 15%), public servants and traders (approx. 15%), housewives (approx. 3%), a rabbi, a high ranking state official (a prefect), and a plowman. The document can throw further light on debates concerning the composition of the Communist Party of Romania before and after 23 August 1944, the number of persons presented in this list being close to the figure of approximately one thousand individuals generally accepted in historiography.

SCENA PUTERII – REGIE ŞI CULISE

CEREMONIILE ÎNCORONĂRII DIN 1881 ŞI RESUSCITAREA TEMATICII ISTORICE ÎN PLASTICA NAȚIONALĂ

ADRIAN-SILVAN IONESCU

În anul 1881, odată cu proclamarea Regatului, pe 14 martie, a crescut interesul pentru istoria trecută şi recentă. Era un moment istoric însemnat pentru țară, iar legătura cu marile momente de glorie din vechime se cerea, cu necesitate, a fi împlinită.

Unii plasticieni au înțeles acest lucru şi s-au reorientat spre tematica istorică după ce, aproape un deceniu, aceasta nu mai fusese abordată decât sporadic iar publicul, şi mai ales critica, o primiseră fără entuziasm dacă nu chiar cu adversitate. Perioada de glorie a picturii istorice fusese cea de dinaintea şi de după Unirea Principatelor, moment la fel de important ca şi ridicarea României la rangul de Regat. Atunci, prin realizarea unor compoziții ce aveau drept figuri centrale pe marii domnitori şi conducători de oşti, Dragoş Vodă, Ştefan cel Mare, Vlad Țepeş şi, mai, ales, Mihai Viteazul – înfăptuitorul primei uniri a celor trei țări române –, se legitima, prin artă, actul politic al Unirii şi se certifica identitatea de neam şi limbă a poporului ce o înfăptuise. În 1881 se legitimau prerogativele regale prin referiri la istoria îndepărtată sau foarte recentă a țării.

La manifestările artistice anuale, Sava Henția evocase antichitatea: la Expoziția Artiştilor în Viață din 1881 el prezentase marea sa pânză *Intrarea lui Traian în Sarmisegetuza,* iar în 1882, *Triumful lui Cezar*, ambele lucrări conținând trimiteri neechivoce la gloria imperială şi la tradiția acesteia în cultura națională. La cea din urmă expoziție şi Constantin Lecca oferise o *Intrare triumfală a lui Traian în Sarmisegetuza*.

Cum coroana regală ce-i era oferită domnitorului Carol I era o consecință firească a cuceririi independenței pe câmpul de luptă, subiectele inspirate de războiul din 1877 au fost constant prezente pe simeza Expoziției Artiştilor în Viață din 1881: *Episodul din bătălia de la Grivița* de Johann Nepomuk Schönberg iar anul următor *Atacul de la Grivița* de Friedrich Kaiser. Nicolae Grigorescu intrase de mult în conştiința publicului ca autorul necontestat al scenelor de război, atât datorită impunătoarelor sale picturi[1], cât şi a *Albumului Resboiului Independenței* ori a

[1] G. Oprescu, *N. Grigorescu,* vol. II, Bucureşti, 1962, p. 15–53, 96–98.

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 259–267

planşelor disparate din acesta ce fuseseră fotolitografiate la Paris şi apoi difuzate în toată țara[2].

Tot în 1881 expusese şi Karl Storck duioasa lui compoziție, cioplită în marmură, *Pietatea română* sau *Mama răniților*, în care principesa Elisabeta era prezentată îngrijind un infanterist rănit în luptă.

Câțiva dintre artiştii români de primă mărime şi-au adus aportul la festivitățile încoronării, unii executând chiar proiectele pentru însemnele regale. Astfel, Nicolae Grigorescu este autorul schițelor pentru coroana reginei Elisabeta[3], ce a fost executată în atelierul bijutierului Resch din Bucureşti[4].

Theodor Aman, cel mai important şi prolific autor de compoziții inspirate de istorie – care, în ultimii ani nu se mai manifestase în acest domeniu din lipsă de interes pentru tematică şi se orientase spre naturi statice, compoziții câmpeneşti şi de gen –, este solicitat să facă desenele pentru coroana şi sceptrul regelui Carol I. Tot în vechime sunt căutate sursele documentare.

Pe 11 aprilie 1881, primul ministru Dimitrie Brătianu, prin adresa Nr. 468, îl însărcinează pe ministrul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, V.A. Urechia, să prezideze comisia formată din B.P. Haşdeu, Alexandru Odobescu, Theodor Aman şi Grigore Tocilescu, desemnată să stabilească, în şedința din 13 aprilie, „forma Coroanei lui Ştefan Cel Mare şi a sceptrului lui Mihai Viteazul”.[5] Din chiar această formulare se poate vedea că, pentru aceste însemne, se dorea a fi ales un model istoric. Mai mult, în aceeaşi zi primul ministru îi pune la dipoziție lui V.A. Urechia documentația aferentă: „Am onoare de a înainta Domniei Voastre şapte copii de tablouri din Muzeul Național.”[6] Aceastea urmau să slujească drept sursă de inspirație pentru comisia de specialitate. Dintre cei desemnați, doar Urechia, Haşdeu şi Aman semnează procesul verbal încheiat în urma dezbaterilor şi care stabilea: „1. Coroana Regală a României să aibă forma coroanei lui Mircea cel Mare şi a lui Alexandru cel Bun, cari ambii au purtat coroana regală după tipul celei româno-bulgare a Assanilor. D. Aman binevoieşte a se însărcina de a schița forma acelei coroane după monumentele [documentele] ce i se pun la dispozițiune. 2. Tot D. Aman va face o schiță de forma sceptrului regal, conducându-se după modeluri occidentale, reprodus de Dr. Böcsek cu adaosul însemnelor țării.”[7]

[2] Virgil Cioflec, *Grigorescu*, Bucureşti, 1925, p. 29; N. Pătraşcu, *N. Grigorescu*, Bucureşti, 1930, p. 19; Petre Oprea, *Un act patriotic al lui N. Grigorescu. Albumul Războiului Independenței*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor – Muzee”, 1989, nr. 1; Adrian–Silvan Ionescu, *Penel şi sabie*, Bucureşti, 2002, p. 188–192.

[3] N.D. Popescu, *Proclamarea Regatului României 14 Martie 1881–10 Maiu 1881*, în „Calendarul României Libere”, 1883, p. 59.

[4] „Resboiul”, No. 1364/29 Aprilie 1881.

[5] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice (MCIP), dosar 3/1881, f. 2.

[6] Ibidem, f. 3

[7] Ibidem, f. 6.

Deşi guvernul se pronunţase în favoarea unor coroane „foarte scumpe şi pompoase" pentru primii suverani ai României, Regele Carol se opusese acestei idei, propunând sobrietate şi simplitate, în acest sens venind în întâmpinarea dorinţelor tatălui său, principele Carol-Anton de Hohenzollern care, în scrisoarea din 19 aprilie, întocmea un memoriu, admirabil argumentat, privind coroanele şi ceremonia încoronării într-o monarhie proaspătă, modernă şi fără tradiţie[8].

Schiţa în tuş a lui Aman pentru coroana şi sceptrul regal se păstrează la Muzeul Theodor Aman din Bucureşti. Planşa cu dimensiunile 45×27,5 cm este străbătută diagonal din dreapta jos în stânga sus de sceptrul în stil gotic, cu mânerul lung, de secţiune hexagonală şi având pe o parte a măciuliei acvila Munteniei iar pe cealaltă bourul Moldovei, surmontaţi de coroană şi având în partea de jos delfinii Dobrogei, teritoriu reîntors în trupul ţării după Războiul de Independenţă. Detaliul cu stema moldavă este plasată în dreapta iar în stânga jos e schiţată foarte fin, în vârful peniţei, coroana regală[9].

Coroana a fost executată în atelierele Arsenalului Armatei din oţelul unui tun capturat de la turci în 1877. Când, pe 3/15 mai 1881, suveranul s-a întors în Capitală, după două zile de odihnă la Sinaia, a găsit coroana în biroul său de la Palatul Cotroceni: „Ea se compune dintr-un cerc asupra căruia se ridică opt emisfere ce susţin globul regal cu «Crucea Dunării»; forma ei este aceea a coroanelor regale moderne; înăuntru este îmbrăcată cu catifea roşie de pe care iese foarte bine în relief strălucitorul oţel."[10] Neobositul locotenent-colonel Dimitrie Pappasoglu, adept al culturalizării şi informării prin imagine, ca şi al democratizării artei prin litografii ieftine, accesibile oricui, a editat o stampă cu această coroană[11].

Aman a făcut parte şi din comisia convocată pentru a hotărî forma, dimensiunea şi textul medaliei comemorative ce trebuia să se bată cu ocazia serbărilor încoronării; în adresa primului ministru el era cel dintâi menţionat, urmat de B.P. Haşdeu, C.I. Stăncescu, Nicolae Grigorescu, Grigore Tocilescu şi prezidată de V.A. Urechia[12]. După dezbateri, modelul este trimis spre aprobare primului ministru. Se pare că opţiunea fusese pentru un text ori o deviză în latină, căci Dimitrie Brătianu obiectează în adresa cu care înapoia acele proiecte: „N'ar fi ceva mai bine ca exerga care încongiură cifrul regelui să fie în româneşte?"[13]

Medalia urma să fie făcută, conform gradelor, din aur, argint şi bronz. Pe avers urma să aibă cifrul regal iar pe revers inscripţia „Serbarea Proclamării Regatului, 10 Mai 1881; Legea din 14 Martie 1881, Ioan Brătianu, Ministru Preşedinte"[14].

[8] *Memoriile Regelui Carol I al României, de un martor ocular*, vol. IV, Bucureşti, 1994, p. 387, 390.

[9] Adrian-Silvan Ionescu, *Theodor Aman şi Coroana României*, în „Revista Arhivelor", 1997, nr. 2, p. 249–250; idem, *Portrete în istoria artei româneşti*, Norresundby, 2001, p. 63.

[10] *Memoriile Regelui Carol I*, p. 392.

[11] Adrian-Silvan Ionescu, *Theodor Aman şi Coroana României, op. cit.*

[12] ANIC, fond MCIP, dosar 3/1881, f. 5.

[13] Ibidem, f. 4

[14] „Resboiul", No. 1359/24 Aprilie 1881.

Tot Aman este cel care face proiectul pentru ordinul „Coroana României". În 1889, când începuse să aibă dificultăți financiare, pictorul menționa această activitate benevolă într-o petiție către minister în care solicita să-i fie mărit salariul: „[…] am fost însărcinat a face desenul Coroanei de oțel a României – precum şi cu decorațiunea purtând acelaşi nume şi nu am primit nici o recompensă pentru aceasta […]"[15]. În memoriile sale, Alexandru Tzigara-Samurcaş menționa că, în 1908, când îi prezentase Regelui Carol I *Catalogul Muzeului Aman*, ce abia fusese publicat cu ocazia deschiderii casei-muzeu a maestrului, suveranul îşi amintea cu plăcere de artistul ce desenase noua decorație[16]. Astfel, directorul Şcolii de Belle-Arte din Bucureşti îşi adusese din plin contribuția la elementele de bază ale fastului monarhic.

Colegul său de catedră, sculptorul Karl Storck, şi-a avut şi el rolul în succesul serbărilor pentru că fusese desemnat de comitetul Societăților Germane din Bucureşti să se ocupe de ornamentarea carului alegoric al acestora, ce avea să defileze, alături de ale celorlalte corporații, pe 11 Mai. Au fost alese elemente simbolice reprezentative pentru ocupațiile şi preocupările din timpul liber ale comunității germane: „D'asupra unui grup de stânci, într'un pavilion frumos ornat cu stegurile României, Germaniei şi Austriei, sta România oferind scut şi ospitalitate asociațiunelor germane ce petrec aci. Gruparea asociațiunelor a fost în modul următor: la capul carului era societatea de gimnastică reprezentată prin emblema ei. Partea dreptă a carului era ocupată de cele două asociațiuni de muzică vocală *Liedertafel* şi *Eintracht*, reprezentând simbolic *cântul* prin două figuri răzimate de o liră. Partea stângă a carului era ocupată de cele două asociațiuni de ajutor *Deutcher Unterstützungsverein* şi *Anker*. În mijlocul carului, pe un piedestal înalt, înconjurat de embleme comerciale, sta un chip robust bărbătesc cu mâna stângă pe ciocan şi nicovală iar în drepta ținând stindardul asociațiunei industriale şi comerciale bucurescene. Tóte costumele erau împrumutate din evul mediu. Carul era tras de 6 cai frumoşi cu hamuri roşii, conduşi de 6 vizitii îmbrăcați tot în costume de evul mediu. Înainte mergea doi heralzi călări în culori austriece şi germane şi după ei un port drapel cu stindardul României, tot călare. După acesta venia trei călăreți suflând în fanfare, în costume tot din evul mediu."[17]

Pentru majoritatea personajelor secundare – paji, heralzi, purtătorii de drapele sau baniere – se optase a fi îmbrăcate costume din evul mediu. Şi aceasta nu numai la grupul societăților germane, în a căror țară de origine exista o bogată tradiție medievală, ci şi pentru celelalte grupuri. Spre pildă, în Grupul al II-lea al Artiştilor dramatici şi al Conservatorului de muzică defilau 2 crainici călări, 4 scutieri în costume istorice, 4 paji cu baniere, 8 scutieri ce țineau panglicile roşii cu ciucuri

[15] Biblioteca Academiei Române (în continuare BAR), Manuscrise, Arhiva Theodor Aman, I Acte 1–68, act 56.

[16] Al. Tzigara-Samurcaş, *Memorii I (1872–1910)*, Bucureşti, 1991, p. 250.

[17] *Serbările încoronărei, 11 Maiu, Cortegiul Carelor, Grupul XXII*, în „Resboiul", No. 1381/17 Maiu 1881.

aurii ale carului şi 4 copii de casă plasaţi la colţurile carului spre a ţine ghirlandele de flori, Ludovic XIII, mareşalul prinţ de Soubise, Francisc I şi Ruy Blas călări, apoi personaje din basmele româneşti, Zmeul, Pârlea Vodă călări urmaţi, pe jos, de suita lor, Murgilă şi Zorilă, apoi alţi călăreţi în costume istorice şi cu baniere, 4 boieri în portul din vechime, călări şi 4 halebardieri cu care se încheia această procesiune[18].

Foarte inspirat şi bine organizat a fost cortegiul istoric al elevilor de la Institutul Urechia, care a deschis parada carelor alegorice pe 11 mai. În el erau reprezentate toate personajele importante ale gloriosului trecut al ţării şi, prin alegorii, momentele de cotitură ale devenirii noastre ca naţiune: Decebal, Traian, Ioniţă Asan, Bogdan Dragoş şi Radu Negru – descălecătorii legendari ai Moldovei şi Munteniei –, Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Vasile Lupu şi Matei Basarab, Negru Vodă (de fapt Neagoe Basarab) şi fiul său Teodosie, Mihai Viteazul, Dimitrie Cantemir şi Constantin Brâncoveanu, perioada fanariotă figurată de un boier velit cu işlic, un turc cu harapnic şi un grec cu falanga în care se prindeau picioarele celor condamnaţi a fi biciuiţi, Tudor Vladimirescu, anul 1848 reprezentat de o femeie drapată, Războiul Crimeii evocat de un francez, un britanic şi un italian urmaţi de soldaţi în uniforme contemporane acelui moment ce purtau lanţuri rupte ca simbol al emancipării şi, în sfârşit, România Liberă, o tânără ce purta o replică a coroanei regale[19]. Costumele proveneau de la muzeu şi de la Teatrul Naţional.

Acest cortegiu a făcut mare impresie asupra entuziaştilor privitori, chiar dacă unii nu identificau de la început personajele şi, fie din naivitate, fie din lipsă de cultură, îl luau pe Decebal drept Tudor Vladimirescu ori chiar drept Arhanghelul Mihail iar pe Traian drept Irod[20]. Selecţia momentelor istorice fusese făcută cu multă dibăcie, mai ales pentru perioada modernă, când Unirea Principatelor fusese doar sugerată, diplomatic, prin grupul ofiţerilor străini iar domnia lui Alexandru Ioan I fusese exclusă pentru a nu răni susceptibilitatea suveranului. Totuşi, în defilarea ce se desfăşurase cu o zi înainte, pe 10 mai, fuseseră incluşi atât veteranii de la 1848, cât şi membrii Divanului ad-hoc, alături de răniţii din Războiul de Independenţă[21].

În dorinţa de a-şi reprezenta cât mai bine specialitatea, unii dintre şefii de corporaţii au atins ridicolul şi chiar *kitschul* prin alegerea simbolurilor mult prea elocvente, care nu se potriveau contextului. Astfel, carul băuturilor gazoase era anunţat de o banieră albastră cu un sifon pe ea, purtată de o gardă de onoare ai cărei

[18] *Serbările încoronărei, 11 Maiu, Cortegiul Carelor Grupul III*, în „Resboiul", No. 1381/17 Maiu 1881.

[19] *Serbarea încoronării. 11 Maiu, Cortegiul Carelor, Grupul II*, în „Resboiul", No. 1380/16 Maiu 1881.

[20] „Resboiul", No. 1381/17 Maiu 1881.

[21] *Memoriile Regelui Carol I*, p. 397.

membrii, la căciula de plăieşi, aveau drept cocardă … un cap de sifon; tot capetele de sifon ornamentau întregul car pe care se afla Zeița Hebe lângă un havuz din care ţâşnea apa captată de două *ondine* în cupele cu care îşi potoleau setea. Iar, ca încununare a acestei alegorii *sui generis* care împletea mitologia cu realitatea prozaică, în fața carului se afla o coloană înaltă formată din … sifoane[22]. Grotescul este atins, însă, de cei ce au aranjat carul săpunarilor şi lumânărarilor. Aceştia făcuseră publică, mult înainte de ceremonia încoronării, dorința de a modela în săpun un monument al suveranului. La parada din 11 mai mulțimea a putut aplauda această insolită şi efemeră operă de artă: „Pe un car susținut şi împodobit numai cu podoabe de săpun […] se afla în picioare, în mărime naturală, având mâna stângă aşezată pe sabie iar la picioare semiluna şi un fes, statua Majestății Sale Regele, făcută cu totul din glicerină, de culoare închisă, iar lenta şi epoletele de culoare deosebită."[23]

Tot la o reprezentare statuară a apelat şi ilustratorul Hipolit Napoleon Henryk Dembitzki, care se afirmase în timpul Războiului de Independență prin mai multe compoziții patriotice şi alegorice tipărite pe cele două pagini din mijloc ale ziarului „Resboiul".[24] Cu câteva zile înaintea solemnității încoronării acest periodic îşi anunța cititorii de apariția sa în tiraj sporit şi înnobilat de o planşă: „În onoarea zilelor de la 10 şi 11 Maiu, ziarul nostru având o / MARE ILUSTRAȚIE / reprezentând / O ALEGORIE A ÎNCORONĂRII / desemnată de cunoscutul şi excelentul artist d. Dembinsky (sic), va apare în 60.000 exemplare"[25].

În numărul apărut duminică 10 mai, pe paginile din mijloc era publicată lucrarea lui Dembitzky, ce reprezenta pe cei doi suverani, cam bizar, în chip de busturi aşezate pe socluri unite la bază de un ecuson cu noua stemă a României ce se suprapunea peste anul 1881, cioplit pe ele. În dreapta, urcată pe prima treaptă a fundației, era o femeie togată ce simboliza România Liberă, cu o creangă de măslin în mâna dreaptă iar în cealaltă cu o coroană ce o ridica deasupra capetelor monarhilor. Spre acest grup central convergea populația recunoscătoare, țărani, țărănci şi copii, doamne şi domni de societate, ofițeri şi soldați cu drapele, într-un entuziasm debordant ce sublinia apoteoza Regatului[26].

Fastuoasele ceremonii ale încoronării trebuiau să fie imortalizate pentru posteritate. Vârstnicul pictor şi fotograf al Curții, Carol Szathmari, şi l-a asociat pe mai tânărul Andreas D. Reiser pentru a fotografia momentele importante ale solemnității şi defilarea carelor alegorice. Din păcate, din punct de vedere meteorologic zilele au fost nefavorabile iar fotografiile au ieşit palide şi de slabă calitate. Totuşi, era absolut esențial ca un asemenea eveniment epocal să fie păstrat

[22] „Resboiul", No. 1367/2 Maiu 1881.
[23] *Serbarea încoronărei. Secțiunea VI. Grupul XXXVII*, în „Resboiul", No. 1386/22 Maiu 1881.
[24] Adrian-Silvan Ionescu, *Penel şi sabie*, p. 145–149.
[25] „Resboiul", No. 1371/6 Maiu 1881.
[26] Ibidem, No. 1375/10 Maiu 1881

pentru viitorime, între coperţile unui album. De aceea Szathmari, folosind ca bază de pornire nereuşitele fotografii, execută acuarele, în stilul său inconfundabil, minuţios şi, uneori, pueril când era vorba de reprezentarea multor personaje oficiale, încorsetate în ţinuta de rigoare, cu aluri sobre şi importante în timpul unei ceremonii solemne. Şi, pentru a le face cunoscute publicului şi a le da o difuzare cât mai largă, le litografiază. În acest sens, între artist şi litograful bucureştean Elia Grassiany se încheie o convenţie pe data de 9 noiembrie 1883, prin care Szathmari se angajează să deseneze personal pe piatră compoziţiile cu defilarea carelor, atât alb-negru cât şi color, la preţul de 400 lei noi pentru fiecare planşă. La fiecare şase săptămâni trebuia să predea câte 2 pietre pregătite pentru tipărire, urmând să se remită restul sumei din care primise un acont[27]. Pentru legalizarea acestei convenţii, artistul apelează la comisarul de poliţie V. Constantin de la Secţiunea XIII a Capitalei, care pe verso adevereşte că semnătura aparţine petentului şi ştampilează, sub semnătură proprie acest act pe 14 noiembrie 1883. Într-o listă anexă, autorul enumeră 12 compoziţii care urma să le cromolitografieze:

„1. M.S. Regele Carol cu suita
2. M.S. Regina Elisabeta cu A.S. Principele Wilhelm în trăsură
3. Carul simbolic al «Teatrului Naţ[ional]»
4. Carul «Comerţului»
5. Carul «Agriculturei»
6. Carul «Vânătoarea sălbatică»
7. Carul «Ceasornicari – Giuvaergii»
8. Carul «Constructorilor»
9. Carul «Caretaşilor»
10. Carul «Băuturilor Gazoase»
11. Carul «Căilor Ferate»
12. Cortegiul «Soc[ietăţei de] Dare la Semn Bucureşti»”[28]

Pe 18/30 Mai 1884 Grassiany îi achita artistului suma de 2350 lei pentru executarea mai multor lucrări precum şi pentru repararea unor pietre stricate (fie la transport fie în procesul tipăririi):

„2 Tablouri Cofetari şi Băuturi, desenu [pe] pietre şi origin[al]	800
2 Vânătoare sălbatică şi Dr[umul] de fier origin[al] aquar[elă]	800
5 Originale, Giuvaergii, Agricultură, Regele cu suita, Comerţul şi Teatru p[iat]ră reparat	600
Repararea pietrelor Concordia şi Băuturi spirtoase	150
	2350”[29]

[27] BAR, Manuscrise, Arhiva Artiştilor Plastici, C. Szathmari II Acte 1–4, actul 1.
[28] Ibidem, act 4.
[29] Ibidem, act 2.

Ultimul act care s-a păstrat este o factură din 9/21 octombrie 1884 prin care Grassiany achită suma de 800 lei pentru desenarea a două stampe ce aveau ca subiect carele Societăților germane şi al Croitorilor, cizmarilor şi pălărierilor[30].

Stampele erau scoase pe piață ca fascicole separate imediat ce erau gata, urmând ca, ulterior, să fie legate în album. În martie 1884 presa anunța apariția primului fascicol care cuprindea 4 planşe[31]. Un an mai târziu se făcea reclamă la cel de al treilea caiet şi publicul era îndemnat să se aboneze pentru un tiraj de lux care costa 30 lei[32].

De mari dimensiuni, *Albumul Carelor Simbolice de la serbarea încoronării Majestăților Lor Regele şi Regina României, Bucuresci 10–11 Mai 1881*, avea o copertă frumoasă şi atractivă: în stânga o figură feminină în picioare cu platoşă de aur şi hlamidă pe umeri, ținând într-o mână o sabie iar în cealaltă o perină roşie pe care era aşezată coroana regală; în dreapta o țărăncuță cu fusul şi un copilaş bucălat sprijinit de poala ei. Întreaga compoziție a coperții era încadrată de ghirlande de verdeață şi ramuri de măslin prinse de o cornişă aurie sub care se afla stema României.

Planşele aveau culori cam tari şi figurări destul de crispate şi statice ale personajelor care, invariabil, priveau în afară ca pentru a fi văzute şi recunoscute. Dar, oricât de scăzută ar fi valoarea lor artistică, aceea de document este incontestabilă şi dă măsura gustului istorist care a stăpânit ceremonia încoronării primului rege al României.

THE 1881 CORONATION CEREMONIES AND THE REVIVAL OF HISTORICAL THEMES IN NATIONAL PLASTIC ARTS

Abstract

With Romania becoming a kingdom, the faltering interest of Romanian artists in historical themes was revived, and the subjects inspired from the historical past of the country regained a prominent place among their preferences.

[30] Ibidem, act 3.

[31] „Românulu", luni, marți 26, 27 Martie 1884. „A apărut de curând în editura d-lui E. Grassiany din Bucuresci albumul carelor simbolice de la serbarea încoronărei Maiestăților lor, Regele şi Regina României. Primul caet cuprinde patru cromolitografii representând societatea Concordia română, cofetarii şi restauratorii, societatea comercianților de beuturi spirtose, şi corporațiunea brutarilor. Cele-l-alte caete vor apare la fie-care trei luni."

[32] „Resboiul", No. 2756/16 Martie 1885. „D. editor Elia Grassiany, str. Şelari No. 10, a terminat al treielea caet al albumului carelor simbolice de la serbarea încoronări[i] M.M. LL. Regele şi Regina României. Acest caet conține tablouri reprezentând: artele grafice, croitori, modiste, pălărieri, cismari şi pantofari, societăți germane. Din îndemnu mai multor persoane d. Grassiany a început a primi abonamente pentru a II-a serie de lux, conținând şase tablouri, reprezentând: 1. Maiestatea Sa Regele Carol I cu marea suită militară întorcându-se de la încoronare; 2. Maiestatea Sa Regina Elisaveta cu MMLL Principele Leopold, principele moştenitor al Tronului României, etc. în bogatu echipagiu regal aranjat ad-hoc pentru această serbare; 3. Caru artiştiloru (Teatru); 4. Caru comercianților; 5. Societatea constructorilor şi 6. Băturile gazoase. Prețul acestei a II-a serie este 30 lei. La abonare se va da un acont de 6 lei."

At *Exposițiunea Artiştilor în Viață of 1881* (Exhibition of Living Artists of 1881), Sava Henția displayed a painting entitled "Intrarea lui Traian în Sarmisegetuza" (Trajan Entering Sarmisegetuza); Karl Storck exhibited a sculpture in marble, "Pietatea româna" (Romanian Pieta) or "Mama răniților" (Mother of the Wounded), featuring Princess Elisabeta assisting a soldier wounded in the battles of 1877; another participant was the Austrian painter Johann Nepomuk Schonberg, who, in his capacity as war correspondentwitnessed most of the battles; after the war, Prince Carol I commissioned him several battle compositions, one of them being the painting entitled "Episod din bătălia de la Grivița" (Episode in the Battle of Grivița).

Painter Theodor Aman, director of the Pinacotec and of the School of Fine Arts in Bucharest, was invited to conceive the signs of royalty. He received the necessary documentation and made sketches for the scepter and the crown of steel to be worn by Carol I. Another prominent Romanian painter, Nicolae Grigorescu, made sketches for the golden crown of Queen Elisabeta, worked in the shop of the famous jeweller Resch, in Bucharest.

Calourful street parades were organized for the coronation ceremony. Artists also contributed to the decoration of the allegorical carts of the artisan corporations and traders. Karl Storck designed the symbols and ornaments for the cart of the German Societies. For the cart of the soap makers and candle makers, a full-length wax statue of King Carol I was modelled.

In order to embody historical figures, the students of the Urechia Institute followed the past centuries' iconography. Consequently, they showed in the paradeTrajan and Decebalus followed by the founders of the Romanian Principalities and the glorious princes who succeeded them. Another prominent artist, Carol Szathmari, a painter and royal court photographer, took a series of photographs of these allegorical carts. Due to unfavourable weather which affected the quality of pictures, Szathmari used them for drawings and lithographs. "Albumul Carelor Simbolice de la serbarea încoronării" (the Album of the Symbolic Carts at the Coronation Ceremony) was the sumptuous publication marking this event of utmost importance to Romania.

11 FEBRUARIE ŞI 10 MAI 1866: O PARALELĂ ISTORICĂ

MARIAN STROIA

La 14/26 februarie 1866, locotenent-colonelul Eugène Lamy, şeful misiunii militare franceze în România, îi scria următoarele şefului său ierarhic, ministrul Apărării, mareşalul Emil Randon: „Prinţul Cuza nu mai domneşte în România. El a fost răsturnat de pe tron la 11/23 ale acestei luni şi a semnat un act de abdicare. Un guvern provizoriu a fost instalat. La propunerea acestui guvern cele două Camere (Adunarea Deputaţilor şi Senatul) reunite au proclamat, în unanimitate, pe alteţa sa regală contele de Flandra domnitor al României sub numele de Filip I. Toate aceste evenimente s-au desfăşurat în câteva ore, fără nici cea mai mică vărsare de sânge, fără nici o dezordine în capitală şi în judeţe …. Pe durata întregii dimineţi numeroase corporaţii şi clerul, cu steaguri în frunte, s-au prezentat la locotenenţa domnească, iar apoi au parcurs oraşul strigând: „Trăiască contele de Flandra!". Ordinea cea mai perfectă nu a încetat o clipă să domnească; nu s-a semnalat nici cel mai mic act de violenţă, fie contra persoanelor, fie contra proprietăţii. Nici un strigăt de ură sau de răzbunare n-a răsunat, nici o picătură de sânge nu s-a vărsat. Mulţimea împânzea străzile, dar nu s-a dedat decât la manifestări de bucurie. Magazinele au rămas deschise. S-ar fi putut mai degrabă crede că asişti la o sărbătoare publică decât la o revoluţie"[1].

În aceeaşi zi, o misivă cu un conţinut relativ similar era expediată, de data aceasta din Iaşi, de un alt emisar străin şi tot către un superior. Raportul în cauză aparţinea secretarului consulatului rus din Iaşi, Nikolai Lecev, şi era destinat şefului Departamentului european al Ministerului rus al Afacerilor Străine, Piotr Nicolaevici Stremouhov şi descria starea de spirit a populaţiei din fosta capitală a Moldovei în acelaşi context de care am vorbit mai sus: „De îndată ce s-au primit primele telegrame din Bucureşti cu ştirea căderii lui Cuza, tot oraşul a intrat în tulburare, iar bucuria a fost generală: moldovenii se îmbrăţişau pe străzi cu evreii, evreii cu ţiganii etc. În această zi, cred, nu a fost nici o persoană nemulţumită de cele întâmplate prin lovitura săvârşită, cu excepţia câtorva funcţionari care au jefuit abuziv şi au chinuit poporul. Seara întregul oraş a fost iluminat, însă în particular se distingeau prin bogaţia luminilor caselor boierilor şi negustorilor; chiar şi supuşii străini şi-au luminat locuinţele. În ziua următoare, dis de dimineaţă, boierii au

[1] Cf. Valeriu Stan, *Prinţul Cuza nu mai domneşte în România*, în „Magazin istoric", an XXX, 1996, nr. 2 (347), p. 5–7.

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 269–277

trimis la biserici să se facă slujbe de mulţumire lui D-zeu că i-a scăpat de Cuza. Clerul le-a îndeplinit cu bucurie această rugăminte: episcopii înşişi au oficiat asemenea tip de slujbe. Evreii, la rândul lor, s-au rugat la Sinagogă. La ceasurile 11 toate trupele aflate în garnizoana Iaşi au prestat declaraţie de credinţă Contelui de Flandra". „La auzul acestei veşti – continua semnatarul – în provincie şi în toate colţurile Moldovei bucuria este generală …. În fine vreau să adaug că această alegere, anume a Contelui Ph<ilip> de Flandra, nu place prea mult moldovenilor care ar fi preferat să aibă un domn pravoslavnic. Însă ei presupun că Guvernul provizoriu a propus ca hospodar (domn) un principe belgian doar pentru a putea demonstra Europei că acţiunea de la Bucureşti este chiar naţională şi nu înfăptuită sub influenţa vreuneia din puterile garante"[2].

Am reprodus cele două fragmente de mai sus din rapoartele menţionate întrucât ele mi s-au părut extrem de sugestive în redarea stării generale de spirit a opiniei publice din cele două principale oraşe ale ţării. Relatările amintite mai sus exprimau degradarea ireversibilă a imaginii publice a Domnitorului Unirii, deteriorarea semnificativă a uriaşei şi cvasi totalei sale popularităţi cu care acesta pornise la drum în urmă cu şapte ani. Dispunem însă pe lângă cele ale diplomaţilor străini şi de mărturii autohtone care întăresc şi ele această percepţie. Scriind la 8/20 martie 1866 (la nici o lună de la eveniment), din Mirceşti, lui Alecu Hurmuzachi, la Cernăuţi, Vasile Alecsandri, personalitate destul de apropiată de domnitor, consemna, cu evidentă dezamăgire, că „Domnia principelui [Cuza – n.n.] ajunsese într-adevăr pe drojdie … căci toţi doreau coborârea lui de pe tron. Aici [în Moldova – n.n. MS] nimeni nu-l mai regretează pe Cuza, nici chiar amicii lui din copilărie"[3].

Ce condusese oare la un asemenea rezultat, la capătul unei domnii începute în 1859 sub cele mai bune auspicii?

Una din explicaţiile care să ne edifice cum a fost posibil să se ajungă la actul de la 11/23 februarie rezidă, după părerea noastră, în însăşi situaţia specială a celui care tocmai fusese înlăturat, şi anume a lui Cuza însuşi. Contemporanii, e cel mai posibil, să fi văzut în el nu atât pe şeful de stat, ci mai curând persoana căreia, din anumite raţiuni, i se încredinţase un mandat, mandat care îi delimita nu numai sarcinile, dar în acelaşi timp în funcţie de realizarea acestora îi condiţiona menţinerea la conducerea ţării. Aşa se explică de ce, încă de la început, domnia lui Cuza n-a fost socotită decât ca un stagiu provizoriu, asemeni unei etape intermediare necesare pentru a se putea ajunge, fără a se mai solicita bunăvoinţa Europei, la înfăptuirea dorinţelor exprimate de Adunările ad-hoc şi reînnoite de Adunarea electivă a Moldovei, în ianuarie 1859.

[2] Arhiva Naţională Istorică Centrală. Microfilme URSS. Rola 69. Corespondenţa Consulatului General al Rusiei la Bucureşti şi a Consulatului din Iaşi cu Ministerul Afacerilor, Străine, Skt. Petersburg, c. 1264–1265; 1268.

[3] V. Alecsandri, *Opere,* vol. IX, *Corespondenţă (1861–1870)*, ed. Marta Aniscaru, Bucureşti, 1982, p. 252–253.

În acest fel, potrivit concepţiilor nutrite în epocă de majoritatea oamenilor politici, Alexandru Ioan Cuza trebuia să-şi concentreze toate eforturile, atât în vederea desăvârşirii Unirii, cât şi în direcţia pregătirii terenului pentru aducerea unui *prinţ străin.* Această stare de lucruri explică, desigur numai parţial, aşa cum corect a subliniat Alexandru Lapedatu, faptul că: „până la începutul anului 1862, toată ţara fu în jurul Domnului, spre a-l susţinea şi ajuta să dobândească unirea deplină şi definitivă a Principatelor. O adevărată Unire sacră. E drept că pe unele chestiuni, ce aveau să împartă după aceea ţara, în două tabere opuse, începuseră încă de atunci disensiunile, ba chiar şi conflictele, între Domn şi guverne, între guvern şi Adunări. Dar oricum, ele rămaseră pe al doilea plan. Pe primul plan stătea chestiunea mare a Unirii, care, cu ajutorul tuturor patrioţilor, se realiză, la 24 ianuarie 1862”[4].

Odată acest obiectiv îndeplinit, din momentul în care Cuza a început să treacă la programul de înfăptuire a reformelor vizând procesul de modernizare a societăţii româneşti, între acesta şi cea mai mare parte a spectrului politic românesc s-a creat o falie tot mai pronunţată. Expresia concretă, în plan politic, a creării a ceea ce am putea numi un „front comun de luptă contra Domnului” a fost reprezentată de „monstruoasa coaliţie” (după termenul lansat prima oară de C. Bolliac). Această veritabilă alianţă contra naturii a reprezentat alăturarea unor forţe politice de doctrine şi orientări diferite (conservatori, liberal-radicali şi liberali-moderaţi), având ca liant „ideologic” un singur obiectiv: răsturnarea lui Cuza de la putere şi, odată acest scop îndeplinit, înscăunarea în locul acestuia a unui *principe străin.*

În ceea ce-l priveşte, în tot timpul domniei sale, Al. Ioan Cuza s-a aflat într-o situaţie dificilă, fiind prins între două forţe politice (nu putem vorbi încă de partide acum) adverse: „roşii”, cum mai erau denumiţi radicalii, şi conservatorii (sau „albii”), între care a fost silit să manevreze. Este semnificativă în acest sens, ca document edificator, scrisoarea din 1864 a principelui polon Wladyslaw Czartoryski (adresată tatălui său), în care, referindu-se, în particular, la situaţia lui Cuza, îi scria următoarele: „Din ziua în care a ajuns l-a putere, principele Alexandru Ioan Cuza se găsi <prins> între liberali (radicali – n.n. MS) care pretindeau să-l facă să meargă prea repede şi vechii boieri, care nu voiau să-l vadă mergând deloc”[5]. Pentru a face faţă situaţiei, în primii săi ani de domnie Cuza a promovat cunoscuta sa politică de basculă. De asemeni, încă din aceşti ani a încercat să dea o lovitură de stat pentru a înlocui regimul constituţional parlamentar, instituit prin Convenţia de la Paris, cu un regim autoritar. Scopul acestei iniţiative nu era unul egoist, ci reflecta doar convingerea sa intimă că numai în acest fel putea duce la îndeplinire programul de reforme pe care îl preconiza.

Lovitura de stat fusese iniţial proiectată a avea loc în anul 1862[6] (la început se avusese în vedere chiar ziua de 24 ianuarie s.v.). Imposibilitatea lui Cuza de a

[4] Al. Lapedatu, *11 Februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*, în „Analele Acad. Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, tom XXIII, 1940–1941, p. 316.

[5] Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza-Vodă,* Bucureşti, 1970, p. 169–170.

[6] Ioan Hudiţă, *Franţa şi Cuza-Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, Bucureşti, 1941, p. 44–45.

pune în practică reformele fundamentale necesare modernizării societăţii româneşti, determinată în principal de opoziţia înverşunată la acest proces a cercurilor conservatoare şi chiar a unora din liberalii moderaţi, l-a făcut pe domnitor să încerce aplicarea acestui proiect chiar înainte de mai 1864.

La finele anului 1863, însă, „monstruoasa coaliţie" a intrat într-o stare de letargie latentă. În acel moment pe de o parte, Al.I. Cuza a amânat din varii motive, la 30 noiembrie (s.v.) 1863[7], declanşarea preconizatei lovituri de stat, iar două săptămâni mai târziu, Camera a aprobat proiectul legii secularizării averilor mănăstireşti, iniţiativa legislativă a guvernului Kogălniceanu beneficiind de consensul general al clasei politice româneşti.

Conflictul dintre „monstruoasa coaliţie" şi Al.I. Cuza va reizbucni în primăvara lui 1864, odată cu prilejul aducerii în discuţie a celor două reforme fundamentale: agrară şi electorală. În acel moment alianţa menţionată se afla în pragul dizolvării, întrucât fiecare din grupurile componente îşi reluase libertatea de acţiune. Conservatorii se opuneau cu îndârjire celor două reforme, în timp ce liberalii radicali au venit, prin I.C. Brătianu, cu un proiect de reformă agrară asemănător cu cel al guvernului. Înţelegerea dintre cele două forţe politice coalizate nu mergea mai departe de apărarea regimului constituţional, din care cauză alianţa conservatorilor cu liberalii radicali în cadrul „monstruoasei coaliţii" a fost totuşi parţială şi fragilă.

Lovitura de stat de la 2 mai 1864, după cum ştim, a permis lui Cuza să înfăptuiască reformele fundamentale şi să încheie, în linii mari, organizarea statului român pe baze moderne. Dar aşa cum s-a comentat la timpul potrivit în istoriografia noastră „prin aceasta, poziţia Domnului, compromisă faţă de partida conservatoare a marilor proprietari, prin reforma rurală a lui M. Kogălniceanu, se compromise şi faţă de partida progresistă, radicală. Căci membrii acestei partide, îndoctrinaţi de ideile liberale şi democratice ale Apusului nu puteau concepe şi admite viaţa Statului român decât sub un regim de adevărat constituţionalism, cât mai sincer şi onest practicat. De aceea noul Statut al lui Cuza Vodă însemna pentru dânşii desfiinţarea vieţii constituţionale a ţării şi readucerea ei sub regimul nefast al absolutismului de care abia scăpase"[8].

Expresia cea mai palpabilă a acestei noi reactivări a „Monstruoasei" a fost, din această cauză, înţelegerea din iunie 1865 dintre reprezentanţii de marcă ai celor trei curente politice amintite, care, în preambulul „Declaraţiei comune", care ni s-a păstrat până azi, se angajau ca „… în caz de vacanţă a Tronului să susţină prin toate mijloacele alegerea unui principe străin, dintr-una din familiile domnitoare *din Occident* (subl. ns. MS) şi să stăruim până îl vom dobândi"[9].

[7] *Ibidem*, p. 39–40.

[8] Al. Lapedatu, *art. cit.,* p. 319.

[9] Grigore Chiriţă, *Preludiile şi cauzele detronării lui Cuza-Vodă,* în „Revista de istorie", tom 29, 1976, nr. 3, p. 363.

Evenimentele care au urmat acestui moment subliniat mai sus au dovedit într-adevăr accelerarea încercărilor de trecere la o acţiune concretă. Considerăm, de aceea, că ceea ce Nicolae Iorga a denumit, cu atâta plasticitate, „o răzmeriţă de piaţă" (şi avem aici în vedere evenimentele petrecute la Bucureşti pe 3/15 august 1865) a reprezentat prima tentativă concretă a coaliţiei de a-l debarca de la putere pe Alexandru Ioan Cuza. După cum se ştie, această tentativă a eşuat, nefiind încununată de succes.

Pe de o parte, evenimentele de la Bucureşti din august 1865 soldate cu numeroşi morţi şi răniţi au avut, după cum se ştie, un puternic impact pe plan european. Context în care reacţia puterilor garante n-a întârziat să apară.

Poarta <Otomană>, Rusia şi Austria au fost de aceea puterile care au căutat să se folosească de această mişcare pentru a demonstra că în România există o stare de anarhie căreia trebuia neîntârziat să i se pună capăt prin trimiterea unei comisii de anchetă sau printr-o intervenţie de altă natură, fie ea şi sau *chiar* militară.

Nemulţumite s-au arătat nu numai imperiile vecine, dar şi guvernele puterilor occidentale, Anglia şi chiar Franţa. Pentru Cuza personal, pierderea sprijinului Franţei, putere cu serioasă pondere pe continent şi care-l susţinuse necondiţionat până atunci, a avut un efect determinant. Cu tot răspunsul demn pe care l-a dat scrisorii vizirale din 2/14 septembrie 1865, Cuza îşi pierduse creditul internaţional şi chiar pe malurile Senei înlăturarea sa a început să fie considerată drept o chestiune imperios necesară. Ca urmare a acestui fapt, de care se pare că era conştient, încă din toamna lui 1865, domnitorul a început tratative pentru a rezolva, pe cale diplomatică, problema succesiunii. Pledează în acest sens scrisoarea trimisă lui Napoleon al III-lea la 1/13 octombrie 1865, în care îşi arăta disponibilitatea de a-şi încheia mandatul şi în care căuta să-l convingă pe suveranul francez de necesitatea aducerii unui prinţ străin.

Pe de altă parte, experienţa mişcării din 3/15 august de la Bucureşti demonstrase opozanţilor că detronarea şi răsturnarea lui Cuza nu era posibilă printr-o mişcare de stradă, oricât de bine organizată ar fi fost ea. Evenimentele arătaseră – şi aici expresia îi aparţine lui Dimitrie Bolintineanu, contemporan cu faptele şi lucid observator al episodului – că „poporul Capitalei nu este dedat cu armele şi nu poate ţine contră unei armate regulate". De altminteri la noi – continua scriitorul – „revoluţiile s-au făcut de armată s-au cel puţin când o parte din armată vine la ideile revoluţionare şi lasă a se face"[10].

Aici se află şi explicaţia eforturilor depuse de adversarii lui Cuza în direcţia atragerii unei părţi din armată de partea coaliţiei. Ei erau extrem de conştienţi de faptul că în succesul întreprinderii lor un rol foarte mare revenea rapidităţii acţiunii

[10] D. Bolintineanu, *Domnii regulamentare şi historia celor trei ani de la 1 Februarie până astăzi,* Bucureşti, 1869, p. 54–55.

şi anihilării oricărei încercări de contraripostă. Ori acest lucru nu-l puteau face decât militarii. Rolul acestora în detronarea lui Cuza este azi suficient cunoscut[11].

Pentru a încheia, adăugăm aici şi faptul că la decredibilizarea şi pierderea popularităţii interne a lui Cuza a contribuit, într-o mare măsură, şi impresia detestabilă, lăsată în rândul populaţiei de acţiunea nocivă şi abuzivă a camarilei constituite în jurul domnitorului[12]. Trioul dur al acestui grup de presiune (compus din Nicolae Docan, Nicolae Pisoţchi, aghiotant al domnitorului, şi faimosul în epocă Cesar Librecht, director al poştei şi telegrafului) a transformat traficul de influenţă, corupţia şi aranjamentele veroase într-o veritabilă politică de stat a administraţiei guvernamentale. Rezultatele, fireşte nefaste pentru Cuza, n-au întârziat de aceea să apară.

Odată înfăptuită – cu succes – lovitura de palat din noaptea de 10–11/22–23 februarie 1866, coaliţiei organizatoare îi revenea, în chip logic, sarcina înfăptuirii obiectivului aducerii la putere, a ceea ce am putea numi cu un termen modern, a prinţului *european*. Nu vom intra aici în continuare în discutarea şi evidenţierea avantajelor pe care le presupunea pentru ţară un asemenea tip de lider executiv, deoarece acestea sunt bine reliefate în istoriografia de specialitate. Dorim doar să amintim faptul că aceasta nu reprezenta o inovaţie politică românească, ci fusese experimentată cu o anume eficienţă şi de alte naţiuni europene (belgienii la 1831, grecii la 1832 şi 1862, mai apoi bulgarii la 1887 şi exemplele ar putea continua). Modelul ca atare se dovedise viabil şi drept urmare era firesc să fi fost preluat şi de elita politică românească.

De altfel conceptul în sine nu era un lucru complet nou în gândirea politică autohtonă. Pentru secolul XIX prima cerere de domn apusean o avem datată cu probabilitate la 1802. Un masiv grup de boieri din Ţara Românească refugiaţi la Sibiu din cauza invaziei pazvangiilor a căutat să avanseze ipoteza accederii la tronul muntean a ducelui de Toscana. Această posibilitate, pe care guvernatorul local, baronul Michael de Bruckental, o transmite în raportul său către cancelarul imperial Colloredo, era agreată de aristocraţia românească întrucât ea vedea în prezenţa acestuia în scaunul domnesc de la Bucureşti un element de stabilitate şi un factor de progres[13].

Câţiva ani mai târziu, înregistrăm în Moldova o nouă solicitare de domn apusean în interesantul memoriu către Napoleon I al lui Ştefan Crişan-Körosi (1807)[14]. În viziunea autorului, varianta optimală ar reprezenta-o un candidat italian

[11] Grigore Chiriţă, *Armata, detronarea lui Cuza Vodă şi Carol de Hohenzollern,* în „Revista istorică", t. 3, 1992, nr. 9–10, p. 893–904.

[12] Vezi în acest sens, ca ilustrativ pentru susţinerea celor de mai sus, dosarele XIX şi XXX din fondul Cuza Vodă de la Sectorul de Manuscrise din Biblioteca Academiei Române.

[13] Cf. Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avenement de la dynastie de Hohenzollern au trone de Roumanie,* Paris, 1930, p. 35.

[14] Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807,* în „Studii. Revista de istorie", t. 18, 1965, nr. 1, p. 418–420.

sau francez; principele provenit din aceste ţări i s-ar părea a avea mai multă eficienţă în actul guvernării deoarece ar conduce în spiritul tradiţiilor „luminate" din ţările respective. În 1829, un memoriu unionist muntean cerea delegaţiilor care negociau tratatul de la Adrianopol un domn din Germania de Nord „fără însă a se supune sau întrupa monarhia aceasta în alta"[15], la 1831, în timpul lucrărilor de redactare a Regulamentelor Organice, Iordache Catargiu a propus şi el prinţ străin pentru principatul unificat, dar cu excluderea caselor domnitoare din Austria şi Rusia, condiţie care a supărat Rusia şi a făcut-o să se opună chiar şi Unirii propuse de Catargiu[16].

În perioada finală a ocupaţiei ruseşti către 1834, diplomatul francez Ch. De Bois-le-Comte aprecia că un deziderat unanim împărtăşit de către toate clasele societăţii româneşti era Unirea celor două principate şi guvernarea acestora de către un prinţ străin, sub garanţia europeană[17].

După 1834 problema domnului apusean cade pentru două decenii în desuetudine; politografii epocii moderne nu concep ca atare ca victoria atât de greu câştigată să fie jertfită în folosul unui principe străin.

În schimb, după războiul Crimeii, când perspectiva transformării problemei româneşti într-o chestiune de interes european a devenit certă, ideea aducerii la conducerea statului a domnului străin, de provenienţă preferabil occidentală, a început să ocupe un loc central în programele viitoarei structuri a ţării. „Poziţia oficială a celor doi domnitori, rămaşi în scaun până în iunie 1856, a încurajat, de aceea, exprimarea liberă a adepţilor Unirii eliberată acum şi de fanteziile lor revoluţionare. Neputinţa punerii în practică a programului radical – sublinia Vl. Georgescu –, ideea că un domn străin poate impune şi apăra mai bine unirea, ostilitatea faţă de ultimii domni pământeni şi uneltirile lor au făcut ca principiul domnului străin să fie admis ca unul din elementele de bază ale viitoarei reorganizări a ţării"[18]. Ca atare nu trebuie să ne surprindă faptul că între 1856–1858 acest deziderat a figurat în 47 de opţiuni, dintre care şi cele 2 prezente în rezoluţiile Divanurilor Ad-hoc (1857)[19].

Dacă un anume lucru poate fi imputabil echipei politice care a pregătit debarcarea lui Cuza şi aducerea principelui european apoi acela este o anume pripeală organizatorică. Datorită împrejurărilor specifice unui asemenea tip de acţiune, conspiratorii erau atât de preocupaţi de reuşita înlăturării lui Cuza, încât au scăpat din vedere problema obţinerii asentimentului viitorului candidat. În stadiul actual al documentării, cel puţin după ştiinţa noastră, nu avem nicio dovadă concretă că, în misiunile lor în Occident, A. Panu şi, ulterior, I.C. Brătianu să-l fi contactat, fie chiar sub o formă voalată, pe Filip de Flandra. Nici nu trebuie să ne

[15] *România în relaţiile internaţionale 1699–1939...,* Iaşi, 1980, p. 136.
[16] Nicolae Ciachir, Gh. Bercan, *Diplomaţia europeană în epoca modernă,* Bucureşti, 1984, p. 312.
[17] Hurmuzaki, *Documente...,* XVII, p. 398.
[18] V. Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti (1369–1878),* Munchen, 1987, p. 157.
[19] *Ibidem.*

surprindă; temător de complicaţiile internaţionale care ar fi putut surveni, regele Belgiei, la 13/25 februarie 1866, a declinat oferta politică românească[20]. Situaţia, în contextul astfel creat, devenise critică pentru români: exista pe de o parte perspectiva unei intervenţii otomane, alăturată cu ameninţarea desfacerii Unirii şi nu în ultimul rând combinaţiile secrete ale politicii de culise practicată de Napoleon al III-lea. A fost ca atare meritul acelui grup restrâns al elitei politice româneşti, care, confruntat cu condiţiile externe puţin propice, cu un tablou al vieţii interne confuz, a acţionat cu energie, abilitate şi fără răgaz reuşind veritabila performanţă de a-l contacta pe candidat, de a obţine sprijinul extern şi intern pentru el şi a-l înscăuna, după ceva mai mult de o lună şi jumătate, pe următorul conducător al statului român, pe principele *european* în persoana lui Carol Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen, devenit ulterior Carol I.

Judecate cu o unitate de măsură unică, ambele evenimente au ceva în comun şi anume caracterul *necesar* şi intercondiţionarea *reciprocă*. Căci 10 mai 1866 nu putea exista, nu se putea produce fără evenimentele de la 11 februarie. În acelaşi timp, aducerea lui Carol I la cârma statului român semnifică şi intenţia – nu direct exprimată, dar subînţeleasă prin opţiunea pentru persoană – a materializării într-un interval temporal rezonabil a celui mai important obiectiv al programului politic asumat de generaţia paşoptistă: *independenţa.* Obiectiv asupra căruia nu exista niciun dezacord de principiu între protagonişti. El avea să fie realizat, după mai bine de un deceniu, într-un context de astă dată propice şi cu o speculare inteligentă a balanţei de forţe pe plan internaţional.

De aceea, la judecata obiectivă şi echidistantă a istoriei se poate aprecia, cu o cuvenită detaşare, că fiecare din cele două acte istorice menţionate îşi are semnificaţia: dacă *11/23 februarie* a marcat încheierea unei anume etape istorice (ale cărei ţinte fuseseră în marea lor majoritate deja atinse), *10/22 mai 1866* semnifica intrarea în una calitativ nouă, cu un obiectiv mult mai înalt şi mai curajos, dar şi cu *reale* şanse de realizare.

11 FEBRUARY AND 10 MAY 1866: A HISTORICAL PARALLEL

Abstract

The present paper makes an analysis of the factors which have determined the two major historical events that occurred in the first half of the year 1866: the overthrow of Prince Alexandru Ioan Cuza and the accession to the throne of Prince Carol of Hohenzolern.

[20] Grigore Chiriţă, *Organizarea instituţiilor moderne ale statului român (1856–1866),* Bucureşti, 1999, p. 39.

The author insists on the particular mandate Al.I. Cuza was invested with by the nation, the contradiction between his policy of reforms and the hostile reaction of the local political class, and the factors leading to loss of credibility and of international support at the end of seven years of reign.

In the second case, the author addresses the international background in the first half of the year 1866, the historical and ideological antecedents of the concept of a foreign prince, more exactly of a *European* prince, the reception of this concept in Romanian society. The study also stresses the outstanding ability of maneuvering of the national political group who ensured the access to power of Carol, a prince belonging to a prestigious German dynasty, an act seen as a well-inspired measure of the last resort in the complex political context of the time.

Finally, the article highlights the historical particularities of these two interdependent episodes, setting them against the social and political imperatives of the historical context governing each.

„CU ACEST FELIU DE POMPĂ I-AU DUS”: UN „SPECTACOL” PENTRU UN CAZ DE „HICLENIE” ÎN VEACUL AL XVII-LEA

OVIDIU CRISTEA

Cronicile care povestesc domnia lui Constantin Brâncoveanu amintesc, între altele, de conflictul mocnit dintre domnul Țării Româneşti şi omologul său din Moldova, Constantin Cantemir. Cei doi rivali nu îndrăzneau să facă apel la arme „pentru două pricini: una că aşa oaste bogată nu avea, a doua că le era frică de turci să să scoale unul asupra altuea, ca să nu le găsească vreo pricină să-i mazălească”[1] astfel că s-a recurs la un război al intrigilor, al influenței şi darurilor către Poartă. După o încercare neizbutită a lui vodă Brâncoveanu de a obține mazilirea rivalului său, a fost rândul lui Constantin Cantemir să intre în „danțu”[2], „să răsplătească (…) pentru ceale ce-i făcuse”. Drept urmare, domnul Moldovei a chemat la sine pe câțiva boieri pribegi în Ardeal – Staico Bucşanu paharnicul, Preda Milcoveanul, Preda Proroceanul, Radu Hațaghe şi Iacşa căpitan – şi i-a trimis apoi la Stambul „socotindu-se că va putea el mai mult decât Brâncoveanul”[3]. Speranțele i-au fost spulberate însă de contramăsurile domnului Țării Româneşti, iar cronicarul Radu Popescu nota, în concluzie, că pribegii au fost duşi de la Poartă „legați în fiiară şi în cătuşi, de i-au adus la Bucureşti, cu mare pompă. Pe carii în câteva rânduri judecându-i, pe Staico paharnicul l-au spânzurat în târgul de afară şi pe Proroceanul la Ruşii de Veade, iar pre cei trei i-au trimis la ocnă. Şăzând câtăva vreame acolo, i-au slobozit”[4].

[1] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Țării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, în *Cronicari munteni*, ed. Dan Horia Mazilu, Bucureşti, 2004, p. 695.

[2] Potrivit savuroasei observații a lui Ion Neculce care sugerează că acțiunile politice ale celor doi domni se pliau, asemenea unor pași de dans, după mişcările celuilalt *Letopisețul Țării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 341: „Cantemir vodă şi Cupăreştii s-au mai apucat şi de alt danțu asupra muntenilor şi muntenii asupra lor”.

[3] Radu Popescu, *Cronica lui Nicolae Mavrocordat*, în *Cronicari munteni*, p. 763; pentru conjunctura internațională v. Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor. Politica externă şi diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu 1688–1714*, Bucureşti, 1997, p. 15. Preda Milcoveanul şi Preda Proroceanu apar printre semnatarii scrisorii din 1689–1690 comentate de Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 119.

[4] Radu Popescu, *Cronica lui Nicolae Mavrocordat*, p. 763–764.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 279–298

Cronicarul nu pare să dea prea multă atenţie detaliilor; nu aflăm de ce cei cinci au primit pedepse diferite, de ce condamnaţii la moarte au fost executaţi separat şi nici ce se ascunde în spatele formulei „cu mare pompă”. Termenul poate să derive fie din grecescul πομπή (procesiune), fie din latinescul *pompa*, *-ae* (procesiune, alai, cortegiu) având un sens apropiat şi în limba română. Putem deci presupune că dejucarea complotului s-a bucurat de o punere în scenă căreia puterea domnească i-a acordat o atenţie aparte. Amănuntul ar sugera că acest caz de hiclenie – practică altminteri destul de obişnuită în istoria Ţării Româneşti şi a Moldovei[5] – a fost folosit de Constantin Brâncoveanu drept element al unui „discurs” adresat nu numai elitei politice a Ţării Româneşti, ci şi, deopotrivă, spre puterea suzerană şi spre rivalul din Moldova. În ţara vecină, Ion Neculce nota că pe Staico l-au dus în faţa domnitorului „cu o lacătă cât un şlic de mare la grumadzii. Şi l-au scos la Divan înainte a to<a>tă ţara ş-apoi l-au purtat tot târgul cu lăcate de-a grumadzii”[6]. Nu ştim care au fost sursele folosite de cronicarul moldovean pentru acest episod, dar elementele furnizate – lacătul de mărimea unei căciuli, plimbarea vinovaţilor în lanţuri, prin tot târgul, în faţa a „toată ţara”, – schiţează imaginea unui spectacol montat în scopul ridiculizării autorilor complotului.

Pe de altă parte, felul în care cei vinovaţi de încălcarea ordinii politice au fost întâmpinaţi, judecaţi şi condamnaţi pare să fi făcut parte dintr-o strategie a domnului menită să-i reafirme şi să-i consolideze autoritatea şi să sublinieze „asimetria dintre supusul care a îndrăznit să încalce legea şi suveranul atotputernic care îşi arată forţa”[7]. Judecarea şi pedepsirea celor care au uneltit împotriva unui domn legitim nu are nimic ieşit din comun[8]. Pretendenţii care eşuau în încercarea de a obţine tronul sfârşeau fie executaţi, fie prin a fi însemnaţi la nas[9]. Cu totul

[5] Gheorghe Lazăr, *Hiclenia,* comunicare susţinută la Congresul de Genealogie şi Heraldică – Iaşi, 1999 (în curs de publicare) a calculat că dintre cele 46 de familii boiereşti care au deţinut, în secolul al XVII-lea, funcţii în administraţia ţării, un procent însemnat – 22 de familii (45%) – au avut unul sau mai mulţi membri acuzaţi de hiclenie.

[6] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 342.

[7] Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi. Naşterea închisorii,* Bucureşti, 2005, p. 64.

[8] Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1980, p. 130–144; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină*, p. 52.

[9] Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Rhinocopia în tradiţia bizantină şi românească medievală*, în vol. *In honorem Ioan Caproşu. Studii de istorie*, Iaşi, 2002, p. 95–109. Potrivit autorilor această măsură a fost în Ţările Române, ca şi în Bizanţ, o formă punitivă menită să înlăture simbolic şi nu fizic un pretendent la tron. Măsura ar fi apărut în primele decenii ale secolului al XVI-lea, în condiţiile crizei puterii domneşti şi a sistemului succesoral, şi ar fi dispărut în secolul al XVII-lea când numirile de domn se fac doar de către Poartă. Rămâne de stabilit dacă toate cazurile de însemnare la nas au fost provocate de tentative eşuate de a obţine tronul, v. de ex. Cronica Bălenilor în *Cronicari munteni*, p. 363 care aminteşte că postelnicului Neagoe Săcuianul „i s-au tăiat nasul; den ce pricină noi nu ştim”. Vezi de asemenea observaţiile lui Philippe Buc, *Rituel politique et imaginaire politique au Haut Moyen Age*, în „Revue Historique”, 125, 2001, CCCVI/4, p. 844–845 care critică presupoziţiile funcţionaliste potrivit cărora există o legătură strânsă între schimbările în practica rituală şi modificările în structura socială şi politică. În această perspectivă ar fi de văzut dacă renunţarea la practica rhinocopiei a fost doar rezultatul impunerii de către Poartă a domnilor în Ţările Române.

neobişnuită a fost, în schimb, primirea cu „mare pompă” rezervată boierilor de către Constantin Brâncoveanu. Textul lui Radu Popescu pare să sugereze că a fost vorba de o umilire a hiclenilor, de parodierea unei intrări triumfale, procedeu menit să aşeze în contrast pe suveran şi pe uzurpator, ultimul devenit, prin intermediul falsei ceremonii, o „figură simetrică şi răsturnată”[10] a domnului.

Istoria anonimă a Ţării Româneşti pare să sprijine această ipoteză. Potrivit acestui text: „viziriul au poruncit capichehaielor rumâneşti şi boerilor ce era acolo şi cu un popă Necula de la Sinop, du peste Marea Neagră, credincios domnului muntenesc, de luară pe Staico şi cu ai lui băgaţi în fieară şi în cătuşi şi-i puseră într-un car mocănesc şi într-acel ceas îi porniră, de-i aduseră în ţară, pe carei i-au descărcat din car la casa iazagiului în Bucureşti şi au poruncit tuturor slujitorilor şi toţi oamenii târgului să să strângă să-i vază cum îi aduc. Şi mult norod de oameni se strânsese cât toate ulițele era înpănate din cătro veniea. Şi trimise pe gâdea cu un ciomag mare în mână de veniea înnaintea lor în chip de postelnic mare, că aşa să auziea, precum Staico vrea să fie domn în Ţara Rumânească.

Drept aceea şi Costandin vodă îi făcea cinste ca aceea de-i trimisese pe gâdea în loc de postelnic mare, cu toeag de beldie şi pe armaşul cel mare înnainte însemnând şi sfârşitul lui în ce chip va să fie. Mai veniea înnainte şi boerii care era trimişi la Ţarigrad pentru dânşii şi de o parte şi de alta toată slujitorimea din casa lui Efendi până în divanul cel mare rânduri, rânduri, în spătăriea cea mare boerii al doilea, în spătăria cea mică domnul cu boerii cei mari toţi, uşile toate deschise. Pe dânşii îi ducea călăraşii de Ţarigrad de supţioară şi înpiedicaţi în fieară şi mâinile în cătuşi. Aşa legaţi de mâini şi de picioare şi cu acest feliu de pompă i-au dus la Costandin vodă şi i-au îngenuncheat. Începu Costandin vodă să zică: N-aş fi gândit Staico să văz una ca aceasta, zău, n-aş fi gândit în vieaţa mea. Cela ce într-atâta vreme, printr-atâtea locuri şi cu atâtea feliuri de umblete astăzi să te văz dinnaintea mea într-acesta chip, zău, n-aş fi gândit. Staicu, răspunse: Greşit sânt Mării tale, doamne. Dumnezeu m-au dat în mâna Mării tale; mila măriei tale încă este mai mare decât greşala mea. Zise domnul Predii din Prooroci şi celorlalţi ca de acestea. Să mai zică ei ceva nimică n-au mai zis, fără decât greşiţi sântem doamne, greşiţi şi ce va fi mila Mării tale. Zise domnul: Armaş, ia pă dumnealor de-i du în puşcărie, unde ş-au gătit, că noi avem altă treabă să bem, astăzi. Şi-i rădicară de-i duseră în puşcărie şi domnul au rămas cu boerii toţi de au şăzut la masă toată zioa până noaptea, cu fealuri de muzice, cu tunuri, precum este obiceiul domnilor, pentru că să întâmplase într-acea zi şi nuntă”[11].

[10] Am preluat expresia lui Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*, p. 36: „În zona cea mai întunecată a câmpului politic, se conturează condamnatul, ca figură simetrică şi răsturnată a regelui”.

[11] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Ţării Româneşti*, p. 697–699. Pentru încercările de atribuire a cronicii vezi Aurora Ilieş, *Constantin Brâncoveanu şi cronistica epocii sale*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, coord. Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Bucureşti, 1989, p. 207 şi 213 nota 89.

Avem de-a face deci cu o ceremonie în toată regula în care domnul este în acelaşi timp regizor, scenarist şi personaj principal. Toate ingredientele necesare pentru un spectacol sunt prezente: un loc de desfăşurare[12], personaje (domnul, hiclenii, falsul postelnic/gâdele, marele armaş, boierii, „calaraşii de Ţarigrad"), public. Farsa este sugerată de preluarea atributelor marelui postelnic[13] de către călău, personaj marginal prin excelenţă deoarece, prin natura meseriei sale, încalcă tabu-ul vărsării sângelui[14]. Mai mult decât atât, gâdele era în cele mai multe situaţii un ţigan, categorie definită în Ţările Române prin lipsa de personalitate juridică[15]. Travestirea în hainele marelui postelnic a fost datorată, potrivit textului, pretenţiilor la tron ale lui Staico Bucşanu. Postelnicul/călău face intrarea în scenă a falsului domn, în timp de marele armaş îi asigură ieşirea. Apariţia demnitarului însărcinat cu prinderea, cercetarea vinovaţilor şi executarea pedepselor[16] sugerează deznodământul. Textul cronicii este, de altfel, fără echivoc, apariţia marelui armaş „însemnând şi sfârşitul lui în ce chip va să fie". Din farsă în actul întâi, reprezentaţia se va transforma, ulterior, în tragedie, dar până atunci este dusă până la capăt umilirea prizonierilor.

Asemenea unor captivi de război, care făceau parte din cortegiul învingătorului, boierii vinovaţi au fost purtaţi „de supţioară" în lanţuri, sub ochii unei mulţimi care umpluse până la refuz străzile, până în faţa domnitorului. E greu de spus dacă precizarea potrivit căreia escorta a aparţinut „călăraşilor de Ţarigrad", cu alte cuvinte curierilor însărcinaţi cu transmiterea ştirilor, a avut, sub pana cronicarului, un anumit tâlc. Se poate observa doar că nici escorta din timpul paradei nu a fost constituită din gărzi autentice fiind substituită cu olăcarii domneşti.

[12] O analiză a acestei probleme pentru spaţiul polon la Hanna Zaremska, *Lieux d'exécution à Cracovie aux XIV–XVIe siècles*, în vol. *Lieux du pouvoir au Moyen Age et à l'époque moderne*, ed. Michal Tymowski, Varsovie, 1995, p. 185–196. Pentru alegerea şi funcţia locului de celebrare în Ţările Române v. Radu G. Păun, *Sărbătoare şi propagandă în Ţările Române. Strategiile gestului şi cuvântului (1678–1821)*, în „Sud-Estul şi Contextul European. Buletin", III, 1995, p. 31.

[13] Pentru atribuţiile marelui postelnic v. Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova se. XIV–XVI*, Bucureşti, 1968, p. 263–271.

[14] Jacques Le Goff, *Meserii licite şi meserii ilicite în Occidentul medieval*, în Idem, *Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura şi civilizaţia Evului Mediu*, Bucureşti, 1986, I, p. 152; cf. Jean Paul Roux, *Regele. Mituri şi simboluri*, Bucureşti, 1998, p. 148; Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*, p. 69.

[15] Viorel Achim, *Ţiganii în istoria României*, Bucureşti, 1998, p. 38. Situaţie similară şi în Transilvania unde ţiganii exercită adeseori meseria de călău. V. mărturia lui Ştefan Szántó în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 498: „Căci aci sunt folosiţi drept gâzi ţiganii sau turcii prinşi, întrucât este lucru nemaipomenit ca un ungur să fi făcut vreodată pe călăul, căci ar vrea mai bine să moară de zece ori decât să împlinească o slujbă atât de mârşavă"; cf. cu textul lui Giovan Andrea Gromo, *ibidem*, p. 338.

[16] Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova 1611–1831*. Part. I *Organizarea judecătorească (1611–1740)*, Bucureşti, 1979, p. 137–139; cf. Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători*, p. 227–233.

Ne putem întreba dacă toată această reprezentație insolită a avut un model la care s-a raportat şi prin intermediul căruia a sugerat tâlcul punerii în scenă, mesajul pe care domnia a încercat să îl transmită[17]. Desigur primul impuls ar fi analogia cu batjocorirea lui Iisus de către soldații romani: „Iar ostaşii au dus pe Isus în curte, adică în pretoriu şi au adunat toată cohorta. L-au îmbrăcat cu purpură, au împletit o cunună de spini şi I-au pus-o pe cap. Apoi au început să-L salute: plecăciune, Împăratul Iudeilor! Şi-L loveau în cap cu o trestie, îl scuipau îngenuncheau şi I se închinau. După ce şi-au bătut astfel joc de El, L-au dezbrăcat de haina de purpură, L-au îmbrăcat cu hainele Lui şi L-au dus afară ca să-L răstignească” (Marcu, XV, 16–20)[18]. O asemenea apropiere este însă dificil de probat. Sub pana cronicarului nu există nici cea mai vagă aluzie la textul Evangheliilor şi ar fi greu de presupus că Brâncoveanu ar fi ales pentru conspiratori un model atât de ilustru. În plus, în afara întâmpinării de către un fals postelnic, Staico Bucşanu nu este asociat în niciun fel cu însemnele puterii. Coroana, mantia de purpură, sceptrul menite să ia în râs regalitatea lui Iisus nu sunt amintite de cronicar şi nu par să fi fost folosite în timpul ceremoniei din 1693[19].

Mult mai probabilă este analogia între această procesiune şi un aspect al pedepsei aplicate pentru crima de lezmaiestate în Bizanț. Cei care se făceau vinovați de tentativă de răsturnare a împăratului erau supuşi unei batjocoriri în public fiind legați de mâini şi obligați să călărească invers pe spinarea unui asin[20] sau a unei cămile râioase[21]. Acest „triumf batjocoritor” ar sugera, pentru Michael Mc Cormick, tendința de a scoate în evidență pedepsele simbolice, mai degrabă decât pe cele reale[22]. Ceremonia a suferit

[17] Nu trebuie, desigur, pierdut din vedere faptul că nu se poate pune semnul egalității între intențiile lui Constantin Brâncoveanu, modul în care acestea au fost transpuse în practică şi felul în care cronicarul a fixat în scris întreaga ceremonie. Totodată este greu de apreciat în ce măsură aceste intenții au fost corect descifrate de către mulțimea de privitori, respectiv de cititorii textului Anonimului Brâncovenesc. Pentru o analiză amănunțită între ritual, desfăşurarea acestuia şi textul scris vezi incitanta lucrare a lui Philippe Buc, *Dangereux rituel. De l'histoire médiévale aux sciences sociales*, Paris, 2003, p. 2–13.

[18] Cf. Matei, XXVII, 26–31 care adaugă trestia pusă în chip de sceptru în mâna dreaptă a lui Iisus Hristos.

[19] Este greu de spus dacă cele trei simboluri aveau corespondent în rândul însemnelor puterii domneşti din Țările Române; Radu G. Păun, *Încoronarea în Țara Românească şi Moldova în secolul al XVIII-lea. Principii, atitudini, simboluri*, în „Revista Istorică”, V, 1994, p. 757 identifica un lot-tip care ar cuprinde coroana, sceptrul, crucea, spada şi tronul.

[20] Este cazul patriarhului Anastasius care a sprijinit, în timpul lui Constantin al V-lea, revolta lui Artavasd; drept pedeapsă patriarhul a fost biciuit şi plimbat de-a-ndoaselea călare prin Hipodrom v. Michael Mc Cormick, *Vittoria Eterna. Sovranità trionfale nella tarda antichità a Bisanzio e nell'Occidente Altomedievale*, Milano, 1993, p. 169; cf. cu exemplul lui Toma Slavul plimbat însă în fața trupelor (*ibidem*, p. 181).

[21] Cazul lui Andronic I a cărui pedepsire, extrem de complexă, a inclus şi un „triumf batjocoritor” (γελοιωδους θριαμβου), animalul de povară fiind cămila: v. Nicetas Choniates, *Grandezza e catastrofe di Bisanzio*, vol. II, ed. Jan-Louis Van Dieten e Anna Pontani, Firenze, 1999, XI, 8, 8, p. 301.

[22] Michael Mc Cormick, *Vittoria Eterna*, p. 485. Autorul nu susține, desigur, că acestea din urmă nu erau aplicate.

de-a lungul timpului schimbări semnificative. Mutată cândva, în secolul al IV-lea, din stradă în interiorul hipodromului, a revenit în stradă din secolul al VIII-lea reconfigurând rolul împăratului în desfăşurarea procesiunii.

În cazul Ţărilor Române expunerea publică a unui vinovat a păstrat fondul bizantin modificând însă forma. Ioan Belsius aminteşte de „husărelul”[23] plimbat prin târg drept urmare a tentativei eşuate de a-l asasina pe Despot. Emisarul Habsburgilor relatează că „osândit la moarte a fost dus prin tot locul legat, repetând fără încetare pe drum: Am fost trădător faţă de domnul voievod şi sufăr o pedeapsă dreaptă; cei ce ar încerca acelaşi lucru să-şi ia o răsplată ca aceasta”[24]. Mai apropiate în timp de exemplul din 1693 sunt cazurile lui Stroe Leurdeanul şi al lui Constantin Ştirbei. Ultimul exemplu intră însă într-o categorie aparte întrucât boierul s-a făcut vinovat nu de „hiclenie” faţă de domn, ci de însuşirea unei părţi din banii care urmau să intre în vistierie[25]. În plus, porunca dată căpitanului de dorobanţi „să cauţi un car, să-l pui şi să-l duci la Mehedinţi păn satele carele le-au jăfuit să le dea banii care le-au luat şi apoi să-l aduci, însă să-l bagi şi în feară”[26] nu a mai apucat să fie pusă în aplicare datorită intervenţiei soţiei condamnatului, rudă cu domnul[27].

Mult mai asemănătoare cu exemplul din 1693 este situaţia lui Stroe Leurdeanul. Judecat de Antonie vodă pentru vina de a fi instigat uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, vornicul Stroe a fost pus „într-un car cu doi boi, numai cu anteriul şi cu nădragii şi au pus nişte priviţi la car şi i-au spânzurat răvaşele acelea (ale cui vor fi fost, Dumnezeu ştie) şi aşa cu acea pompă l-au trecut pen târg şi l-au dus la mănăstirea Sneagovului, dar nu l-au omorât, ci fără voe l-au călugărit”[28]. Ocara purtării prin târg, sumar îmbrăcat şi cu „corpurile delicte” atârnate de gât[29] se apropie de umilirea publică suferită de Staico Bucşanu şi tovarăşii săi.

[23] V. discuţia termenului la Maria Holban, *Despre osândiri la moarte prin „glasul poporului” sub Despot*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XXII, 1969, 6, p. 1156 şi nota 6.

[24] *Călători străini*, II, p. 141–142. Interesant este că Belsius nu spune nimic despre modul în care a fost executat „husărelul”. În schimb un alt spion al lui Alexandru Lăpuşneanu a fost tras în ţeapă după ce, la rândul său, „şi-a mărturisit crima în piaţa mare” (*ibidem*, p. 155). Cf. pentru cazul francez consideraţiile lui Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*, p. 58.

[25] Cazul a făcut obiectul studiului semnat de Daniel Barbu, *Iertarea şi dreptatea sau despre economia socială a darului*, în Idem, *O arheologie constituţională românească. Studii şi documente*, Bucureşti, 2000, p. 49–62.

[26] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Ţării Româneşti*, p. 717.

[27] Iertarea acordată arată că milostenia domnului putea să şteargă orice vinovăţie. Pentru Daniel Barbu, *Iertarea şi dreptatea*, p. 51: „Iertarea se dovedeşte a fi regula politică fundamentală, este însăşi legătura constituţională dintre domn şi ţară” deoarece chiar şi în cazul celor mai grave fărădelegi nu sunt puse în discuţie principii, „ci doar echilibrul raporturilor personale dintre ţara constituţională şi domn” (*ibidem*).

[28] *Cronica Bălenilor*, în *Cronicari munteni*, p. 362–363. Discuţia episodului judecării lui Stroe la Gheorghe Lazăr, *Funcţia divanului ca instituţie administrativ judecătorească în Ţara Românească şi componenţa acestuia (1654–1688)*, în vol. *Historia Manet*, volum omagial Demény Lajos, ed. Violeta Barbu şi Tüdös S. Kinga, Bucureşti–Cluj, 2001, p. 383–385.

[29] Analogii cu cazul francez la Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*, p. 58. Prin acest procedeu vinovatul este legat de corpul delict, de crima pe care a comis-o şi atestă astfel adevărul acuzaţiilor ce i-au fost aduse.

Potrivit exegezei episodului, modul exemplar în care Stroe Leurdeanul a fost pedepsit a urmărit punerea în antiteză a vinovatului şi a victimei. Înjosirea ieşită din comun a unui mare dregător a constituit un fel de reparaţie morală pentru Constantin Cantacuzino, proces ce a culminat cu călugărirea forţată a vornicului Stroe tocmai în locul în care Constantin postelnicul fusese ucis – mănăstirea Snagov[30].

Există însă şi câteva diferenţe semnificative. În cazul boierilor hicleni procesiunea a avut loc înainte de judecarea cazului şi de pronunţarea sentinţei. Acest detaliu sugerează o miză aparte pusă în joc de către domn, care a ţinut să separe umilinţa publică de execuţia condamnaţilor. Prima parte pare să sugereze că tentativa de tulburare a liniştii ţării a fost un act necugetat, o nebunie, care în ultimă instanţă trebuia să fie luată în râs de întreaga obşte. Daniel Barbu a remarcat că, pentru epoca respectivă, „starea de odihnă a fost dorinţa fundamentală a societăţii româneşti, criteriul după care aceasta era înclinată să evalueze reuşita politică a oricărei domnii”. În această interpretare orice răzvrătire „nu ar fi făcut decât să tulbure liniştea ţării şi liniştea socială”[31] şi, în ultimă instanţă, ar fi fost un act de nebunie care trebuia tratat cu ocară. Era „nebun ticălosul şi făr de minte” spune, în acest sens, Anonimul Cantacuzinesc despre tentativa lui Hrizea din Bogdănei de a obţine tronul la sfârşitul domniei lui Matei Basarab[32]. Nebun a fost, câteva decenii mai târziu, şi Preda din Prooroci care s-a prezentat la Poartă în ţinută nemţească[33], iar textul sugerează că Staico Bucşanu a fost la fel de nebun să se întovărăşească cu el. Cronicarul pune pe seama domnului cuvinte din care rezultă discrepanţa dintre vârsta şi experienţa boierului şi gestul de a unelti. Degeaba a umblat vreme îndelungată prin diferite locuri, în zadar a putut să vadă şi să audă tot felul de lucruri, dacă a fost atât de nesăbuit încât să ajungă legat în mâinile domnitorului legitim. Ambiţiile politice nemăsurate reproşate boierului din Merişani („innălţându-se şi el cu firea”)[34] par să fie un ecou al sintagmei „domn din mijlocul mărăcinilor”[35], formulă batjocoritoare menită să definească caracterul grotesc al tentativei de dobândire a tronului. „Liniştea ţării”, odată tulburată, nu poate atrage în caz de eşec decât oprobriul.

[30] Gheorghe Lazăr, *Funcţia divanului*, p. 384; foarte sumar episodul e amintit de Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti*, p. 238; cf. Cristina Codarcea, *Société et pouvoir en Valachie (1601–1654) entre la coutume et la loi*, Bucarest, 2002, p. 245 şi nota 53 vorbeşte de „moartea politică” a boierului obligat să se călugărească.

[31] Daniel Barbu, *Iertarea şi dreptatea*, p. 55.

[32] Anonimul Cantacuzinesc, *Istoria Ţării Româneşti*, în *Cronicari munteni*, p. 179.

[33] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Ţării Româneşti*, p. 697: „portul cel nemţesc (ca să nu zic nebunesc) ce-l purta Preda de Prooroci”.

[34] Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod*, în *Cronicari munteni*, p. 456.

[35] Anonimul Cantacuzinesc, *Istoria Ţării Româneşti*, în *Cronicari munteni*, p. 179; ca o comparaţie vezi formula „rege al pălăriei şi al vântului” prin care cronicarul catalan Ramon Muntaner (*La spedizione dei Catalani in Oriente*, a cura di Cesare Giardini, Milano, 1958, p. 132) persifla pretenţiile lui Carol de Valois de a deveni împărat latin de Constantinopol; Radu Greceanu, *Istoria*, p. 457 ţine să sublinieze originea umilă a lui Staico („au fost om de jos”).

În contrast, a doua parte a rezolvării crizei, judecata şi pedeapsa, pare să ignore caracterul demn de luat în râs al tentativei. Oricât de „fără de minte" s-au dovedit a fi conspiratorii, domnul trebuie să judece şi să respecte pravila. Pedeapsa capitală promulgată în prezența reprezentantului Bisericii vine să întărească rolul justițiar al domnului şi să descurajeze orice altă tentativă de acelaşi gen.

O altă diferență față de cazul lui Stroe Leurdeanu este legată de ponderea pe care expunerea în public o are în dialogul dintre putere şi osândit. Dacă în cazul lui Stroe umilirea în fața mulțimii se reduce la plimbarea prin târg, în 1693 parada conspiratorilor legați în lanțuri constituie doar o primă etapă a spectacolului. Ea s-a derulat pe străzile Bucureştiului până în spătăria cea mică, acolo unde cu „uşile toate deschise" aşteptau domnul şi boierii cei mari. Cuvintele par să sugereze că, în ciuda diminuării numărului celor care puteau asista la scenă, caracterul public al acesteia s-a menținut chiar şi într-un spațiu rezervat doar elitei politice a țării.

Următorul moment, esențial pentru întreaga reprezentație, este cel al confruntării dintre domnul legitim şi uzurpator. Triumful celui dintâi este urmarea judecății lui Dumnezeu chiar dacă, în ultimă instanță, turcii au fost cei care au înclinat balanța în favoarea lui Constantin Brâncoveanu. Succesul trebuie, drept urmare, exhibat în fața întregii țări nu numai pentru a da pildă celor care ar mai fi cutezat să încerce obținerea tronului, dar şi pentru a sublinia, în ochii tuturor, legătura specială existentă între domn şi divinitate. Evenimentul[36] organizat în 1693 este un discurs al puterii, o formă de reprezentare, „o manieră prin care principele se prezintă, se expune societății"[37].

În această logică, dialogul dintre vodă Brâncoveanu şi boierii hicleni, aşa cum este relatat de cronicar, vine să confirme şi să întărească intențiile puterii. Toți captivii se declară pe rând vinovați, toți sunt conştienți că au fost dați de Dumnezeu în mâinile domnului, toți se încredințează milosteniei domneşti. Din nou am fi tentați să căutăm o sorginte bizantină pentru un astfel de duel verbal în care prizonierii nu fac decât să respecte regulile impuse de învingători. În Bizanț exista obiceiul ca îngenuncherea rebelului în fața împăratului să fie urmată de o călcare rituală în picioare a celui învins[38], abia apoi urmând pronunțarea sentinței şi execuția. Un exemplu celebru de călcare, dar după un alt ceremonial, este cel al lui Petru Rareş de către sultan. Potrivit celui de-al XIV-lea dintre cuvintele lui Neculce, Rareş a fost îmbrăcat „cu caftan să fie iarăşi domnu în Moldova" numai după ce sultanul a trecut în trei rânduri cu calul peste el[39].

[36] Am preluat aici definiția lui Andreas Suter, *Histoire sociale et événements historiques. Pour une nouvelle approche*, în „Annales. Histoire, Sciences Sociales", 52, 1997, p. 545 pentru care evenimentul este un fapt cu un caracter neaşteptat sau extraordinar în raport cu orizontul cotidian.

[37] Radu G. Păun, *Sărbătoare şi propagandă*, p. 30.

[38] V. cazul lui Toma Slavul analizat de Michael Mc Cormick, *Vittoria Eterna*, p. 180–182.

[39] Ion Neculce, *Letopiseţul Țării Moldovei*, p. 171: „Iară după ce s-au dus Petru<u>-vodă la Poartă, aşea vorbăscu oamenii, că au grăit viziriul înpăratului să-l iarte şi să-l puie iar domnu în

Călcarea în picioare este amintită în mod aluziv de Anonimul Brâncovenesc („l-au osândit Dumnezeu de l-au adus supt picioarele lui ca pre un vrăjmaş”)[40] însă lipseşte în derularea ceremoniei din 1693. Cu această ocazie a fost păstrată doar aducerea în faţa suveranului şi apelul la mila acestuia. Dacă în cazul *basileilor* soarta vinovaţilor era decisă pe loc, în cazul relatat Constantin Brâncoveanu a lăsat să se prelungească suspansul.

Domnul a pus capăt dialogului şi procesiunii dând pe mâna armaşului pe vinovaţi pentru că a considerat că, împreună cu boierii, are lucruri mai importante de făcut. Este greu de spus dacă cuvintele „că noi avem altă treabă, să bem, astăzi” s-au datorat „pentru că să întâmplase într-acea zi şi nuntă” sau pentru că domnul a vrut să adauge o notă în plus umilinţei; amânând judecarea unor „smintiţi” Brâncoveanu părea să dea de înţeles că puterea sa este temeinic consolidată şi că nu poate fi pusă la îndoială de personaje de calibrul celor cinci hicleni. Oricum faptul că, în ultimă instanţă, domnul a fost cel care a decis momentul în care Staico Bucşanu şi tovarăşii săi au fost întâmpinaţi „cu mare pompă” ar fi un indiciu în favoarea celei de-a doua variante. Tot în acelaşi sens ar pleda şi însemnarea cronicarului că Staico şi ai săi au fost duşi „în temniţă de desupt, unde lăcuesc tâlharii”[41]. Închiderea la un loc cu infractorii de rând constituia o măsură în plus de degradare; în definitiv, cine ridica mâna asupra suveranului său legitim ridica mâna împotriva lui Dumnezeu.

Judecarea celor cinci a mai avut însă de aşteptat. „Multă vreme au trecut” precizează cronicarul „până a le face divanurile”. Ar fi de văzut dacă această amânare a ţinut de încercarea domnului de a da de ramificaţiile complotului sau dacă a avut în vedere alte considerente. Până a găsi însă un răspuns acestei chestiuni merită discutate alte câteva elemente din primirea „cu mare pompă a celor cinci”. În primul rând, care a fost rolul publicului în această punere în scenă[42]? Textul susţine că domnul a dat dispoziţii slujitorilor şi oamenilor târgului să se adune şi că porunca a fost îndeplinită.

Michel Bée a insistat asupra rolului publicului în cazul execuţiilor din Franţa şi asupra relaţiilor care se stabilesc între osândit şi privitori. Istoricul francez a

Moldova. Iar înpăratul au răspunsu că-i giurat, până nu va trece cu calul preste dânsul, să nu-l lasă. Deci viziriul au zis că-i pre lesne a plini măriia-ta giurământul. Şi l-au scos la câmpu şi l-au culcat la pământ, învălit într-un harariu şi l-au sărit înpăratul de trii ori cu calul. Iar alţii zicu că au şezut supt un pod şi înpăratul au trecut de trii ori pe pod”.

[40] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Ţării Româneşti*, p. 699; interesant este că o formulă asemănătoare se regăseşte în textele lui Axinte Uricariul şi Gheorghe Papadopol referitoare la rânduiala de încoronare a domnilor: „Întăreşte braţul lui şi supune picioarelor lui orice duşman şi potrivnic” v. Radu G. Păun, *Încoronarea*, p. 749.

[41] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Ţării Româneşti*, p. 699.

[42] Pentru importanţa participării publicului la sărbătorile domneşti v. Radu G. Păun, *Sărbătoare şi propagandă*, p. 34; pentru situaţia execuţiilor şi a rolului publicului în aceste spectacole punitive v. Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*, p. 68 şi 74–76.

avansat chiar ipoteza unei substituiri sau a unui transfer de vinovăție dinspre mulțime spre condamnat printr-un proces care îmbracă aspecte extrem de complexe[43]. În spațiul românesc verificarea unei astfel de ipoteze ar avea nevoie de un suport documentar care, de foarte multe ori, lipsește.

Chiar şi atunci când se fac referiri la reacțiile spectatorilor, acestea insistă, în primul rând, pe aprecierea justeței pedepsei. Este însă legitim să ne întrebăm dacă este vorba de o transpunere fidelă în scris a sentimentelor mulțimii sau, poate, de o strategie a autorului textului. De exemplu, Ioan Belsius aminteşte că pedepsirea de către Despot a pretendentului la tron Andreica nu a provocat împotrivirea mulțimii „nici cu cuvântul, nici cu fapta”[44]. Este însă mai probabil că, în acest fel, Belsius încerca să-l convingă pe Maximilian de Habsburg că domnul Moldovei se bucura de sprijinul poporului său[45]. Tot ca un artificiu literar poate fi interpretat şi epilogul relatării lui Wolffgang Bethlen despre decapitarea unora dintre participanții la conspirația împotriva principelui Transilvaniei, Sigismund Bathory, în 1594. Potrivit textului, o ploaie violentă, care a spălat de sânge trupurile executaților, ar fi făcut mulțimea să afirme că aceştia au fost nevinovați şi că au fost pe nedrept condamnați la moarte[46].

Exemplele sus-amintite nu ilustrează existența unei relații între condamnat şi public de tipul celei argumentate de Michel Bée pentru Franța. O excepție ar constitui două cazuri de condamnare la moarte prin „glasul poporului” analizate de Maria Holban[47], dar autoarea studiului se fereşte, pe bună dreptate, să tragă concluzii tranşante. Mai întâi, pentru că ar trebui descifrat ce înțelege autorul textului, Ioan Belsius, prin popor[48]; apoi pentru că este greu de spus dacă „glasul poporului” a funcționat, fie şi pentru scurt timp, ca instanță de judecată sau dacă a fost doar un artificiu prin care Despot a încercat să scape de boierii ostili[49].

[43] Michel Bée, *La societé traditionelle et la mort*, în „Le XVIIe siècle”, 1975, nr. 106–107, p. 97.

[44] *Călători străini*, II, p. 155.

[45] Interpretare sprijinită chiar de concluzia lui Belsius: „De aici se poate vedea aplecarea poporului pentru Despot şi felul cum cârmuieşte şi cât de stăruitor îşi întăreşte puterea”, *ibidem*, p. 155–156.

[46] Wolffgang Bethlen, *Historia de rebus Transilvanicis*, ed. secunda, III, Cibinii, 1783, p. 472–473: „quam primum autem decollate sunt, magna & vehemens imbrium vis de coelo decidit, corporaque decollatorum a sangvine lavit; ex quo signo plurimi conjectabant, illos insontes fuisse & immerito mortem subivisse”.

[47] Maria Holban, *Despre osândiri la moarte prin „glasul poporului”*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XXII, 1969, 6, p. 1155–1163; în opoziție cu această manieră de a judeca se află forma secretă a procedurii în cazul Franței. Pentru Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*, p. 49 prin această manieră monarhul ar sublinia că dreptul de a pedepsi constituie o prerogativă regală prin excelență care nu ar putea fi preluată de mulțime.

[48] *Ibidem*, p. 1160–1161 Belsius ar face o diferențiere între popor şi mulțime. Poporul ar fi reprezentat de locuitorii târgurilor Moldovei, în timp populația rurală ar fi constituit mulțimea.

[49] *Ibidem*, p. 1159.

Revenind la ceremonia din 1693 rolul publicului pare să fi fost, în lipsă de alt reper, doar unul pasiv. Simpla defilare prin fața mulțimii adunate din târg era un act de înjosire, un gest prin care puterea încerca să fixeze drept pildă în memoria asistenței ceea ce pățeau cei care îndrăzneau să uneltească. Chiar şi în această situație ar trebui să ne întrebăm în ce măsură acest mesaj era reținut de cei cărora le era adresat? În această privință răspunsul pare să fie mai degrabă contrar intențiilor domniei. Numărul foarte mare de cazuri de „hiclenie” din secolele XVI–XVII arată faptul că, deşi cei care se angajau într-o asemenea aventură îşi puneau în pericol viața şi averea, existau destui dispuşi să-şi asume acest risc. Nici în privința altor tipuri de pedepse nu s-ar constata mari diferențe. Georg Reicherstorffer preciza pentru Moldova secolului al XVI-lea că „uneori se dau pedepse aspre chiar şi pentru cele mai mici abateri, pentru ca prin aceasta să fie aduse la mai multă ascultare sufletele lor pline de îndărătnicie. O dovadă a acestui lucru se poate vedea în mulțimea de oameni orbi cărora li s-au scos ochii sau cei cărora li s-au tăiat mâinile pentru faptele săvârşite”[50], iar Ioan Belsius confirmă aceste observații afirmând „toată această țară poate fi numită țara schingiuiților, a celor chiorâți şi orbiți, a ciungilor şi a mutilaților”[51], cuvinte ce sugerează că asprimea pedepselor nu reuşea să pună capăt fărădelegilor[52].

Concluzii similare se pot trage, măcar pentru unele situații, şi pentru regatul Franței. Aici au fost promulgate, începând cu domnia lui Henric al IV-lea, un număr de edicte împotriva duelului. Această practică era asociată cu o crimă de lezmaiestate, iar cei care se făceau vinovați riscau pedepse foarte aspre. Dar, în ciuda unor execuții sau a expunerii celor căzuți în duel în locurile rezervate condamnaților la moarte, măsurile luate nu par să fi dat rezultatele aşteptate[53].

Întorcându-ne la primirea cu mare pompă a celor cinci boieri de către vodă Brâncoveanu putem trage concluzia că, deşi caracterul exemplar al pedepsei nu poate fi exclus, miza reprezentației oferite pare să fi fost în altă parte. Este sugestiv în acest sens că, deşi în cazuri de hiclenie se obişnuia fie executarea vinovaților, fie însemnarea lor la nas[54], Constantin Brâncoveanu a recurs la o înjosire publică

[50] *Călători străini despre Țările Române*, I, ed. Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 201.

[51] *Călători străini*, II, p. 132.

[52] Ne putem întreba însă dacă nu cumva Belsius încearcă să contrapună politica lui Despot celei a predecesorului său, Alexandru Lăpuşneanu, aşa cum o sugerează pasajul „În locul celei mai cumplite nedreptăți şi tiranii a lui Alexandru el rosteşte judecăți cu cea mai mare nepărtinire şi păzeşte dreptatea față de tot neamul de oameni …” (*Călători străini,* II, p. 131). Dacă această interpretare e corectă atunci mulțimea celor schingiuiți ar fi doar o exagerare menită să argumenteze caracterul tiranic al domniei lui Lăpuşneanu.

[53] O ordonanță din 1643 recunoştea în preambulul său că nici clemența, nici pedepsele severe nu au reuşit să pună capăt flagelului duelului. V. pentru această problemă studiul lui Richard Herr, *Honor versus Absolutism: Richelieu's Fight against Dueling*, „Journal of Modern History”, 27, 1955, 3, p. 281–285.

[54] Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Rhinocopia*, p. 95–109; Cristina Codarcea, *Société et pouvoir*, p. 245 consideră că însemnarea la nas nu se aplica în cazurile de hiclenie deoarece era nevoie de o pedeapsă violentă menită să pună în evidență gravitatea actului de trădare.

menită să ucidă „corpul politic" al celor vinovați. Batjocura apare astfel drept o armă de temut pentru distrugerea reputației unui adversar politic. „*Rire d'un membre de la cour peut être mortel*" afirma Jacques Le Goff în legătură cu mijloacele regelui Angliei Henric al II-lea Plantagenetul[55], iar observația își găsește corespondent în cuvintele „ca să nu li se întâmple o asemenea ruşine unor boieri ai Moldovei"[56] amintite de Dimitrie Cantemir în legătură cu pedepsirea unor uneltitori împotriva tatălui său.

În punerea în scenă din 1693 gesturile şi cuvintele par să se substituie armelor căci, asemenea acestora, îi aduc pe cei învinşi la picioarele unsului lui Dumnezeu. Constantin vodă pare astfel să urmeze ideea potrivit căreia „mai tare decât cuvântul nemica nu easte. Că adevărat că pre o mulțime de norod pre carea nu o are putea nenumărată sabie să o supuie, iară un cuvânt singur o pleacă supt voia lui, ori spre rău, ori spre bine şi pre inema cea prea blândă o face mai sireapă decât toate ceale sălbatece, iară pre cea sălbatecă şi împietrită o mangâie şi o îmblânzeşte"[57]. Gestul şi cuvântul sunt folosite de domnie pentru a-şi batjocori adversarii şi pentru a reface în mod simbolic coeziunea „țării" pusă în pericol de boierii hicleni. Tulburarea „odihnei" (Daniel Barbu), amenințarea stabilității politice a țării, a avut nevoie de un răspuns pe măsură care să marcheze în plan simbolic regăsirea stării de echilibru. Iar această replică a fost ilustrată prin spectacolul care a avut drept miză ridiculizarea până la minimalizare a celor vinovați. Captivii sunt târâți de-a lungul unei procesiuni care străbate progresiv mulțimea, slujitorii domneşti, boierii mari pentru a ajunge în final în fața tronului râvnit. Aici domnul legitim îşi arată surprinderea în fața unei asemenea fărădelegi şi obține, pe rând, de la vinovați recunoaşterea fărădelegii. În plus, solicitarea îndurării consacră „minusul de putere ce-i caracterizează pe cei supuşi unei pedepse"[58] şi constituie momentul de apogeu al umilirii. De la umilință la derizoriu saltul este făcut prin invitația la banchet adresată de domn boierilor țării şi prin închiderea captivilor în temnița pentru tâlhari.

Pe lângă acest mesaj adresat țării, ceremonia pusă în scenă a avut probabil şi o altă miză. Foarte probabil, batjocorirea celor cinci boieri s-a răsfrânt în plan simbolic şi asupra aliaților lor moldoveni. Potrivit lui Neculce pedepsirea lui Staico a coincis cu obținerea tronului Moldovei pentru ginerele lui Brâncoveanu,

[55] Jacques Le Goff, *Une enquête sur le rire*, în „Annales. Histoire, Sciences Sociales", LII, 1997, 3, p. 452.

[56] Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento Senis, Moldaviae principis*, ed. Dan Sluşanschi şi Ilieş Câmpeanu, Bucureşti, 1996, p. 193.

[57] *Apud* Violeta Barbu, *Locuri ale memoriei: panegiricele dedicate lui Constantin Brâncoveanu*, în vol. *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, Bucureşti, 1998, p. 377 care publică şi comentează acest fragment din Panegiricul sfântului împărat Constantin, păstrat în mss. la Biblioteca Academiei.

[58] Michel Foucault, *A supraveghea şi a pedepsi*, p. 36; cf. Michel Bée, *Le spectacle de l'exécution dans la France d'Ancien Régime*, în „Annales E.S.C.", 38, 1983, 4, p. 849 pentru care recunoaşterea vinovăției însemna pentru condamnat redobândirea onoarei.

Constantin Duca[59], iar umilirea de către domnul Țării Româneşti a celor prin mijlocirea cărora Cantemir dorea să îl înlăture a fost un mod prin care a vrut să marcheze triumful în războiul mocnit cu domnul Moldovei. Este sugestiv că după urcarea pe tron a lui Constantin Duca foştii partizani ai lui Cantemir au fost prigoniți, iar Neculce adaugă că Duca „Îş rîs<ă> cum îi vini la minte” de foştii sfetnici ai predecesorului său[60]. „Râsul”, batjocura, ocara par să fi fost arme foarte eficiente în lupta politică dintre diferitele facțiuni, iar ceremonia din 1693 apare drept o punere în scenă a înfrângerii duşmanilor din interior şi din afară.

Această punere în scenă continuă în fapt în partea a doua a povestirii pentru că, aşa cum s-a remarcat, „judecata este, mai degrabă, o „certare” şi o expunere publică a inculpatului” şi nu „un mod de a afla adevărul cu privire la culpa ori inocența cuiva”[61]. Se pot constata totuşi câteva modificări. În primul rând o schimbare de registru, farsei substituindu-se „mustrările” şi „judecata înfricoşată”. Apoi o restrângere spațială importantă; de la umilirea în public a boierilor vinovați de uneltire, judecata presupune o mustrare („sânt cuvinte de minune şi cu anevoe a să scrie una câte una”)[62] în fața celor trei divane reunind doar pe domn şi pe boieri. Pronunțarea sentinței va face însă trecerea de la acest cadru limitat la spațiul mai larg al târgului, de la audiența compusă din membrii divanului la mulțimea de privitori din afară. Chiar dacă vinovații au primit pedepse diferite, publicul constituie, în ultimul act al conspirației, un element indispensabil în ochii domniei. Potrivit Anonimului Brâncovenesc Milcoveanu, Radu Hațaghe şi Iacşa căpitan au fost plimbați prin târg legați în lanțuri înainte de a fi trimişi la ocnă[63], în timp ce Bucşanu şi Proroceanu au fost amândoi spânzurați în zi de târg[64] la Bucureşti „în târgul de afară”, „în mijlocu târgului”, respectiv la Ruşii de Vede[65].

Judecata este folosită de cronicar pentru a întări imaginea suveranului ca uns al lui Dumnezeu. Faptelor bune ale domnului li s-a răspuns cu „piatră şi cu vrăjmăşie” motiv pentru care Staico şi tovarăşii săi au fost osândiți de Dumnezeu şi aduşi sub picioarele domnului[66]. Textul pare să folosească toate mijloacele pentru a dovedi că sentința pronunțată a fost una justă. Citirea pravilei de către vlădica Theodosie nu lasă loc niciunui dubiu, chiar dacă, cu câteva rânduri mai sus, se sugera că vărsarea de sânge ar fi un păcat. Oricum, cronicarul precizează că nu

[59] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 346.

[60] *Ibidem*, p. 352.

[61] Daniel Barbu, *Iertarea şi dreptatea*, p. 57.

[62] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Țării Româneşti*, p. 699.

[63] *Ibidem*, p. 700: „Pe Milcoveanul, pe Iaşca şi pe Hațaghi i-au înfierat şi i-au dat pen târg şi i-au dus la ocnă”.

[64] Ziua de târg era aleasă şi în cazul execuțiilor din Franța v. Michel Bée, *Le spectacle*, p. 844.

[65] Cf. Radu Greceanu, *Istoria*, p. 460 „pre Staico în Bucureşti, la târgul de afară, la zi de târg, în mijlocul oborului l-au spânzurat, unde nu puțin nărod era (…) Aşijderea şi pe Preda Proroceanul, la Ruşii de Vede în târgu l-au spânzurat….”.

[66] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Țării Româneşti*, p. 699.

domnul a decis aplicarea pedepsei capitale ci cel de-al treilea divan „ce făcură boerii în vistierie”[67]. Sentința pronunțată – „Boeriul care va umbla înpotriva domnului şi a țării, să-l spânzure şi să facă spânzurătorile mai nalte cu un cot decât ale altor oameni proşti” – nu a fost însă imediat pusă în aplicare. Până la spânzurătoare Staico Bucşanu şi Preda din Prooroci au urmat un traseu sinuos. Au fost mai întâi aruncați în temniță, apoi trimişi la mănăstirea Snagov şi supuşi unui interogatoriu. Abia după aplicarea bătăii la tălpi, care a dus la depistarea ramificațiilor complotului, capii uneltirii au fost în sfârşit executați.

O soartă diferită a avut un alt vinovat, „Dumitraşco păharnicul de la Corbi”, implicat la rândul său în complotul celor cinci. Şi în cazul acestui boier ocara a jucat un rol important. Fiind arestat[68] în urma aducerii boierilor hicleni de la Stambul, a fost pus sub supravegherea lefegiilor cazaci, apoi dus repetat în temniță lângă Staico. Confruntarea celor doi boieri nu scapă unei note ironice autorul precizând că, pe această cale, „Dumnezeu le-au împlinit pohta să să vază”[69]. Această punere față în față a fost folosită atât drept pildă, cât şi pentru batjocorirea celor vinovați: „Aceasta în ocara lor şi în batjocura lor o făcea domnul”, precizează autorul anonim adăugând „şi întru învățătura altor boieri ca să nu mai facă altul ca acestea ce au făcut aceşti boieri”[70]. Umilința nu este însă singurul lucru pe care Dumitraşcu a trebuit să îl îndure. Spre deosebire de cei cinci care au avut ocazia să ceară îndurare domnului, paharnicul de la Corbi s-a văzut lipsit de un asemenea privilegiu. Vodă Brâncoveanu „nici cum n-au vrut să aducă pe Dumitraşco paharnicul înnaintea lui la divan, că zicea că nu-mi trebuie să-i văz obrazul”[71]. Replica domnitorului, aşa cum este redată de cronicar, pare să facă aluzie la „scârba” domnească, termen care, potrivit unui studiu recent[72], ar fi echivalent cu dizgrația, nu cu o pedeapsă anume. Nedemn de a se prezenta în fața domnitorului, boierul a dat dovadă potrivit textului şi de slăbiciune de caracter, tăgăduind că ar fi luat parte la complot. Încercarea de a convinge pe membrii divanului de bunele sale intenții a fost, în opinia cronicarului, o ocară în plus, o dovadă suplimentară a lipsei de cinste. Scuza că ar fi luat legătura cu Staico doar pentru a afla amănunte şi a-i da în mâna domnitorului pe conspiratori „nu era de a să crede”[73]. Vorbele sale spuse „în deşărt” ar fi trebuit practic să îl conducă spre o soartă similară cu a capilor

[67] *Ibidem*, p. 699. Anterior textul menționa că „Al treilea divan l-au făcut singuri boerii fără domnul cu ceealaltă țară, în vistierie jos”.

[68] *Ibidem*, p. 700–702 arată că boierul a fost incriminat de o scrisoare trimisă lui Staico, de încercarea de a atrage în conspirație un căpitan de lefegii şi de declarațiile smulse lui Stoica Bucşanu în urma bătăii la tălpi.

[69] *Ibidem*, p. 702.

[70] *Ibidem*, p. 702.

[71] *Ibidem*, p. 702.

[72] Oana Rizescu, *Un termen punitiv din poruncile şi sentințele de judecată domneşti: „scârba”*, în „Revista Istorică”, XI, 2002, 3–4, p. 261–270.

[73] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Țării Româneşti*, p. 703.

complotului „că după politiceştile pravile îi era vina de moarte”[74]. Paradoxal însă, după numai un an de detenție la Tismana, Dumitraşcu va fi iertat grație intervenției pe lângă Brâncoveanu a fratelui său, banul Vintilă. Este interesant că în solicitarea iertării apar invocate nebunia, „blestemăciunea”, caracterul becisnic al lui Dumitraşcu care l-ar fi îndemnat să uneltească împotriva domnului. În contrast însă cu Staico Bucşanu şi Preda Proroceanu, „nebunia” paharnicului de la Corbi va fi anulată de caracterul vrednic de cinste al lui Vintilă care, în chip suplimentar, şi-a formulat cererea către domn pe patul de moarte[75].

Deznodământul acestui episod pare să confirme punctul de vedere potrivit căruia chiar şi în cazurile de hiclenie „iertarea se dovedeşte a fi regula fundamentală”[76] pentru că în joc nu sunt puse principii, ci doar raporturile personale dintre domn şi boieri. Ne putem întreba totuşi de ce în cazul lui Staico Bucşanu şi Preda Proroceanul această regulă nu a funcționat, cu atât mai mult cu cât refuzul domnului de a lua parte la divanul care a pronunțat sentința la moarte pare să sugereze o oarecare ezitare în pronunțarea acesteia. Un răspuns, chiar dacă doar cu titlu de ipoteză, poate fi căutat în poziția Porții față de cele întâmplate. Un complot similar pus la cale de boieri moldoveni împotriva lui Constantin Cantemir s-a încheiat cu trimiterea uneltitorilor la Iaşi „în obedzii de grumadzii”[77]. Totuşi, precizează Ion Neculce, domnul i-a întemnițat „şi nu i-au omorât, c-au poruncit Poarta să nu-i omoare”[78]. În cazul Țării Româneşti am avea de-a face cu o decizie contrară care a fost provocată poate de eroarea lui Preda Proroceanul de a se prezenta la Constantinopol în „portul cel nemțesc (ca să nu zic nebunesc) ce-l purta Preda de Prooroci, că avea chică nemțească numai legată supt işlic şi cizmele cele nemțeşti cu pinteni lungi ce le purta”[79]. Moda nemțească s-a dovedit a cântări decisiv în ochii marelui vizir care a interpretat gestul drept o dovadă a ataşamentului față de Habsburgi. Odată demascată această opțiune, Constantin Brâncoveanu nu ar mai fi avut multe variante de luat în calcul în privința capilor complotului, deoarece o iertare a acestora ar fi putut stârni suspiciunile Porții[80].

[74] *Ibidem*, p. 703.

[75] *Ibidem*, p. 703; intervenția unei persoane apropiate domnului a funcționat în cazul lui Dumitraşco ca şi în cel al lui Constantin Ştirbei. O analogie interesantă cu un caz francez la Richard Herr, *Honor versus Absolutism*, p. 283–284. Ludovic al XIII-lea a refuzat să-i grațieze pe conții de Bouteville şi des Chapelles, vinovați de a se fi duelat repetat şi de a fi încălcat interdicția regală de a pune piciorul în Paris, în ciuda intervențiilor unor persoane foarte influente printre care şi cardinalul de Richelieu.

[76] Daniel Barbu, *Iertarea şi dreptatea*, p. 51.

[77] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 338.

[78] *Ibidem*, p. 338.

[79] Anonimul Brâncovenesc, *Istoria Țării Româneşti*, p. 697.

[80] O comparație se poate face cu textul lui Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, p. 191 care citează decizia muftiului în privința boierilor care încercaseră răsturnarea lui Constantin Cantemir: „Cel care se răzvrăteşte împotriva domnului orânduit de împărat se răzvrăteşte împotriva

Oricum, motivele deciziei domnului interesează prea puțin rândurile de față. Textul Anonimului Brâncovenesc pare să sugereze că, în răfuiala dintre domn şi boierii hicleni, partea cea mai importantă a constituit-o primirea „cu mare pompă". Descifrarea elementelor componente ale acestei ceremonii, desluşirea strategiei care a stat în spatele punerii în scenă şi a felului în care contemporanii au înțeles mesajul pe care Constantin Brâncoveanu a intenționat să îl transmită rămân subiecte deschise discuției. Rândurile de mai sus au încercat să propună doar o interpretare. Rămâne însă de stabilit în ce măsură această lectură este una pertinentă.

Istoriografia occidentală a insistat, în ultimii ani, asupra riscurilor presupuse de folosirea de către medievişti a conceptelor şi metodelor antropologiei. În replică la lucrările şcolii neo-ceremonialiste americane Alain Boureau s-a întrebat în ce măsură intrările sau funeraliile regale au fost o transpunere în practică a unei teorii monarhice şi dacă aceste ritualuri au fost menite să cristalizeze raporturile dintr-o societate, să-i asigure coeziunea[81]. Analizând funeraliile lui Carol al VIII-lea istoricul francez a atras atenția asupra pericolelor presupuse de o lectură antropologică. Textul care a stat la baza organizării ceremoniei a fost redactat de Pierre d'Urfé, un om de arme prea puțin familiarizat cu subtilitățile teologico-politice[82]. În plus, chiar dacă s-ar presupune că în elaborarea ei au fost folosite texte anterioare, ordonanța lui Pierre d'Urfé ar putea fi cu greu privită drept un cod strict în care componentele unui ceremonial au avut asociate un set limitat, chiar unic de semnificații. Chiar şi în această ipoteză ne putem întreba ce rost ar avea ca desluşirea corectă a mesajului să fie realizată doar de un cerc restrâns de inițiați în vreme ce restul mulțimii ar rămâne în ignoranță. Privite drept coduri strict reglementate, ceremoniile ar risca să lase la o parte realitatea conflictuală a luptei pentru putere, zvonurile, bârfele, ironiile care pot fi presupuse de un ritual[83].

La rândul său Philippe Buc a insistat pe inadecvarea metodelor antropologice în analiza ritualurilor medievale. Pe de o parte pentru că accesul la acestea din urmă este mijlocit de texte produse într-o cultură politică determinată, ceea ce ar presupune mai întâi desluşirea intențiilor autorilor medievali şi a manierei în care şi-au scris istoriile. Pe de altă parte pentru că metodele şi conceptele din antropologie sunt un produs al modernității existând astfel riscul unei incompatibilități cu obiectul studiat. Această incompatibilitate ar fi cu atât mai mare cu cât antropologii au

împăratului, iar răzvrătirile împotriva împăratului se pedepsesc cu moartea; aşadar acei moldoveni răzvrătiți împotriva domnului lor trebuie pedepsiți cu moartea". Prin urmare iertarea unor boieri vinovați de uneltire putea atrage deteriorarea relațiilor cu Imperiul Otoman.

[81] Alain Boureau, *Le simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français XVe–XVIIIe siècle*, Paris, 1988, p. 26.

[82] *Ibidem*, p. 28.

[83] Alain Boureau, *Le simple corps du roi*, p. 26–27, 40–41, 45; pentru alte rezerve exprimate în legătură cu „mariajul" dintre istorie şi antropologie v. Bernard S. Kohn, *Toward an Rapprochement. Anthropology and History in the 1980*, „Journal of Interdisciplinary History", XII, 1981, 2, p. 227–252 (în special 243–244).

folosit aceste metode pentru societăți extra-europene, în timp ce istoricii le-au preluat pentru a studia trecutul „bătrânului continent”. Pentru Philippe Buc prăpastia dintre concepțiile oamenilor medievali şi modelele propuse de ştiințele sociale este ilustrată de ceea ce califică drept „mauvais rituel”, altfel spus ritualuri ratate sau manipulate de către actorii sociali[84]. Aceste „ceremonii inversate” ar arăta că, departe de a fi un factor de unitate şi coeziune, un ritual ar fi constituit o sabie cu două tăişuri, un risc asumat, pentru că s-ar fi putut întoarce împotriva celui/celor care l-a/l-au inițiat; ar fi fost o armă extrem de periculoasă, pentru că ar fi presupus riscul perturbării sau manipulării de către adversar[85].

Un exemplu de astfel de răstălmăcire îl constituie descrierea parodică a înmormântării principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen[86], caz interesant deoarece confirmă opinia lui Philippe Buc potrivit căreia elementele componente ale unui ceremonial nu se pretează unei interpretări univoce. În cazul menționat, franciscanul Andrea Francisci a dat o lectură personală unor detalii care, în viziunea celor care au organizat funeraliile principelui Transilvaniei, au avut cu totul altă semnificație. Prin urmare, dacă pentru un eveniment anume putem dispune în epocă de un număr variabil de interpretări, se poate naşte întrebarea în ce măsură relatarea/relatările ajunse până la noi sunt cele mai „corecte”, cele care se apropie cel mai mult de miza punerii în practică a ceremoniei respective. De aici ar rezulta, pe cale de consecință, dificultatea de a utiliza sursele pentru a propune o reconstituire pertinentă a ritualurilor medievale.

Problemele sus-amintite sunt reperabile şi în cazul primirii celor cinci boieri hicleni de către vodă Brâncoveanu. Se poate observa că Anonimul Brâncovenesc este singurul care dă o descriere detaliată a evenimentului, în timp ce Radu Greceanu şi Radu Popescu oferă versiuni mult mai reduse. Explicația s-ar datora în cazul celui dintâi redactării din memorie a primilor ani de domnie ai lui Constantin Brâncoveanu[87], în timp ce pentru cel de al doilea, ostilitatea la adresa domnului ar explica lipsa de interes pentru ceremonia organizată. Cam aceeaşi situație se regăseşte şi în cazul cronicilor din Moldova. Dimitrie Cantemir, în lucrarea consacrată vieții tatălui său, nu aminteşte nimic despre complotul lui Staico

[84] Philippe Buc, *Dangereux rituel*, p. 10. Pentru criticile la adresa interpretării ritualurilor medievale vezi de acelaşi autor, *Rituel politique et imaginaire politique*, p. 843–883; Idem, *Political Ritual: Medieval and Modern Interpretation*, în vol. *Die Aktualität des Mittelalters,* ed. Hans Werner Goetz, 2000, p. 255–273; Idem, *Ritual and Interpretation: the Early Medieval Case*, în „Early Medieval Europe”, IX, 2000, 2, p. 183–210.

[85] Cf. observațiile lui Geoffrey Koziol, *The Dangers of Polemics: Is Ritual Still an Interesting Topic of Historical Study?*, în „Early Medieval Europe”, 11, 2002, 4, p. 368–369: „Community and consensus, and rituals as representation of them, were rhetorical tropes. They were literary conventions used by clerical polemicists to support their protagonists and their claims”.

[86] Tóth István György, *O descriere parodică a cortegiului funerar al lui Gabriel Bethlen (scrisoarea din 1630 a franciscanului Andrea Francisci)*, „Revista Istorică”, XIII, 2002, 3–4, p. 111–125.

[87] Aurora Ilieş, *Constantin Brâncoveanu*, p. 205.

Bucşanu[88], iar Ion Neculce pomeneşte pe scurt trimiterea în lanţuri la Bucureşti a conspiratorilor, câteva dintre detaliile oferite reflectând batjocura îndurată de boierii hicleni. Tăcerea sau caracterul sumar al acestor mărturii nu invalidează textul Anonimului Brâncovenesc. Chiar împingând lucrurile la extrem şi presupunând că ceremonia din 1693 nu a avut loc, textul tot ar rămâne interesant pentru analiza căilor de rezolvare a unei crize politice în Ţara Românească la sfârşitul secolului al XVII-lea, aşa cum a fost imaginată de un autor contemporan. Cum nu avem motive să presupunem că ne aflăm în faţa unei ficţiuni, rămâne să ne întrebăm asupra rosturilor organizării acestei primiri cu mare pompă a boierilor hicleni. Riscurile unui exces de interpretare sau, după formula lui Umberto Eco, ale unei suprainterpretări[89], ar putea apărea în măsura în care am aplica rigid modele împrumutate din ştiinţele sociale unui document care ar dori să spună cu totul altceva sau în situaţia în care interpretarea unei porţiuni de text ar fi invalidată de un alt fragment al aceluiaşi text[90]. Însă atunci când documentul ne oferă suficiente elemente în sprijinul unei interpretări, această interpretare este legitimă în măsura în care propune o lectură pertinentă şi coerentă a evenimentului la care sursa se referă. Sunt de acord cu rezervele exprimate de Philippe Buc[91] în privinţa presupoziţiilor funcţionaliste în analiza unor ritualuri şi pot accepta că ar fi greşit să căutăm în spatele fiecărui detaliu din desfăşurarea unui ritual/ceremonial un înţeles ascuns ce aşteaptă să fie decriptat[92]. Ar fi însă la fel de greşit să credem că asemenea practici erau pentru oameni nişte forme fără fond, nişte acţiuni golite de conţinut şi lipsite de sens din care nimeni nu înţelegea mare lucru. Totodată dacă este riscant să privim ritualurile/ceremoniile drept agenţi sau drept reprezentări ale unităţii consensului este cel puţin la fel de riscant să le interpretăm drept simple ficţiuni care au căpătat formă şi substanţă doar sub pana unor cronicari preocupaţi de slăvirea stăpânilor lor. Forţând nota, se poate spune că ar fi de neimaginat o istorie a monarhiei medievale lipsită de ritual deoarece acesta este o componentă indisolubilă a puterii, este ingredientul care îi dă consistenţă şi o legitimează.

[88] Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, p. 193 şi p. 249 nota 325.

[89] Umberto Eco at *alii*, *Interpretation and Overinterpretation*, ed. by Stefan Collini, Cambridge University Press, 1992, p. 45–66.

[90] V. şi consideraţiile lui Dominique Barthélemy, *Anul o mie şi pacea lui Dumnezeu. Franţa creştină şi feudală în anii 980–1060*, Iaşi, 2002, p. 22 pentru care conceptele şi metodele antropologiei sunt „euristice dacă ne ajută să descoperim în surse lucruri pe care înainte nu le vedeam, dar periculoase dacă ne fac să vedem lucruri care de fapt nu se găsesc acolo".

[91] Vezi însă obiecţiile întemeiate la adresa punctelor de vedere formulate de Philippe Buc exprimate de Geoffrey Koziol, *The dangers of polemics*, p. 367–388, în primul rând faptul de a fi exagerat şi generalizat observaţiile sale. În fapt niciunul dintre cei criticaţi de Philippe Buc nu a practicat naivul funcţionalism de care sunt acuzaţi. Mai mult decât atât, istoricii aduşi în discuţie au urmărit cu atenţie dezbaterile teoretice din antropologie şi au folosit metodele acestei discipline cu maximă prudenţă.

[92] Umberto Eco, *Interpretation and Overinterpretation*, p. 48 definea acest tip de interpretare drept paranoică.

Putem să acceptăm sau să respingem metodele antropologiei, dar trebuie totuşi recunoscut că medieviştii care au făcut apel la acestea au reuşit să identifice noi probleme, să propună interpretări noi pentru probleme vechi[93], să ofere noi căi de investigare şi de înţelegere a societăţilor din trecut[94].

Revenind la evenimentul din 1693 relatat de Anonimul Brâncovenesc dispunem de suficiente elemente ale textului care să ne permită să vorbim de un spectacol public. Primirea cu mare pompă organizată conspiratorilor, detaliile furnizate de cronicar în privinţa acestui eveniment, sprijină ideea unei puneri în scenă organizată de domnie. Primirea cu mare alai a lui Staico Bucşanu şi a tovarăşilor săi sugerează o parodie de tipul acelor „reprezentaţii” (*quasi ludos*) amintite de un document polon pentru domnia lui Petru Rareş[95]. A fost un triumf batjocoritor, procedeu cu numeroase precedente în istoria Bizanţului, menit să supună oprobriului mulţimii pe cei care cutezaseră să uneltească împotriva domnului. Toate elementele furnizate de text sugerează impresia unui spectacol menit să-i supună pe vinovaţi batjocurii şi să sublinieze caracterul nebunesc, „sminteala” tentativei lor. Pentru a obţine acest efect detaliile „scenariului” au trebuit traduse într-un limbaj cât mai accesibil mulţimii de privitori pe care vodă Brâncoveanu s-a îngrijit să o scoată în stradă. Din nou textul lasă să se înţeleagă că nu a fost o ceremonie extrem de complicată şi că măcar personajele principale – gâdele/postelnic, marele armaş, domnul, vinovaţii – au putut fi uşor recunoscute de către privitori. Amploarea spectacolului şi detaliile oferite de cronicar lasă impresia că, dincolo de mesajul pentru „ţară”, domnul a ţinut să se adreseze în egală măsură şi duşmanilor din afară, în primul rând celor din Moldova care se aflaseră în spatele acestui complot. Ocara, atât de des pomenită de sursele epocii, pare să fi jucat în acest context un rol aparte şi ne putem întreba cât de eficientă a fost această armă în lupta politică din epocă. O istorie a acestei probleme rămâne a fi scrisă.

“WITH SUCH PUMP THEY WERE ESCORTED”: A “MOCK TRIUMPH” IN A CASE OF FELONY IN THE 17th CENTURY

Abstract

In 1693 Constantin Brancovan, the ruler of Walachia, thwarted a plot of some boyards, instigated by his Moldavian enemy Constantin Cantemir. The event was

[93] Pentru medievistica românească un exemplu pe care îl voi cita de câte ori voi avea ocazia este studiul semnat de Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni” pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, XVI, 1998, p. 49–64 care a pus într-o lumină nouă acţiunile domnului Moldovei în 1484.

[94] Bernard S. Kohn, *Toward an Rapprochement*, p. 242–243.

[95] Victor Eskenazy, *Un nou izvor referitor la prima domnie a lui Petru Rareş*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XXVI, 1973, p. 137–144 publică un document polon în care sunt amintite spectacole („quasi ludos”) organizate din porunca lui Petru Rareş în care erau ridiculizate disputele dintre regele Poloniei şi Dietă.

used by the ruling prince to organize a public representation – a mock triumph – meant to strengthen his power and to humiliate his political enemies.

The present paper proposes an interpretation of the text of the only chronicle which gives a detailed account of the event, the so-called "Anonimul Brancovenesc". This interpretation tries to find the purpose of this mock triumph, to identify the "pattern" of the representation, if such pattern exists, to point out the role played by each character involved and to determine the feed-back i.e. the reaction of the public.

CONTROLAREA SLUJBAŞILOR DOMNEŞTI: ÎNTRE FERMITATE ŞI „VOIE VEGHEATĂ". STUDIU DE TERMINOLOGIE ISTORICĂ

OANA RIZESCU

Orice formă de exercitare a puterii presupune o relaţie formalizată între centrul decizional şi executanţi, scopul acesteia fiind asigurarea în permanenţă a controlului de către cel aflat în vârful ierarhiei. Un principiu modern de organizare a statului, de dată recentă, reclamă un comportament onest din partea celor care gestionează afaceri publice[1]. O analiză pe bază documentară a modului de funcţionare a acestui tip de activitate în ţările române arată că felul în care, pe toată perioada premodernă, au fost colectate impozitele n-a condus, la nivelul practicii directe, la o strictă delimitare între afacerile private şi cele din sfera interesului public. Pe acest fundal neclar de gestionare a activităţii financiare, de strângere a dărilor, uciderea marilor vistieri din timpul revoltelor populare din Ţara Românească capătă semnificaţia sacrificării unor ţapi ispăşitori plângerile populaţiei identificând în aceştia sursa abuzurilor îndurate[2]. A priori, cinstea şi buna îndeplinire a slujbei de către oamenii domneşti sunt controlate permanent de înşişi beneficiarii actului de guvernământ. Este cunoscut faptul că poruncile prin care domnul Ţării Româneşti îşi aduce la ordine subordonaţii fac – în numeroase documente – referire directă la plângerile populaţiei privind comportamentul abuziv al acestora[3]. Printre acţiunile cel mai des invocate se numără extorcările de

[1] Laurent Feller (ed.), *Contrôler les agents du pouvoir. Actes du Colloque organisé par l'Équipe d'accueil „Histoire Comparée des Pouvoirs" (EA 3350) à l'Université de Marne-la-Vallée, 30, 31 mai et 1er juin 2002,* Limoges, 2004, p. 9. Vezi şi Philippe Contamine, *Le Moyen Age occidental a-t-il connu des «serviteurs de l'Etat?»,* în *Les serviteurs de l'Etat au Moyen Age. Actes du XXIXe congrès de la SHMESP (Pau, 1998)*, Paris, 1999, p. 9–20.

[2] Cazul marelui stolnic Gheorghe Caridi, ucis de slujitorii răsculaţi în 1655. Vezi şi Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVI*, Bucureşti, 1971, p. 182.

[3] DANIC, Doc. Ist. XC/109, 16 oct. 1693. Marele ban se referă la furia domnului, pe care a trebuit să o suporte din cauza unui anume Eftimie, „ficior di curvă", care ar fi lovit-o pe stareţa unei mănăstiri în timpul unei dispute pentru stăpânirea unei moşii. În document, marele ban îl atenţionează pe Eftimie că stareţa a făcut plângere –„au spus lui vodă" – şi domnitorul „au vrut să trimită să te spânzure, di am avut şi eu scârbă di cătră voi". Vezi şi Oana Rizescu, *Un termen punitiv din sentinţele şi poruncile domneşti: scârba,* în „Revista istorică", tom VIII, 2002, nr. 3–4, p. 261–270.

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 299–306

bani şi produse în timpul campaniilor de colectare a dărilor, birului şi tributului, pentru care domnul cere măsuri de îndreptare a lucrurilor, uneori, sancţionarea celor vinovaţi. Sensibilitatea domniei la această problemă încurajează delaţiunea (pâra), înregistrându-se cazuri de acuzaţii în penal. Acestea sunt contracarate de cei pârâţi cu denunţuri împotriva delatorilor, evident, pentru a scăpa de pedeapsă, invocându-se presupuse fapte de evaziune fiscală[4]. Pentru controlarea slujbaşilor domneşti, pe lângă poruncile stricte ale şefului ierarhic, care necesită o studiere atentă a vocabularului juridic[5], domnia pune în funcţiune o reţea de responsabilităţi ale actorilor sociali, bazată mai ales prin garanţiile furnizate vertical[6]. Registrul tematic al abuzului cuprinde mai multe cuvinte precum: „asupreală", silă[7], siluire[8], „certare", „împresurare fără dreptate"[9], cotropire[10], viclenie[11], strâmbătate[12], „lepădare fără voie"[13]. Vom analiza câteva dintre acestea pentru a le găsi semnificaţia semantică şi instituţională.

[4] *Documenta Romaniae Historica*, B. *Ţara Românească*, Bucureşti, 1974, vol. XXIV, nr. 330, 15 iul. 1634. Marica din Albeşti scapă pentru momentde pedeapsă prin calomnierea lui Stanciul Cepariul. Pentru problema delaţiunii, vezi excelentul studiu al lui Yann Rivière, *Encouragement, contrôle, lâchage et lynchage des agents du fisc impérial (Ier–IVe siècle. ap. J.-C.)*, în Laurent Feller (ed.), *Contrôler les agents du pouvoir*, p. 329–341.

[5] Pentru necesitatea studiilor semantice asupra termenilor istorici, Alain Guerreau, *L'avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Age au XXIe siècle?*, Paris, 2001, capitolul „La sémantique historique" (trad. în limba română, 2003); Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Semiotica discursului juridic*, Bucureşti, 2002. Vezi şi anchetele noastre asupra unor instituţii româneşti (curama, chezăşia) care cuprind şi analize de vocabular: *Construirea statului prin controlul datoriilor. Chezăşia şi relaţiile contractuale în Ţara Românească în secolele XV–XVII. Partea I: Sec. XV–XVI,* în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIX, 2003, p. 299–316; *Cessio bonorum şi intervenţia statului în reglarea datoriilor private. Curama şi lepădarea datoriilor în divan în Ţara Românească în secolul al XVII-lea,* în „Revista istorică", t. XV, 2004, nr. 3–4, p. 101–138; *„Nimic de glumă să nu vă pară!": Autoritatea domnească şi pericolul deriziunii,* în „Revista istorică", t. XVI, 2005, nr. 5–6, p. 163–166.

[6] Detalii în studiul nostru, *Construirea statului prin controlul datoriilor*. Pentru o analiză comparativă vezi Katia Weidenfeld, *Les origines médiévales du contentieux administratif (XIVe–XVe siècles)*, Paris, 2001, mai ales capitolul: „Des moyens d'actions contrôlés".

[7] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului* (în continuare *Cat. Ţ. Rom.*), vol. IV *(1633–1639),* Bucureşti, 1981, nr. 289, 10 mai 1634: „au tăiat cărţile şi hrisoavele" şi ei „au făcut cum au vrut, în silă, ca nişte oameni puternici"; nr. 464, 26 ian. 1635: „lepădându-le banii cu sila la casele lor".

[8] *Ibidem*, nr. 481, 13 mart. 1635: „s-au pârât în marele divan că nu le-a dat toţi banii, ci mai puţin, făcându-le siluire".

[9] *Ibidem*, nr. 362, 18 iul. 1634: „a împresurat această moşie în silă, căci jupâneasa Datca a rămas săracă şi cu copii mici, neavând cine-i căuta de moşii".

[10] *Ibidem*, nr. 421, 23 oct. 1634: „toţi dregătorii au adeverit că au cotropit satele fără dreptate"; nr. 441, 19 dec. 1634: „au cotropit călugării în silă".

[11] *Ibidem*, nr. 454, 12 ian. 1635. „au venit cu pâră, cu o carte mincinoasă, luând satul cu viclenie".

[12] *Cat. Ţ. Rom.*, vol. VIII *(1654–1656),* Bucureşti, 2006, nr. 28, 26 ian. 1654; nr. 41, 10 (febr.) 1654; nr. 68, 28 mart. 1654; nr. 259, 16 iul. 1654; nr. 611, 11 mai 1655; nr. 834, 10 mart. 1656; nr. 899, 28 apr. 1656.

[13] *Ibidem*, nr. 291, 31 iul. 1654; nr. 503, 12 ian. 1655: „i-au turnat arvuna înapoi".

Învăluirea. Substantivul *val* are sensuri multiple, dintre care cele mai importante se referă la o intervenţie negativă, în contra voinţei cuiva, exercitată cel mai adesea de un om domnesc, însă el este asociat şi cu ideea de minciună, înşelăciune: „văzând domnul că umblă rumânul cu minciuni şi poartă divanul de val”, i-a luat boii pe seama domniei, rămânând de lege şi de judecată[14]. La 1 august 1633, Matei Basarab porunceşte bănişorilor din judeţul Ilfov să nu mai prade rumânii din satul Chiseleţul al mănăstirii Sfânta Troiţă, căci i-a spus egumenul că ei intră în sat şi pradă şi fac obiceiuri care nu au fost niciodată în el: „şi nu au nici treabă şi nici învăţătură de la domn să-l învăluiască”[15].

Pentru întărirea deciziilor domneşti, domnul precizează că acela care „va mai învălui” va avea mare certare[16], cerând ca supuşii să-şi plătească doar dările cuvenite. Dacă cineva se va „ispiti” altfel[17] (îi va supăra), peste cartea domnească, „va plăti cu capul, nu cu alta”[18]. Mitropolitul însuşi este contra celor care „fac bântuială”, „bogaţi oameni răi şi marghioali”, care „pun prihăni şi ocări unora şi altora”[19]. Ei pot fi birari[20], vinăriceri[21] sau orice fel de slugi domneşti, „care cu ce slujbă” umblă în judeţ şi care sunt tentaţi să-şi depăşească sarcinile. Aceştia sunt pasibili să suporte din partea domniei: „mare certare”[22], „mare certare şi rea scandeală”[23], „mare certare şi rea scârbă”[24]. Ameninţarea nu este doar generală, vizând întregul corp de slujbaşi domneşti ce ar încălca vreo poruncă de-a domnului, dar este şi suficient de imprecisă, creând un câmp foarte amplu de posibile reacţii represive: „Cine-i va învălui, mai mare certare dă acel om nu va lua altul”[25]. Sau: „Cine va face necaz sau val, cu nimic nu se va plăti, numai cu capul”[26], „Cine îi va învălui, peste această carte a domniei mele, va avea mare certare şi rea scârbă”[27], „mare certare şi plată cu rea urgie” de la domn[28]. În privinţa registrului penal, Ţara Românească urmează tradiţia bizantină, care în raport cu prevederile romane din Corpus Juris Civilis, înregistrează o diminuare a duritătii pedepselor. Ca şi la Bizanţ, pedeapsa domnească obişnuită este bătaia sau

[14] *Ibidem*, vol. IV, nr. 109, 20 iun. 1633.
[15] *Ibidem*, nr. 142.
[16] *Ibidem*, nr. 57, 6 mai 1633; nr. 103, 15 iun. 1633; nr. 170, 10 sept. 1633; nr. 236, 8 mart. 1634.
[17] *Ibidem*, nr. 521, 15 mai 1635.
[18] *Ibidem*, nr. 186, 14 nov. 1633.
[19] *Ibidem*, vol. VIII, nr. 1, 1 ian. 1654.
[20] *Ibidem*, nr. 240, 5 iul. 1654.
[21] *Ibidem*, nr. 318, 17 aug. 1654.
[22] *Ibidem*, nr. 240, 5 iul. 1654.
[23] *Ibidem*, nr. 318, 17 aug. 1654.
[24] *Ibidem*, nr. 701, 20 oct. 1655.
[25] *Ibidem*., vol. IV, nr. 343, 29 iun. 1634.
[26] *Ibidem*, nr. 371, 30 iul. 1634.
[27] *Ibidem*, vol. VIII, nr. 701, 20 oct. 1655.
[28] *Ibidem*, vol. VIII, nr. 668, 18 sept. 1655.

ameninţarea cu bătaia[29]. Perpetuarea sancţiunilor aspre în sursele juridice bizantine, dar şi româneşti se datorează respectului manifestat în ambele arii culturale faţă de dreptul imperial roman.

Cu toate acestea, porunca domnească de execuţie cu precizarea „mai mult *val* să n-aibă" nu exclude o clauză importantă care dă dreptul oricărei persoane ce se consideră nedreptăţită să-şi reclame dreptul în faţa domnului: „Cui i se va părea în alt chip, cu strâmbu, să vină să stea de faţă"[30]. Domnul asociază decizia sa cu administrarea probelor şi recunoaşte implicit că, în baza probelor furnizate, nu a putut lua decât o hotărâre provizorie, lăsând deschisă calea reluării procesului. În alţi termeni, pricina putea fi rejudecată între aceleaşi părţi, într-un alt proces. Acestei consecinţe procesuale i se adaugă o alta care vizează instabilitatea unui principiu juridic clasic, potrivit căruia un lucru judecat trece drept adevărat („res judicata pro veritate accipitur"[31]). Până la administrarea unei probe contrare, domnul este cel care garantează cu autoritatea sa punerea în aplicare a deciziei. De aici survine, credem, şi caracterul foarte personalizat al intervenţiilor domneşti în susţinerea sentinţelor de judecată. În cazul în care ar exista probe noi, indicaţia domnului este precisă şi invită contestatarul să redeschidă procesul: „să vină cu ele la divan", „să te întrebi cu dânsul", iar de nu va avea „diresuri", să nu-l mai poarte „de val", pentru a nu mai veni cu jalbă la domn[32].

Purtarea divanului de val reprezintă un alt context foarte bine individualizat în documente emise de cancelaria domnească care sancţionează comportamentul lipsit de respect faţă de autoritatea domnească prin utilizarea abuzivă a unei instituţii tradiţionale: jurământul probator cu participarea unui grup de 12 oameni constituiţi în „lege". Prin diverse mijloace procedurale, legea ţării îi oferă domnului posibilitatea de a interveni în stabilirea probelor utilizate la proces. Aceste măsuri sunt variate, mergând de la verificarea personală de către domn, trecând prin obţinerea mărturiei sub jurământ în faţa mitropolitului sau a episcopilor, până la înregistrarea mărturiei directe făcute în divan sau audierea martorilor. Şi dacă domnul ordonă aceste măsuri de instrucţie, este pentru că el nu dispune încă de elemente suficiente care să-i permită să concluzioneze. Însă poruncind măsurile de anchetă cu 6, 12 sau 24 de boieri, el preia iniţiativa în procesul căutării adevărului judiciar, care altminteri, în procesul românesc tradiţional, oral şi derulat pe baza

[29] Evoluţia se explică la Bizanţ prin influenţa nomocanoanelor şi a practicii juridice. Vezi Evangelos Karablias, *La torture judiciaire en droit byzantin,* în Bernard Durand (ed.), *La Torture judiciaire. Approches historiques et juridiques*, avec la collaboration de Leah Otis-Cour, Centre d'histoire judiciaire éditeur, Faculté des sciences juridiques, politiques et sociales, Lille, 2002, p. 312.

[30] *Cat. Ţ. Rom.*, vol. VIII, nr. 510, 16 ian. 1655.

[31] D.1.5.25, Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam: „Ingenuum accipere debemus etiam eum, de quo sententia lata est, quamvis fuerit libertinus: quia res iudicata pro veritate accipitur". Vezi şi D.50.17.207.

[32] *Cat. Ţ. Rom.*, vol. VIII, nr. 589, 17 apr. 1655.

principiului acuzator, ar fi incumbat uneia din părți. Chiar şi atunci când una şi aceeaşi pricină revine în dezbaterea divanului, domnul nu limitează accesul în justiție. Pâra purtată în două, trei divanuri succesive este un drept procesual recunoscut oricărui supus. Ceea ce stârneşte reacția personală a domnului este procesomania, pe care, în absența autorității lucrului judecat, nu are cum să o limiteze decât prin intervenția sa directă. Aşa se face că, după acordarea „legii” privind anchetarea cu boieri jurători „în două, trei divanuri”, în situația în care „nici a doua oară nu a putut jura şi a rămas de lege”, văzând domnul că pârâşul „umblă fără de ispravă, purtând divanul *de val*”[33], sentința este dată în favoarea reclamatului. Incapacitatea de a jura antrenează oricum în practica juridică românească pierderea procesului, însă utilizarea în mod repetat, încercându-se păcălirea judecătorului, umblând cu minciuni şi „purtând divanul *de vale*”[34], impune sancțiuni directe din partea domniei cu ajutorul unui aparat represiv condus de marele armaş. Marelui armaş şi funcționarilor din subordine le sunt încredințate în ultimă instanță imensa responsabilitate a autorității domneşti, a lucrului judecat, a execuției poruncilor. Acest aparat coercitiv nu ar putea lucra în afara unei baze legale, căci a-şi face dreptate singur nu ar antrena decât un val nesfârşit de vendete. Doar domnul țării poate face justiție folosind în mod complementar şi forță, fapt ce marchează sensul specific şi intim al intervenției oricărui pârâş pe lângă autoritatea judecătorească. Acesta nu solicită unui judecător doar recunoaşterea legitimității pretențiilor sale, dar se aşteaptă ca acestea, odată recunoscute, să primească tot concursul unui aparat specializat pentru ca deciziile să fie puse în aplicare[35].

Strânsoarea. Autorizarea unei intervenții a oamenilor domniei vine totdeauna din partea domnului însuşi, printr-un ordin precis, acordat de fiecare dată după analizarea cazului concret, cel mai adesea reprezentat de contracte neonorate[36]. Cazurile cele mai frecvente de intervenție apar atunci când, după ce păgubaşii din diverse vânzări sunt purtați cu minciunile, neprimind nici bani, nici obiectul cumpărat, domnul dă voie ca păgubaşul şi câştigătorul unui proces „să-l apuce cu sluga domnului să-i plătească banii, cât mai curând şi fără zăbavă”[37]. Esențială în aprecierea oportunității unei intervenții în forță de către domnie în executarea contractelor private este evaluarea gradului de oportunitate şi de libertate în care s-au stabilit acordurile. Sunt sancționate toate vânzările forțate, „aruncarea banilor în

[33] *Ibidem*, nr. 241, 5 iul. 1654.

[34] *Ibidem*, nr. 297, 2 aug. 1654.

[35] Robert Jacob, *Licteurs, sergents et gendarmes: pour une histoire de la main-forte,* în Claire Dolan (ed.), *Entre justice et justiciables: les auxiliaires de la justice du Moyen Age au XXe siècle*, Québec, 2005, p. 38.

[36] Francis Van Loon, Stephane Delrue, *L'huissier de justice et l'exécution des jugements par voie de contrainte. Une reconstruction empirique de la pyramide d'exécution en Flandre,* în „Droit et Société”, 1995, n°s 30–31, p. 413–423.

[37] *Cat. Ț. Rom*., vol. VIII, nr. 128, 11 mai 1654.

silă”[38] sau nerespectarea dreptului de preemțiune. Executarea forțată îmbracă forme infamatorii, atunci când pentru punerea în aplicare se foloseşte îndepărtarea împricinaților care au pierdut procesul „de grumaz”[39], sau „de gât”[40], fiind scoşi cu mare ruşine din divan, ca nişte oameni „răi şi hicleni”. Uneori se precizează că „i-am bătut domnia mea în divan”, acțiune care întăreşte imaginea unui domn judecător şi executor. Sursa oricărei violențe autorizate nu poate fi decât domnul țării, orice altă acțiune fiind apreciată ca silnică şi supusă ea însăşi, mai devreme sau mai târziu, sancțiunii domneşti[41]. În lungul proces al genezei statului, îngrădirea violenței private şi a abuzului, precum şi cucerirea „monopolului violenței”, s-au dovedit o operațiune lentă, încetinită de contextul specific fiecărei experiențe politice[42]. Deşi lent, vocabularul românesc al executării forțate face dovada şi pentru Țara Românească a unui proces similar.

Domnul țării poate fi el însuşi obiect de litigiu pentru comportament abuziv, caz în care judecata nu poate avea loc decât după încetarea domniei acestuia. Procesele purtate de țărani în timpul lui Constantin Şerban împotriva rumânirilor forțate stabilite de Matei Basarab trădează modul autoritar cu care cel din urmă şi-a îndeplinit politica internă şi programul de ctitoriri. Pentru a da un exemplu, pentru realizarea domeniului mănăstirii Brebu, Matei Basarab le-a stricat sătenilor de acolo ocinile, „aruncându-i în pădure”, stricându-le casele ca să-i rumânească[43]. Exemple, ca acesta, deveniseră notorii, încât posibilul abuz al lui Matei Basarab putea fi invocat în procesele pentru contestarea statutului de rumân. Astfel, între rumânii de pe un domeniu mănăstiresc şi călugării ctitoriei domneşti, un litigiu purtat în divan pleacă de la acuzația, dovedită apoi ca falsă, că Matei Basarab i-a rumânit fără voia lor, lepădându-le banii[44].

Voia vegheată. În acest context, dorim să atragem atenția asupra situației în care domnul Țării Româneşti îşi manifestă părtinirea, afectându-se astfel modul în care se impun şi sunt respectate regulile în societate. „Voia vegheată” a domnului Țării Româneşti reconfirmă importanța specială pe care o are implicarea personală

[38] *Ibidem*, nr. 149, 20 mai 1654: „să apuce cu strânsoare, pentru a plăti 434 ughi, bani luați în silă”.

[39] *Ibidem*, nr. 601, 5 mai 1655: „şi i-a dat de grumaz egumenului”.

[40] *Ibidem*, nr. 172, 7 iun. 1654; nr. 505, 13 ian. 1655: „au mers rumânii tot cu minciuni”, ca nişte oameni „răi şi pârâtori”, „dându-i de gât în mâinile lui Stamate”.

[41] Am dezvoltat acest subiect în *Bătaia la „capul scării”: imaginea publică a domnitorului judecător,* în „Revista istorică”, t. XVII, 2006, nr. 1–4, p. 133–140.

[42] Claude Gauvard, *Violence licite et violence illicite dans le royaume de France à la fin du Moyen Age,* în „Memoria y Civilización”, 1999, nr. 2, p. 87–115; Paolo Grossi, *L'ordine giuridico medievale*, Roma–Bari, ed. 2, 2003; Nicolas Offenstadt, *Interaction et régulation des conflits. Les gestes de l'arbitrage et de la conciliation au Moyen Age (XIIIe–XVe siècles)*, în Claude Gauvard, Robert Jacob, *Les rites de la justice. Gestes et rituels judiciaires au Moyen Age*, Paris, p. 201–228.

[43] *Cat. Ț. Rom.,* vol. VIII, nr. 183, 12 iun. 1654.

[44] *Ibidem*, nr. 172, 7 iun. 1654.

a acestuia în funcţionarea „montajului instituţional” românesc, trădându-i în acelaşi timp limitele. Din analiza puţinelor documente care o menţionează reiese indubitabil efectul corosiv al acestui comportament, ce subminează încrederea în justiţie.

La 2 decembrie 1654, domnul Constantin Şerban reface, în urma unui proces, stăpânirea asupra unui pământ pentru care nu se respectase dreptul de preemţiune. Sunt menţionate mai multe judecăţi succesive („în câteva rânduri”), purtate în divanul domnului precedent, Matei Basarab, contra unui boier, anume Udrea sluger, care a cumpărat în „silă”, fără să întrebe birnicii şi roşii care erau „mai volnici”, aşa cum o cere legea ţării. Conturnarea legii şi pierderea unui proces este motivată în actul lui Constantin Şerban, în partea care recapitulează istoria procesului, ca datorându-se nu numai silniciei lui Udrea, dar şi faptului că acesta era protejat împotriva oricărei acţiuni, „având *voie vegheată* la domn”[45]. Această sintagmă face pereche, ca antonim, cu „reaua scârbă” şi reflectă un dezechilibru de putere între justiţiabili pe care domnul ţării în calitate de judecător suprem, în loc să-l regleze, îl perpetuează. Nu numai că persoană spoliată şi abuzată nu îşi obţine dreptatea, dar este şi intimidată, renunţând la derularea oricărui proces atâta vreme cât persistă factorul care dezechilibrează balanţa. La fel ca în cazul persoanelor ce au „scârbă” de la domnie şi sunt în „dizgraţie” din partea domnitorului, cele cu „voia vegheată” sunt privilegiate prin gradul de apropiere faţă de domn. Persoana care suportă o dizgraţie este intimidată, ea fiind practic obligată să se abţină chiar de la a-şi revendica drepturile ce i se cuvin după legea şi obiceiul ţării.

Aşa se întâmplă cu călugării de la mănăstirea Cozia, care vreme de şase, şapte ani renunţă la a mai revendica stăpânirea asupra unor branişti din hotarul Frăsinetului, fiind „năpăstuiţi” de jupâneasa Ivana, fiica lui Vâlsan logofăt din Vlădila, verişoară cu Dumitru Mâncul, în vremea lui Matei Basarab „căci *au avut voe* şi putere, că i-au fostu în casă”[46]. Călugării, văzând că este „jupânească” puternică, „s-au temut” să scoată cărţile la divan în faţa lui Matei Basarab, lăsând-o să ţină braniştea. Venind a doua oară la divan, în timpul lui Constantin Şerban, se judecă cu cel care preluase braniştea, iar în baza noilor probe domnul adevereşte că nu a avut jupâneasa Ivana „nici o treabă cu moşiile şi braniştile mănăstirii, ci le-a ţinut în silă, fără dreptate, căci au fost o jupânească puternică”[47].

Investigaţia noastră este încă o dovadă a faptului că procesul juridic din epocă era dependent în mai mare măsură de un set de atitudini ale participanţilor, fie ei judecători, martori sau împricinaţi, decât de normele scrise sau practicile cutumiare. Arbitrariul domnesc este doar un aspect al acestui fenomen. Reluarea oricărui proces nu se poate face în aceste cazuri decât atunci când se schimbă judecătorul, adică prin schimbarea însăşi a domnului ţării.

[45] DANIC, M-rea Sf. Apostoli, III/7. Vezi şi *Cat. Ţ. Rom.*, vol. VIII, nr. 452.
[46] DANIC, M-rea Cozia, XXIV/1. Vezi şi *Cat. Ţ. Rom*, vol. VIII, nr. 494.
[47] Ibidem.

❋

Formele pe care le capătă intervenţia domnească în controlul exercitării puterii sunt importante, întrucât acestea sunt în măsură să personalizeze relaţiile instituţionale. Documentele pun în evidenţă măsurile luate de domnie pentru a asigura pacea şi echitatea socială. Adesea, domnul însuşi descalifică nerespectarea regulilor ca pe o formă de dezonoare, atunci când scrie: „[ţi-am poruncit] *să te veghi* de gârlele mănăstirii, dar tu obraz nu mai avuseşi, ce tot umbli *învăluind*"[48]. Totodată, aceleaşi documente ne arată cum apelul direct la domn şi intervenţia acestuia în impunerea deciziilor, adminstrative şi juridice, au ca rezultat încetinirea procesului de constituire a unui aparat de stat competent şi responsabil, intervenţiile personale fiind în măsură să favorizeze legăturile de clientelism, specifice, de altfel, oricărei formaţiuni structurate de putere[49].

PRINCELY AUTHORITY OVER THE ADMINISTRATIVE PERSONNEL: BETWEEN DETERMINATION AND FAVORS – "VOIE VEGHEATĂ". A STUDY IN HISTORICAL VOCABULARY

Abstract

The present article investigates the meaning of various words and phrases with a high incidence in the vocabulary of the princely court of Wallachia, during the 17th century. They all point to different sanctions broadly used as part of the juridical and administrative practices of the time. The specific context in which the elements of vocabulary in question first emerged and acquired their specific meaning is carefully analyzed. A particular attention is paid to the phrase *voie vegheată*, that seems to refer to the direct intervention of the prince in the juridical process. The study follows in the footsteps of several other articles published by the author in the present journal and devoted to the same topic of the evolution of juridical vocabulary in the Romanian society, studied in its close relationship with the juridical procedures. In all these papers, a target is to highlight the behavior of social actors placed in various positions in the networks of power of the traditional society.

[48] *Cat. Ţ. Rom.*, vol. III, nr. 252.

[49] Gunner Lind, *Grands et petits amis: clientélisme et élites du pouvoir,* în Wolfgang Reinhard (ed.), *Les élites du pouvoir et la construction de l'Etat en Europe*, Paris, p. 163–202.

JOCUL ALIANȚELOR – TEXT ŞI CONTEXT

FRONTUL ANTIOTOMAN ŞI NOUL ECHILIBRU DE FORȚE ÎN BALCANI ŞI LA LINIA DUNĂRII (1683–1718) ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ VECHE

ILEANA CĂZAN

Înaintarea victorioasă a armatelor habsburgice, după 1683, în Europa centrală şi mai ales cucerirea Transilvaniei (1687) au schimbat balanța de forțe politice, făcând din Austria un nou factor de putere în Peninsula Balcanică şi la linia Dunării. Această expansiune s-a produs concomitent cu intrarea hotărâtă a Rusiei pe aceeaşi scenă politică, în epoca lui Petru I.

Bineînțeles că românii nu au descoperit pentru prima dată slăbiciunea statului otoman şi posibilitatea de a-i înfrânge pe turci. Ei înşişi fuseseră autorii unor victorii îndrăznețe, încheiate cu acțiunea plină de curaj a lui Mihai Viteazul, care în 1600, cu ajutorul politic şovăielnic al lui Rudolf al II-lea, a reuşit să îi învingă pe turci şi să înfăptuiască prima unire[1].

După Viena, după cucerirea Budei şi a Belgradului şi mai ales după Zenta, românii şi-au pus pe bună dreptate întrebarea dacă nu a venit vremea să îşi redobândească independența. La rândul lor, austriecii şi ruşii, implicați în politica de „eliberare" a Europei de sud-est, au găsit în Transilvania, în Țara Românească şi în Moldova o organizare statală de sine stătătoare, autonomă de sistemul administrației otomane, prezent în fostele provincii, recent încorporate Imperiului habsburgic. De aceea problemele cu care noii „stăpâni" aveau să se confrunte au fost diferite şi un rol de seamă în adaptarea planurilor politice pentru aceste țări l-a jucat imaginea „celuilalt", după un termen învetерat în studierea istoriei mentalităților. Această imagine a vehiculat clişee, observații personale sau a surprins realități obiective, toate fiind un factor care a uşurat sau a îngreunat contactele spirituale[2]. Este deci interesant de văzut ce gândeau românii în epocă despre austrieci, ruşi sau turci. La fel de interesant este şi ceea ce gândeau aceştia despre români. Dacă izvoarele otomane sunt mai puțin abundente în ceea ce priveşte relatări de călătorie şi observații personale, ofițerii austrieci şi apoi cei ruşi

[1] Vezi şi Al. Duțu, *Das Bild der Österreicher und der Türken in der Rumänischen Kultur am Ende des 17. Jahrhunderts,* în vol. *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789, Konflikt, Entspannung und Austausch* (col. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 10, f.a.), p. 46.

[2] *Ibidem.*

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 307–325

au lăsat ample observaţii binecunoscute deja din volumele *Călători străini despre ţările române.* Este foarte interesant de a găsi informaţii de acest gen şi în literatura română veche şi de a observa în ce măsură ceea ce apărea la suprafaţă era o întrepătrundere a jocului politic, diplomatic şi al acţiunilor militare sau constituia doar imaginea şi reprezentările mentale ale elitelor culturale din spaţiul românesc.

Aceste reprezentări au fost responsabile de atitudinile ulterioare, pe care le regăsim în istoriografia română a secolului al XVIII-lea. Ele i-au făcut pe unii temători, pe alţii încrezători în viitor sau pe alţii să îşi construiască false speranţe sau să ia decizii greşite. Imaginea culturală proiectată în anii imediat următori asediului Vienei asupra noii conjuncturi politice arată modul în care aceasta a servit şi a pregătit demersurile diplomatice din secolul următor.

Cronistica română consemnează în general marile pagube pe care turcii şi tătarii le-au suferit în cursul anului 1683. Victoria creştinătăţii este salutată de toţi cu satisfacţie vădită: „aşa a vrut Bunul Dumnezeu ca creştinii că dobândească victoria”[3], scrie *Letopiseţul Cantacuzinesc*, prima lucrare, în ordine cronologică, în care apar datele concrete ale asediului Vienei.

„Iar când au fost văleatul 7192 [toamna anului 1683] rădicatu-s-au sultan Mehmet, împăratul turcesc, cu toată sila lui şi cu hanul cu toţi tătarii, de au mers asupra împăratului nemţesc. Atunce au mers şi Şărban vodă cu muntenii şi Duca vodă cu moldovenii şi Apahi Mihai cu ungurii şi Tucheli groful, din Ţara Ungurească de Sus, cu oştile lui, aceştia toţi mergând în ajutor turcului … Şi aşa mergând ei asupra neamţului mare stricăciune şi pagube au făcut, pân ce au sosit la cetatea Beciului … Deci făcând ei [tătarii] această răutate mare creştinilor pân s-au umplut zile 63, iată că sosiră şi oştile împăratului nemţesc împreună cu Sobeţchi, craiul leşesc, şi dederă război mare cu turcii şu cu tătarii … Şi au dat Dumnezeu de a fost izbânda creştinilor … Iar când au fost văleatul 7194 [1686] august 2 dni, cu vrerea lui Dumnezeu luat-au nemţii cetatea Budei. Şi atunci au perit mai mulţi de 40.000 de turci …”[4].

În continuare sunt urmărite cu aceeaşi simpatie pentru tabăra creştină evenimentele ce au urmat cuceririi Budei. Campania din 1687 se bucură de un spaţiu destul de mare: „Şi trecură o seamă de oşti [austriece] dincoace de Dunăre, de au luat Caravan Sebeşul şi Lugojul şi Ruşava şi Cladova. De acolo au rădicat o seamă de oşti nemţeşti fiindu-le cap Viteranie generaleşul, de au trecut în Ţara Românească şi s-au tăbărât la Turnul Severinului.” Şerban Cantacuzino trimite soli la trupele austriece rugându-le să se retragă din Ţara Românească, pentru a nu provoca riposta otomană, iar trupele austriece se retrag la Braşov ca să ierneze – spune cronicarul.

„Deci întorcându-se aceşti boiari înapoi, spuseră lui Şărban vodă toate câte sunt mai sus scrise. Şi îndată trimise la împăratul turcesc de-i spuse vestea bună,

[3] *Istoria Ţării Româneşti 1290–1690 (Letopiseţul Cantacuzinesc)*, Bucureşti, 1960, p. 178.

[4] *Ibidem,* p. 178–179. Aceeaşi relatare cu privire la participarea domnului moldav, Duca vodă, în *Cronica anonimă a Moldovei 1661–1729*, ed. Dan Simonescu, Bucureşti, 1975, p. 52.

cum au trecut nemții în Ardeal …[5] După aceasta temându-se Şerban Vodă ca nu care cumva în zilele lui să cază țara la vreo nevoie sau la vreo robie, au de către turci au de către nemți, ci să lupta cu dânşii cu multe meşteşuguri în tot feliul şi făcu sfat cu toți boiarii, alegând 4 boiari mari … i-au trimis soli la împăratul creştin Leopold de la cetatea cea mare ce se chiamă Beciul, cu cărți şi cu daruri scumpe, făcând Şerban vodă înaintea feții lui mare rugăciune ca să tinză porunca lui asupra tuturor ghenăraleşilor câți sunt capete, asupra puternicilor oşti ale împărăției sale câte sunt trimise asupra păgânilor turci, ca dând Dumnezeu izbândă, să păzească şi această Țară Românească *ca să o scoață din gura lupilor turci şi a leilor tătari …. Atunce şi țara aceasta să fie închinată supt ascultarea împărăției sale cum au fost şi mai denainte vreme*"[6].

Este de remarcat acelaşi ton favorabil demersurilor Habsburgilor, ce durau de câteva secole, pe care autorul cronicii le subliniază ca fiind legitime („să fie închinate supt ascultarea împărăției cum au fost şi mai denainte vreme"). Atitudinea aceasta pro-habsburgică fără niciun echivoc este unică în secolul al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea, dar suferă şi ea un amendament în ultimele pagini ale cronicii, când se relatează despre prezența generalului Heisler, în Țara Românească, în iarna anului 1689. De la bucuria victoriei de la Niş se trece la amărăciunea provocată de comportamentul agresiv, de cuceritori al celor ce erau aşteptați ca aliați şi „eliberatori".

„Iar când au fost la 4 zile, făcut-au război mare de turci şi nemți la apa Nişului şi cu vrerea lui Dumnezeu fost-au biruința nemților, iar turcii s-au întors înapoi cu mare ruşine. Atunce au luat nemții cetatea ce-i zic Nişul şi iar atunce au mers nemții către Dunăre la cetatea Diiului, de s-au bătutu cu turcii şi au luat cetatea Diiului … s-au învârtejit înapoi cu toate oştile lui de au venit până la Cladova scriind cărți la Constantin vodă de frăție şi de prieteşug. Constantin vodă încă le-au priimit şi i-au trimis de mulțemită … Ajungând la Olt … sosi-i veste cum au intrat prințipul[7] cu oştile lui aicea în țară. Atunce Constandin vodă multă obidă şi inimă rea avu pentru înşelăciunea ce i-au făcut nemții şi îndată trimise nişte boiari cu cărți de au eşit înaintea nemților, scriind la acel prințip ghenerales cu mare rugăciune, făgăduindu-i dar mare, ca să facă bine să nu vie pentru-această țară că iaste săracă şi prădată de turci şi de tătari. Iar el nimic n-au băgat în seamă, ci au venit prin mijlocul țării de au făcut mare pradă şi au călcat mănăstirile şi au stricat bisericile până au sosit la Rucăr. Acolo s-au întâmpinat cu alt ghenerales ce i-au zis Aizer[8], cu multe oşti nemțeşti, împreună cu Constantin aga Bălăceanul, trecând prințipul în Ardeal, iar Aizer cu acel Bălăceanu au trecut în țară …

[5] *Ibidem*, p. 187–188.
[6] *Letopisețul Cantacuzinesc,* p. 178.
[7] Este vorba de principele Ludovic de Baden.
[8] Heisler.

Deci Aizer gheneraleşul, înţelegând de aceasta, numaidecât trimise carte lui Constandin vodă, poftindu-l să vie la scaunu-şi. Să fie cu dănşii înpreună, iar despre turc să se hainească …

Atunce au venit Aizer la Drăgăneşti … arătă acel gheneraleşi mare *liubov* cătră Costandin vodă, *rugându-l cu toată credinţa ca să-l înveţe ce va face.* Şi au spus adevărul că această venire a lui o au făcut pre minciunile acelui Bălăceanu …

Deci încă Costandin vodă i-au spus tot adevărul cum că tătarăi vor să vie în ţară la dănşii … Iar Aizer înţelegând de venirea tătarăilor. De mare groază au dat dosul, fugind până la Târgovişte de n-au mai descălecat …”[9].

Cronicarul însă nu insistă asupra pagubelor provocate de prezenţa armatelor imperiale şi de represiunile pe care acestea le-au provocat din partea turcilor, mai mult caută o explicaţie a comportamentului generalului Heisler şi aruncă toată vina asupra agăi Bălăceanu. Generalul, în viziunea autorului, se arată aproape umil, se manifestă faţă de Brâncoveanu cu „mare liubov” şi îl roagă „cu toată credinţa ca să-l înveţe ce va face”, apoi de teama tătarilor „dă dosul”, ceea ce nu a fost deloc lăudabil, dar a confirmat opţiunea lui Brâncoveanu de a nu se desprinde din relaţia de vasalitate faţă de Imperiul otoman. Evenimentele sunt prezentate, deci, într-o formă atenuată, deşi ele păstrează corectitudinea cronologică şi factuală. Nu este distorsionat adevărul, ci doar edulcorat, în aşa fel încât campania imperială în Ţara Românească să fie pusă într-o lumină acceptabilă.

Nu acelaşi lucru se întâmplă cu cea de a doua cronică de familie, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, unde aceleaşi evenimente au o cu totul altă prezentare, vădind o atitudine ostilă Habsburgilor, ce generează imaginea unor aliaţi lipsiţi de onoare, ce se transformă peste noapte în cuceritori fără scrupule.

Asediul Vienei este şi el văzut altfel. Se insistă asupra presiunii cumplite pe care o exercitau armatele otomane şi tătare, cărora li se alăturaseră domnii români şi Emeric Tököly, cu propriile lor efective şi asupra pagubelor pricinuite populaţiei civile de către raidurile de jaf ale tătarilor. „Iar pe tătari i-au slobozit la pradă, cât au ajuns, cale de trei zile, mai sus dă Beci şi mulţime dă oameni au tăiat şi au robit, că era *nemţii neînvăţaţi de a vedea robii*, ci şădea toţi pen casele lor, pe carele găsindu-i tăea-i, robiî-i cumplit. Leopold chesariul văzând această nevoe mare ce căzuse pă ţara lui, neîncredinţându-se numai în oştile lui, au trimis dăgrab la Sobetschi, craiul leşăsc şi la toţi leaşăi, cu rugăciune, să facă bine să-l ajute la această primejdie ce i-au venit”[10].

Se distinge o notă critică privind modul în care austriecii s-au comportat, ca unii ce nu fuseseră obişnuiţi să îndure niciun fel de prejudiciu adus libertăţii. Credem că nu este vorba despre o observaţie pozitivă, ci de una ce implică o dojană şi chiar o notă de invidie pentru cei care nu aveau de făcut în permanenţă faţă

[9] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 194–196.
[10] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti,* ed. Constantin Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 178.

jafurilor şi silniciilor trupelor neregulate otomane, care acţionau adesea numai la bunul lor plac. Nici riposta lui Leopold nu este plină de bravură. El se roagă de Sobieţchi să îl ajute. Textul continuă lăudând vitejia regelui polon, care răspunde fără zăbavă solicitării, aducând 30.000 de oameni[11]. Este şi aici o critică voalată. Împăratul nu s-a încrezut în oştile sale că ar putea să apere imperiul, în schimb regele polon a venit în grabă şi plin de vitejie a dat piept cu duşmanii, alungându-i din faţa Vienei. Urmează prezentarea evenimentelor din anii următori, fără a se face niciun fel de comentarii, autorul nu manifestă nicio satisfacţie faţă de victoriile armatelor imperiale, cum se întâmplă în cazul *Letopiseţului Cantacuzinesc*. Se subliniază doar în câteva rânduri că turcii au fost bătuţi de creştini.

„Nemţii creştini iar bat pă turci la Ostrogon [Esztergom] şi au luat cetatea a douo zi cu mare vărsare de sănge şi au mai luat şi Uivarul. Iar întru acest an, în Ţara Ungurească dă sus, multe cetăţi au luat nemţii de la turci: Solnocul, Aradul şi altele ce nu s-au numit aicea”[12].

Presiunile exercitate asupra Ţării Româneşti de către Austria, prin reluarea ofensivei în Europa Centrală, după 1683, apar cu mai multă acurateţe în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* decât în *Letopiseţul Cantacuzinesc* şi de aceea expunerea are mai multă coerenţă şi claritate. După 1683 Şerban Cantacuzino, care a făcut un joc dublu chiar în timpul asediului, informând despre mişcările otomanilor, a trimis la Viena o ambasadă numeroasă pentru a începe tratative în vederea unei alianţe. Până în 1688 tratativele nu avansaseră prea mult, pentru că Şerban Cantacuzino a acţionat cu mult spirit de prudenţă şi a negociat condiţiile intrării în sfera de influenţă politică habsburgică ca cel mai abil diplomat. Aşa se face că în luna octombrie 1688, când ambasada munteană sosea la Viena, un corespondent italian nota: „Nu se ştie încă ce instrucţiuni au, dar se crede că ele tind să zăbovească lucrurile cum s-a făcut şi până acum, pentru a scăpa de contribuţii, rămânând tot legaţi de Turci şi de barbari”[13].

Dacă la Viena se voia ca Ţara Românească să fie *asemeni Transilvaniei* (*gleich Siebenbürger*), în schimb domnul muntean voia protecţie, nu noi stăpâni. El a socotit ce sumă ar fi fost dispus să plătească ca tribut (*contribuţii* în textul italian) şi mai ales a cerut ca înainte de a depune jurământ împăratului să i se trimită oşti în apărarea ţării şi să i se ridice cetăţi la Dunăre, împotriva represiunilor otomane, ce nu aveau să întârzie. Tocmai de teama turcilor a reuşit să îl scoată pe Veterani din ţară şi în septembrie 1688 a plătit la zi ultimul haraci, datorat sultanului[14]. Aceste clauze greu de pus în practică au făcut ca tratatul să nu fie redactat până la moartea domnului, care a survenit mai mult sau mai puţin pe neaşteptate. Dacă Dimitire Cantemir îl acuză pe fratele domnului, stolnicul Constantin Cantacuzino, că l-a

[11] În realitate au fost 12.000.
[12] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti,* p. 183.
[13] N. Iorga, *Introducere* la *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. VI.
[14] *Ibidem*, p. VII.

otrăvit[15], aceeaşi bine informată diplomaţie italiană menţiona că moarta domnului a survenit după o „lungă boală”[16].

Demersurile la curtea de la Viena nu au fost întrerupte de moartea domnului. Doamna Maria Cantacuzino, văduva domnului, şi ginerele acesteia, Constantin Bălăceanu, au încercat să obţină ajutor imperial pentru a-l întrona pe nevârstnicul fiu al lui Şerban Cantacuzino, Iordache. În ţară însă fusese preferat Constantin Brâncoveanu, nepotul domnului. În acest context are loc ocuparea Ţarii Româneşti de generalul Heisler şi invazia tătarilor, posibil provocată, ca să îi sperie pe imperiali[17].

Negocierile duse de Bălăceanu la Viena au cu totul altă interpretare în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti,* decât ceea ce am prezentat anterior. „Aşa s-au întâmplat, că după moartea lui Şărban vodă s-au rădicat aceste 2 capete Costandin vodă despre turci şi Bălăceanu, ginerile lui Şărban vodă, deaspre nemţi şi înponciaşi fiind unul altuia, *au curs multe reale şi stingere pământului* …”[18]. Nici acţiunea lui Şerban vodă nu este deloc privită ca un act pozitiv, ci ca o trădare a stăpânilor de drept ai Ţării Româneşti, turcii. „… Şărban vodă văzând că neamţilor le merge lucru înnainte şi de biruiesc pe turci, le iau cetăţile şi ţările, au socotit cu ai lui fraţi şi rude … să se închine chesarului … şi pe turci îi amăgea (ca un viclean) cu cărţile lui, că va să trimiţă soli la neamţi că să îndemneze şi să se roage ca să facă pace între înpăraţi”[19].

Prezenţa generalului Heisler la Bucureşti în timpul campaniei din 1689 este prezentată ca un mare dezastru. Pe lângă faptul că Brâncoveanu a fost obligat să le plătească „zahereaua” de 700 de pungi cu galbeni, în timp ce domnul se retrăsese din capitală armata imperială s-a dedat la tot felul de abuzuri: „… ci iată că vin nemţii la Bucureşti. Însă răutăţi ce s-au făcut într-o lună ce au şezut, limba nu poate să spue, bătăi, cazne, legături, egumenii şi unii boiari legaţi cu ştreanguri de gât pentru făină şi orz şi carne şi altele ca acestea nenumărate … După aceasta văzând Costandin vodă răotatea ce au făcut Heizler şi Bălăceanu în ţară cu oştile nemţăşti şi vrând să răsplătească cu rău pentru rău s-a unit cu Tiuchili groful, care avea câtăva seamă de oaste de unguri … şi amândoi aceşti domni au cerut dela împăratul turcesc oşti turceşti şi tătărăşti să meargă în Ardeal, să bată pă neamţi …”[20].

Dincolo de intrigile politice, al căror ecou se fac cele două cronici, este neîndoios că domnia lui Constantin Brâncoveanu a fost o perioadă de înflorire a culturii în Ţara Românească şi domnul a urmat calea deschisă de familia

[15] Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor*, ed. Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1995, p. 3.

[16] N. Iorga, *op, cit.,* p. VI.

[17] C. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu,* Bucureşti, 1907, p. 22.

[18] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, p. 186.

[19] *Ibidem*, p. 187.

[20] *Ibidem*, p. 190, 192.

Cantacuzino, comandând o cronică favorabilă intereselor sale. Noul domn a dorit însă o istorie independentă față de *Letopiseţul Cantacuzinesc*, care să-i justifice faptele şi să îi demaşte duşmanii, care se vor devedi a proveni chiar din familia Cantacuzino. Realizarea unei cronici oficiale de curte a cerut o personalitate culturală marcantă, cu o formație şi un stil care să convină lui Brâncoveanu. Alegerea sa a căzut asupra logofătului Radu Greceanu.

Frații Radu şi Şerban Greceanu se distinseseră ca scriitori talentați încă din vremea domniei lui Şerban Cantacuzino. Din porunca acestuia şi sub controlul stolnicului Constantin Cantacuzino cei doi au tradus *Biblia* în limba română în 1688[21]. Radu Greceanu a mai tradus şi tipărit *Mărgăritarele,* atribuite lui Ioan Hrisostomul, *Mărturisirea ortodoxă*, a lui Petru Movilă, precum şi *Mineele* (1699). Tot el a alcătuit versurile „la stema țării", care preced toate tipăriturile din vremea lui Constantin Brâncoveanu. În fine, a tradus din limba greacă, în versuri, *Povestirea de jale*, care evocă memoria postelnicului Constantin Cantacuzino, ucis în 1663, la ordinul domnului Grigore Ghica[22].

Cronica citată are trei părți şi ele ne conduc spre data probabilă la care a fost terminată lucrarea, care pare să fi fost încheiată cu câteva luni înainte de sfârşitul tragic al familiei Brâncoveanu.

Desfăşurarea evenimentelor este văzută din punctul de vedere „oficial" al unei cronici de curte. În vara anului 1690 domnul continuă aceeaşi politică ostilă Habsburgilor, participând la campania otomană din Transilvania, în timpul căreia repurtează victoria asupra armatei imperiale la Zărneşti (11 august 1690). Cu toate acestea Greceanu are o atitudine rezervată față de Habsburgi, nu se lansează în invective la adresa lor, ca în cazul lui Tököly, deşi şi aceştia, aduşi în țară de Bălăceanu, au fost răspunzători de multe jafuri, după cum se poate afla din ambele cronici citate anterior. Vinovați sunt găsiți numai Bălăceanu şi Heisler „ghenărariul, cum au luat el pe mai marele oştilor, multe stricăciuni şi lucruri fără de cale au făcut, om trufaş şi lacom … şi fără socoteală fiind … iar oastea nemțească ajungea țara din munte până la Argeş cu prada şi jaful. Şi spărgea pimnițele boiarilor de mânca şi bea şi răsipiia şi strica tot, dezbrăca omul unde găsea şi alte răutăți făcea"[23]. Bălăceanu însă este cel mai vinovat pentru că el şi complicii săi „îndemnau pre capetele oştilor nemțeşti să vie în țară să facă mii de răutăți, cum au şi făcut … *Însă nu din singură voie şi socoteală nemților acelea venea, ci cum mai sus s-au zis, din îndemnarea şi pornirea hiclenilor şi vânzătorilor țării, cărora capul Bălăceanu Costandin şi cu ai lui era* (s.n.)"[24].

[21] Virgil Cândea, *Semnificația unui act de cultură feudală*, în „Studii. Revista de Istorie", 1963, nr. 3, p. 651–671, consideră că adevăratul traducător al *Bibliei* a fost de fapt Nicolae Milescu.

[22] Radu logofătul Greceanu, *Istoria Domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688–1714)*, ed. Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970, *Introducere,* p. 6.

[23] *Istoria Domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu,* p. 64–65.

[24] *Ibidem*, p. 61–62.

În anul 1693 Constantin Brâncoveanu înfrânge opoziția boierilor, care îi adusese multe necazuri prin prezența armatelor imperiale, față de care domnul nu voia să se arate nici fățiș ostil (sperând într-o posibilă alianță), nici prea prietenos, pentru că risca represiunea din parte otomanilor. Aşa a recurs la stratagema invaziei tătăreşti, provocate în 1689 şi apoi a fost silit să participe la campania din Transilvania, din 1690. Cu acest prilej Radu Greceanu critică aspru comportamentul lui Emeric Tököly „iar ei ca nişte hoți ce au fost au venit până la un loc şi apoi au făcut carele încătro au putut, neavând obraz ca să vie la domn că-şi ştiia jafurile şi răutățile ce le făcuse în țară. Ci aşa toată gloata lui şi strânsoarea lui precum au fost hoțească şi tâlhărească aşa şi sfârşitul i-au venit, denpreună cu stăpân cu tot, spre perizare desăvârşit”[25].

Din 1693 domnul s-a simțit însă sigur pe poziția sa. Probabil că acesta este anul în care Radu Greceanu începe să scrie cronica[26]. Este clar că primii ani ai domniei lui Brâncoveanu i-a redat din memorie „cât a ținea minte am putut”, dar ca martor direct al evenimentelor „care în zilele noastre s-au întâmplat”. Prima parte a cronicii se opreşte în 1699 şi se încheie cu numirea lui Brâncoveanu domn pe viață.

Cronica a continuat cu etapa 1699–1707, când are loc un conflict între domn şi Cantacuzini; ea înregistrează în acest an o criză acută, care duce la ruperea relațiilor între rude, după care a urmat rescrierea şi continuarea narării faptelor într-un ton mult mai vehement la adresa Cantacuzinilor.

Preocupată de relatarea luptelor interne, cronica nu oferă o imagine de ansamblu coerentă asupra Imperiului habsburgic, văzut prin prisma teoriei politice. Reprezentările sunt factuale şi cu referire precisă la un eveniment sau la un personaj, care în cazul lui Heisler s-a dovedit a fi *lacom şi fără minte.* Plecarea trupelor imperiale din țară este redată cu alte nuanțe decât în cronicile anterioare. De la marea dragoste pe care i-o arăta generalul austriac domnului, în *Letopisețul Cantacuzinesc*, întâlnirea de la Drăgăşani se transformă în paginile *Istoriei Domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu* într-o adevărată reprezentație de abilitate politică şi diplomatică. „Deci făcându-i domnul cinste mare şi cu daruri l-au dăruit, făcându-l acelea toate pentru că în tot chipul domnul muncea şi să nevoia ca şi pre nemți fără primejdie din țară să-i scoață, şi pre turci şi pre tătari să îi oprească, să nu între în țară ca să nu calce şi ei, şi doar să o prade şi să robească, aici în ticălosul pământ, cu pricina nemților multă vreme şezând, de vor veni”[27].

În ceea ce priveşte luptele date între austrieci şi otomani ele sunt redate fără implicare, ca evenimente externe Țării Româneşti, care parcă nu ar fi afectat cu nimic poziția acesteia. Este atitudinea de expectativă a unui cronicar oficial, care, în condițiile date, prefera să rămână neutru față de evenimente. Luptele de la

[25] *Ibidem*, p. 108.

[26] Este anul în care, poate nu întâmplător, încep să fie traduse din italiană publicațiile cu previziuni astrologice şi horoscop – *foleti noveli.*

[27] *Istoria Domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu,* p. 69.

Belgrad din 1696 sunt un exemplu de „jurnal de război". „Nemții cum au prinsu de veste că mergu turcii, au lăsat Timişoara şi s-au tras la câmpie ca pentru să se lovească cu turcii, că nici la dânşii nu era proastă putere şi gătire, fiind duca de Saxoniia cap mai mare oştilor. Care aflând turcii vrut-au să mai facă înşălăciune, că doar ar apuca o fărâmă de izbândă, ca şi în trecutul an. Şi aflând de o tabără mai mică nemțească ce era la Titel, pre apa Tisei pornitu-s-au a merge asupra acelora … Deci când au fost la avgust 16 dni, s-au lovit nemții cu turcii şi s-au făcut război înfricoşat, făcându-se mare omor, pre cum au spus cei ce acolo în război au fost, că 2 şi 3 părți vor fi căzut de turci şi o parte de nemți … Ci înnoptând s-au contenit războiul …

Iar turcii nimic n-au mai stătut, ci s-au învârtejit înnapoi. Şi aşa izbânda nici a unora, nici a altora au fost, că după întoarcerea turcilor, nici nemții nimic nu s-au mai mişcat …"[28]

Unii autori salută însă victoriile „întregii Europe" – cum spune Dimitrie Cantemir – şi mai ales recucerirea Budei şi a Sighetului. Analizând textele însă se poate vedea cât de puțin ştiau cronicarii români despre modul în care s-au desfăşurat concret operațiunile militare, cum au decurs din punct de vedere tactic şi strategic marile lupte începute odată cu asediul Vienei şi continuate în anii următori, până la victoria de la Zenta. De aceea Constantin Brâncoveanu, imediat după 1683, a cerut lui Ieremia Cacavela să traducă în limba greacă o carte a unui autor italian rămas necunoscut, asupra asediului Vienei, pe care a pus-o la dispoziția domnului Şerban Cantacuzino. În schimb Constantin Cantacuzino a făcut o schiță destul de exactă a luptei de la Petrovaradin (1694), pe care a făcut-o cadou emisarului ambasadorului englez la Poartă, lordul Paget[29], ştiind interesul acestuia pentru desfăşurarea de forțe de pe frontul din Ungaria. Schița în cauză arată o mult mai bună informație, decât cea pe care o putem găsi în textul cronicilor de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi din primele decenii ale celui următor.

În timpul campaniei din anul 1694 trupele otomane plasate sub comanda marelui vizir Sürmeli Ali paşa, aliate cu tătarii, conduşi de hanul Selim Ghiray I, au pornit ofensiva împotriva Habsburgilor în Voievodina sârbească, atacând în special fortărețele de pe linia Dunării. Printre acestea se număra şi Petrovaradin-ul, unde imperialii au luat imediat măsuri suplimentare. Comandantul trupelor austriece a fost mareşalul conte Enea Silvio Caprara, care, în ciuda sfaturilor primite de la aghiotanții săi, nu a lansat un contra-atac şi de aceea s-a pomenit încercuit la 9 septembrie 1694 de către trupele otomane. Poziția excepțională a fortăreței, aflată pe un pinten ce înainta foarte mult în Dunăre, a permis garnizoanei să păstreze contactul cu malul stâng, unde au fost evacuate toate trupele de cavalerie din cetate. Contactul cu acestea a fost menținut pe 2 poduri de lemn, supravegheate de

[28] *Ibidem*, p. 115.

[29] Paul Cernovodeanu, *Un croquis du siège de la fortresse de Petrovaradin (1694) apartenenant au sénéchal Constantin Cantacuzène,* în „Revue des études sud-est européennes", 1974, nr. 4, p. 591–601.

mici ambarcaţiuni şi de trupele auxiliare de husari şi de *haiduci,* comandaţi de generalul Ludwig von Herbeville. În garnizoană se aflau 20.000 de infanterişti şi un mic corp de cavalerie, de circa 1.000 de oameni, care asigurau şi supravegherea perimetrului exterior al cetăţii, unde se afla un câmp de mine şi fuseseră amplasate baterii de artilerie[30]. Efectivele inamice erau mult mai mari: 80.000 de turci, 10.000 de tătari, 120 de tunuri. Acestea au atacat fortăreaţa pe trei flancuri, în timp ce o flotilă formată din 4 galere, 10 ambarcaţiuni grele, 30 de fregate şi 60 de caice a încercat să taie contactul între garnizoana din cetate şi cavaleria rămasă pe malul stâng. Încercarea a eşuat şi asediul s-a prelungit foarte mult, de aceea marele vizir a trecut la o strategie mai puţin obişnuită. A început să sape şanţuri în jurul propriilor poziţii şi a trecut în defensivă[31].

La 19 septembrie imperialii au primit ca întăriri 6.000 de brandemburghezi şi comandantul trupelor din Transilvania, generalul Federigo Veterani, a pornit şi el spre Petrovaradin cu 12.000 de soldaţi. Astfel a început contraatacul. Sub adăpostul focului artileriei, trupele au ieşit din cetate şi prima linie a asediatorilor a fost distrusă. La această revenire în forţă, care îi transformase pe austrieci din asediaţi în asediatori, s-au adăugat ploile torenţiale care au durat mai multe zile în şir şi care au inundat poziţiile otomane şi au făcut imposibilă aprovizionarea. Moralul trupelor a fost distrus şi marele vizir a ordonat retragerea spre Belgrad.

Din cele prezentate reiese că această confruntare militară a fost una dintre cele mai importante ale campaniei la Dunăre şi nu este de mirare că stolnicul Constantin Cantacuzino a arătat un interes deosebit pentru desfăşurarea luptei. Schiţa acestui asediu a fost fie comandată, fie desenată de el însuşi pe baza explicaţiilor primite şi a unor însemnări luate de cineva care a fost la faţa locului. Desenul, făcut cu peniţa şi în cerneală, are dimensiunea de 62×45 cm, nu respectă nicio scară şi nici nu indică coordonatele geografice. Este mai mult o reprezentare după „natură", decât una convenţională. Sunt desenate planul de poligon neregulat al fortăreţei, cele trei bastioane laterale şi curtea interioară. Ieşirea apare că se făcea pe o poartă secundară, către câmpia din jur. Spre Dunăre se văd 2 rânduri de fortificaţii, prima de pământ, iar cea de a doua de piatră. Poarta centrală se afla spre Dunăre şi era protejată de un şanţ de apărare şi de un pod mobil. Sunt figurate, de asemenea, şi clădirile din interiorul cetăţii. Sunt amplasate efectivele militare ale asediatorilor, turci şi tătari, precum şi cavaleria *germană* (în text), care se afla pe malul stâng[32]. Planul foarte detaliat arată o bună cunoaştere a operaţiunilor, iar prezenţa schiţei în biblioteca stolnicului este o dovadă a interesului cu care acesta urmărea evoluţia frontului dunărean şi înaintarea trupelor habsburgice.

De altfel domnii români, fie că au vrut fie că nu, s-au trezit prinşi în vâltoarea evenimentelor, aşa cum s-a întâmplat cu campania din Ţara Românească a trupelor

[30] S. Bizozeri*, La sacra Lega contro la potenza Ottomana*, vol. II, Milan, 1700, p. 197, 197–199.
[31] P. Cernovodeanu, *op. cit.,* p. 593.
[32] *Ibidem,* p. 595–596.

imperiale, în iarna anului 1689. Domnii erau familiarizaţi de două secole cu negocierile de la Înalta Poartă, iar unii îndepliniseră în cursul vieţii funcţia de tâlmaci. Aşa a fost cazul viitorului domn Alexandru Mavrocordat, care a fost prezent la negocierile de la Carlowitz[33]. Alţii, cum au fost Şerban Cantacuzino şi Gheorghe Duca, precum şi principele Transilvaniei, Mihail Apafi, au fost siliţi să urmeze armata otomană spre Viena, iar primii au fost în mijlocul evenimentelor, atât prin veştile primite din Fanar, cât şi prin negocierile secrete duse cu austriecii.

Am subliniat cum toate aceste acţiuni concrete îşi găsesc ecouri diferite în literatura istorică românească. Del Chiaro, secretarul lui Constantin Brâncoveanu, laudă, într-un întreg capitol, negocierile lui Şerban Cantacuzino cu austriecii. Alţii sunt mai reţinuţi, mai ales când vorbesc despre încercarea lui Cantacuzino de a asigura tronul Ţării Româneşti familiei sale. Astfel un personaj necunoscut din cadrul cancelariei domneşti menţionează cu satisfacţie răspunsul negativ pe care un demnitar austriac l-a dat, referitor la cererea domnului Ştefan Cantacuzino de a primi şi tronul Moldovei şi pe cel al Transilvaniei. Refuzul era îndreptăţit, din punctul de vedere al autorului citat, pentru că ar fi dus la extinderea nemăsurată a puterii Cantacuzinilor[34].

Înaintarea trupelor austriece apare în strânsă legătură cu negocierile amintite, exemplul cel mai elocvent rămâne cel al generalului Donat Heisler, adus de Constantin Bălăceanu.

Pe de altă parte mulţi autori sunt conştienţi că victoriile armatelor imperiale au provocat slăbirea puterii otomane şi au produs o breşă în dominaţia acestora în Balcani. De aceea Brâncoveanu a manifestat făţiş o mare bucurie la aflarea veştii victoriei de la Zenta. Cu scopul de a îmbunătăţi relaţiile cu austriecii el a răscumpărat de la tătari sau turci ofiţeri austrieci, cum a fost cazul comisarului imperial Konrad Huber. Victoria austriecilor a fost salutată ca o victorie a creştinătăţii.

„… I-au venit această veste veselitoare, de izbânda creştinilor şi de stingerea păgânilor, i-au dat salvă lui Dumnezeu şi maicăi sfinţii sale … Atuncea acolea cât au şezut şi câţiva nemţia de la turci de la tătari au răscumpărat, întru carii au fost şi un Ioan Conrad Huber îl chema, ce era comisar al oştii nemţeşti … şi alţi oameni de cinste, căpitani s-au răscumpărat”[35].

Este de remarcat faptul că tot mai des conceptul medieval de creştinătate, acea *respublica cristiana* visată de papalitate din secolul al XI-lea, este înlocuit cu numele de *Europa*, ca desemnând partea continentului liberă de dominaţia otomană. Aceasta atestă o modernizare a viziunii politice în istoriografia română, pentru că un concept religios, care gândea opoziţia dintre Creştinism şi Islam în termeni absoluţi, se transformă acum într-un concept politic, în care religia joacă

[33] Idem, *Correspondance diplomatique d'Alexandru Mavrocordat l'Exaporit, 1676–1703,* în „Revue des études sud-est européennes”, 1982, nr. 3, p. 327–348.

[34] Al. Duţu, *op. cit.,* p. 46.

[35] *Istoria Domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu,* p. 121, 112.

doar un rol secundar, pe primul plan aflându-se alte considerente, de ordin militar, strategic, administrativ sau factorii de putere şi echilibrul de forţe dintre aceştia[36].

Evenimentele însă sunt prezentate în cronistica română în funcţie de dorinţa domnilor şi a boierilor de a-şi vedea ţara eliberată de dominaţia otomană. Peste tot apare clar faptul că principatele române doreau o alianţă militară cu Habsburgii, iar nu intrarea în sfera de dominaţie politică a acestora. Apariţia armatei generalului Veterani în Ţara Românească şi în Transilvania, marşul soldaţilor generalului Antonio Caraffa în Transilvania sau campania generalului Heisler în Ţara Românească au impresionat nu numai elita conducătoare, ci şi poporul de rând. De exemplu, retragerea generalului Veterani din Ţara Românească, în momentul în care şi-au făcut apariţia contingentele de tătari, a avut urmări dezastruoase pentru populaţia civilă. Tătarii au profitat de ocazie ca să ardă satele şi oraşele[37]. În funcţie de evenimente, judecata cronicarilor este diferită, pozitivă sau negativă, de aceea, am arătat deja, este greu de vorbit despre constituirea unei imagini unitare a Habsburgilor în opera acestora.

Revenind la Dimitrie Cantemir, acesta descrie în termeni obiectivi înfrângerea turcilor sub zidurile Vienei în 1683 şi notează toate aspectele care au dus la această înfrângere, ca urmare a tacticii greşite pe care marele vizir Kara Mustafa a gândit-o. Retragerea a devenit o catastrofă, provocând pierderi imense armatei otomane. Câţiva ani mai târziu Cantemir a fost martor ocular al înfrângerii de la Zenta (1697) şi descrie şi de această dată cu lux de amănunte înfrângerea armatei otomane. Cele două evenimente l-au întărit pe cărturarul român în convingerea că Imperiul otoman se afla într-o perioadă acută de declin. Probabil că aceste evenimente i-au inspirat şi titlul cărţii ce avea să îi aducă faima de istoric european.

Evoluţia evenimentelor din 1682 este urmărită cu multă precizie. „Împăratul înţelesese tot lucrul, că adică turcii caută numai pretexte de război. Deci trimise pe contele Albert Caprara în calitate de ambasador extraordinar la Constantinopol, însărcinându-l a nu cruţa nici persuaziunea nici darurile pentru a reuşi să facă ca armistiţiul că continue şi să evite un război pe care Leopold nu se simţea în stare să îl ducă”[38].

Despre modul în care s-a desfăşurat consiliul de război în faţa Belgradului, Cantemir dă amănunte pe care numai un bun cunoscător al documentelor otomane putea să le ştie. Este vorba despre opinia divergentă a lui Tököly, faţă de cea a marelui vizir, prin care a descurajat asediul Vienei şi a propus o campanie de cucerire a Ungariei de vest. Odată cucerite poziţiile austriecilor din această zonă, ea ar fi putut deveni o bază de atac eficientă pentru asediul Vienei, pentru că – scrie Cantemir – noul „rege” al Ungariei ar fi spus: „Cel care se lansează în întreprinderi mari acela ca să poată reuşi are nevoie absolută de trei lucruri: bani, oameni şi, mai presus de toate, de prudenţă, care este cea mai importantă în toate acţiunile … Eu resping asediul

[36] Al. Duţu, *op. cit.,* p. 48.
[37] *Ibidem*, p. 48.
[38] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman,* ed. H. Hodosiu, Bucureşti, 1876, p. 464.

Vienei sau mai bine eu zic că asediul Vienei este cel mai mare neajuns ce se poate aduce Imperiului otoman"[39]. Motivația era simplă: Viena era prea departe de actualele frontiere ale statului otoman, posibilitatea de aprovizionare ar fi fost marcată de trecerea peste teritoriu inamic (prin Ungaria vestică), asediul se putea prelungi la infinit şi, nu în cele din urmă, era posibil ca întreaga Europă catolică să uite de divergențe şi să se unească pentru a alunga armatele otomane, aflate chiar în inima continentului. După cum este bine ştiut acest lucru s-a şi întâmplat; Franța, dușmanul cel mai consecvent al Imperiului habsburgic, a trimis efective în apărarea Vienei, iar intervenția regelui polon Jan Sobiescki a fost salutară, după cum o ştiau şi cronicarii români. Tot Cantemir este cel care dă o informație mai puțin folosită în literatura istorică. El pune ambiția irațională a marelui vizir Kara Mustafa de a cuceri Viena pe seama unui vis fantezist de a-şi constitui în inima Europei un nou imperiu musulman, care să concureze şi să cucerească în cele din urmă Imperiul otoman[40].

Momentul final al înfrângerii sub zidurile Vienei este redat astfel: „Kara Mustafa paşa văzând că soldații săi fug în toate părțile şi că este imposibil de a porni din nou atacul se întoarce singur în fortificații; aici însă nu mai era nici un suflet de om în corturi, atunci izbucni în lacrămi, şi-şi plânse soarta făr noroc. După aceea ia singurul stindard al lui Mahomed în mână şi merge, fuge din toate puterile pentru a ajunge restul armatei sale, care numai la adăpostul întunericului a scăpat de sabia dușmanului"[41]. Se observă din nou tonul neutru în care sunt redate amănuntele campaniei. În *Istoria Imperiului otoman* se păstrează acelaşi ton egal până la sfârşitul marilor campanii din secolul al XVII-lea. Nu se poate spune însă că învățatul moldav nu era pătimaş. El rămâne neutru doar în problema conflictului habsburgo-otoman, poate pentru că nu îl entuziasma victoria niciuneia dintre cele două tabere. În ceea ce priveşte Moldova, el ia atitudine deschis, mai ales când narează epoca domniei tatălui său, Constantin Cantemir. El consideră că „polonii ingrați ataca întâi Moldova" când însuşi domnul i-a informat că armata se află pe Nistru şi că din acea parte ei nu au de ce se teme de turci sau tătari. „Polonii au văzut că Moldovenii se mențin pe poziții paşnice şi nu se pregătesc să se apere şi totuşi în dispreț față de admonestările lui Cantemir au năvălit asupra lor ca şi când ar fi fost turci sau alți dușmani de moarte ai creştinilor"[42].

Toate evenimentele cu care a fost contemporan istoricul şi cele la care a fost martor ocular l-au convins, pe bună dreptate, că Imperiul otoman a ajuns în epoca de declin, iar noii competitori direcți ai moştenirii otomane nu aveau gânduri bune față de români. Probabil că de aceea alegerea sa s-a îndreptat spre țarul Petru I, care se afla mult mai departe de Moldova şi ale cărui interese se axau în acel moment pe ieşirea la Marea Neagră, acțiune în care Moldova putea fi un aliat prețios.

[39] *Ibidem,* p. 466.
[40] *Ibidem*, p. 474–475.
[41] *Ibidem*, p. 487–488.
[42] *Ibidem*, p. 520.

Deşi Dimitrie Cantemir a scris *Incrementa atque decrementa Aulae Othomanicae* la începutul secolului al XVIII-lea, părerea sa pare a fi cea general împărtăşită de cronicarii români încă din veacul al XVII-lea. La rândul său istoricul a fost influenţat puternic nu doar de propriile observaţii, ci şi de judecata predecesorilor săi din ultimele decenii ale secolului trecut.

Fără îndoială, se surprinde adeseori o imagine nefavorabilă Habsburgilor, mai ales când se pune în discuţie sistemul organizării militare şi cel al fiscalităţii austriece, care ar fi putut reprezenta un pericol pentru statele care doreau să îşi urmeze propriile tradiţii în acest sens şi nu înţelegeau eliberarea ca pe o înglobare în Imperiul habsburgic. Divergenţa de opinii privind extinderea Imperiului austriac la Dunărea de Jos a dus la o dezbatere puternică şi la curtea vieneză.

De exemplu unii oameni politici, cum a fost Kinsky, nu doreau o nouă frontieră de stat cu provinciile vecine aliate, ci un cordon de siguranţă (*Militärgürtel*), care să asigure teritoriile ungare recent recucerite[43]. Această orientare s-a datorat lipsei de cunoştinţe despre Europa de sud-est, unde Casa de Austria avea să îşi trimită mult mai târziu reprezentanţi diplomatici. Emisarii austrieci din Transilvania sau consulii stabiliţi la Iaşi sau Bucureşti, care au deschis reprezentanţe diplomatice permanente, au furnizat de la faţa locului informaţii preţioase pentru orientarea politicii imperiale în secolul al XVIII-lea. Din acest moment tratatele negociate la Viena aveau să fie hotărâte şi de aspecte comerciale şi financiare.

Primul care a luat în discuţie şi aceste aspecte a fost Luigi Ferdinando Marsilli. Pentru el acestea veneau să completeze *Ordinea,* pe care administraţia austriacă o adusese în provinciile recent înglobate. Datele sintetizate de acesta nu au avut doar o relevanţă geografică. Informaţiile strânse de militari în timpul campaniilor s-au dovedit a fi foarte utile pentru a dezvolta comerţul imperiului pe vreme de pace. Sub ameninţarea concurenţei anglo-franceze, marii generali ai armatei austriece şi-au unit forţele pentru a crea şi un sistem economic viabil, în teritoriile nou cucerite. Eforturile lor au fost coroborate cu cele ale economiştilor Becher, Hörnigk şi Schröder, care sunt teoreticienii mercantilismului habsburgic. Ei au imaginat o comunitate economică a teritoriilor patrimoniale (*Wirtschaftsgemeinschaft*)[44].

Pentru popoarele din zona de conflict a apărut problema relaţiilor dintre marile puteri, care dominau arena politică, şi statele mici, în care conjunctura istorică adusese la putere o grupare sau alta. În Ţara Românească şi Moldova exista o coeziune între boieri şi ţărani, dată de unitatea de limbă, de credinţă şi de conştiinţă, ce era martora unui trecut istoric comun. De aici o politică reticentă a celor două principate în faţa dorinţei de expansiune a Imperiului austriac, mascată

[43] Vezi şi Ch. W. Ingrao, *Habsburg Stategy and Geopolitics during the Eighteenth Century*, în vol. *East European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century,* New York, 1982, p. 61.

[44] Raffaela Gherardi, *Introduzione* la lucrarea lui Luigi Ferdinando Marsili, *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Maesta Cesarea 1699–1701*, f.l., f.a., p. 27.

prin tratative purtate cu multă abilitate. Opoziția întâmpinată de austrieci în Transilvania nu a fost o încercare de subminare a acelei *bune cârmuiri* (*il buon ordine)*, ci mai degrabă o respingere a unor noi forme de guvernare care nu se potriveau realităților locale. În acest sens găsim tot la Marsilli principiile de organizare a statului, în condițiile unei expansiuni rapide spre Europa de sud-est. El a pus accentul pe organizarea administrativă şi militară a statului, ceea ce duce la teoria sa despre „*noul Stat al puterii*", pe care savantul bolognez l-ar fi dorit în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea a fi Imperiul habsburgic. De aici convingerea că datele geografice şi istorice, statisticile de tot felul sunt mult mai folositoare în guvernare şi administrație, decât teoriile politice sofisticate şi îndelung elaborate, în care frumusețea demersului logic şi erudiția nu oferă decât prea puține soluții practice problemelor concrete[45].

„Binefacerile" noii administrații nu au fost prea bine primite de boierii români, care au constatat mai ales caracterul abuziv al acesteia. De aceea stolnicul Constantin Cantacuzino scria trimisului său la Moscova că nu mai speră, cum o făcuse odinioară, nimic de la *nemți*[46]. Remarca învățatului era legată de aducerea în țară, de către Bălăceanu, a generalului Heisler. El nu mai punea problema doar în spiritul unor interese înguste de partid, ci mărturisea grija reală generată de transformarea țării în teatru de război, ceea ce nu ar fi putut avea decât urmări nefaste: distrugeri, pierderi de vieți omeneşti şi pagube materiale. Cronicarul se întreabă pe bună dreptate cum ar putea scăpa locuitorii țării de furia dezlănțuită a trupelor turceşti şi tătare trimise să pedepsească alianța cu Habsburgii, în condițiile în care românii nu aveau cetăți sau fortificații de niciun fel. Istoricul român, deşi îşi dorea cu ardoare să îşi vadă țara eliberată de dominația otomană, se gândea în primul rând la *binele public*[47]. De aceea era important modul în care se purta războiul ca să fie asigurată victoria, care venea să încoroneze întregul efort politic de eliberare. Din această cauză contingente de români şi slovaci au fost alături de Francisc Rakoczi în lupta împotriva trupelor austriece în timpul războiului curuților.

Imaginea negativă este completată cu cea a *tiraniei* austriece, care îşi are originea în duritatea cu care generalul Antonio Caraffa s-a comportat în Transilvania, precum şi în amintirile neplăcute lăsate de intervenția generalului Heisler sau de prezența armatei generalului Veterani în timpul iernii anului 1689, în Oltenia şi Transilvania. De asemenea comportamentul austriecilor a fost destul de neprietenos la adresa unor demnitari români, care din acest motiv, am arătat deja, pentru a scăpa de trupele imperiale, la sfârşitul tratativelor, i-au chemat pe tătari.

Intervenția armatei în Țara Românească nu a făcut decât să îi îndepărteze pe români de imperiali. Aceştia au fost aşteptați ca să înlăture amenințarea permanentă

[45] Ileana Căzan, *Luigi Ferdinando Marsili, diplomat, militar şi cartograf în slujba împăratului Leopold I*, în „Revista istorică", 2005, nr. 5–6, p. 37.

[46] Al. Duțu, *op. cit.,* p. 50.

[47] Constantin Cantacuzino, *op. cit.,* p. 20.

a trupelor neregulate otomane şi raidurile tătarilor, dar s-au dovedit a fi nepregătiți pentru aşa ceva şi „au dat dosul", spune Radu Popescu, care descrie şi cum soldații austrieci au furat în Bucureşti mai multe obiecte de cult[48]. Această imagine întunecată a *ajutorului* oferit de austrieci apare şi în cronica anonimă din vremea lui Brâncoveanu.

Cele mai acide pasaje, ale cronicarului Radu Popescu, sunt legate de cedarea Olteniei în 1718 Habsburgilor şi de negocierile pe care o parte a boierimii le-a dus pentru ocuparea întregii Țări Româneşti de către armata imperială. „o samă de boiari, dintru carii unii ştiia şi de venirea cătanelor care au luat pe Nicolae vodă, aceia trecând la Ardeal şi intrându-le în capete fumuri şi gânduri deşarte, fiind capete Radul Golescul, Gligorie Bălăceanu, Şerban Bujoreanul, au tras şi pe alții boiari în partea lor şi s-au făcut o *cetişoară* (s.n.) şi au început a să sfătui sfaturi vrednice de râs. Adecă cum că ei să închine țara împăratului nemțesc şi să … ceară oaste nemțească să cuprinză țara şi să o stăpânească cu arme …"[49].

Alianța cu Habsburgii este pentru autorul *Istoriilor domnilor Țării Româneşti* o trădare diabolică. „Dară diavolul ce va binele creştinilor şi odihna lor, au întrat în inima Barbului serdariul Cornea şi într-a Bengescului şi i-au îndemnat de s-au ficlenit de către domn şi de cătră țară şi s-au unit cu cătanele ce era în Ardeal … Cătanele iară nu se odihnia şi tot supăra țara şi multe reale făcea peste Olt şi dincoace de Olt"[50].

Atitudinea fățiş antihabsburgică este o permanență mai ales în prezentarea faptelor ce au urmat asediului Vienei din 1683. Această atitudine este mai uşor de înțeles în contextul unui întreg eşafodaj mental în care joacă un rol decisiv modul în care autorul şi gruparea sa se raportează la contextul politic al epocii. Autorul indică numărul mic al celor care au răspuns planurilor boierilor amintiți.

Pentru Radu Popescu ataşamentul față de cauza otomană rămâne de neclintit. Dacă sultanul era considerat „împăratul nostru" evident că austriecii nu puteau fi decât nişte duşmani vicleni. Fiecare victorie a turcilor este salutată cu bucurie: „… pentru această biruință ce a dat Dumnezeu împăratului. Şi aici în țara noastră la domnul nostru Nicolae vodă au trimis un om al casei măriei sale *vezirului iubit* (s.n.) ca să facă veselie …"[51]. Este atitudinea omului de casă al unui înalt dregător otoman, pentru că înalți demnitari au fost în cele din urmă domnii fanarioți, inclusiv cei din familia Mavrocordat, care a fost comanditara lucrării întocmite de Radu Popescu.

Imaginea Austriei este însă mai exactă acolo unde este pusă în antiteză cu cea a Imperiului otoman. Cronicarii din secolele XV–XVI insistă pe necesitatea luptei împotriva imperiului necredincioşilor, dar recunosc superioritatea forței acestuia.

[48] *Apud* Al. Duțu, *op. cit*., p. 51.
[49] Radu Popescu, *op. cit.,* p. 190.
[50] *Ibidem*, p. 222, 229.
[51] *Ibidem*, p. 276. Este vorba despre o victorie împotriva Persiei, din anul 1725.

Opoziția politică capătă la umaniştii români din secolul al XVII-lea un caracter național. Pe primul loc se află speranța renaşterii, revenirii la viață (politică) a Moldovei şi a Țării Româneşti, aşa cum o vedeau Miron Costin, Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir[52]. Pentru Miron Costin nu superioritatea Imperiului otoman este de menționat, ci slăbiciunea Moldovei. Constantin Cantacuzino exclamă: „Cum a putut să decadă un popor care se trage de la Roma?". Cei trei cărturari observă slăbiciunea Imperiului otoman dar şi modul deplorabil în care acesta era condus – în lipsa unei coeziuni şi a unui țel politic bine definit – de persoane care nu se gândeau decât la binele lor. Aşa apar demnitarii otomani în scrierile lui Miron Costin şi aşa îi descrie şi Dimitrie Cantemir în *Istoria Imperiului otoman*, ca şi în *Monarchiarum physica examinatio.*

În toate scrierile istorice din secolul al XVII-lea amintirea Romei revine ca o idee călăuzitoare. Aceasta a fost punctul central al lumii civilizate şi românii trebuie să renască pornind de la această moştenire. Dragostea de patrie a fost cea care i-a animat pe aceşti istorici şi ei o regăsesc la toți conducătorii care s-au aliat cauzei „creştine". Pentru Miron Costin românii s-au aflat mereu de partea taberei creştine, dar asta s-a făcut cu multă băgare de seamă „pentru a nu duce țara de râpă în loc de a obține cele dorite"[53].

Judecarea Habsburgilor prin prisma comportamentului armatei a persistat până târziu în secolul al XVIII-lea. A fost nevoie de multă propagandă în rândul ştiutorilor de carte, prin calendare şi ziare, pentru ca să fie cunoscute şi aspectele economice şi culturale ale Imperiului. Abia la începutul secolului al XIX-lea în cultura română reprezentanții Şcolii ardelene, care studiaseră la Viena şi la Roma, aduc în fața cititorilor o altă imagine a Vienei, decât cea a unei armate opresive şi a unui fisc împovărător[54].

La sfârşitul secolului al XVII-lea însă învățații români studiau în Italia şi în Polonia şi pentru ei cultura italiană reprezenta un vârf al cunoaşterii. Brâncoveanu a avut strânse legături cu Veneția şi a trimis bursieri la Padova, de unde a şi adus numeroase cărți. Pentru această perioadă nu este deci de mirare că imaginea Austriei este redusă la evenimentele militare şi la confruntările fiscale, dar nu apare nimic despre civilizația şi cultura unui Imperiu, ce avea să fie din punct de vedere spiritual *inima Europei* pentru mai bine de un secol. Această necunoaştere poate fi şi ea răspunzătoare pentru temerile, în care se amestecă totuşi speranțe de ajutor, pe care românii le-au simțit față de Habsburgi.

După cum am arătat, evenimentele militare dintre 1683 şi 1718 au ocupat un loc central în scrierile istorice româneşti de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea. Aceasta se leagă şi de schimbarea echilibrului de forțe în Europa de sud-est, dar şi de preocupările umaniştilor români referitoare la

[52] Al. Duțu, *op. cit.,* p. 53.
[53] Miron Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei,* Bucureşti, 1958, p. 66–67.
[54] Al. Duțu, *op. cit*., p. 52.

putere, patriotism, importanța culturii, obținerea independenței, modernizarea societății[55]. Umaniştii în cauză au fost şi oameni politici, de aceea imaginea austriecilor, ca şi cea a turcilor, se leagă atât de aspecte sociale, cât şi de cele politice şi tot de aceea cultura austriacă nu intră în sfera lor de interes. Legăturile cu cele două imperii au fost judecate, evaluate şi reevaluate în funcție de preocupările cărturarilor români de a găsi noi soluții politice şi noi forme de cultură, care să pună de acord interesele de stat cu nevoile propriului popor. *Renaşterea politică* visată a avut însă ca model imaginea Europei, din care făceau parte şi reprezentările despre Austria.

THE ANTI-OTTOMAN FRONT AND THE NEW BALANCE OF POWER IN THE BALKANS AND ON THE DANUBE LINE (1683–1718) IN OLD ROMANIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract

The victorious advance of the Habsburg armies after 1683 into Central Europe and, more importantly, the conquest of Transylvania in 1687 changed the balance of power and turned Austria into a new power factor in the Balkan Peninsula and on the Danube line. This expansion occurred at a time when Russia under Peter I was asserting herself firmly on the same political stage.

The events were echoed in Romanian chronicles, and the mental representations inspired the various attitudes to be assumed in eighteenth-century Romanian historiography. Some were fearful, others had good faith in the future, and others again nurtured false hopes or made wrong decisions. The cultural image projected on the new political background after the siege of Vienna shows the way in which this image served and prepared the diplomatic approaches of the following century. It explains the moderation of *Letopiseţul cantacuzinesc,* the clear hostility of Radu Popescu, whose writings served the interests of the Mavrocordat, affected directly in 1718, during the conquest of Oltenia by the Austrians, and the intermittently sober and acid tone of Radu Greceanu in his court chronicle.

A more exact image of Austria is painted in antithesis to the Ottoman Empire. However, the Habsburgs continued to be judged by the deeds of their army until late in the eighteenth century, hence the image could not be positive. It took considerable propaganda efforts among the educated people, through calendars and journals, in order to popularize the economic and cultural aspects of the Empire. It is only at the beginning of the nineteenth century that the Romanian public was

[55] Pentru corelația dintre preocupările de istorie universală şi modernizarea societății româneşti în viziunea umaniştilor a se vedea şi Al. Duțu, *Umaniştii români şi cultura europeană,* Bucureşti, 1974, p. 184 şi urm.

presented by the representatives of *Şcoala ardeleană*, who had studied in Vienna and in Rome, with an image of Austria other than that of an oppressive army and of exacting tax officials.

The prominence of the military events of 1683–1718 in the Romanian history writings of the late seventeenth and early eighteenth centuries was equally due to the change in the balance of power in South-East Europe and to the interest of the Romanian humanists in topics such as power, patriotism, culture, independence, and modernization of society. These humanists were also politicians. Hence, the image of the Austrians and of the Turks was largely linked to social and political aspects, whereas Austrian culture rather fell out of their scope. The links to the two empires were examined, assessed and reassessed by the Romanian scholars in an attempt to find new political solutions and forms of culture liable to place state interests in agreement with the needs of the Romanian people.

PREMISELE TRATATULUI OTOMANO-GENOVEZ DIN 1387

VIRGIL CIOCÎLTAN

Un element capital în domnia lui Murad I (1362–1389), care priveşte nemijlocit chestiunea Strâmtorilor, este constituit de tratatul pe care l-a încheiat cu genovezii în anul 1387. Valoarea sa ca piesă diplomatică şi ca document istoric – este unul dintre cele mai timpurii acte incontestabil autentice privitoare la relaţiile statului otoman cu o putere străină – a fost de multă vreme recunoscută: editat în mai multe rânduri[1], el figurează în toate lucrările, studii sau sinteze, consacrate otomanilor şi/sau genovezilor referitoare la perioada din jurul anului amintit. Dacă analiza conţinutului său de natură preponderent comercială a atins, se pare, limite *non plus ultra*, în schimb substratul său politic, care l-a generat, a avut din punct de vedere istoriografic o soartă incomparabil mai vitregă. Datorită datării sale precise, anume 8 iunie 1387, specialiştii au plasat numitul act între evenimente apropiate cronologic şi spaţial, lăsând impresia că el se află şi organic la locul lui în aceste contexte, ca un episod normal, firesc al relaţiilor comunei ligure cu Înalta Poartă. Tot atât de limpede în sine cât şi în raport cu conjuncturile externe în care a fost repartizat, tratatul părea că nu are nevoie de niciun comentariu politic pentru a fi deplin înţeles. Nimic mai greşit!

O privire mai atentă arată, pe de o parte, că acordul menţionat nu are legături cauzale cu fundalurile istorice pe care a fost proiectat, iar, pe de alta, că el nu a fost deloc un moment oarecare, de rutină într-o desfăşurare liniară a raporturilor otomano-genoveze, ci un punct de turnură de primă însemnătate, care a pus capăt rupturii, vechi de două decenii, dintre cele două puteri.

Firul cauzal al tratatului din 1387 duce, de fapt, departe, în speţă la acordul încheiat în februarie 1352 între emirul Orhan şi amiralul genovez Paganino Doria – act pe care negociatorii din 1387, Gentile de Grimaldi şi Gianone de Bosco, nu făceau – potrivit propriei lor declaraţii – decât să-l reînnoiască, odată cu convenţiile realizate cu Murad, foarte probabil la începutul domniei acestuia[2]. Deşi făurită

[1] S. de Sacy, *Pièces diplomatiques tirées des archives de la République de Gênes*, în *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, XI, Paris, 1827, p. 58–61; L. T. Belgrano, *Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria", t. 13, 1877, p. 146–149; N. Iorga, *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, Bucureşti, 1913 (extras din „Analele Academiei Române. Mem. Secţ. Ist.", seria II, tom. XXXVI), p. 14–17; Kate Fleet, *The Treaty of 1387 between Murād I and the Genoese*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies" 56, 1993, 1, p. 13–33.

[2] Vezi mai jos nota 5.

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 327–339

într-o împrejurare excepţională, anume în toiul Războiului Bosforului, când, în februarie 1352, flota genoveză era dispersată şi strâmtorată de galerele Veneţiei, ale Bizanţului şi ale Aragonului, alianţa dintre puterea eminamente continentală a turcilor şi cea maritimă a republicii italiene nu a avut doar un caracter limitat conjunctural, ci prin asamblarea intereselor complementare ale celor doi parteneri s-a creat o bază trainică pentru o cooperare multilaterală de durată. Pentru a satisface prioritatea absolută a emiratului otoman, expansiunea în Europa, Orhan, ca şi urmaşii săi, trebuiau să asigure supuşilor Porţii o legătură neîntreruptă între cele două continente. Această condiţie *sine qua non* pentru existenţa imperiului bicontinental nu putea fi satisfăcută pe timp de război doar cu forţe proprii nici după ce otomanii au luat în stăpânire capul de pod de la Gallipoli în 1354, deoarece flotilele turceşti, cu toate că au fost mereu sporite prin strădaniile sultanilor, nu s-au putut măsura cu cele occidentale niciodată în suta de ani care a precedat căderea Constantinopolului. Or, adevăraţii stăpâni ai Strâmtorilor erau din 1261 genovezii, care dispuneau la Pera lângă Bosfor de o bază strategică şi comercială proprie inexpugnabilă, unde era adăpostită flota, capabilă să controleze atât legătura Mării Negre prin Marmara cu Mediterana, cât şi trecerea de pe ţărmul micrasiatic pe cel european şi invers. O alianţă sigură cu genovezii rezolva această problemă, indiferent dacă era pace sau război. Din perspectiva statului otoman, genovezii aveau încă o însuşire unică: completa indiferenţă faţă de expansiunea Casei lui Osman în Peninsula Balcanică, unde, în schimb, coliziunea puterii turceşti în expansiune cu interesele Bizanţului şi ale Veneţiei era inevitabilă[3].

Această fatală conjugare otomano-genoveză în plan strategic a fost de la bun început dublată de una economică. Deveniţi protectori şi beneficiari ai marilor rute ale comerţului care legau de Brusa pieţele din Orientul Mijlociu şi Apropiat şi pe cele din Iran şi din Asia Centrală, suveranii otomani au fost vital interesaţi să asigure continuitatea pe apă a acestor drumuri. Brusa şi Pera s-au îngemănat funcţional, genovezii devenind la mijlocul secolului XIV principalii agenţi comerciali ai statului otoman în Marea Neagră şi în Mediterană. Este de la sine înţeles că, date fiind avantajele strategice şi economice imense, genovezii au fost la fel de interesaţi ca şi partenerii lor turci în perpetuarea alianţei[4]. De la acest cadru geopolitic, obiectiv constrângător, care îi condamna pe otomani şi pe genovezi să conlucreze, nu păreau posibile derogări şi, deci, nu erau de aşteptat perturbări ale acestei relaţii, care se impusese ca realitatea dominantă la Strâmtori.

Într-adevăr, alianţa a rămas în vigoare nu numai până în ultimii ani ai vieţii lui Orhan (m. 1362), ci şi la începutul domniei lui Murad I, după cum atestă menţionarea în actul din 1387 a convenţiilor încheiate cu acesta din urmă[5]. Semn al

[3] V. Ciocîltan, *Bazele alianţei otomano-genoveze din 1352*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII–XVIII)*, ed. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 109 şi urm.

[4] *Ibidem*, p. 114–121.

[5] În tratatul din 1387 au fost confirmate *omnia pacta, convenciones et promissiones factas et facta tam inter ipsum magnificum dominum Moratibei quam inter recollendam memoriam, magnifici domini domini Orchani patris sui* (K. Fleet, *Treaty*, p. 14, 21).

încrederii şi al favorurilor sultanale, Giovanni Demerode, *burgense Peyre*, a fost agent comercial al lui Murad, funcţie îndeplinită mai înainte pe lângă Orhan de fratele său, Filippo, pentru care guvernul Genovei îşi dăduse încuviinţarea formală în 1356[6]. Doi ani mai târziu, Süleiman, fiul lui Orhan, comandantul forţelor otomane staţionate în Rumelia, inclusiv al cetăţii portuare Gallipoli, dădea asigurări că, în virtutea tratatului cu negustorii liguri, escadrele sale nu vor tulbura în niciun chip navigaţia vaselor genoveze prin Strâmtori[7]. Aceste manifestări reciproce de prietenie – care lăsau impresia că tratatul dintre Înalta Poartă şi republica ligură încheiat în 1352 era de nezdruncinat – s-au dovedit însă curând înşelătoare.

Ceea ce a antrenat disoluţia alianţei otomano-genoveze a fost cruciada antiotomană lansată de papa Urban V[8], care a modificat considerabil, pe arii vaste din Peninsula Balcanică, din Marea Egee, din Adriatică şi, fireşte, la Strâmtori raporturile de forţe interstatale. Deşi chemării la luptă împotriva musulmanilor care năvăliseră în Europa i-au răspuns doar regele Ungariei, Ludovic de Anjou, şi contele Amedeu VI de Savoia, efectele întreprinderii lor au fost dintre cele mai însemnate, atât în planul concret al operaţiunilor militare, cât şi la nivel politic superior. Preconizata acţiune combinată, terestră şi navală, în care oastea condusă de suveranul ungar urma să traverseze Peninsula Balcanică pentru a face joncţiunea în zona Strâmtorilor cu flota cruciată, ca, apoi, cu forţe reunite, să lichideze coloniile invadatorilor turci din Tracia, nu a înfăptuit obiectivul principal, dar a înregistrat câteva reuşite incontestabile. În timp ce Ludovic de Anjou a ocupat în 1366 pentru scurtă vreme Vidinul, punctul cel mai avansat al expansiunii ungureşti în Balcani, Amedeu de Savoia a smuls otomanilor în partea opusă a peninsulei Gallipoli, pe care l-a restituit bizantinilor, iar pe ţărmul vestic al Mării Negre a cucerit câteva porturi bulgăreşti[9].

[6] *Ibidem*; L.T. Belgrano, *Prima serie*, p. 125–126; M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe– début du XVe siècle)*, I, Rome, 1978, p. 84.

[7] Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, München, 1967, p. 127; M. Balard, *Romanie*, I, p. 85.

[8] M.T. Mansouri, *Recherches sur les relations entre Byzance et l'Egypte (1259–1453) d'après les sources arabes*, Toulouse, 1987, p. 281.

[9] Jehan Servion, *Gestez et Chroniques de la Mayson de Savoye*, I, Turin, 1879, p. 129–133, 141–151; N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe (1342–1362)*, în idem, *Études byzantines*, II, Bucarest, 1940, p. 327; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, vol. I, *Bis 1451,* Gotha, 1908, p. 221, 225–227; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*, p. 204–205; M. Balard, *Romanie*, I, p. 85 şi urm.; H. Inalcık, *Gelibolu*, în *Encyclopaedia of Islam*, II, 1960, p. 984; H. Inalcik, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, în „Archeion Pontou", t. 35, 1979, p. 80–81; F. Thiriet, *Venise et l'occupation de Ténédos au XIVe siècle*, în „Mélanges de l'École Française de Rome", 65, 1953, p. 224; Ş. Papacostea, *Gênes, Venise et la croisade de Varna*, în idem, *La mer Noire, carrefour des grandes routes intercontinentales, 1204–1453*, Bucureşti, 2006 (publicat iniţial în „Balcanica Posnaniensia", t. 8, 1977, p. 27–37), p. 279–280; idem, *Desăvârşirea emancipării politice a Ţării Româneşti şi a Moldovei (1330–1392)*, în idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 15; pentru proiecte de blocare a Strâmtorilor anterioare anului 1366, v.

Pierderea unicului cap de pod în Europa a constituit o lovitură extrem de dură pentru bicontinentalul stat al turcilor osmanlâi. Se pare că în deceniul 1366–1376, vreme în care Gallipoli a aparţinut din nou bizantinilor, Murad I a pierdut complet controlul în Tracia şi că turcii din această regiune şi-au dus existenţa şi au acţionat sub conducerea unor bei locali, precum Evrenos, deplin independenţi faţă de sultanul izolat în Anatolia[10]. Prezenţa însăşi a turcilor în Europa s-a aflat în acest interval de timp grav primejduită[11].

Concomitent cu această pagubă de ordin militar-strategic, turcii au pierdut şi sprijinul, şi el de însemnătate capitală pentru asigurarea trecerii peste Strâmtori în caz de conflict armat, al genovezilor. Ceea ce a determinat Comuna ligură să rişte alianţa cu Casa lui Osman, atât de profitabilă în timp de război, dar şi de pace, nu a fost un simplu capriciu politic, ci un calcul bine cumpănit, menit să-i sporească puterea în lume.

Cu toate că prin pacea din 1355, care a încheiat Războiul Bosforului, Genova a înregistrat câteva avantaje, între altele interdictul impus Veneţiei de a frecventa timp de cinci ani Tana[12], rezultatul de ansamblu al înfruntării cu veşnica ei rivală, începute în 1352, a constituit o mare dezamăgire: republica îşi încordase forţele şi îşi secătuise resursele pentru ca flota condusă de Paganino Doria să lichideze printr-o *Vernichtungsschlacht* mijloacele navale ale Serenissimei şi să o elimine definitiv din competiţie, aşa cum procedase cu Pisa, degradată pentru totdeauna la condiţia de putere locală în urma înfrângerii suferite la Meloria în 1284. Or, la încheierea celui de Al Doilea Război al Strâmtorilor, capacitatea navală a Veneţiei era intactă[13].

Frustrată în fond după încheierea păcii în 1355[14], Genova pândea, aşadar, o ocazie pentru a tranşa rivalitatea istorică cu Veneţia în folosul ei. Conjunctura favorabilă, care oferea, în sfârşit, comunei ligure marea şansă de a-şi înfăptui năzuinţă supremă, s-a ivit odată cu declanşarea operaţiunilor militare în 1366. Este neîndoielnic că Genova a decis să se angreneze în cruciadă cu ţelul unic de a birui

O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'Empire d'Orient 1355–1375*, Warszawa, 1930, p. 63–144.

[10] În acest sens I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches,* p. 205.

[11] H. Inalcık, *Question*, p. 80–81.

[12] Ş. Papacostea, *De la guerre de Bosphore à la guerre de Ténédos: Rivalités commerciales et alignements politiques dans le Sud-Est de l'Europe dans la seconde moitié du XIVe siècle*, în idem, *La mer Noire, carrefour des grandes routes intercontinentales, 1204–1453* (publicat iniţial în vol. *Coloniser au Moyen Âge*, ed. Michel Balard, Alain Ducellier, Paris, 1995, p. 341–352), p. 179.

[13] Decepţia genovezilor din metropolă la revenirea flotei a fost consemnată de Giorgio Stella şi de Matteo Villani; vezi M. Balard, *À propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351–1352)*, în „Travaux et mémoires", vol. 4, 1970, p. 453.

[14] Constatarea lui Marino Sanudo referitoare la pacea veneto-genoveză încheiată la Milano în 1299 era valabilă şi acum: cele două talasocraţii rivale *depositis armis odia numquam deposuere* (M. Sanudo, *Vite de'duchi di Venezia*, în L. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, XXII, Milano, 1733, col. 579; vezi Ş. Papacostea, *Gênes, Venise et la croisade de Varna*, în idem, *La mer Noire, carrefour des grandes routes intercontinentales, 1204–1453*, p. 284–285).

Veneția, nicidecum pe aliații săi otomani. Asemenea preferințe nu puteau fi satisfăcute însă în interiorul unei întreprinderi care fusese proiectată cu scopul unic, proclamat ca atare, de a-i combate pe turci. Neputându-se deroba de la sarcinile care îi reveneau, guvernul genovez a încercat să salveze măcar aparențele: galerele sale, care au făcut joncțiunea cu corpul expediționar pornit din Veneția sub comanda lui Amedeu de Savoia în dreptul Modonului[15] şi au participat la asaltul victorios asupra cetății Gallipoli în august 1366, fuseseră de fapt închiriate Contelui Verde, nicidecum armate oficial de comună[16]. Stratagema nu a avut efectul scontat, ea nu a indus în eroare vigilența autorităților otomane: după cum aveau să arate evenimentele ulterioare, genovezii au fost considerați sperjuri şi tratați ca trădători.

Nu este exclus ca factorii de decizie politică ai republicii să fi avut în vedere această eventualitate şi să fi acceptat deliberat sacrificarea relației privilegiate cu Murad, întrucât alianța cu Ludovic de Anjou părea incomparabil mai atractivă ca mijloc de anihilare a Veneției. Schimbarea partenerului continental în 1366 nu poate fi înțeleasă decât din perspectiva acestei priorități absolute a republicii ligure. Fără a intra în amănuntele cooperării ungaro-genoveze împotriva Veneției[17], este de remarcat că reorientarea politicii externe a republicii ligure în anul amintit a fost o opțiune fermă, care a rămas activă atâta vreme cât aliatul din Pannonia a fost sau a părut capabil să-i susțină interesele antivenețiene, adică până în 1382, anul morții lui Ludovic de Anjou, după care a urmat colapsul puterii ungureşti şi desprinderea Genovei din combinația cu un partener devenit neputincios[18].

Schimbarea partenerilor operată de genovezi, de voie şi de nevoie, a fost doar o componentă în reconfigurarea de ansamblu a raporturilor de forțe în Sud-estul Europei şi în mările înconjurătoare ca urmare a cruciadei din 1366. Noua conjunctură a fost marcată de două procese în bună măsură corelate: în timp ce în Marea Neagră, dar mai ales în Adriatică, ungurii şi genovezi şi-au conjugat eforturile pentru a-i disloca pe venețieni din funcția de intermediari în comerțul levantin al Ungariei şi al țărilor de limbă germană[19], la Strâmtori Înalta Poartă s-a văzut nevoită să-i substituie pe defectorii liguri cu supuşii Serenissimei ca indispensabili parteneri maritimi.

S-a presupus, probabil pe bună dreptate, că inițiativa negocierilor a aparținut lui Murad I, care a încercat să-i detaşeze pe venețieni, inițiatori ai unei ligi

[15] Cronicarul expediției a reținut faptul că *a Coron ils trouarent larmee qui venoit de Genes* (J. Servion, *Gestez*, p. 130).

[16] F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, I, Paris, 1958, p. 112, nr. 435, 436; M. Balard, *Romanie*, I, p. 85: „Lorsqu'en août 1366, Amédée VI reprend Gallipoli aux Turcs, son expédition comprend quelques galères génoises, nolisées par le comte de Savoie, mais en aucun cas armées officiellement par la Comune".

[17] Vezi pe larg Ş. Papacostea, *Guerre, passim*.

[18] *Ibidem*, p. 191–192.

[19] *Ibidem*, *passim.*

antiotomane în 1363[20], din tabăra cruciaţilor prin oferte tentante: privilegiile comerciale acordate de sultan, care asigurau exportul cerealelor şi alaunului din teritoriile otomane în condiţii avantajoase, au venit, într-adevăr, în întâmpinarea intereselor oamenilor de afaceri ai republicii[21]. Câteva semne inconfundabile dovedesc că Veneţia era pregătită în 1366 să dea curs avansurilor suveranului turc. Astfel, dogele a răspuns cât se poate de rezervat la invitaţia regelui Ungariei de a i se alătura în lupta împotriva otomanilor, iar când i s-a cerut să asigure paza cetăţii Gallipoli după plănuita alungare a garnizoanei turceşti a refuzat categoric[22]. Aceeaşi atitudine distantă faţă de iniţiativele antiotomane ale lui Ludovic de Anjou se regăseşte şi în refuzul de a participa la congresul latinilor din Orient, organizat în 1373 sub patronajul aceluiaşi monarh[23].

Nu încape îndoială că a existat începând cu anul 1366 un interes comun pentru realizarea unui nou cuplu de forţe la Strâmtori, otomano-veneţian, ca substitut al alianţei otomano-genoveze care tocmai se dizolvase. Pentru a înfăptui acest deziderat, Veneţia avea însă absolută nevoie de o bază proprie, aptă să neutralizeze şi să înlocuiască, strategic şi comercial, Pera genoveză. Predestinat geografic să îndeplinească această funcţie a fost Skutari (Üsküdar), portul natural la Bosfor al Brusei, capitala politică şi economică a statului otoman[24]. Murad a transmis senatului dorinţa de a-i vedea pe veneţieni instalaţi aici ca să dezvolte un antrepozit în stare să concureze Pera. În instrucţiunile date în aprilie 1368 ambasadorului veneţian Giacomo Bragadino, guvernul veneţian a răspuns favorabil invitaţiei, dar a cerut scutire de vamă şi dreptul de a fortifica comptoarul[25]. Pretenţie exorbitantă: în niciun chip, niciun suveran musulman nu putea accepta o cesiune teritorială din Casa Islamului – principiu constituţional pe care nici Murad I nu

[20] Din care urma să facă parte Genova şi Bizanţul (F. Thiriet, *Una proposta di lega antiturca tra Venezia, Genova e Bisanzio nel 1363*, Firenze, 1955 (extras din „Archivio Storico Italiano", t. 63, 1955, *passim*).

[21] G. Brătianu, *Les Vénitiens dans la mer Noire au XIVe siècle. La politique du sénat en 1332–1333 et la notion de latinité*, Bucarest, 1939, p. 157–158.

[22] *Ibidem*, p. 158.

[23] *Ibidem.*

[24] Ruy Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403–1406.* ed. Guy Le Strange, London, 1928, p. 329; Hans Schiltbergers *Reisebuch*. *Nach der Nürnberger Handschrift,* ed. V. Langmantel, Tübingen, 1885, p. 56; H. Inalcık, D. Quataert (ed.), *An economic and social history of the Ottoman Empire*, vol. I: *1300–1600*, Cambridge, Massachussets, 1994, p. 219, 222; H. Inalcık, *Bursa and the Commerce of the Levant*, în idem, *The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy,* London, 1978, p. 137–144; N. Iorga, *Geschichte*, I, p. 205.

[25] F. Thiriet, *Régestes*, I, p. 118, nr. 461; F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Paris, 1959, p. 175; O. Halecki, *Empereur*, p. 176; G. Brătianu, *Vénitiens*, p. 156–157; A. Fabris, *From Adrianople to Constantinople: Venetian-Ottoman Diplomatic Missions, 1360–1453*, în „Mediterranean Historical Review", t. 7, 1992, p. 158.

l-a încălcat[26]. În consecință, pe țărmul asiatic nu a luat ființă un Skutari venețian, capabil să înfrunte economic şi militar Pera genoveză de peste Bosfor. Acest prag obiectiv, peste care negociatorii nu au putut trece în 1368, cum nu aveau să reuşească nici mai târziu[27], a limitat drastic posibilitatea consolidării alianței otomano-venețiene şi a împiedicat-o să aibă vreodată consistența modelului otomano-genovez, pe care îl înlocuise.

Condamnată, aşadar, la o anumită superficialitate, relația Înaltei Porți cu Veneția a supraviețuit totuşi vicisitudinilor în următoarele două decenii, vreme în care şi-a manifestat în câteva rânduri valențele antigenoveze.

Un an însemnat în istoria agitată a Strâmtorilor, care a antrenat regrupări rapide de forțe şi desfăşurări tumultoase de evenimente, a fost 1376. Echilibrul precar instalat după 1366 în regiune a fost rupt – încă o dată! – de luptele din sânul familiei imperiale a Bizanțului, care au atras, ca de obicei, intervenții externe. Exclus de la succesiunea la tron în 1373, Andronic IV, scăpat din temniță, s-a refugiat la Pera, de unde l-a contactat pe Murad, care l-a înzestrat cu trupe. După un asediu de câteva săptămâni, el a intrat în Constantinopol în august 1376, iar în octombrie a fost încoronat împărat şi şi-a încarcerat tatăl, pe Ioan V, şi pe fratele Manuel[28].

Noul basileu s-a achitat prompt de datoriile contractate față de susținătorii săi: otomanilor le-a retrocedat Gallipoli după zece ani de când contele Amedeu de Savoia readusese cetatea în patrimoniul Bizanțului, iar genovezilor insula Tenedos, promisă în 1370 de tatăl său venețienilor, care începuseră să o fortifice[29].

Dată fiind capitala însemnătate strategică a insulei de la intrarea în Dardanele ca punct de control al Strâmtorilor, genovezii nu se puteau resemna cu această evoluție care le periclita accesul în Marea Neagră. Un martor avizat al evenimentelor, Demetrios Kydones, a anticipat clarvăzător conflictul dintre cele două republici italiene amorsat prin decizia lui Andronic IV: „Genovezii nu pot sta cu brațele încrucişate când văd că inamicii lor ocupă insula; ei îşi închipuie cu adevărat că în aceste condiții vor fi excluşi de pe mare şi de la beneficiile comerțului maritim, lucru pentru ei mai rău decât acela de a fi izgoniți cu forța din patria lor”[30].

Nevoia acută de a avea un punct de reazem la Strâmtori a îndemnat conducerea Veneției să reitereze cererea adresată lui Murad de a-i ceda Skutari în

[26] H. Inalcık, *Question*, p. 77.

[27] A. Fabris, *Adrianople*, p. 158: în 1376.

[28] E. Werner, *Die Geburt einer Großmacht – Die Osmanen (1300–1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Berlin, 1985, p. 170.

[29] L.T. Belgrano, *Prima serie*, p. 131; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, V *(1341–1453)*, München–Berlin, 1965, nr. 3155, 3156; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, I–II, Leipzig, 1936, I, p. 518–519; J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391–1435): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1969, p. 29; E. Werner, *Geburt*, p. 158, 171.

[30] Démétrius Cydonès, *Correspondence*, ed. R.J. Loenertz, II, Città del Vaticano, 1960, p. 26–28; M. Balard, *Romanie*, I, p. 89.

ajunul celui de Al Treilea Război al Strâmtorilor, aşa-zisul Război de la Chioggia sau de la Tenedos (mai exact: pentru Tenedos) – tot fără succes[31].

Un an mai târziu, în 1377, ambele talasocraţii italiene au concurat la curtea sultanală pentru a obţine sprijin una împotriva celeilalte. În aprilie, când au început operaţiunile militare în jurul Tenedosului, Genova a trimis doi ambasadori la Murad cu daruri în valoare de 1.400 de florini[32]. În acelaşi an au sosit la Poartă şi solii Veneţiei, Giovanni Gradenigo, Pietro Corner şi Donato Tron, pentru a încheia alianţă împotriva genovezilor[33]. Rezultatele concrete ale demersurilor diplomatice ale celor doi competitori pentru graţiile sultanului nu sunt sesizabile documentar, dar iniţiativele ulterioare ale lui Murad i-au favorizat cert, deşi poate involuntar, pe veneţieni.

Complicitatea turco-genoveză în susţinerea cauzei lui Andronic IV în 1376 a fost strict conjuncturală. Murad, căruia Andronic îi cedase Gallipoli, a sperat să obţină avantaje suplimentare, dacă îl va sprijini în continuare pe Ioan V. Bătrânul împărat a scăpat în iunie 1379 din închisoare şi s-a refugiat la sultan, care i-a oferit trupe în schimbul supunerii, marcată prin plata unui tribut anual[34]. La 1 iulie 1379, Ioan V şi fiul său Manuel au intrat în Constantinopol, l-au izgonit pe Andronic IV, care a găsit adăpost la Pera, unde genovezii l-au apărat cu îndărătnicie ca unica lor sursă de legitimare a pretenţiilor de stăpânire a insulei Tenedos. Consecvent cu îndatoririle de suzeran şi cu cele de suveran al statului otoman, Murad I a supus aşezarea genoveză la un lung asediu, care s-a prelungit din 1379 până în 1381[35]. Despresurarea a făcut-o în septembrie 1381 escadra genoveză condusă de Niccolò di Marco[36].

Indiferent dacă sultanul a avut sau nu în vedere să-i sprijine pe veneţieni, este evident că încercuirea atât de îndelungată a Perei în timp de război a avut repercusiuni favorabile asupra condiţiei de beligerantă a Serenissimei.

Pacea de la Torino din 1381, soldată cu neutralizarea Tenedosului, prin urmare cu scoaterea din joc a mărului discordiei, a fost, ca şi precedentele marii înfruntări veneto-genoveze, tot un compromis, care nu a rezolvat chestiunile de căpătâi ale rivalităţii celor două republici. Deşi veneţienii s-au resemnat să recunoască adversarilor la sfârşitul ostilităţilor anumite avantaje în Adriatică şi, pe durată limitată, în Marea Neagră[37], poziţia la Strâmtori a genovezilor a devenit

[31] Însărcinaţi cu îndeplinirea acestei misiuni au fost ambasadorii Marco Giustiniani, *capitano generale del mar*, Pietro Corner şi Marino Memmo, *proveditori* (A. Fabris, *Adrianople*, p. 158).

[32] M. Balard, *Romanie*, I, p. 89.

[33] A. Fabris, *Adrianople*, p. 158.

[34] P. Charanis, *The Strife Among the Palaeologi and the Ottoman Turks 1370–1402*, în „Byzantion", t. 16, 1942–1943, p. 299; J.W. Barker, *Manuel II*, p. 34; M. Balard, *Romanie*, I, p. 90.

[35] M. Balard, *Romanie*, I, p. 90.

[36] *Ibidem*.

[37] Pacea de la Torino, semnată la 8 august 1381 sub arbitrajul lui Amedeu VI de Savoia, a obligat Veneţia să cedeze insula Tenedos contelui de Savoia în decurs de două luni şi să verse pe loc o cauţiune de 150.000 de florini de aur; Genova putea pretinde demolarea tuturor fortificaţiilor şi

extrem de şubredă. Lipsită de principalul ei sprijin continental din vremea războiului, Ungaria angevină[38], pentru care sacrificase prietenia cu sultanul în 1366, Pera, pilonul de bază al puterii genoveze în Romania, s-a aflat în 1381 complet izolată, înconjurată pe uscat de inamici turci şi greci, iar pe mare de veneţieni potenţial ostili.

Constrânsă de această situaţie critică, Genova a lansat în 1381–1382 o adevărată ofensivă diplomatică în zona Strâmtorilor: ea s-a oferit să medieze între împăraţii bizantini, etapă premergătoare restabilirii relaţiilor normale cu Înalta Poartă[39].

Emisarii trimişi la Constantinopol, Pietro Lercari, Giuliano di Castro şi Antonio di Gavi, au oferit protecţia comunei fiecărui protagonist în parte, Ioan V şi Andronic IV, în eventualitatea că ar fi agresat, cu excepţia intervenţiei suzeranului otoman. Oferta l-a convins pe împăratul titular, Ioan V, să accepte un tratat cu genovezii, în urma căruia contingentele bizantine care asediau Pera au fost retrase în primăvara anului 1381[40], fapt care a înlesnit operaţiunile de despresurare pe mare din toamnă[41]. Acordul, destinat să netezească calea spre o înţelegere cu sultanul, nu şi-a atins ţinta: Murad a rămas neclintit în hotărârea de a-i susţine pe împăratul Ioan V şi pe veneţieni[42].

Din motive necunoscute, se pare că în perioada următoare ostilitatea suveranului turc faţă de genovezi a sporit: primul sol otoman, care a vizitat Veneţia în 1384, a transmis conducerii republicii chemarea la luptă împotriva coloniştilor din Pera[43]. Obosit de război, senatul a declinat diplomatic invitaţia, sub cuvânt că onoarea îl obligă să respecte tratatul încheiat cu guvernul Genovei la Torino în 1381[44].

Încă o încercare a republicii ligure de a normaliza relaţiile cu Poarta a avut loc în 1386, când l-a însărcinat pe Eliano di Camilla, *podestà*-ul Perei, să trateze cu

edificiilor din insulă; Veneţiei i s-a interzis să frecventeze timp de doi ani Tana (E. Ricotti (ed.), *Liber Jurium Reipublice Genuensis*, II, Torino, 1857, col. 859–906; M. Balard, *Romanie*, I, p. 91; Ş. Papacostea, *Guerre*, p. 191–192).

[38] Genovezii au trimis între 1378 şi 1380 mai multe solii cu cereri de ajutor aliatului lor, Ludovic de Anjou (M. Balard, *Romanie*, I, p. 89; Ş. Papacostea, *Guerre*, p. 183 şi urm.).

[39] M. Balard, *Romanie*, I, p. 91.

[40] Démétrius Cydonès, *Correspondence*, II, p. 98–100; Georgii et Iohannes Stellae *Annales Genuenses*, ed. Giovanna Petti Balbi, Bologna, 1975, p. 177; Daniele di Chinazzo, *Cronica de la Guerra da Veneciani a Zenovesi*, ed. V. Lazzarini, *Monumenti storici. Deputazione di Storia Patria per le Venezie*, n. s., XI, Venezia, 1958, p. 178; J.W. Barker, *Manuel II,* p. 35-35, 41–42; M. Balard, *Romanie*, I, p. 92; F. Dölger, *Regesten*, V, nr. 3177; W. Heyd, *Histoire*, I, p. 524–525, II, p. 259; P. Charanis, *Strife*, p. 300; G. Pistarino, *Chio dei Genovesi*, Spoleto, 1970 („Studi Medievali", t. 10, 1969, 1), p. 57.

[41] Vezi mai sus nota 36.

[42] F. Thiriet, *Régestes*, I, p. 162, nr. 667; M. Balard, *Romanie*, I, p. 92.

[43] Senatul face referiri la 10 martie 1384 *ad factum auxilii, favoris et unionis quam petit nobis contra Ianuenses de Pera* [N. Iorga, *Veneţia in Marea Neagră*, II: *Legături cu Turcii şi cu creştinismul din Balcani de la lupta de la Cosovo la cea de la Nicopole (1386–96),* Bucureşti, 1914 (extras din AARMSI, seria II, 26, 1913–1914), p. 23].

[44] A. Fabris, *Adrianople*, p. 159–160.

otomanii. Nu există niciun indiciu că ea ar fi avut mai mult succes decât tentativele precedente de schimbare a sentimentelor sultanului față de supușii comunei[45].

Nimic nu lăsa să se întrevadă că la capătul a douăzeci de ani de tensiuni mocnite și de conflicte deschise îndârjirea până atunci neînduplecată a sultanului față de cetățenii republicii ligure va ceda brusc locul unei atitudini amicale, pe temeiul căreia a fost restaurată *expressis verbis* alianța otomano-genoveză din vremea lui Orhan și de la începutul domniei lui Murad I. Tratatul a fost semnat la 8 iunie 1387 în satul *Mallaina* de lângă Brusa de împuterniciții republicii, Gentile de Grimaldi și Giannone de Bosco, martori din partea Porții fiind Hasan pașa și Timurtaș „Sarazinul", „baroni" ai sultanului[46].

Este de presupus că o reorientare atât de radicală a uneia dintre manifestările externe cele mai de seamă ale statului otoman nu poate fi pusă în seamă unei fluctuații de umoare a suveranului turc. Ea a avut o cauză obiectivă pe măsură, pe care istoricii au ignorat-o cu desăvârșire. O privire oricât de superficială asupra domniei lui Murad I dezvăluie faptul că, începând cu anul 1386 până la sfârșitul vieții sale pe câmpul de bătaie de la Kosovo Polje în iunie 1389, Imperiul otoman a fost supus la cele mai grele încercări. Insurgențele vasalilor din Anatolia și din Rumelia au constituit în acest interval de timp provocări de intensitate maximă, cărora Poarta le-a făcut față la limită, cu mari dificultăți.

Este de subliniat că prima rebeliune, care i-a constrâns pe otomani să-și mobilizeze întreaga capacitate de luptă, a fost a ginerelui său Ali, beiul de Karaman, cel mai puternic adversar al Casei lui Osman în Asia Mică. Bătălia din 1386 de lângă Konia s-a desfășurat cu sorți schimbători, până când beilerbeiul Rumeliei, Kara Timurtaș, comandant în aripa stângă al unităților de vasali creștini din Peninsula Balcanică, în primul rând sârbi, a intervenit decisiv în centrul încleștării. Repurtată cu mari pierderi – după cum consemnează izvoarele –, victoria a permis restaurarea pe termen lung a hegemoniei otomane în Anatolia[47].

Transferul aproape integral al forțelor de ocupație turcești din Balcani în Asia Mică în vederea luptei cu Karaman-oghlu – beilerbeiului Timurtaș i s-a poruncit să vină cu toate trupele disponibile[48] – a fost prilejul binevenit pentru vasalii europeni ai Porții de a se răscula și ei. Spiritul revoltei a fost atâțat în mod suplimentar de povestirile pline de mânie ale nobililor sârbi reveniți în patrie după marea bătălie de lângă Konia: o parte dintre tovarășii lor fuseseră executați din porunca

[45] M. Balard, *Romanie*, I, p. 93.

[46] L.T. Belgrano, *Prima serie*, p. 146–149; S. de Sacy, *Pièces*, p. 58–61; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*, p. 241–243; M. Balard, *Romanie*, I, p. 93. Angajamentele reciproce anterioare au fost reînnoite. Genovezii puteau face comerț pretutindeni în Imperiul otoman plătind aceleași taxe ca și grecii și venețienii. Dările în favoarea turcilor veniți cu afaceri la Pera au fost scăzute.

[47] J.W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, I, Hamburg, 1940, p. 246–249; İ.H. Uzunçarşılı, *Mehmed I*, în *İslâm Ansiclopedisi*, vol. VII, İstanbul, 1957, p. 496–506; E. Werner, *Geburt*, p. 169.

[48] J.W. Zinkeisen, *Geschichte*, I, p. 246.

sultanului pentru acte de indisciplină şi abuzuri comise împotriva populaţiei musulmane din Anatolia. Conducătorul Serbiei, cneazul Lazăr, s-a erijat în cap al revoltei, căruia i s-au asociat regele Bosniei, Tvârtko, şi ţarul bulgar Şişman. Dată fiind puţinătatea trupelor otomane rămase în Europa, insurgenţii şi-au proclamat fără dificultăţi independenţa[49].

De îndată ce i-a sosit ştirea despre acest adevărat dezastru, Murad, aflat încă în Anatolia, a trimis în grabă 20.000 de combatanţi, dintre care 1.000 erau ostaşi de elită, să devasteze Bosnia. Această strategie a loviturii laterale s-a soldat cu un eşec răsunător, deplâns ca atare de bine-informatul cronicar otoman Sa'deddin: conducătorul sârbilor a sărit în ajutorul aliaţilor bosnieci şi a nimicit aproape în întregime corpul expediţionar turcesc. Această victorie este probabil identică cu biruinţa înregistrată de analele sârbeşti la Pločnik lângă Niş, în anul de la facerea lumii 6894, adică al erei noastre 1387[50]. Indiferent dacă aceste operaţiuni militare se suprapun sau sunt juxtapuse, este sigur că în anul amintit turcii au recepţionat cea mai grea lovitură de la venirea lor în Europa[51].

Murad şi statul său major au realizat cu siguranţă cel mai târziu acum amploarea primejdiei care ameninţa să anihileze complet puterea otomană în Balcani. A fost decretată mobilizarea generală, vasalii şi guvernatorii provinciilor din Anatolia şi Rumelia fiind convocaţi să se alăture cu unităţile lor oştii sultanale în câmpia de la Yenişehir[52]. În ciuda acestui efort înregistrat de sursele vremii, armata musulmană a fost în momentul hotărâtor de la Kosovo Polje mai puţin numeroasă decât coaliţia creştină[53].

Faptul că Înalta Poartă a răspuns favorabil, după ani de refuzuri obstinate, în iunie 1387 încercărilor genovezilor de a reînnoda relaţiile prieteneşti de odinioară nu poate fi explicat decât în contextul pregătirii marii campanii împotriva vasalilor europeni şi anume ca element constitutiv al acestor preparative. Obiectivul acestei iniţiative politice a sultanului ţine de domeniul evidenţei: asigurarea pasajului sigur în condiţii de război al trupelor otomane de pe un ţărm pe celălalt al Strâmtorilor. Dacă nu participarea activă a genovezilor la transbordare, aşa cum avea să se împlinească în 1444, măcar neutralitatea lor era în condiţiile date indispensabilă.

Un indiciu sugestiv pentru însemnătatea militară neobişnuită alocată de conducerea statului otoman înţelegerii cu genovezii este furnizat de prezenţa la tratative a unuia dintre cei mai ascultaţi strategi din anturajul lui Murad: beilerbeiului Rumeliei, Kara Timurtaş, nu a fost numai principalul artizan al victoriei de la Konia împotriva Karamanizilor şi unul dintre cei mai de seamă generali ai campaniilor din 1387–1389 în Balcani, ci şi preceptorul prinţului

[49] *Ibidem,* p. 250.
[50] N. Iorga, *Geschichte*, I, p. 257.
[51] J.W. Zinkeisen, *Geschichte*, I, p. 251.
[52] *Ibidem*.
[53] *Ibidem.*

Baiazid, care îl va sfătui pe viitorul sultan în 1394 să înceapă asediul capitalei bizantine[54].

Două au fost motivele care l-au silit pe Murad să schimbe în aceste vremuri grele partenerii, anume pe veneţieni cu genovezii. Am amintit mai înainte că datorită bazei strategice din Pera şi a flotei staţionate în portul ei coloniştii liguri s-au impus ca adevăraţi stăpâni ai Strâmtorilor. Prezenţa lor permanentă la Bosfor le-a creat un avantaj imens faţă de rivali, care erau nevoiţi să-şi trimită galerele de la mare distanţă, cu mare cheltuială ori de câte ori au avut de apărat interese în această zonă nevralgică. Istoria politicii Veneţiei la Strâmtori coincide în bună măsură cu tentativele de remediere a acestui handicap: neistovitele şi zadarnicele încercări ale Serenissimei de a prinde picior la Tenedos, la Skutari sau la Gallipoli stau mărturie în acest sens.

Al doilea dezavantaj al Veneţiei în raport cu Genova din perspectiva intereselor otomane a fost încă mai consistent, deoarece el situa în chip obiectiv Republica Lagunelor pe poziţii opuse faţă de Înalta Poartă. Este vorba de interferenţa ariilor de hegemonie ale celor două puteri în Peninsula Balcanică şi în Marea Egee. Prin comparaţie, expansiunea otomană a lăsat în această vreme comuna ligură complet indiferentă, cu excepţia unui singur punct, Constantinopolul, a cărui posibilă cucerire stârnea însă cea mai mare îngrijorare, întrucât ar fi antrenat neîndoielnic şi căderea Perei[55].

Prietenia oficială otomano-veneţiană din perioada 1366–1387 a fost constant subminată nu numai de amintirea ciocnirilor de la mijlocul secolului[56], ci şi de spectrul revenirii lor. Neîncrederea a determinat Veneţia să ia măsuri preventive de apărare: ea s-a străduit pe de o parte să edifice cel mai târziu începând cu anul 1381 un cordon de siguranţă („Schutzgürtel") cu puncte de sprijin în insule egeene, în porturi din Grecia centrală şi din Peloponez, iar pe de alta să susţină pe sub mână pe toţi inamicii lui Murad.[57]. Aceste manifestări, generate de rezerve mentale justificate, dovedesc că politica otomană a Republicii Lagunelor în intervalul de timp menţionat a fost mai degrabă duplicitară, decât „incertă şi versatilă"[58]. Nu încape îndoială că factorii de conducere ai Imperiului otoman au înţeles jocul politic veneţian şi l-au

[54] *Ibidem,* p. 233; N. Iorga, *Geschichte*, I, p. 255; I. Beldicenu–Steinherr, *Recherches*, p. 200; K. Fleet, *Treaty*, p. 31–32.

[55] Luptele intestine din Bizanţ au fost apreciate într-un document din 7 martie 1382 ca extrem de periculoase, întrucât ofereau lui Murad posibilitatea să-i supună pe împăraţii aflaţi în conflict *et periculum imminet ne Civitas Constantinopolitana subiugetur domino prelibati Amorati turchi; quod si accideret ad maximum cederet Communis Ianue detrimentum et dampnum* (J.W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents on the Levantine World of the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries*, în „Byzantine Studies/Etudes byzantines", t. 6, 1979, 1–2, p. 55).

[56] Când Serenissima s-a aliat cu sârbii lui Ştefan Duşan (G. Brătianu, *Vénitiens*, p. 158; G. Novak, *L'alleanza veneto-serba nel sec. XIV*, în „Archivio veneto-tridentinum", t. 8, 1925, p. 10 şi urm.).

[57] E. Werner, *Geburt*, p. 172–173.

[58] G. Brătianu, *Vénitiens*, p. 158.

tolerat atâta timp cât Poarta a avut nevoie de neutralitatea binevoitoare a acestei talasocraţii la Strâmtori[59]. De îndată ce favorurile sultanului s-au îndreptat din nou spre genovezi, Veneţia a fost dizgraţiată cu rafinament oriental.

La trei luni după reactualizarea alianţei otomano-genoveze, într-o vreme când relaţiile lui Murad cu Serenissima păreau la fel de bune ca în anii precedenţi, raidurile turceşti din septembrie 1387 au lovit Grecia şi posesiuni veneţiene, precum Negroponte. Ca şi când ar fi fost vorba de o neînţelegere între prieteni, republica a trimis imediat o ambasadă solemnă, cu daruri scumpe la sultan, conducătorul ei, Daniele Corner, având misiunea să-i recupereze pe robii făcuţi în Coron şi Modon de Evrenos-bei. S-au spus cuvinte amabile, cadourile au fost primite, dar sclavii n-au fost restituiţi. Ulterior a fost expediat să lămurească şi alte incidente produse între timp Alvise Dandolo, deoarece era *valde domesticus et gratus ipsius Morati*. Tot fără succes[60]. Ultimele iluzii au fost risipite peste câteva luni, în august 1388, când a sosit la Veneţia ştirea că starea de spirit a sultanului faţă de republică este foarte duşmănoasă şi că se pregăteşte să ia cu asalt poziţiile ei pe uscat şi pe mare[61].

PREMISES OF THE OTTOMAN-GENOESE TREATY OF 1387

Abstract

The Ottoman-Genoese treaty of 1387, considered one of the earliest diplomatic documents of the Ottoman Empire, was edited several times and analyzed with utmost scientific competence. However, the political circumstances accompanying its signature were little addressed.

An examination of Ottoman-Genoese relations in the second half of the fourteenth century leads to the conclusion that the treaty was a landmark in their evolution, as it marked the end of approximately 20 years of cold relations and tension, during which period the relations between the Sublime Porte and Venice underwent considerable development. The sudden reactivation of the alliance settled in the time of Emir Orhan (1352) was made by Sultan Murad I in anticipation to the great campaign against his rebellious Balkan vassals ending in the battle of Kosovo Polje in 1389: it was only the Genoese of Pera, as the true holders of the Straits, that could ensure the link between the two continents, a vital element to the Ottomans, especially in times of war.

[59] E. Werner, *Geburt*, p. 173.
[60] A. Fabris, *Adrianople*, p. 160–161.
[61] N. Iorga, *Veneţia*, II, p. 28.

MENTORI, MAEŞTRI ŞI STUDENŢI

MAEŞTRI ŞI PROFESORI DE EDUCAŢIE FIZICĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

BOGDAN POPA

Deşi trecutul învăţământului s-a numărat printre temele preferate ale istoricilor şi pedagogilor, problema corpului didactic a fost abordată rar. Scopul acestui articol este ca, pornind de la un studiu de caz asupra maeştrilor sau profesorilor de educaţie fizică, să identifice câteva puncte de interes pentru o biografie colectivă a cadrelor didactice. Principalele aspecte pe care le voi discuta mai jos sunt: pregătirea profesională, statutul în interiorul breslei şi identitatea de grup a maeştrilor sau profesorilor de educaţie fizică.

Exerciţiile gimnastice, jocurile şi, în mai mică măsură, întrecerile atletice reprezentau un mijloc şi nu un scop al educaţiei integrale[1]. Dezvoltarea corpului era subordonată total celei a intelectului şi moralei. Educaţia fizică era definită de Constantin Kiriţescu ca „arta de a păstra integritatea putinţelor fiziologice, de a le dezvolta şi spori”[2], iar de generalul Virgil Bădulescu drept „opera pozitivă de energie şi viaţă”[3]. Majoritatea teoreticienilor afirma că educaţia fizică era antiteza sportului profesionist, considerat un spectacol cu actori lipsiţi de scrupule, în care valorile morale ale culturii fizice erau pervertite prin exhibiţionism[4]. Rolul educaţiei fizice era de a redirecţiona atenţia tineretului de la vicii, acestea fiind definite ca cinematograf, băutură, fumat, „fantezii voluptoase”[5]. Dacă familia trebuia să contribuie prin formarea deprinderilor igienice, şcoala trebuia încă din primele clase să vegheze ca tinerii să respecte mai ales valorile morale, traduse în educaţia fizică prin dezavuarea forţei fizice şi a grupurilor închise[6], cum ar fi echipele de fotbal[7]. Pentru tineri, educaţia fizică colectivă ar fi trebuit să fie una dintre cele mai bune formule de creştere pe care ar fi putut să o asigure societatea. Un alt ţel atribuit educaţiei fizice în perioada interbelică a fost înzestrarea biologică a popoarelor pentru o viitoare luptă între generaţiile tinere. Această concepţie militantă era specifică mai ales regimurilor dictatoriale, dar nici statele democratice nu au fost străine de concepţii eugenice[8].

Înainte de 1918 majoritatea maeştrilor de gimnastică din Vechiul Regat a fost formată după direcţiile stabilite de Gheorghe Moceanu (1838–1909). Originar din satul Orman (Someş), Moceanu a trecut munţii în 1862, după studii de gimnastică urmate la Viena. El a fost format aşadar după

[1] M. Elian de la Gruea, *Jocurile şi gimnastica. Studiu critic*, Bucureşti, 1893, p. 20.

[2] Constantin Kiriţescu, *Sport şi cultură,* în Idem, *În slujba unei credinţe. Campanii – figuri – mărturisiri*, Bucureşti, 1933, p. 159.

[3] V.I. Bădulescu, *Programul nostru,* în „Buletinul Educaţiei Fizice”, an I, nr. 1, aprilie 1923, p. 7.

[4] *Ibidem*, p. 151; cf. C. Petre-Lazăr, *Educaţia fizică şcolară*, Bucureşti, 1942, p. 3.

[5] Ştefan Bârsănescu, *Pedagogie*, Craiova, 1932, p. 73.

[6] *Ibidem*, p. 76–77.

[7] C. Petre-Lazăr, *op. cit.,* p. 5; Augustin Latiş, *Educaţia fizică. Principii – metodă – rezultate. Cu aplicaţiuni la educaţia tineretului român*, Cernăuţi, 1943, p. 14–15.

[8] Emil Viciu, *Valoarea biologică a sportului. Aspectul morfologic şi valoarea sportivă,* în „Medicina sportivă”, 1/1939, p. 4, 7, 11.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 341–351

sistemul gimnastic creat de Friedrich Ludwig Jahn, bazat pe exerciţii colective şi programatic pus sub semnul regenerării vigorii fizice a naţiunii. Până să îşi formeze primii elevi capabili să îi continue munca, Gheorghe Moceanu a fost singurul maestru de gimnastică din Vechiul Regat. Altfel, gimnastica era predată de subofiţeri sau de pompieri gradaţi[9]. În ciuda faptului că a pus practic fundamentele educaţiei fizice în şcoala românească, în calitate de maestru la Liceele Matei Basarab, Sf. Sava, Şcoala Normală Carol I şi Şcoala de Ofiţeri, din 1868 şi în cadrul Societăţii Române de Arme, Gimnastică şi Dare la Semn, şi a stimei de care s-a bucurat – Nicolae Iorga, în general rezervat vizavi de cultura fizică, a scris la moartea acestuia rânduri pline de apreciere[10]; Alexandru I. Şonţu i-a dedicat o poezie[11] – Moceanu a trecut repede în uitare[12]. Bustul său, aflat la sediul „Tirului", pe cheiul Dâmboviţei, dispăruse deja în 1930, când Gala Galaction îşi evoca fostul profesor[13]. Astăzi, o stradă din zona Televiziunii Române îi poartă numele.

Cărţile scrise de Moceanu pentru popularizarea şi explicarea exerciţiilor gimnastice au fost recenzate favorabil, trezind interesul unor personalităţi importante ale sfârşitului de secol XIX, precum Bogdan Petriceicu-Haşdeu[14]. Moceanu a militat activ pentru introducerea educaţiei fizice în şcolile de fete, argumentul său suprem fiind mai târziu preluat de toţi adepţii culturii fizice pentru femei: o mamă bolnavă sau slabă nu poate da înapoi societăţii decât rebuturi morale şi fizice[15].

Tot lui Moceanu i se datorează introducerea dansurilor naţionale ca parte a orelor de gimnastică, fapt devenit trăsătura distinctă a învăţământului românesc. Jocurile populare au rămas neclintite în programele şcolare, deşi după 1918 s-a renunţat oficial la sistemul gimnastic german în favoarea celui suedez, conceput pentru nevoile individului. Însoţit de câţiva discipoli, Moceanu a întreprins călătorii la Paris (1878), Roma (1882), Madrid (1884) şi Calcutta (1890) pentru a prezenta jocurile româneşti[16]. Este grăitor pentru convingerile sale următorul fragment, citat de Dimitrie Ionescu: „dansul naţional e caracterul unei naţiuni prin care se explică puterea sa de cultură, civilizaţie şi înaintare a acesteia şi pentru că jocul mai pune în evidenţă anumite manifestări sufleteşti ale unui popor. Unele jocuri naţionale străine sunt vii, plăcute întrucâtva, variate, altele sunt încete, greoaie, stângace şi uniforme. Dansul nostru însă, este plăcut, variat, voios, atrăgător, tradiţional, eroic"[17].

După primul război mondial, grija pentru cultura fizică a fost văzută ca una dintre cauzele victoriei Antantei. Printre cei care împărtăşeau această viziune se număra şi Constantin Angelescu[18], de numele căruia se leagă reformarea învăţământului românesc. Prestaţia armatei române a redeschis problema pregătirii corporale defectuoase atât prin şcoală, cât şi prin armată, iar cauza principală era

[9] D. Ionescu, *Istoricul gimnasticei şi educaţiei fizice la noi*, Bucureşti, 1939, p. 19.

[10] Nicolae Iorga, *Gimnasticul Moceanu,* în Idem, *Oameni cari au fost*, vol. I, Galaţi, 1994, p. 310.

[11] „Şi iată pentru ce o Lyră, // Ce mult în taină te slăvea, // Din jocul tău azi se inspiră // Şi te salută ca p-o stea"; Alexandru I. Şonţu, *Gheorghe Moceanu,* în „Din lumea sporturilor", nr. 9, 10 ianuarie 1908, p. 6–7.

[12] Onoriu Cheţianu, *100 de ani dela naşterea lui Gheorghe Moceanu primul educator fizic român*, Cluj, 1939, p. 6.

[13] Gala Galaction, *Galeria dascălilor mei. Maestrul de gimnastică,* în „Universul", an XLVIII, nr. 50, 3 martie 1930, p. 3.

[14] Virgil Ludu, *Scriitorii români şi lumea sportului*, Bucureşti, 1974, p. 17.

[15] George Moceanu, *Carte de gymnastică pentru usul şcoalelor primare şi secundare de fete*, Bucureşti, 1887, p. 4–5.

[16] Rodica Mirţeanu, Vladimir Simionescu, *Gheorghe Moceanu, primul profesor român de educaţie fizică,* în „Cultură Fizică şi Sport", an XI, nr. 2, 1958, p. 115.

[17] *Apud* D. Ionescu, *op. cit.*, p. 29.

[18] Dr. C. Angelescu, *Educaţia fizică şi şcoala,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an I, nr. 1, aprilie 1923, p. 1, 2.

absenţa unui sistem unitar de pregătire specializată a maeştrilor de educaţie fizică. Consideraţi fondatori ai educaţiei fizice ştiinţifice din România[19], profesorul de medicină Ion Athanasiu şi maestrul Ioan Bucovineanu au propus adoptarea modelului suedez, respectiv crearea unei instituţii de învăţământ superior în care gimnastica să fie completată cu însuşirea unor cunoştinţe de anatomie şi fiziologie specifice ramurii în care urmau să activeze viitorii maeştri (învăţământ, organizaţii muncitoreşti, armată, gimnastica terapeutică sau sportivă)[20].

Educaţia fizică a făcut obiectul legilor speciale din 1923 şi 1929 prin care era proclamată ca obligaţie a tineretului înainte de vârsta încorporării. Statul a înfiinţat un organism special de coordonare a activităţii în acest domeniu, Oficiul Naţional al Educaţiei Fizice, care a trecut în timp de sub autoritatea Casei Culturii Poporului sub cea a Ministerului Instrucţiunii şi apoi a Ministerului Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale. Principala însărcinare a O.N.E.F. a fost organizarea activităţilor extraşcolare de cultură fizică[21]. La începutul activităţii sale, O.N.E.F. a încercat să compenseze diferenţele de pregătire teoretică, practică şi pedagogică prin organizarea unor cursuri speciale pentru maeştrii din toate teritoriile României Mari[22].

Institutul Superior de Educaţie Fizică (I.S.E.F.) a luat fiinţă în 1922 sub egida O.N.E.F. Instituţia era compusă din două secţii, civilă, pentru pregătirea cadrelor didactice, şi militară, ai cărei absolvenţi urmau să fie angajaţi în armată. În timp, numele instituţiei a fost schimbat în Institutul Naţional de Educaţie Fizică, apoi în Academia Naţională de Educaţie Fizică. Din 1923 la I.S.E.F. au fost admise şi studente. Numărul acestora a depăşit rapid pe cel al studenţilor, inclusiv în ceea ce priveşte procentul de absolvire. Primul şi cel mai influent conducător al I.S.E.F. a fost generalul Virgil Bădulescu. Ca şi Emil Pălăngeanu şi Justin Marinescu, el studiase până în 1913 la Institutul de Educaţie Fizică din Stockholm[23]. Bădulescu, Pălăngeanu şi Marinescu au fost, înainte de primul război mondial, profesori ai Liceului Militar „Nicolae Filipescu" de la Mânăstirea Dealu. Alături de aceşti ofiţeri, la I.S.E.F. au predat personalităţi de seamă ale lumii ştiinţifice româneşti, ca Francisc Rainer[24], Octav Onicescu[25], Radu Olinescu, Nae Ionescu, Constantin Kiriţescu. Rainer şi Onicescu au ocupat şi funcţia de director al secţiei civile. Catedrele erau organizate după următoarea structură: gimnastica; istoria, teoria şi organizarea educaţiei fizice; gimnastica medicală; fiziologie; anatomie; igienă; mecanica educaţiei fizice; psihologie şi pedagogie; probleme de cultură generală[26]. Dat fiind scopul înfiinţării, practica pedagogică a fost, cel puţin teoretic, unul dintre punctele forte ale procesului educaţional. Studenţii primului an asistau la discuţii teoretice. Din anul al doilea puteau conduce ore desfăşurate în grădiniţe. Practica în anul al treilea se făcea cu elevi ai şcolilor secundare, iar anul patru deschidea posibilitatea lucrului cu studenţi ai Universităţii din Bucureşti şi cu membri ai diferitelor organizaţii profesionale cu caracter sportiv[27].

[19] *Enciclopedia educaţiei fizice şi sportului din România. II. Personalităţi de referinţă. Relaţii internaţionale. Cartea de aur*, Bucureşti, 2002, p. 24, 35, *s. v.*

[20] Ion Athanasiu, *Prefaţă* la Ioan Bucovineanu, *Manual de educaţiune fizică Suedeză însoţit de principii de mecanică, anatomie, fiziologie, higienă şi pedagogie*, Bucureşti, 1921, p. 4–6.

[21] Cf. *Enciclopedia educaţiei fizice şi sportului din România*, vol. III, Bucureşti, 2002, p. 24–26, 28.

[22] *Expoziţia demonstrativă a educaţiei fizice. 8 Iunie – 8 Iulie 1934. Catalogul oficial*, p. 54–55.

[23] Valentina Roşca, *Originea gimnasticei suedeze,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an VI, nr. 9, septembrie 1928, p. 133.

[24] Cf. Iacob Mihăilă, *Activitatea profesorului Francisc Rainer la I.N.E.F.,* în „Educaţie Fizică şi Sport", an XXIII, nr. 9, septembrie 1970, p. 1–5.

[25] Mihail Vesa, *Cu academicianul Octav Onicescu despre educaţie fizică şi sport,* în „Educaţie Fizică şi Sport", an XXIV, nr. 5, mai 1971, p. 2–4.

[26] I.S.E.F., *Zece ani de activitate – 1933*, Bucureşti, 1933, *passim.*

[27] *Ibidem*, p. 15.

Între 1922 şi 1932, la I.S.E.F. au fost admişi 287 de studente şi 226 de studenţi. Primele promoţii ale secţiei civile au terminat în 1926. Până în 1932 absolviseră, cu titlul de licenţiat în educaţie fizică, doar 263 de persoane (152 de femei şi 111 bărbaţi)[28]. Deşi la admitere li se cerea candidaţilor să se angajeze că vor servi cel puţin zece ani în învăţământul secundar[29], în realitate numărul celor care intraseră în învăţământ a rămas scăzut în comparaţie cu aşteptările iniţiatorilor şi cu nevoile reale ale învăţământului românesc[30]. Deşi viaţa studenţilor era o combinaţie ideală de studiu deloc facil cu antrenamente şi tabere în munţi sau pe malul mării, capacitatea de atragere a absolvenţilor liceelor civile pare să fi rămas scăzută.

Alte obiective majore ale I.S.E.F. au fost propaganda în jurul ideii de cultură fizică şi crearea unei baze logistice proprii. I.S.E.F. a editat, din 1923, „Buletinul Educaţiei Fizice", publicaţie ale cărei deziderate au fost sintetizate astfel: „articolele ce se vor trimite „Buletinului" trebuie să fie de aşa natură, încât să nu ţintească numai la o discuţiune teoretică asupra diferitelor probleme de educaţie fizică, ci mai ales să provoace o acţiune, precizând această acţiune prin propuneri concrete şi documentare. […] Partea istorică va privi, mai întâi, viaţa noastră naţională, din trecutul căreia se pot desprinde anumit manifestaţiuni ale vieţii fizice"[31]. În primii unsprezece ani de existenţă, „Buletinul Educaţiei Fizice" (titlul a fost schimbat în 1929 în „Educaţia Fizică. Buletin O.N.E.F.", iar pentru scurtă vreme a apărut ca „Buletin al Marii Legiuni a Cercetaşilor României") a fost tipărit în 295.680 de exemplare, 72.507 fiind împărţite gratis. De asemenea, O.N.E.F. a publicat broşuri şi cărţi de specialitate. Din tirajul total de 32.827 de exemplare 7.171 au fost vândute, 8.970 fiind distribuite gratuit[32]. O altă modalitate de a face propagandă culturii fizice, de a atrage studenţi şi sprijin financiar a fost organizarea unor demonstraţii de gimnastică şi atletism în oraşe absente de pe scena sportivă, precum Piteşti şi Târgovişte[33].

Stadionul O.N.E.F. din Bucureşti a fost ridicat tot datorită strădaniilor generalului Virgil Bădulescu. Din punct de vedere al bazei materiale, aceasta a fost investiţia esenţială, îndelung planificată şi cu tenacitate dusă până la capăt. Pe lângă acest stadion, astăzi dispărut, I.N.E.F. mai dispunea de două centre de pregătire, la Predeal pentru schi şi sporturi de iarnă, şi la Eforie pentru înot, canotaj, gimnastică, tir sau atletism. Tabăra de iarnă de la Predeal exista din 1926, dar abia în 1928 au fost amenajate locuinţe legate la reţelele de curent electric şi apă curentă, fapt ce a permis secţiei civile şi studentelor să se alăture elevilor secţiei militare la mult apreciatele cursuri de schi[34]. La Eforie fusese înjghebată o tabără de corturi[35], dar generalul Bădulescu intenţiona construirea unui pavilion care să adăpostească 300 de persoane[36]. Iniţiativa sa viza nu doar creşterea numărului de studenţi şi confortul acestora, ci şi atragerea tot mai multor particulari interesaţi în concedii active,

[28] *Ibidem*, p. 57–58. Pentru o listă a numelor absolvenţilor şi a subiectelor tezelor de licenţă a se vedea p. 76–91.

[29] *Partea oficială,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an I, nr. 1, aprilie 1923, p. 4.

[30] Pe baza consultării registrelor matricole Emil Ghibu şi Ioan Todan (*Sportul românesc de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1970, p. 618–619) au arătat că între 1926 şi 1940 au fost 566 de absolvenţi, în majoritate femei.

[31] *Partea oficială,* p. 6.

[32] *Expoziţia demonstrativă a educaţiei fizice*, p. 43.

[33] *Educaţia fizică are nevoie de propagandă,* în „Curentul", an IX, nr. 2919, 19 martie 1936, p. 7.

[34] I.S.E.F., *Zece ani de activitate – 1933*, p. 59.

[35] *Ibidem*, p. 71, 75.

[36] *Şedinţa Comitetului Oficiului de Educaţie Fizică la Constanţa,* în „Curentul", an IV, nr. 1278, 19 august 1931, p. 5. Virgil Bădulescu mai propusese în aceeaşi întâlnire amenajarea de poligoane de tir în întreaga ţară, a unei piscine la institutul din Bucureşti şi înconjurarea localităţilor cu şosele pavate pentru a reduce praful.

bazate pe exerciţii fizice[37]. Din datele făcute publice de O.N.E.F. reiese că între 1925 şi 1933 în taberele de la Techirghiol şi Eforie fuseseră găzduiţi şi instruiţi 1.241 de studenţi, studente, militari de diferite grade şi câţiva „educatori fizici". Taberele de la munte şi de la mare se încheiau prin concursuri şi examene speciale şi, eventual, erau urmate de publicarea numelui candidaţilor sau ale oaspeţilor civili ai taberelor în paginile speciale de vilegiatură ale vreunui cotidian central important[38].

Fondarea unei instituţii de învăţământ superior dedicată în exclusivitate formării cadrelor necesare instruirii elevilor şi ostaşilor a însemnat un succes de netăgăduit, de care contemporanii erau conştienţi[39]. S-au făcut auzite şi voci care au afirmat, cu demonstraţii bine întemeiate, că nu era suficient[40]. Problema esenţială a învăţământului românesc în perioada interbelică a fost armonizarea a patru sisteme diferite de predare-învăţare, dintre care cel mai slab era considerat, de însuşi ministrul de resort, cel al Vechiului Regat[41].

La intrarea în învăţământ, maestrul de educaţie fizică se lovea de o serie de probleme la a căror rezolvare putea contribui numai parţial. Acestea erau igiena precară, subnutriţia, surmenajul şcolar, analfabetismul. Dificultatea cea mai mare era ostilitatea celorlalţi profesori[42], a directorilor[43] şi a părinţilor[44] faţă de educaţia fizică, reflex al acceptării dificile a culturii fizice de către o mare parte a societăţii româneşti. Nici elevii nu erau întru totul încredinţaţi de utilitatea materiei şi trebuiau convinşi cu mult tact[45].

Conform recensământului din 1930, numai 57% dintre locuitorii României ştiau carte, dar dintre aceştia circa 85% nu aveau decât studii primare. La începutul anilor 1930, procentul de frecvenţă şcolară era de 59,8%, cifră modestă în comparaţie cu statele vecine, unde acest procent varia între 70% (URSS) şi 100% (Cehoslovacia)[46]. Privind cifrele, constatarea lui G. G. Antonescu şi Iosif I. Gabrea din 1933 era absolut îndreptăţită – România era o ţară în care dreptul la votul universal era exercitat de cetăţeni netrecuţi prin şcoală[47]. 850 de băieţi şi 761 de fete din mediul urban, respectiv 257 de băieţi şi 281 de fete din mediul rural au constituit subiecţii unei cercetări care a dezvăluit că 57,2% dintre ei aveau cel puţin un frate mort de mic copil. 62% trăiau împreună cu familia în locuinţe a căror stare igienică lăsa mult de dorit[48]. Alte anchete au arătat că la nivel naţional subnutriţia, mai ridicată la copii decât la adulţi,

[37] Cf. V. Firoiu, *Sportivi sub cupola Academiei*, Bucureşti, 1970, p. 15.

[38] Apriliana Medianu, *O.N.E.F. la Tekirghiol – Eforie,* în „Curentul", an III, nr. 916, 11 august 1930, p. 4.

[39] Nicolae Duţescu, *Educaţia fizică şi sportul în şcoală,* în „Tribuna Şcoalei", an I, nr. 6, 1 decembrie 1934, p. 3.

[40] G. Banu, *Educaţia fizică în serviciul poporului român,* în „Revista de Igienă Socială", an VIII, nr. 2, februarie 1938, p. 89.

[41] Dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucţiunei 1922–1926*, Bucureşti, 1926, p. 20.

[42] P. Manolescu, *Pentru o fărâmă de sport!,* în „Curentul", an X, nr. 3228, 27 ianuarie 1937, p. 10.

[43] *Autorităţile şcolare şi sportul,* în „Gazeta sporturilor", an II, nr. 74, 2 aprilie 1925, p. 1.

[44] Augustin Latiş, *op. cit.*, p. 61; Ioan Coja, *Necesitatea unor organizaţiuni şcolare de Gimnastică şi Sport în învăţământul secundar şi realizarea lor,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an VII, nr. 7–8, iulie–august 1929, p. 145; Octav Şuluţiu, *Rezistenţa la efort,* în „România", an I, nr. 149, 28 octombrie 1938, p. 7.

[45] Maria Blajiu, *Educaţia fizică în Şcoala Normală de Fete din Sf. Gheorghe,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an VII, nr. 5, mai 1929, p. 96–97.

[46] *Enciclopedia României. I. Statul*, Bucureşti, 1938, p. 476.

[47] G.G. Antonescu, I.I. Gabrea, *Organizarea învăţământului*, Bucureşti, 1933, p. 52.; Al. Manolescu, *Rostul educaţiei fizice în îndrumarea educaţiei copiilor,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an II, nr. 4, iulie 1924, p. 188.

[48] G. Banu, *Cercetări asupra stării sociale şi fizice a copiilor de şcoală în România,* în „Revista de Igienă Socială", an I, nr. 4, aprilie 1931, p. 260–264.

era mai des întâlnită la oraşe decât la sate. Concluzia este surprinzătoare şi se poate datora faptului că majoritatea anchetelor au fost întreprinse în şcoli din mediul urban, unde învăţau relativ puţini elevi proveniţi de la ţară, cu siguranţă însă din familii care îşi permiteau trimiterea copiilor la şcoli bune. Chiar în acele cazuri în care s-au constatat stări de fapt mai îmbucurătoare, acestea nu schimbau mult datele generale ale problemei. Asupra şcolii ca instituţie se arunca vina de a nu avea capacitatea de a face o educaţie a alimentaţiei sănătoase. Propunerile de îmbunătăţire tindeau spre creşterea importanţei asistenţei medicale în fiecare unitate de învăţământ şi a asistenţei sociale în general, fără a include şi sugestii privind orele de educaţie fizică. Un aspect interesant era recomandarea de a se folosi elevii pentru propaganda sanitară indirectă, în rândul familiilor[49].

Surmenajul şcolar a fost adesea nominalizat ca o problemă gravă a sistemului educaţional interbelic. Barierele imposibile ţineau de mentalităţi, de tradiţia şcolii româneşti cu multe materii şi detalii minuţioase, cerute la examenele de sfârşit de an sau de bacalaureat, încărcând (inutil) memoria[50] şi descurajând gândirea proprie a absolvenţilor. Discuţiile asupra reformării învăţământului au atins cel puţin în treacăt problema sportului pentru elevi. Atitudinea oamenilor şcolii care au propus soluţii pentru depăşirea problemei surmenajului şcolar a variat între nominalizarea gimnasticii ca sursă de oboseală pentru elevi, impietând în mod egal asupra pregătirii intelectuale şi corporale[51], şi necesitatea unei educaţii fizice reale, orientată nu spre dezvoltarea musculaturii, ci pe educarea funcţiei respiratorii a organismului[52], tocmai pentru a contracara efectele de lungă durată ale oboselii trupului şi minţii. Printre vocile „autorizate" ale profesorilor s-a strecurat, timid, şi cea a unui elev de la Liceul Principele Carol din Bucureşti. Articolul său din revista liceului era o luare de poziţie contra programelor încărcate, ce puneau la încercare numai memoria. Pentru tânărul licean, rostul şcolii era să furnizeze un bagaj confortabil de cunoştinţe generale şi deprinderea de a le spori, ce putea fi apoi exersată tot restul vieţii[53].

Anchetele şcolare au arătat că orele de educaţie fizică erau preferate de majoritatea elevilor. Una dintre primele cercetări, realizată în anul şcolar 1923–1924, a arătat că motivaţia predominantă a elevilor era libertatea de a se juca. Întrebaţi despre foloasele exerciţiilor fizice, ei au numit sănătatea, voioşia, dezvoltarea muşchilor. Elevii nemulţumiţi invocau oboseala sau refuzul maeştrilor de a-i lăsa în voia lor. Desigur, câţiva nu s-au sfiit să se declare mai interesaţi de ora de educaţie fizică, de excursiile şcolare sau de bradul de Crăciun decât de gramatică sau caligrafie[54].

[49] Gh. Costin, *Starea de nutriţie, tarele fizice şi reacţiunile patologice la elevii de liceu,* în „Revista de Igienă Socială", an I, nr. 7, iulie 1931, p. 580; G. Banu, *Cercetări asupra alimentaţiei copiilor de şcoală în România,* în „Revista de Igienă Socială", an I, nr. 11, noiembrie 1931, p. 861; Gh. Andronovici, *Starea de nutriţie a elevilor de şcoală primară din oraşul Dej,* în „Revista de Igienă Socială", an VII, nr. 2, februarie 1937, p. 99; Anatole Cressin, *Starea fizică şi socială a elevilor Şcoalei Comerciale Regele Carol I din Bucureşti. Studiu statistic şi de igienă şcolară,* în „Revista de Igienă Socială", an VII, nr. 3, martie 1937, p. 154–178 (studiu efectuat pe 827 de elevi între 1932–1936); vezi şi articolul sintetizator al lui Anatole Cressin, *Starea fizică şi alimentaţia şcolarilor din România,* în „Sociologie Românească", an II, nr. 5–6, mai–iunie 1937, p. 214–215.

[50] Cf. C. Alexandrescu-Dersca, *Surmenajul intelectual în şcolile secundare. Cercetări fiziologice şi psihologice,* în „Revista de Igienă Socială", an III, nr. 1, ianuarie 1933, p. 4–8.

[51] Elena Gheorghiu, *Surmenajul în şcoală,* în „Şcoala secundară", Craiova, an I, nr. 3–4, martie–aprilie 1930, p. 117.

[52] Dumitru Theodosiu, *Surmenajul şcolar,* în „Şcoala şi viaţa", an I, nr. 2, februarie 1930, p. 75–76; cf. Ion Gheorghiu, *Educaţia fizică,* în V. Condoiu, E. Ţintă, I. Gheorghiu, N. Lungu, *Îndrumări metodice. Vol. IV. Caligrafie. Desen. Educaţia fizică. Muzică*, Bucureşti, 1939, p. 135.

[53] *Jos cu sportul (!?!)…,* în „Liceul", an II, nr. 5–6, mai–iunie 1936, p. 3.

[54] R. Petre, *Anchete: preferinţele elevilor asupra obiectelor de învăţământ,* în „Revista Generală a Învăţământului", an XIII, nr. 5, mai 1925, p. 309.

Conţinutul orelor de educaţie fizică ţinea de capacitatea maestrului de a-şi adapta metodele la cerinţele programei şi în acelaşi timp la trebuinţele elevilor. Ceea ce se cerea de la conducătorul orei de educaţie fizică era să interacţioneze cu elevii, să ducă o discretă acţiune de convingere, să nu se limiteze la comenzi şi demonstraţii.[55] Conform programei din 1928, obiectivele care ar fi trebuit atinse erau suplеţea, atitudinea frumoasă şi sănătoasă a corpului, mărirea capacităţii de efort fizic şi intelectual, o stare permanentă de bună dispoziţie. Maestrul de educaţie fizică trebuia să conducă lecţia într-un mod dinamic, să facă demonstraţii personale cu exerciţiile propuse şi să fie pregătit să acorde primul ajutor în cazul unor accidente. Cuvântul de ordine al orei de educaţie fizică trebuia să fie „mişcare". Exerciţiile gimnastice trebuiau urmate de aşa-numitele „sporturi atenuate", termen prin care se înţelegeau diverse ramuri ale atletismului, şi dansuri naţionale, ţelul acestora din urmă fiind de a spori „mândria naţională", a dezvolta „încrederea în sine a naţiunii" şi a înfrăţi pe orăşean cu săteanul. Toate aceste exigenţe trebuiau îndeplinite însă în funcţie de dotările şcolii sau de starea terenurilor sportive din localitatea respectivă[56].

La sfârşitul deceniului 1930–1940, obiectivele didactice ce trebuiau atinse în predarea educaţiei fizice în şcolile secundare erau: armonia trupului, în funcţie de vârsta elevilor, ţinuta fizică şi morală „normală" (termen ale cărui sensuri trebuiau, din păcate pentru cercetarea de astăzi, să fie înţelese fără explicaţii oficiale de către maeştri), contribuţia la formarea caracterului viitorului adult, îmbunătăţirea stării sănătăţii publice prin contribuţie colectivă, cointeresarea familiei în munca de corectare a defectelor fizice ale adolescenţilor şi mai ales inculcarea exerciţiilor gimnastice ca deprindere a vieţii cotidiene[57]. Într-o perioadă de ascensiune generalizată a naţionalismului, Ministerul Educaţiei Naţionale continua să menţină dansurile populare româneşti în programa educaţiei fizice ca specific naţional şi etnic, urmând linia introdusă de Gheorghe Moceanu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Maeştrilor/profesorilor li se recomanda să îşi ţină orele atenţi să nu îşi orienteze elevii către o singură disciplină sportivă şi spre antrenamentul excesiv. Efectul negativ potenţial, identificat de înşişi teoreticienii educaţiei fizice era tendinţa oarecum normală a multora dintre elevi de a imita sportul profesionist[58].

Disciplinele predate în şcolile din România interbelică se împărţeau în materii fundamentale şi, respectiv, arte şi dexterităţi, acestea din urmă înglobând educaţia fizică. Legea învăţământului secundar din 1934 reglementa poziţia celor care predau educaţia fizică prin asimilarea maeştrilor cu profesorii. Distincţia nu se referea numai la denumire, ci mai ales la prestigiu şi gradul de salarizare[59]. Evident, maeştrii de educaţie fizică au dezavuat includerea materiei lor în rândul dexterităţilor. Virgil Bădulescu a pus între „dexteritate" şi „indiferenţă" semnul egalităţii[60], iar Ernest Lascăr a insistat asupra conceptului de *cultură corporală* ca titulatură a unei ştiinţe veritabile, mult diferită de simpla *gimnastică*[61]. Asupra existenţei unor curente defavorabile „dexterităţilor" (materii care dădeau o simplă îndrumare practică, o orientare pentru viaţa adultă şi nu cunoştinţele teoretice atât de preţuite) în interiorul corpului didactic oferă un indiciu important o polemică din toamna anului 1931, când Ministerul Instrucţiunii Publice a decis ca la calcularea mediilor anuale să fie incluse notele primite la dexterităţi (gimnastică, desen, muzică, lucru manual, gospodărie). Notarea egală a acestora ar fi dus,

[55] Ion Gheorghiu, *Educaţia fizică,* p. 140; Idem, *Rolul pedagogic al profesorului de educaţie fizică,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an VII, nr. 4, aprilie 1929, p. 65.

[56] Ministerul Instrucţiunii, *Programele analitice ale învăţământului secundar (licee şi gimnazii). Clasele I–II*, Bucureşti, 1928, p. 68–70.

[57] Ion Gheorghiu, *Educaţia fizică,* p. 127, 129.

[58] *Ibidem*, p. 137.

[59] *Lege pentru învăţământul secundar*, Bucureşti, 1934, art. 28, 33, 45, 112.

[60] Virgil I. Bădulescu, *Educaţia fizică în învăţământul de toate gradele, rolul şi încadrarea ei,* în vol. *Educaţia fizică în învăţământul de toate gradele*, ed. Ernest Lascăr, Bucureşti, 1934, p. 15.

[61] Ernest Lascăr, *Educaţia fizică în licee, şcoli comerciale şi profesionale,* în *ibidem,* p. 45.

după unele păreri, la răsturnarea scării reale a valorilor stabilite de materiile propriu-zise şi la transformări radicale în listele de bursieri ai statului. S-a răspuns prin afirmarea faptului că dexterităţile nu încurajează lenea, ci reflectă inteligenţa practică a copiilor, pregătiţi de ele mai bine decât prin cărţi pentru viaţa adultă reală[62].

În privinţa statutului maeştrilor în interiorul corpului didactic, deşi nu avem încă la dispoziţie un studiu special care să ofere detalii precise asupra relaţiilor „din cancelarie" între profesorii diferitelor materii, găsim un indiciu într-un articol din 1934 despre problema salarizării. Din punctul de vedere al organului oficial al Asociaţiei Generale a Profesorilor Secundari din România, salarizarea trebuia să corespundă următoarei ierarhii: profesori titulari definitivi – plătiţi conform legilor organice de dinainte de 1918, profesori titulari provizorii şi, ultima categorie, profesori şi maeştri „asimilaţi" (persoane care predaseră în teritoriile alipite înainte de Unire)[63].

Categoria maeştrilor pare doar la prima vedere unitară. Ea era împărţită administrativ în subdiviziuni, după studii, examenele depuse şi vechimea în învăţământ. Salariul unui maestru reprezenta între 60% şi 80% din cel al unui profesor. Examenul de capacitate era obligatoriu, diploma de bacalaureat sau titlul academic constituiau singura posibilitate (şi garanţie) a unei plăţi mai onorabile[64]. Norma săptămânală a maeştrilor cuprindea mai multe ore decât cea a profesorilor. Inegalitatea de salarizare şi statut dintre maeştri de dexterităţi şi profesori apăruse prin legea armonizării salariilor din 1927, act normativ ce afecta în mod egal întregul corp didactic din România[65]. Punctele de vedere exprimate de reprezentanţi ai corpului didactic tindeau spre concluzia conform căreia împărţirea între materii predate de profesori şi dexterităţi contribuia la crearea unei ierarhii ce putea fi invocată permanent ca sursă a lipsei de respect în cadrul breslei şi, de asemenea, în relaţia cu elevii şi părinţii[66].

Răspunsuri certe asupra structurii şi biografiei corpului profesoral din perioada interbelică se desprind din cercetarea fondurilor de arhivă provenite de la Ministerul Instrucţiunii Publice. Un dosar special, referitor la asimilarea maeştrilor cu profesorii secundari, se referă la pregătirea acelora care nu erau absolvenţi ai I.N.E.F. sau intraseră în învăţământ înainte de 1918. Printre maeştrii de educaţie fizică se aflau numeroşi absolvenţi ai unor instituţii de învăţământ de grad diferit, fapt ce a confirmat nevoia stringentă de a pregăti profesorii după modelul celor de la „materiile intelectuale"[67]. Pentru a obţine egalitatea de statut şi salariu cu profesorii, Asociaţia Licenţiaţilor în Educaţia Fizică a propus ca maeştrii să predea şi igiena, dar numai cadrele formate de I.N.E.F. ar fi avut de câştigat, dacă Ministerul ar fi fost de acord. Interesant este faptul că referatul prin care s-a răspuns negativ a fost întocmit, în calitate de secretar general al Ministerului Instrucţiunii, de Constantin Kiriţescu[68], care încă nu devenise profesor la I.N.E.F. Memoriul unui licenţiat în drept, obligat din motive nenumite să îşi caute un alt mijloc de trai, puncta exact diferenţele de statut resimţite acut de absolvenţii universitari, pe de o parte în interiorul breslei profesorilor de gimnastică, pe de altă parte în raport cu ceilalţi profesori: „dacă statul nu a avut

[62] M. Mihăileanu, *Dexterităţi atotputernice?,* în „Revista Generală a Învăţământului", an XIX, nr. 7, septembrie 1931, p. 411–414; Maria Halalai, *Studii şi dexterităţi,* în „Revista Generală a Învăţământului", an XIX, nr. 8, octombrie 1931, p. 484–485.

[63] Ion Nisipeanu, *Profesorii în faţa problemei armonizării salariilor,* în „Tribuna Şcoalei", an I, nr. 6, 1 decembrie 1934, p. 1.

[64] C. Petrescu-Dragoe, *Maeştrii,* în „Tribuna Şcoalei", an II, nr. 30, 15.II.1936, p. 6.

[65] Cf. T. Păunescu-Ulmu, *Profesorul,* în „Şcoala secundară", Craiova, an II, nr. 2, martie 1931, p. 18.

[66] Pimen R. Constantinescu, *Profesori şi maeştri,* în „Tribuna Şcoalei", an III, nr. 45, 1 ianuarie 1937, p. 2.

[67] I. Lascăr, *Principiile generale ale educaţiei fizice colective,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an II, nr. II, nr. 1, aprilie 1924, p. 7.

[68] *Licenţiaţii în educaţia fizică şi situaţia lor în învăţământ,* în „Buletinul Educaţiei Fizice", an VII, nr. 4, aprilie 1929, p. 82–85.

până acum o şcoală cu caracter universitar de gimnastică nu e vina noastră, însă noi avem o licenţă pe lângă şcoala de specialitate, deci licenţa să echivaleze cu o şcoală specială cu caracter universitar. – Cum putem fi puşi la acelaşi nivel cu maeştrii cu 1–4 clase gimnaziale?"[69].

Oscilaţiile în statutul personalului didactic – de la maeştri la profesori, apoi din nou la maeştri – confirmă ezitările din politica educaţională, mai vizibile în relaţia cu provinciile nou alipite. În 1921 personalul didactic încadrat pentru gimnastică a fost asimilat categoriei maeştrilor, deşi diplomele eliberate la sfârşitul cursurilor organizate special pe lângă Universitatea din Cluj îi calificau pe aceştia ca profesori[70]. Problema nu şi-a găsit decât cu greu rezolvarea, mai ales că exista mereu posibilitatea comparaţiei cu legislaţia maghiară anterioară Unirii, care nu prevedea distincţii de salarizare între profesori şi maeştri care predau „dexterităţile". Nehotărârea legislatorilor din România lovea, probabil fără nicio urmă de intenţie, în acei profesori „cursişti", care optaseră la începutul anilor 1920 pentru renunţarea la materia pe care o predau pentru o dexteritate care le-ar fi permis continuarea activităţii în învăţământ în România unită[71].

Modurile de auto-prezentare a maeştrilor care s-au adresat Ministerului Instrucţiunii Publice pentru clarificarea situaţiei personale au variat între alcătuirea unor liste cu activităţi depuse pe plan local[72] şi argumentări sentimentaliste, naţionalist-emoţionale[73]. Studiile petenţilor constau din cursuri speciale urmate pe lângă diverse organizaţii gimnastice, în cel mai bun caz din diplome ale unor şcoli superioare recunoscute de educaţie fizică (Academia de Educaţie Fizică din Paris, Institutul Naţional de Educaţie Fizică din Budapesta)[74].

Informaţii publicate de Constantin Kiriţescu în 1930 arată structura breslei maeştrilor de educaţie fizică din România. Existau doar 81 de maeştri titulari pentru 149 de catedre de la liceele de băieţi. Funcţiona un singur absolvent al I.S.E.F., alături de 10 doctori sau licenţiaţi (în litere, ştiinţe, drept, teologie sau absolvenţi ai Academiei Comerciale), 13 absolvenţi de liceu cu sau fără bacalaureat, 8 persoane care nu terminaseră studiile liceale, 22 de absolvenţi ai şcolilor normale ori seminariilor teologice, 21 de maeştri care nu putuseră urma decât gimnaziul, 4 care nu îl terminaseră, precum şi 2 persoane care nu puteau certifica decât studii primare(!). 49 de catedre funcţionau cu suplinitori, iar 19 nu aveau încadrat niciun profesor, orele fiind ţinute prin sistemul completărilor de normă didactică[75]. Kiriţescu confirma astfel faptul că deşi bilanţul activităţii O.N.E.F. în primii cinci

[69] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), Fond Ministerul Instrucţiunii Publice. Direcţia Învăţământului Secundar, dosar 320/1927, f. 71 (memoriul adresat de D. Dobreanu sau Dobrescu (?), profesor la Iaşi, licenţiat în drept).

[70] Memoriul maeştrilor cursişti ardeleni, Satu Mare, 14 ianuarie 1927, A.N.I.C., Fond Ministerul Instrucţiunii Publice. Direcţia Învăţământului Secundar, dosar 320/1927, f. 37.

[71] Memoriul profesorilor cursişti din Ardeal împărţiţi la dexterităţi, A.N.I.C., Fond Emil Haţieganu, 1893–1958, f. 2–2v. Documentul a fost redactat la 1 decembrie 1929 la Târgu Mureş.

[72] A.N.I.C., Fond Ministerul Instrucţiunii Publice. Direcţia Învăţământului Secundar, dosar 320/1927, f. 2–3 (memoriul depus de Ştefan Constantinescu, din 1921 maestru provizoriu la Câmpulung Muscel, unde fondase şi condusese Societatea de Gimnastică „Gheorghe Moceanu"; participant la Serbările *Sokol* de la Ljubljana în 1922 şi Praga în 1926).

[73] Vezi cazul lui Elefterie Ropală, care după absolvirea a 7 clase liceale în 1898 profesase toată viaţa ca maestru de gimnastică. Aflat de cinci ani în Basarabia, după alţi doi ani şi jumătate în Cadrilater, el susţinea că îşi dedicase „orice oră liberă pentru propaganda naţională" la Bălţi; A.N.I.C., Fond Ministerul Instrucţiunii Publice. Direcţia Învăţământului Secundar, dosar 320/1927, f. 181.

[74] A.N.I.C., Fond Ministerul Instrucţiunii Publice. Direcţia Învăţământului Secundar, dosar 320/1927, f. 28–29, 30, 72 v.

[75] Constantin Kiriţescu, *op. cit.*, p. 140–141. Vezi şi recenzia favorabilă, care insista asupra acestui aspect, a lui Paul I. Papadopol, *Din câmpul cărţii. C. Kiriţescu: Educaţia fizică; maior R. Dinulescu: Armata modernă,* în „Universul", an XLIX, nr. 163, 22 iunie 1931, p. 4.

ani de funcționare pare să fi fost pozitiv[76], influența directă exercitată prin intermediul absolvenților a întârziat să producă efectele revoluționare scontate[77].

Nu se poate pune în discuție buna-credință a întregului corp profesoral însărcinat cu predarea educației fizice, dar, mai ales înainte de 1918, i s-au adus acuze grave, în termeni precum incompetență și delăsare. Cu toate că legislația prevedea obligativitatea educației fizice și a exercițiilor militare în școli, statul român nu introdusese decât obligativitatea unui concurs pentru ocuparea posturilor, fără a crea nicio instituție rezervată pregătirii candidaților până după primul război mondial[78]. „Starea conflictuală" între educație fizică și sport produsese o reacție de respingere a celui din urmă tocmai în rândurile celor de la care se aștepta atragerea copiilor către cultura fizică. De slaba propagare a sporturilor de dinainte de războiul mondial erau acuzați în prima decadă a secolului al XX-lea tocmai maeștrii de gimnastică[79]. Situația s-a menținut până la apariția primelor promoții ale I.S.E.F., crescute deja în spiritul acceptării sportului ca auxiliar al educației fizice. Principala problemă a noii generații de maeștri era de acum să găsească moduri de a compensa prin educație fizică senzația gloriei facile, dobândită în competiții sportive[80]. Dimitrie Ionescu, inspector școlar pentru gimnastică între 1907–1912 și 1925–1939[81], arată că imposibilitatea legală de a sancționa administrativ bloca orice încercare de a combate lipsa de implicare și permitea transformarea dezinteresului maeștrilor în obișnuință pentru elevi[82]. Chiar după instituirea unor asemenea mecanisme, faptul că generații cu pregătire de specialitate radical diferită continuau să profeseze în paralel ducea la perpetuarea situațiilor în care orele erau ținute de specialiști în gimnastică (suedeză), formați într-un spirit de adversitate față de sport[83].

Istoria învățământului nu poate fi completă fără un studiu serios al corpului didactic. Aspectele care trebuie avute în vedere în cercetarea trecutului meseriei de profesor în România sunt formarea profesională, adaptarea la condițiile reale din școli în conformitate cu exigențele legilor și programelor de studiu, rolul teoretic și poziția reală a cadrelor didactice în societate. Cazul maeștrilor de educație fizică este edificator pentru realizările și eșecurile învățământului românesc interbelic. După cum am arătat mai sus, problemele cu care se confruntau au depins în foarte mare măsură de acceptarea culturii fizice de către societate. De aici și statutul profesional incert, cu consecințe directe în ceea ce privește salarizarea și relațiile cu colegii, elevii și părinții. De asemenea, prin specificul său, educația fizică se lovea de plăgi sociale a căror rezolvare cerea eforturi deosebite și un timp îndelungat. Igiena și subnutriția își puneau amprenta pe activitatea maeștrilor de educație fizică. Istoria profesorilor trebuie privită deci ca parte integrantă a cercetării trecutului învățământului și în relație directă cu contextele sociale și culturale interbelice.

[76] *Memoriu privitor la organizarea Oficiului Național de Educație Fizică (O.N.E.F.) înaintat Domnului Ministru de Finanțe, la cerere,* în „Buletinul Educației Fizice", an III, nr. 6–8, iunie–august 1925, p. 89–93.

[77] C. Petre-Lazăr, *op. cit.,* 1942, p. 42.

[78] *Expoziția demonstrativă a educației fizice*, p. 29.

[79] *De ce nu sunt bine cunoscute sporturile în România,* în „Din lumea sporturilor", nr. 6, 11 decembrie 1907, p. 3, 4.

[80] *Necesitatea unei vieți sportive raționale pentru adolescenți,* în „Gazeta sporturilor", an II, nr. 67, 10 martie 1925, p. 1.

[81] Dimitrie Ionescu (1864–1946), colaborator apropiat al lui Spiru Haret, absolvise Școala Centrală de Gimnastică din Roma, predase la Galați și București și fondase în 1905 Societatea de Gimnastică „Înainte"; vezi *Enciclopedia educației fizice și sportului din România*, vol. II, București, 2002, p. 77–78; Lucian Predescu, *Enciclopedia României „Cugetarea"*, București, 1999, p. 431.

[82] D. Ionescu, *op. cit.,* p. 105, 132.

[83] Mihail N. Ghermănescu, *Sportul și școala,* în „Gazeta sporturilor", an I, nr. 6, 23 septembrie 1924, p. 4.

COACHES AND SPORTS TEACHERS IN INTERWAR ROMANIA

Abstract

The present paper highlights several points of interest for a history of the teaching staff in Romania. It is a topic only recently approached in Romanian historiography. Based on a case study (coaches and sports teachers in Interwar Romania), the author discusses professional training, position, group identity, and difficulties confronting coaches and sports teachers in their everyday activity.

CONGRESUL STUDENȚILOR DE LA TÂRGU-MUREŞ (3–5 APRILIE 1936). IDEOLOGIE, PROPAGANDĂ ŞI ANTISEMITISM

DANIEL CITIRIGĂ

Înainte de a analiza câteva dintre cele mai importante realizări ale istoriografiei româneşti şi nu numai, trebuie să precizăm că nu a existat o preocupare deosebită, consistentă din diverse puncte de vedere, pentru studiul acestei problematici, considerată de noi vitală pentru înțelegerea evoluției Mişcării Legionare în a doua parte a deceniului al patrulea al secolului XX. De cele mai multe ori, Congresul Studențesc de la Târgu-Mureş, din 3–5 aprilie 1936, este tratat în lucrări ce privesc evoluția legionarismului, însă istoricii nu i-au acordat un spațiu special, în care subiectul să fie analizat separat, de sine stătător. Aceeaşi abordare o regăsim şi din partea oamenilor politici sau a simpatizanților Mişcării, contemporani cu evenimentele din 1936.

Contribuții interesante pentru demantelarea evenimentelor de la Târgu-Mureş regăsim în cadrul memoriilor participanților la congres. Un exemplu elocvent în acest sens este Alexandru Serafim, viitor primar de Turnu-Severin în timpul „Statului Național-Legionar", care, încercând explicarea unor decizii luate la Târgu-Mureş, sublinia că acolo *„s-au format nişte echipe de pedepsire a lui Stelescu, Madgearu, Mihalache, Titulescu, Elena Lupescu ... Nu era vorba de executarea lor*, continuă fostul primar, *ci de aplicarea unor corecții corporale, lucru care nu era ceva neobişnuit în acea vreme"*[1]. Din acelaşi spectru, al liderilor legionari, un alt participant de seamă – Ştefan Milcoveanu, scotea în evidență latura politică a acestui eveniment, unde s-ar fi votat o moțiune la adresa întregului regim: *„dacă se încearcă o a patra dizolvare şi ilegalizare a mişcării legionare, noi, cei 8000* (!) *de studenți participanți ne transformăm în tot atâția susținători ai ei şi duşmani ai Elenei Lupescu şi ai regelui Carol al II-lea".* Comandantul legionar Ion Banea, a cărui părere este redată în cadrul memoriilor fratelui său, Dumitru Banea, recunoaşte formarea echipelor *„ale zisei morți"*, însă doar în scopul de a-i atenționa pe cei vizați: *„dăm şi noi şah la rege, ca să ne apărăm regele nostru"*[2]. O analiză interesantă referitoare la mişcarea studențească din anii '30 avem de la Horia Sima, viitorul lider legionar care, făcând trimitere la evenimentul de la Târgu-Mureş, sublinia: *„guvernul îşi dăduse mai întâi aprobarea pentru acest Congres, însă şi-a schimbat apoi părerea şi a hotărât să-l împiedice. Modul în care a procedat dovedea o voință deliberată de provocare de incidente"*[3].

Din cadrul elitei politice este absolut necesar să amintim opiniile opozanților Mişcării cum ar fi Armand Călinescu, viitor prim-ministru în timpul regimului de autoritate monarhică, asasinat de către gardişti. Recunoscut drept *„cel mai aprig adversar"* al legionarilor, după caracterizarea dată chiar de aceştia, omul politic nota în memoriile sale, la 13 aprilie 1936, că *„la Târgu-Mureş a fost în realitate un Congres al Gărzii de Fier"* unde *„s-au desemnat echipele şi s-a luat jurământul celor ce vor pedepsi „canaliile", adică pe mine* (A.C.), *Madgearu, Gavrilă Marinescu şi alți câțiva"*[4]. După o

[1] Vezi www.lumeam.ro/ „Lumea Magazin", 2001, nr. 8, Dinu Moraru, *Istorie scrisă, istorie trăită. Convorbire cu Alexandru Serafim.*

[2] Banea Dumitru, *Acuzat, martor, apărător în procesul vieții mele*, Sibiu, 1995, p. 28.

[3] Horia Sima, *Istoria Mişcării Legionare,* Timişoara, 1994; vezi şi Gabriel Constantinescu, *Şah la rege* (14), în „Puncte cardinale", an XV, nr. 3/180, martie 2005.

[4] Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Bucureşti, 1990, p. 295.

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 353–366

zi de la însemnările lui Armand Călinescu, în care îşi exprima indignarea faţă de evenimentele de la Târgu-Mureş, Nicolae Iorga, de asemenea adversar recunoscut al legionarilor, avea să consemneze în memoriile sale o primă tentativă de asasinare asupra lui: *„seara,* scria marele istoric, *un tânăr încearcă să pătrundă la mine [...] ca să mă omoare, spunând că Garda de Fier mi-a pus capul la preţ"*[5]. Din păcate, chiar dacă le intuim, nu am putut depista mărturii scrise despre acest eveniment ale celor mai importanţi doi oameni politici ai momentului, Regele Carol al II-lea şi primul ministru Gheorghe Tătărescu.

În ordine cronologică, dintre istoricii din afara României, primul pe care îl vom aminti este Nicholas Nagy Talavera, evreu-ungur, născut în Transilvania, al cărui volum[6], deşi nu excelează prin analiză, este o contribuţie interesantă, autorul studiind din perspectivă comparativă fenomenul extremei drepte din Ungaria şi România. Cu privire la Congresul de la Târgu-Mureş, Talavera menţionează că s-au format *„noi şi sinistre detaşamente, echipe ale morţii pentru răzbunarea naţiunii şi apărarea Căpitanului, care urmau să-i ucidă pe adversarii lor"*[7]. La începutul anilor '90 a fost tradusă în limba română lucrarea istoricului spaniol Francisco Veiga[8] (scrisă în deceniul anterior), cititorului oferindu-i-se posibilitatea descoperirii unei noi viziuni asupra legionarismului, autorul folosind mai ales izvoare din afara României. Veiga insistă asupra faptului că *„drumul spre ruptura finală între Palat (rege) şi Mişcarea Legionară a fost deschis la Congresul Studenţesc de la Târgu-Mureş, din aprilie 1936, unde violenţa verbală a atins cote foarte înalte",* tot aici constituindu-se aşa-zisele *„echipe ale morţii"* care *„erau gata să dezlănţuie răzbunarea împotriva oricui ar încerca să atace Garda de Fier"*[9]. Aceeaşi decizie, a înfiinţării unor grupuri care să-i pedepsească pe *„trădători şi canalii"* o scoate în evidenţă şi Armin Heinen, acesta folosind, însă, formula de *„echipe de onoare",* care *„au obţinut ancorarea instituţională cu ocazia Congresului"*[10]. În cazul istoricului german, trebuie să menţionăm faptul că în lucrarea sa, poate cea mai bună până în prezent despre Mişcarea Legionară, atât prin documentaţie, cât şi prin capacitatea de teoretizare şi analiză, autorul se opreşte des şi asupra evenimentelor de la Târgu-Mureş şi a urmărilor acestora. Alexandra Laignel-Lavastine a atras atenţia, într-un volum îndelung dezbătut în mediile româneşti, asupra apartenenţei la legionarism a trei scriitori emblematici nominalizaţi în titlul cărţii[11]. Lavastine se opreşte şi asupra manifestaţiei studenţeşti din oraşul de pe malul Mureşului. Semantic este utilizat termenul de congres *„legionar",* nu *„studenţesc",* iar cronologic este situat cu un an înainte decât avusese loc (adică în 1935, nu în 1936). Autoarea foloseşte o formulă cu rezonanţe sud-americane *„escadrons de la mort",* când vorbeşte despre grupurile care s-au format pentru eliminarea adversarilor, acestea fiind plasate în 1933[12].

Istoricii români realizează şi ei, după cum am amintit mai sus, o analiză amănunţită a fenomenului legionar, acest subiect bucurându-se de un interes deosebit atât în perioada comunistă, cât mai ales după 1990. Înainte de 1989, într-o lucrare cu puternice rezonanţe politizate, Florea

[5] N. Iorga, *Memorii. Sinuciderea partidelor (1932–1938),* vol. VII, Bucureşti, 1939, p. 329.

[6] Nicholas M. Nagy Talavera, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Romania,* California, 1970.

[7] *Ibidem,* p. 291.

[8] Francisco Veiga*, Istoria Gărzii de Fier 1919–1941. Mistica ultranaţionalismului,* Bucureşti, 1993.

[9] *Ibidem*, p. 233.

[10] Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail". O contribuţie la problema fascismului internaţional*, 1999, p. 264.

[11] Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco: L'oubli du fascisme*, Paris, 2002 (Cartea a fost tradusă şi în limba română având titlul *Cioran, Eliade, Ionesco: Uitarea fascismului,* Bucureşti, 2004).

[12] *Ibidem*, p. 116. Pentru o analiză critică amănunţită asupra cărţii lui Laignel-Lavastine v. Mircea Iorgulescu, *Portretul artistului ca delincvent politic* (IV), în „22", anul XIII, nr. 24 (640), 11 iunie–17 iunie 2002.

Nedelcu menționează Congresul de la Târgu-Mureș drept *„manifestație huliganică, fascistă, îndreptată împotriva democrației”*[13]. Zigu Ornea face trimitere la Congresul de la Târgu-Mureș în contextul divergențelor din guvern, subliniind faptul că *„Inculeț, ministrul de Interne, și premierul Tătărescu se arătau toleranți, ba chiar încurajând-o”*[14] (Mișcarea Legionară). Dragoș Zamfirescu este cel care, din acest spectru, se oprește asupra celor mai detaliate referiri la Congresul Studențesc de la Târgu-Mureș, subliniind că această manifestație a fost folosită *„exclusiv în serviciul propagandistic al Gărzii de Fier”*[15]. Ioan Scurtu, care plasează Congresul între 2–4 aprilie, ne oferă amănunte interesante în legătură cu raporturile dintre Garda de Fier și celelalte partide politice, dar și cu Palatul și Elena Lupescu, în urma deciziilor de la Târgu-Mureș[16]. Într-o abordare din perspectivă regională, Puiu Dumitru Bordeiu relevă faptul că acest congres *„a fost unul eminamente legionar, după înlăturarea prealabilă a participanților care aveau alte simpatii politice”* și amintește și de echipele pentru pedepsirea adversarilor, el vorbind doar de șapte asemenea grupuri[17]. Nu în ultimul rând, considerăm necesar să amintim lucrarea lui Adrian Gabriel Lepădatu în care autorul susține, în premieră pentru istoriografia acestei problematici, că echipele formate la Târgu-Mureș *„nu au funcționat niciodată”,* având mai curând un *„efect propagandistic”*[18].

CADRUL GENERAL POLITIC

Al doilea deceniu al perioadei interbelice a reprezentat intervalul crizei democrației românești. Pe fondul revenirii lui Carol în țară (iunie 1930) și al recesiunii economice mondiale s-a creat un climat propice forțelor opozante democrației parlamentare. În aceste condiții s-a declanșat o reorganizare a fenomenului politic, concretizată în duplicitate politică, fracționări ale partidelor istorice și apariția unor noi partide, ceea ce a creat o vizibilă instabilitate, beneficiarele directe ale acesteia fiind însuși regele, dar și formațiunile de extremă dreaptă.

În altă ordine de idei, politica externă a României era influențată direct de evoluția regimului fascist în Italia și a celui nazist în Germania, state cu o politică vizibil revizionistă, atitudine susținută și de conciliatorismul promovat de Marea Britanie și Franța. Acest fenomen s-a concretizat prima dată în timpul evenimentelor din martie 1936, prin ocuparea zonei rhenane. În acest context internațional cercurile guvernamentale de la București mizau, în primul rând, pe sistemul de alianțe anti-revizionist creat după primul război, principalul pericol reprezentându-l Ungaria.

Acutizarea problemelor interne, dar și teama românilor că vecinii pregătesc un complot împotriva lor, a sporit disputa etnică din cadrul României Mari, nu de puține ori antisemitismul regăsindu-se printre diferite elemente ale societății ca o exprimare a naționalismului lor[19]. Acest tip de

[13] Florea Nedelcu, *De la Restaurație la Dictatura regală*, Cluj-Napoca, 1981, p. 185. În continuare, autorul studiază efectele congresului asupra vieții politice românești folosind formule specifice istoriografiei comuniste. Spre exemplu, se vorbește despre *„formațiuni paramilitare fasciste”*, făcând referire la echipele formate în cadrul congresului pentru pedepsirea adversarilor politici.

[14] Zigu Ornea*, Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995, p. 304–305.

[15] Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail de la mit la realitate*, București, 1997, p. 224 și urm.

[16] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948),* București, p. 312. Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926–1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național Țărănesc*, București, 1983, p. 342 – aici datarea congresului este corectă.

[17] Puiu Dumitru Bordeiu*, Mișcarea Legionară în Dobrogea între 1933–1941*, Constanța, 2003, p. 114.

[18] Adrian Gabriel Lepădatu, *Mișcarea legionară: între mit și realitate,* Chișinău, 2005.

[19] Vezi Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930,* București, 1998; Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare 1919–1938*, București, 2000.

discurs politic şi-a regăsit repede susţinători printre studenţii români care, încă din 1933, trecuseră peste tradiţionalul *„numerus clausus”* cerând un *„numerus nullus”* necondiţionat[20]. De ce studenţii români au fost atât de vulnerabili? De ce alogenii, în special evreii, au fost consideraţi principalii adversari ai tineretului român? Răspunsul este unul foarte complex şi trebuie căutat atât în domeniul politic, cât şi economic, social şi religios. La sfârşitul Primului Război Mondial, tineretul României Mari era unul plin de speranţe, în primul rând datorită noilor posibilităţi create prin extinderea statului şi creşterea numărului populaţiei. În aceste condiţii, mai ales prin părăsirea posturilor de către funcţionarii vechilor regimuri, s-au creat noi locuri de muncă, o diplomă universitară fiind girul unei slujbe guvernamentale, idealul oricărui tânăr de la ţară. Acest lucru nu era, însă, uşor de realizat, după cum susţine Zvi Yavetz, evreu din Cernăuţi: *„numărul de locuri în căminele studenţeşti era limitat, chiriile erau mari, iar bursele guvernamentale puţine. Studenţii evrei veneau din zone urbane, locuiau acasă cu părinţii lor şi, chiar dacă nu erau bogaţi, puteau trece ca atare în comparaţie cu studenţii români. Astfel orice propagandă antisemită cădea pe un teren fertil”*[21].

De aceste frământări politice şi etnice încerca să profite regele Carol al II-lea, adversar al parlamentarismului şi pluripartidismului, susţinător al unui stat cu putere autoritară, aflată în mâinile sale. Gravele complicaţii pe care le-a provocat prin menţinerea în ţară a partenerei sale – Elena Lupescu, de origine evreiască, acuzată printre altele de susţinerea comercianţilor aparţinători acestei minorităţi – au contribuit la o ruptură cu partidele tradiţionale (P.N.L., P.N.Ţ.), dar şi la o ascensiune inedită a Mişcării Legionare. Această situaţie era excelent descrisă în însemnările sale de către Grigore Gafencu, în octombrie 1936: *„Guţă e încă la putere – îşi împlineşte, liniştit, al treilea an de cârmuire. Opoziţia se luptă cu opoziţia: pe de o parte, partidele de „dreapta” – oportuniştii lui Vaida, demagogii lui Goga, fanaticii lui Codreanu – de alta partidele, fiindcă sunt mai multe – ce dăinuiesc sub numele naţional ţărănesc. Dreapta se întăreşte: gogiştii la suprafaţă, Garda de Fier în adâncime, vaidiştii în jurul puterii”*[22].

PROPAGANDĂ *VERSUS* VIOLENŢĂ: CONGRESUL ÎN MEDIA DE STÂNGA ŞI DREAPTA

La 17 martie 1936, preşedintele Uniunii Naţionale a Studenţilor Creştini Români, Gheorghe Furdui, făcea o cerere către autorităţile guvernamentale pentru aprobarea susţinerii congresului acestei organizaţii, luându-şi angajamentul că manifestaţia se va desfăşura în cea mai bună ordine şi că nu se vor purta uniforme interzise de legea de apărare a statului[23]. Congresul – mai asigura liderul Uniunii – nu ar fi avut un caracter politic şi s-ar fi desfăşurat în cadrul intereselor şi principiilor de viaţă ale studenţilor, nefăcând apologia asasinatului politic, nici în principiu, nici ca atitudine[24]. Ministerul Instrucţiunii Publice a comunicat celui de Interne că aprobă ţinerea congresului numai pentru studenţii din Cernăuţi şi Bucureşti, deoarece rectorii de la Cluj şi de la Iaşi au respins această cerere[25]. Fl. Ştefănescu-Goangă, rectorul Universităţii clujene, răspundea, la 24 martie, că era favorabil congresului numai în cazul în care ar fi fost organizat de societăţile recunoscute de Senatele

[20] Armin Heinen, *op. cit*., p. 214.

[21] Zvi Yavetz, *An Eyewitness Note: Reflections on the Romanian Iron Guard*, în „Journal of Contemporary History”, 1991, nr. 26, p. 599.

[22] Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, 1991, p. 333.

[23] Stelian Neagoe, *Viaţa universitară clujeană interbelică. (Triumful raţiunii împotriva violenţei),* vol. II, Cluj-Napoca, 1980, p. 168.

[24] A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 48; Dragoş Zamfirescu, *op. cit*., p. 224.

[25] Ibidem, f. 44–45; Universul”, an 53, nr. 92, 2 aprilie 1936.

universitare şi Consiliul interuniversitar, ținând să atragă atenția guvernului că *„Uniunea Națională a studenților creştini români nu este recunoscută de niciuna din autoritățile universitare”*[26]. Un răspuns negativ avea să dea şi rectorul Traian Bratu, de la Iaşi, care protesta față de *„tolerarea şi încurajarea caracterului politic al unui congres studențesc”*[27]. Totuşi cu o zi înainte de deschiderea oficială, Fl. Ştefănescu-Goangă comunica Ministerului Instrucțiunii Publice că a aprobat societăților studențeşti ale facultăților de drept şi medicină participarea la evenimentul de la Târgu-Mureş[28]. În consecință, compania C.F.R. urma să pună la dispoziția studenților cca. 2.400 de bilete de tren (1.200 pentru studenții bucureşteni, 800 pentru cei cernăuțeni, plus 400 pentru cei din Cluj)[29].

În încercarea de a ține la curent populația cu acțiunea de la Târgu-Mureş, publicațiile centrale şi locale vedeau diferit această manifestație, în funcție de orientarea politică: cele de dreapta apreciau demersurile făcute de Uniunea Națională a Studenților creştini din România (U.N.S.C.R.) şi prezentau congresul ca pe un eveniment de o importanță deosebită, în timp ce presa de stânga se arăta mai circumspectă. Cotidianul „Universul” a prezentat tot programul viitorului congres, pentru ca, în zilele ce au urmat, să redea aproape integral dezbaterile ce au avut loc, nu de puține ori, acest subiect ocupând prima pagină. Mai mult, directorul acestei publicații, Stelian Popescu, a primit şi o scrisoare de mulțumire din partea organizatorilor, pentru sprijinul şi încrederea de care a dat dovadă. Pe de altă parte, „Dimineața”, cotidian recunoscut pentru simpatiile sale de stânga, trăgea un semnal de alarmă, dovedit justificat, în 29 martie 1936, potrivit căruia la Târgu-Mureş *„nu este vorba de un congres general al studenților, ci numai de o fracțiune studențească ce militează în organizațiile de extremă dreapta”*[30]. Nici presa locală de limbă română, care era destul de slab reprezentată în 1936 în oraşul gazdă, nu rămânea indiferentă față de adunarea din oraşul de pe Mureş. „Gazeta Mureşului” îşi manifesta bucuria față de *„cinstea ce se face oraşului”* şi îşi exprima speranța că *„cetățenii oraşului, indiferent de limbă şi religie, vor primi cu toată cuviința şi omenia pe oaspeți”*[31]. Această atitudine o putem explica prin faptul că guvernul susținea acest congres, iar sursa mai-sus amintită era administrată de către prefectura județului. Pe de altă parte însă, şi organul local al P.N.Ț., „Mureşul”, făcea un apel ca toți târg-mureşenii să-i aştepte pe studenți *„cu toată dragostea frățească şi părintească”*. Arătându-şi deosebita considerație față de tinerii români, oficiosul țărănist local îşi exprima credința că studenții *„vor adăuga numelui de român şi creştin şi nota de cetățean*

[26] Stelian Neagoe, *op. cit*., p. 168.

[27] *Ibidem*.

[28] În aceste condiții, cotidienele centrale anunțau pentru data de 3 aprilie 1936 deschiderea congresului, după următorul program: – ziua întâi – *Te Deum la Catedrala din Târgu-Mureş; şedință festivă în Palatul Cultural – imnul regal, cuvântările festive; după-amiază – citirea rapoartelor: Din durerile neamului; Românii de peste hotare; Macedo-Românii; Timocenii; Transnistrenii; Românii din cadrul hotarelor: moții, bănățenii, maramureşenii, situația invalizilor. Seara la ora 21, conferință festival;* – ziua a doua – *Problema jidovească; Curentele sociale destructive; Francmasoneria; Biserica şi tineretul național; Studențimea română şi problemele externe; Studenții de peste hotare*. În şedința de după-amiază erau pregătite următoarele teme*: Românismul nostru; Solidaritatea studențimii naționaliste; Conştiința religioasă a tineretului național; Studențimea şi mişcările de dreapta.* Seara*: Conferința despre unitatea neamului.* În ultima zi a dezbaterilor erau pe ordinea de zi subiecte despre economia românească, politica industrială la granița de Vest, sănătatea neamului românesc, sportul studențesc, problema materială a studenților, problema trădării. În seara zilei de 5 aprilie avea să vorbească Ernest Bernea, *Despre omenia românească* („Universul”, an 53, nr. 91, 1 aprilie 1936).

[29] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 49–50; „Universul”, nr. 93, 3 aprilie 1936.

[30] „Dimineața”, an 32, nr. 10511, 29 martie 1936.

[31] „Gazeta Mureşului”, Târgu-Mureş, an VI, nr. 6, 1 aprilie 1936.

exemplar"[32], prin aceste formule căutându-se o cât mai bună colaborare între localnici, care erau în majoritate de altă naţionalitate decât cea română, şi participanţi. Intenţia de a dezamorsa posibilele conflicte etnice, mai ales cu caracter antisemit, o regăsim şi în cazul cotidienelor „Dimineaţa" şi „Adevărul", în paginile cărora se sublinia că masa de peste două mii de studenţi a fost cazată atât la instituţiile statului, cât şi la case particulare, multe dintre ele având proprietari evrei.

În replică, în paralel cu această manifestaţie ce lua o amploare deosebită, adversarii studenţilor din U.N.S.C.R. pregăteau întâlniri similare celei de la Târgu-Mureş. Disidentul legionar, Mihail Stelescu, organiza la Bucureşti, în ziua de 3 aprilie, o întâlnire-congres la care urmau să participe studenţii „cruciaţi", după cum erau numiţi cei ce făceau parte din organizaţia *„Cruciada Românismului"*. În acest context „cruciaţii" lansau şi un manifest prin care „demascau" scopurile Congresului de la Târgu-Mureş, C. Z. Codreanu fiind învinuit de manipularea şi folosirea studenţimii ca masă de manevră în vederea realizării intereselor sale politice[33].

Sub titlul *„Jos Congresul Legionar! Trăiască congresul unităţii şi luptei profesionale studenţeşti!",* Frontul Studenţesc Democrat lansa un manifest prin care protesta faţă de *„batalioanele legionare ale ciocoiului Cantacuzino"* întrunite la *„congresul cămăşilor verzi de la Târgu-Mureş"* unde *„studenţii vor putea striga liber trăiască Căpitanul"* şi *„Heil Hitler!"*[34]. În acest sens, Frontul Studenţesc Democrat, împreună cu tineretul socialist, organizau un contra-congres, în Aleea Patriarhiei nr. 1 din Bucureşti, în aceeaşi perioadă cu cel de la Târgu-Mureş. Aceeaşi măsură au adoptat-o şi studenţii forurilor democrate liberale şi ţărăniste din Cluj care, în seara zilei de 5 aprilie, se întruneau pentru a condamna *„congresul legionar din Târgu-Mureş",* dar şi *„toleranţa guvernului"* faţă de congresul care ignora politica externă a României[35].

DESFĂŞURAREA CONGRESULUI

Încă din timpul călătoriei spre Târgu-Mureş studenţii au început să facă probleme autorităţilor dedându-se la acte ce contraveneau legii. Astfel, opinia publică era informată că, joi, 2 aprilie, un grup de studenţi ce se deplasa dinspre Bucureşti spre oraşul în care urma să aibă loc congresul, coborând în gara Sinaia, a profanat placa instalată pe locul unde a fost executat I.G. Duca[36]. Acest eveniment avea să creeze confuzie în cadrul Ministerului de Interne, biroul de presă dând două comunicate, în primul recunoscându-se incidentele de la Sinaia, iar în al doilea catalogându-le doar simple *„zvonuri"*, placa şi crucea nefiind atinse, după părerea reprezentanţilor acestei instituţii[37]. De altfel, nici poliţia din Sinaia nu consemnează, în referatul întocmit în urma evenimentelor din gară, decât scandări în favoarea „nicadorilor" şi a lui Corneliu Zelea-Codreanu[38].

A doua zi, în 3 aprilie, un tren special ce avusese drept staţie de plecare Bucureştii (a trecut prin Sfântu-Gheorghe, Miercurea Ciuc, Petru Rareş – unde s-au ataşat vagoanele cu studenţii din Chişinău)[39] ajungea în capitala judeţului Mureş cu peste 1.500 de studenţi, cărora li s-au alăturat, în aceeaşi zi, studenţii din celelalte oraşe ale ţării, formând un grup de peste 2.000 de persoane, ce urma să fie cazat la internatele şcolilor şi la particulari. Dat fiind numărul mare al participanţilor[40], dar şi

[32] „Mureşul", Târgu-Mureş, an VII, nr. 3, 1 aprilie 1936.
[33] Cf. Dragoş Zamfirescu, *op. cit.,* p. 225.
[34] „Adevărul", an 50, nr. 16.012, 3 aprilie, p. 8.
[35] „Dimineaţa", an 32, nr. 10.521, 8 aprilie 1936.
[36] „Adevărul", an 50, nr. 16.015, 6 aprilie 1936.
[37] *Ibidem.*
[38] A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 42; 57–58.
[39] „Universul", an 53, nr. 95, 5 aprilie 1936.
[40] În rapoartele poliţiei, dar şi în mărturiile unor martori, sunt consemnaţi 4.000 de participanţi. Vezi A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 118; Idem, fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar nr. 22/1934, f. 152.

semnalele publicațiilor contemporane, s-a creat o stare tensionată printre locuitorii orașului, mai ales în interiorul minorității evreiești. Din acest motiv autoritățile, în frunte cu prefectul Francisc Porubski, au luat măsuri sporite de siguranță și au crescut numărul forțelor de ordine[41]. Această atitudine s-a dovedit a fi una benefică având în vedere că, din prima seară a congresului, poliția din oraș se confrunta cu un potențial conflict între tinerii congresiști și studenți simpatizanți ai comuniștilor. Aceștia din urmă puseseră la cale un atentat cu bombe, ce urma să aibă loc în clădirea unde se ținea congresul, în ultima zi a manifestației. În urma sesizărilor făcute, poliția a organizat o percheziție la domiciliul comunistului Alexandru Mihail, unde a descoperit un revolver și patru bombe în curs de confecționare[42]. La interogatoriu tânărul incriminat a recunoscut că bombele le confecționa în scopul mai sus arătat, pentru ca ulterior să declare că nu avea intenții să facă uz de ele decât în cazul în care studenții ar fi atacat populația evreiască sau muncitorii din localitate[43].

O primă întâlnire a participanților a avut loc la Catedrala ortodoxă cu hramul *Înălțarea Domnului* (cunoscută astăzi sub denumirea de Catedrala Mare) din centrul orașului unde, la ora 11, s-au binecuvântat participanții la congres printr-un *Te Deum* oficiat de șase preoți[44]. Protopopul de Târgu-Mureș, vorbind în numele clerului ortodox din oraș, sublinia că *„pe noi, Românii de-aici, ne bucură nespus venirea dumneavoastră pe locurile noastre. Pentru că văzând în sfârșit și puterea noastră românească, străinii să se cutremure. Și după cutremur vine respectul. Și după respect dragostea. Și după dragoste, împăcarea”*[45]. Dezbaterile celui de-al zecelea congres al studenților creștini au debutat în Sala Mare a Palatului Culturii cu intonarea *Imnului regal* și citirea telegramei ce se expedia regelui ca recunoștință pentru ajutorul oferit[46].

Primul vorbitor a fost Gheorghe Furdui, președintele U.N.S.C.R. care, *„ca un omagiu adus Ardealului”*, făcea apel la o cunoscută personalitate legionară din Ardeal, protopopul Ion Moța[47], cel ce cu un an înainte fusese numit președinte de onoare al congresului aceleiași organizații, ținut la Craiova. Furdui a mai subliniat, în cuvântarea de deschidere, că reuniunea *„nu e a unui partid politic cum s-a căutat să se insinueze, ci e congresul propriu al studențimii care trăiește într-o viață românească și el anunță începutul marilor lupte”*, făcând în acest sens referire la adversari precum *„guvernarea liberală care a chinuit tineretul naționalist”*, *„guvernarea țărănească”* și *„presa jidovească”*[48]. În cadrul aceluiași discurs, incidentele de pe drum, amintite, erau catalogate drept *„acte neînsemnate”*[49]. Primarul liberal al orașului, dr. Emil A. Dandea, în răspunsul său, mulțumea pentru omagiul adus orașului prin ținerea congresului acolo și le ura bun venit studenților *„cu toată căldura”*[50], subliniind că *„în toate timpurile, preocupările tineretului au fost prevestire pentru directiva de mâine”*[51], iar *„studențimea trebuie să fie însuflețită de sentimente naționaliste și să colaboreze cu cei mai bătrâni în vârstă și experiență”*[52]. Cuvântul a fost luat apoi de C.C. Giurescu care, în calitate de trimis al regelui și de profesor al Facultății de Litere din București, transmitea salutul către congresul pe care îl considera *„înălțător prin principiile pe care le are înscrise în programul său și exemplar prin ordinea de care a dat dovadă”*[53]. Universitatea din Cluj era

[41] „Adevărul”, an 50, 16.015, 6 aprilie 1936.
[42] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 95.
[43] Ibidem.
[44] „Glasul Mureșului”, nr. 58, 25 aprilie 1936.
[45] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar nr. 22/1934, f. 152.
[46] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 46.
[47] „Universul”, an 53, nr. 95, 5 aprilie 1936.
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem.*
[50] „Glasul Mureșului”, an III, nr. 58, 25 aprilie 1936.
[51] „Universul”, 5 aprilie.
[52] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 120.
[53] „Universul”, 5 aprilie 1936; v. și „Adevărul”, an 50, nr. 16.015, 6 aprilie 1936; „Glasul Mureșului” din 25 aprilie 1936.

reprezentată în cadrul corpului profesoral de către Dan Rădulescu, care îşi exprima încrederea în *„marea generaţie”,* după cum o numea pe cea a tinerilor din sală, mult superioară – în viziunea sa – faţă de generaţia din care făcea el parte[54]. Un discurs sugestiv, în concordanţă cu caracterul congresului, a avut căpitanul Şiancu care, vorbind în numele moţilor, şi-a exprimat credinţa că *„numai prin energii tinere, capabile a jertfi totul pentru ţară, neamul românesc se va îndrepta”* şi sublinia că *„numai dumneavoastră ca demni legionari români veţi fi în stare să ne duceţi la izbândă, cu cartea în mână şi arma la picior”*[55]. Radu Budişteanu, din partea „avocaţilor creştini”, a transmis şi el salutul către participanţi după care cuvântul a fost luat de Sergiu Florescu, în numele publicaţiei *„România creştină”.* Gheorghe Furdui, în calitate de gazdă, i-a salutat pe reprezentanţii tineretului naţional-socialist din Germania. În numele acestora, dr. Scherer mulţumea pentru sentimentele arătate tinerilor germani şi pentru spiritul prietenesc de care beneficiau în România, asigurând auditoriul, care se încadra pe aceeaşi linie ideologică, de sentimente reciproce. Preşedintele U.N.S.C.R. remarca, în urma cuvântării lui Scherer, că tineretul român admira în poporul german puritatea de concepţie şi de acţiune şi îşi exprima credinţa că *„cu o voinţă egală cu cea a lui Hitler, se va realiza şi în România, pe un alt plan, altă structură pentru necesităţile româneşti”*[56]. În numele studenţilor poloni, secretarul Legaţiei polone la Bucureşti, vorbind în limba română, adresa salutări congresiştilor, făcând urări pentru înălţarea neamului românesc, sub domnia puternică a Coroanei româneşti. El sublinia destinul comun al celor două popoare, care au învins numeroase greutăţi, mergând spre realizarea idealului *„România pentru români şi Polonia pentru poloni”*[57].

După un elogiu adus lui Hitler de către Gheorghe Furdui şi condamnarea comunismului prin vocea reprezentantului polon, Alex. Cantacuzino, directorul Departamentului Externe al U.N.S.C.R., a citit textul unei scrisori adresată lui Mussolini, ce avea menirea a fi un răspuns la apelul premierului italian făcut prin „Il Popolo d'Italia”, în care arăta că *„tineretul român este alături de cel italian, conştient că împotriva lor se punea la cale un complot masonic”*[58]. În aceeaşi ordine de idei, s-a admis prin aclamaţii să se expedieze telegrame lui C.Z. Codreanu, Alexandru Vaida-Voevod, Mitropolit Nicolae al Ardealului, Mitropolitului Nicodim al Moldovei, Stelian Popescu (director al ziarului „Universul”), prof. Simion Mehedinţi, iar Gheorghe Furdui a citit telegramele adresate congresului de către Dragoş Protopopescu, Octavian Goga, Simion Mehedinţi, Mitropolitul Nicolae Bălan, gen. Cantacuzino-Grănicerul[59].

Şedinţa de seară a început la orele 20 (cea de la prânz debutase la orele 14) şi avea în program o serie de comunicări despre aspectele sociale şi politice ale românilor, între care naţionalismul şi disputa cu comunitatea evreiască reprezentau subiectele preferate ale participanţilor. Dezbaterile urmau să se axeze pe citirea rapoartelor asupra situaţiei românilor de peste hotare şi a celor *„care duc o viaţă de plâns, chiar înăuntrul hotarelor noastre”*[60]. Unul dintre vorbitori, studentul Sima, trata problema românilor macedoneni care, în opinia sa, erau persecutaţi de guvernele de la Atena, Sofia şi Belgrad, nerespectându-li-se drepturile, desfiinţându-le şcolile şi condamnându-i pentru fapte *„imaginare”.* În urma acestor constatări, congresiştii au analizat situaţia prezentată de colegul lor şi au ajuns la o concluzie ingenioasă: ei propuneau diminuarea elementului străin din România prin colonizarea cu români balcanici *„în locurile împănate de evrei”*[61]. În urma prezentării făcute de către

[54] „Glasul Mureşului”, 25 aprilie 1936; „Universul”, 5 aprilie 1936.

[55] A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 122; „Universul”, 5 aprilie 1936.

[56] „Universul”, 5 aprilie.

[57] A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 124.

[58] „Universul”, 5 aprilie 1936.

[59] *Ibidem.*

[60] „Universul”, 6 aprilie 1936.

[61] *Ibidem.*

Gheorghe Atanasiu în legătură cu problema românilor timoceni, de asemenea nefavorabilă, în opinia vorbitorului, I. Mărie a vorbit în legătură cu situația moților. Acest subiect era considerat, de către participanți, drept unul de importanță majoră, în primul rând datorită imensului depozit simbolistic regăsit în localitățile și locuitorii din Munții Apuseni, considerați români puri, curați sufletește, urmași ai lui Avram Iancu. În prima parte a discursului său, tânărul I. Mărie făcea o dezbatere legată de problema socială propunând, printre altele, completarea și normalizarea rețelei de căi ferate și șosele, restructurarea industriei casnice prin înființarea de mici fabrici de prelucrarea lemnului, înființarea de internate școlare și spitale. Soluții asemănătoare a propus și pentru zona Maramureșului. În acest ultim caz, însă, tânărul de la prezidiu descoperea și o problemă de natură etnică, mult mai gravă: *evreii* care, în opinia sa, ajunseseră prin corupție și fraude să sustragă toate drepturile românilor, căzuți din această cauză în stare de sărăcie cruntă, în timp ce, după datele prezentate de studentul mai-sus amintit, *„sănătatea de acolo era dată pe mâna aceloraşi străini, fiind în Maramureş 28 de medici evrei, 13 români, 2 unguri şi un rutean”*[62]. Acest subiect incitant avea să fie amplu dezvoltat și în ziua următoare, studentul Gabriel Nasiu, de origine maramureșean, arătând că, de la 90% cât au reprezentat românii în Maramureș în 1700, au rămas doar 52 de procente după 1918, desigur și această scădere fiind văzută drept un complot asistat de autorități, considerate reprezentante ale elementului *„străin”*[63].

Aceeași abordare xenofobă o regăsim și la Filon Lauric, președintele centrului studențesc din Cernăuți, care a provocat o discuție despre curentele *„destructive”, „antinaționale”* care ar lucra la *„înăbuşirea spiritului naționalist”*[64], fiind nominalizată în această categorie francmasoneria. Președintele studenților din Sibiu, Bica, sublinia că *„francmasoneria tinde la negarea neamului şi creştinismului, înțelegând că prin distrugerea lor, să nutrească drumul evreiesc spre stăpânirea lumii”*[65]. Pe fondul agitațiilor și discursurilor antimasonice și implicit antievreiești, președintele Gheorghe Furdui cerea nici mai mult nici mai puțin decât *„eliminarea tuturor profesorilor masoni din universități”* și impunea obligativitatea studenților de a-i demasca pe aceștia[66]. Despre un impact social asemănător cu cel al masoneriei a vorbit și studentul Arghiropol, președintele centrului de la Chișinău, de această dată învinuite fiind sectele religioase, care ar fi întreținut *„o intensă propagandă şi care constituise un mijloc spre a ne deștrăma și a face mai posibilă înstrăinarea noastră”*[67].

După cum putem observa, din cadrul dezbaterilor reiese că principalul subiect era legat de menținerea identității naționale în fața unui pericol subversiv, principala forță de acest gen fiind percepută minoritatea evreiască, *„forța iudeo-masonică”,* dacă e să folosim o formulă des uzitată de contemporanii evenimentului de care vorbim. Marota aceasta s-a bucurat de un spațiu special alocat studentului Ionel Tudosi din Iași, a cărui comunicare se numea *„Problema jidovească*[68]*”*. În raportul său, acesta arăta cum *că „neamul evreiesc tinde să infecteze cu totul sufletul nostru, dacă n-am lupta cu hotărâre împotriva lui”*, iar pentru a putea rezolva această problemă, tânărul cerea dezlegarea *„problemei românismului”* care necesita *„români de caracter şi abnegație”*[69]. Aceeași teorie a românismului a fost susținută de președintele studenților farmaciști din București, Bulavitzki, care

[62] *Ibidem.*

[63] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 96.

[64] „Universul”, 6 aprilie 1936.

[65] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 102; „Universul”, 6 aprilie 1936.

[66] „Universul”, 6 aprilie 1936.

[67] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 100; „Universul”, 6 aprilie 1936.

[68] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 101.

[69] „Universul”, 6 aprilie 1936.

vorbea despre acapararea profesiunii de farmacist de către elementul evreiesc şi despre transformarea Facultăţii de Farmacie din Bucureşti în „sinagogă", fapt petrecut deja în viziunea sa[70]. Conform statisticilor prezentate de el, din 1049 de studenţi farmacişti, mai mult de jumătate erau evrei, care ar fi urmat *„să-i stoarcă banii ţăranului român"*[71]. În aceste condiţii, de evidentă nemulţumire, discuţia avea să atingă cote paroxistice, Tudosi reluând o mai veche teză a tineretului universitar, care solicita aplicarea programului *numerus nullus* la facultatea de farmacie, la care se adăuga desfiinţarea trusturilor de medicamente, încredinţarea sănătăţii în mâinile românilor; desfiinţarea Casei Cercuale (unde 90% din medicamente ar fi fost mânuite de evrei) şi, în fine, naţionalizarea farmaciilor[72]. Cu această vitriolantă cuvântare, apreciată cu aplauze de întreaga sală, prima parte a dezbaterilor a luat sfârşit.

În cadrul şedinţei de după-amiază, Ion Rodeanu, preşedintele Federaţiei studenţilor teologi, dezvoltând raportul *„Studenţii faţă de mişcarea de dreapta",* susţinea că *„Partidului Naţional-Creştin şi Frontului Românesc le lipseşte spiritul ofensiv şi acela de jertfă, care singure pot imprima tăria unei mişcări. Ele n-au posibilitatea de a crea omul nou, omul de sacrificiu"*[73]. Continuându-şi discursul în acelaşi sens, al apologiei politicii de dreapta (extremă dreapta), Ion Rodeanu îi invita pe studenţi să-şi facă încadrarea individuală în partidul „Totul pentru Ţară", deoarece U.N.S.C.R. nu putea face parte din niciun partid, idee reiterată şi de Gheorghe Furdui, care scotea în evidenţă faptul că *„studenţimea nu se alătură unui partid, ci numai se regăseşte în el"*[74].

Deşi părea că toţi studenţii din sala Palatului Culturii erau simpatizanţi ai Gărzii de Fier, în acest sens fiind selectaţi cu rigoare de către U.N.S.C.R., totuşi au apărut şi oponenţi. Pe fondul criticilor aduse altor partide, chiar şi celor cu doctrină asemănătoare, altele decât „Totul pentru Ţară", a fost deschis un conflict între reprezentanţii legionarilor şi cei ai gogiştilor, aceştia din urmă fiind siliţi să părăsească căminul de pe lângă Liceul Reformat (ironizaţi şi cu orgoliul rănit, aripa gogistă a plecat spre Cluj, unde şi intenţiona să organizeze un congres special, acţiune neîndeplinită, autorităţile clujene opunându-se acestei manifestaţii). În urma neînţelegerilor, cu o zi înainte de încheierea congresului, la 4 aprilie, *„cămăşile albastre"* au părăsit oraşul[75], aceste evenimente nefăcând altceva decât să confirme ceea ce mijloacele de informare anunţau demult: Mişcarea Legionară era susţinătoarea morală a Uniunii Naţionale a Studenţilor Creştini.

Ultima zi a congresului U.N.S.C.R. de la Târgu-Mureş a fost rezervată unor discuţii fără un interes politic deosebit, cum ar fi problema zootehnică sau aceea a sportului în cadrul complexelor studenţeşti. Din acest motiv o parte dintre participanţi, printre care grupul de la Timişoara, s-a retras înainte de şedinţa de încheiere[76]. Totuşi, chiar şi în cadrul acestor dezbateri, prezidate de Ion Caratănase, s-a redeschis problema ingerinţelor străine în economia românească. În acest sens, Dan Milcoveanu, într-o comunicare despre industria naţională la graniţa de Vest, arăta că acest sector ar fi fost dominat de minoritari, ceea ce reprezenta un pericol naţional[77]. „*În Banat,* conform lui Milcoveanu*, străinii sunt consideraţi autohtoni, iar românii sunt trataţi ca minoritari*. *Soluţia este ca orice tineret să fie bun legionar şi să poarte în toate colţurile ţării duhul Legionar. Statul de mâine trebuie să aibă autoritate şi acest stat nu este altul decât statul verde, statul legionar condus de C.Z. Codreanu"*[78]. După această cuvântare – manifest, participanţii s-au ridicat în picioare şi au cântat

[70] A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 103.

[71] „Universul", 6 aprilie 1936.

[72] *Ibidem.*

[73] A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 105 „Universul", 6 aprilie 1936.

[74] „Universul", 6 aprilie 1936.

[75] „Dimineaţa", an 32, nr. 10.521, 8 aprilie 1936.

[76] „Dimineaţa", an 32, nr. 10.519, 6 aprilie 1936.

[77] „Dimineaţa", 8 aprilie 1936.

[78] A.N.I.C., fond Ministerul Justiţiei. Direcţia judiciară, dosar 18/1936, f. 80.

imnul legionar[79]. Referitor la implicarea elementului evreiesc în domeniul economic, aceeaşi poziție a susținut-o şi Eugen Popescu, preşedintele studenților de la Academia Comercială din Bucureşti, care opina, utilizând date pe care pretindea că le deține, că, dintre furnizorii armatei, 85% erau evrei, în timp ce în domeniul petrolier capitalul era 82% străin (bineînțeles, referire clară la elementul evreiesc). Tot *„străinii de neam”,* după cum se exprima Eugen Popescu, ar fi exploatat şi pădurile în România Mare[80], deoarece *„jidanii cumpără pământ pe prețuri de ruşine”*[81]. T. Vereş din Cluj, într-o cuvântare susținută de ovații, cerea vehement anularea *„mişelescului act din decembrie 1933 şi punerea în legalitate a Mişcării Gărzii de Fier”*[82]. La 12,30 s-a încheiat prima parte a discuțiilor, pentru ca la puțin timp să înceapă şedința festivă sub conducerea lui Gheorghe Furdui. Acesta a omagiat câțiva *„eroi naționali uciși din ordinul guvernului liberal”,* după care s-a cântat imnul legionarilor morți, urmat de cel al nicadorilor. Cu această ocazie, Paul Craja a cerut să se depună un jurământ pentru eliberarea „eroilor” de la Sinaia[83]. În acest context, Furdui a subliniat că una dintre condițiile pentru autorizarea congresului a fost aceea de a nu se face apologia asasinatului politic. Adresându-se sălii şi reprezentanților presei, pentru ca aceştia din urmă să comunice Siguranței, Gheorghe Furdui sublinia că *„în acest congres nu s-a făcut nici o apologie a asasinatului, ci s-au omagiat trei eroi, care au salvat viitorul unui neam”*[84]. Într-o atmosferă de sărbătoare dezbaterile celui de-al zecelea congres al U.N.S.C.R. erau declarate închise, pentru ca după-masa să aibă loc conferința susținută de către generalul Cantacuzino-Grănicerul.

Apogeul violenței verbale la Târgu-Mureş a fost atins odată cu votarea moțiunii studențeşti[85], în 4 aprilie, acțiune de importanță decisivă pentru evoluția relațiilor Legiunii cu celelalte partide. Nu era vorba de o declarație care să sintetizeze dezbaterile congresului, ci de un atac ideologic, în care era reiterat rolul decisiv al mişcărilor de dreapta în viața universitară. Subliniindu-se că studențimea română a constatat pericolele ce o amenințau din punct de vedere etnic, se cereau, în esență, măsuri pentru protejarea elementului românesc în Bucovina, Maramureş, Banat şi Țara Moților, ridicarea regimului excepțional al stării de asediu şi al cenzurii. Participanții se declarau solidari cu desemnatele deziderate materiale şi profesionale ale neamului şi, în consecință, cereau românizarea industriei şi comerțului, desființarea legii care hotăra limitarea numărului studenților în universități, autonomia organizațiilor studențeşti, reducerea taxelor universitare şi eliminarea celor de examen, ameliorarea stării materiale prin acordarea de burse şi subvenții. Desigur, aceste cereri ale membrilor U.N.S.C.R. nu ar fi avut niciun ecou dacă, în conținutul moțiunii, votată în unanimitate, nu ar fi fost două prevederi care au răscolit întreaga clasă politică românească. Prima se referea la studenții dovediți a avea legături cu Partidul Liberal sau Național-Țărănesc şi se cerea ca aceştia să fie eliminați din toate societățile studențeşti afişându-li-se numele la sediul organizațiilor respective. A doua prevedere, în esență mai importantă, şi care a provocat, până la urmă, dezbaterile istoriografice şi politice amintite în prima parte, făcea referiri la pedepsirea *„canaliilor”* şi *„trădătorilor”*. Aceşti termeni au fost acceptați de congresişti, în urma propunerii lui Paul Craja, desemnând oameni politici precum Armand Călinescu, Virgil Madgearu, Mihail Stelescu, Gabriel Marinescu, dar şi pe Elena Lupescu[86]. Mai mult, Viorel Trifa dezbătea aşa-zisa problemă a *„ocultei”*. El susținea că *„ea* (Elena Lupescu n.n.) *este aceea care vrea să ne despartă de regele nostru, pregăteşte cianura*

[79] Ibidem.

[80] „Universul”, an 53, nr. 98, 8 aprilie 1936.

[81] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 80.

[82] Ibidem, f. 84.

[83] Ibidem, f. 86.

[84] Ibidem, f. 87.

[85] Ibidem f. 62–66; vezi şi *Minoritățile naționale din România 1931–1938. Documente,* vol. III, coord. Ioan Scurtu*,* Bucureşti, 1999, p. 413–415.

[86] A.N.I.C., fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 60.

Căpitanului"[87], sentința fiind *„moartea ocultei sau moartea noastră"*[88]. Tot în urma propunerii lui Paul Craja s-au constituit echipe pentru *„repararea onoarei şi spălarea ruşinei"*, cunoscute drept *„echipele morții",* fiecare dintre acestea având câte un şef[89] care jura *„cu prețul sângelui"* să-şi ducă la îndeplinire planul. Această atitudine şoca opinia publică mai ales că, pentru prima dată într-un text politic de asemenea amploare, se solicita, practic, linşarea unor importante figuri politice şi publice din conducerea statului, cele mai multe din imediata apropiere a regelui.

EFECTELE CONGRESULUI

În aceste condiții, nu a fost decât un pas până la o notorietate mediatică, greu de egalat pentru această perioadă, publicațiile româneşti asigurând spații întregi manifestației de la Târgu-Mureş, în urma căreia se considera că *„s-a aruncat anatema asupra partidului liberal"*[90]. Presa de stânga a reacționat vehement față de toleranța şi susținerea arătate de guvernul Tătărescu în cazul Congresului U.N.S.C.R. de la Târgu-Mureş. În acest sens, cotidianul „Adevărul" trăgea un semnal de alarmă în urma dezvăluirii conform căreia, în faza ce a urmat evenimentelor de la Sinaia, Ministerul de Interne a vrut să muşamalizeze faptele, dând în acest sens comunicatul prin care le cataloga drept *„zvonuri"*. În contextul dat, autorii articolului subliniau că *„nu am adăugat nici un comentariu* (față de comunicat n.n.). *Nu pentru că n-am vrut să spunem nimic, dar pentru că nu ni s-a îngăduit",* cititorii fiind invitați să-şi aleagă singuri varianta pe care o credeau corectă[91]. Într-un interviu acordat aceluiaşi cotidian, deputatul liberal Polizu-Micşunești îşi exprima indignarea față de *„al doilea asasinat, de data aceasta moral, împotriva aceluia care a fost I.G. Duca"*[92], făcând referire la cei care au profanat placa şi crucea fostului prim-ministru. Din aceleaşi principii morale şi atașamente sentimentale, Grigore Duca, deputat liberal şi frate al defunctului, a adresat o scrisoare lui Constantin I.C. Brătianu, preşedintele partidului, în care-i aducea la cunoştință că nu mai poate rămâne membru al organizației județene Lăpuşna, al cărei preşedinte era ministrul de Interne, Ion Inculeț[93]. Aceeaşi formă de protest a ales-o şi George Fotino, acesta renunțând la demnitatea de vicepreşedinte al Adunării Deputaților, precum şi la aceea de şef al organizației liberale Caliacra din cauza interdicției, în primă fază, Ministerului de Interne de a-şi publica declarațiile în legătură cu aceleaşi fapte de la Sinaia. Solidari cu fratele lui I.G. Duca, tinerii liberali condamnau în termeni vehemenți deciziile Ministerului de Interne de a cenzura relatările faptelor de la Sinaia[94]. În acest sens, grupul *„Păreri libere"* din cadrul acestei organizații îl excludea din rândurile sale pe secretarul de Stat, Eugen Titeanu, cel ce fusese însărcinat să se ocupe de buna desfăşurare a congresului[95]. În replică față de acțiunile presei de stânga, studenții au editat un album, intitulat *„Dezordinile" de la Târgu-Mureş*[96]

[87] Ibidem, f. 111.

[88] Ibidem.

[89] Echipele îi aveau ca lideri pe următorii: Alex Cantacuzino, pentru „ocultă"; Gh. Ioraş pentru Gabriel Marinescu; Paul Craja pentru Armand Călinescu; Gheorghe Furdui pentru Mihail Stelescu; Nicolae Crudu pentru Gheorghe Tăslăuanu; Ştefan Georgescu pentru Pleşea; Paul Mărculescu pentru Virgil Madgearu. A.N.I.C., fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar 38/1935–1936, f. 116; Idem, fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară, dosar 18/1936, f. 60–61.

[90] „Dimineața", an 32, nr. 10.522, 9 aprilie 1936.

[91] „Adevărul", an 50, nr. 16.016, 7 aprilie 1936.

[92] *Ibidem.*

[93] *Ibidem.*

[94] „Dimineața" an 32, nr. 10.519, 6 aprilie 1936.

[95] „Adevărul" an 50, nr. 16.017, 9 aprilie 1936.

[96] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar nr. 22/1934 f. 149–196.

ce avea rolul de a contracara *„zvârcolirile de deznădejde şi muşcăturile cu venin ale hidrei iudaice”* şi ale *„gurilor cu bale ale presei din Sărindar”*[97]. Prin fotografiile expuse în albumul mai-sus amintit se urmărea mediatizarea evenimentului astfel încât opinia publică să aibă dovada excelentei organizări a participanților, cât şi numărul mare al acestora, veniți din diferite părți ale țării.

După ce mijloacele de informare au relatat detaliile jurământului susținut în Sala Mare a Palatului Culturii din Târgu-Mureş, iar strategia de subordonare a legionarilor a dat greş, au fost arestați principalii lideri – Gheorghe Furdui, Alexandru Cantacuzino, Paul Craja, Ştefan Georgescu, Nicolae Crudu, Paul Mărculescu, Viorel Trifa, Emil Bulbuc, Iosif Bozântan –, pentru ca apoi să fie duşi la penitenciarul din localitate, urmând a fi judecați[98]. Odată cu apropierea primei faze a procesului, acțiunile legionare s-au intensificat prin răspândirea manifestelor critice la adresa Partidului Național Liberal şi cereri de eliberare a deținuților de la Târgu-Mureş[99]. Această atitudine a continuat şi față de regele Carol al II-lea care, într-o ultimă încercare de a-şi atrage de partea sa simpatizanții Mişcării Legionare, şi-a manifestat dorința de a purta o discuție explicativă cu şefii legionari[100].

În ziua primei înfățişări în fața instanței, desfăşurată la Târgu-Mureş, a sosit şi Corneliu Zelea Codreanu, nu înainte de a da ordinul ca, în semn de solidaritate cu incriminații, să se întrerupă cursurile universitare la toate facultățile din țară, apel ce a avut ecou la Bucureşti, Cluj şi Chişinău[101]. În capitala Ardealului, spre exemplu, *„greva studențească”* începută pe 7 mai 1936, avea să suscite mari îngrijorări la nivelul conducerii universității, mai ales când s-a constatat că nu era o mişcare de revendicări cu caracter sindical, ci cu scopuri mai mult politice, iar metodele de pedepsire a celor ce nu participau erau brutale[102]. Noua ordine promovată în sânul Mişcării era sintetizată excelent într-o frază enunțată de Zizi Cantacuzino-Grănicerul, cu ocazia unei adunări desfăşurate la Bucureşti, în 4 iulie 1936, în care spunea că *„în lupta recentă pe care ați dat-o alături de studențimea legionară, nu mi-a plăcut că s-a terminat numai cu atâtea bătăi”*[103]. Această stare de spirit s-a transformat repede într-un mod de viață pentru adversarii Mişcării Legionare, primii vizați fiind adepții lui Stelescu, ce erau urmăriți şi torturați pe stradă, în timp ce liderului lor i se pregătea exterminarea, eveniment petrecut la 16 iulie 1936. Era prima victimă de pe *„lista neagră”* de la Târgu-Mureş, dovadă că studenții nu uitaseră jurămintele făcute. În susținerea bănuielilor că în spatele acestui asasinat se aflau conducătorii studenților a venit şi circulara U.N.S.C.R., prin care anunța solidaritatea cu actul comis asupra lui Stelescu, Gheorghe Furdui susținând că *„în acest caz au fost răzbunate toate trădările neamului”*[104]. De această dată însă autoritățile nu au mai fost dispuse să treacă cu vederea amenințările ce se dovedeau a fi cât se poate de plauzibile, iar dintre cei zece participanți la crima de la Spitalul Brâncovenesc, opt au primit muncă silnică pe viață, iar doi câte zece ani de închisoare[105].

În plan politic, congresul studenților creştini a scos în evidență atât fricțiuni între partide concurente cât şi vechi orgolii personale în cadrul Palatului şi guvernului. Nu de puține ori, până la această dată, legionarii îi ceruseră regelui Carol excluderea lui Nicolae Titulescu din funcțiile

[97] Ibidem, f. 152.

[98] „Glasul Mureşului”, an III, nr. 59, 3 mai 1936, p. 2; Dragoş Zamfirescu, *op. cit.,* p. 227. Procesul avea să dureze aproape un an până la 17 mai 1937. Vezi în acest sens Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia*, vol. IV, Brăila, 2005, p. 163.

[99] Vezi manifestul *„Colegi din toate universitățile”,* semnat de Gh. Furdui, Alex. Cantacuzino, Ion Antoniu şi de preşedinții centrelor studențeşti ale U.N.S.C.R. – A.N.I.C., fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar nr. 22/1934, f. 28 şi Ibidem, dosar nr. 7/1935, f. 103.

[100] Armin Heinen, *op. cit.,* p. 296–297; Florea Nedelcu, *op. cit.,* p. 190.

[101] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne. Diverse, dosar nr. 22/1934, f. 23.

[102] Stelian Neagoe, *op. cit*., p. 172–175.

[103] Dragoş Zamfirescu, *op. cit.,* p. 228.

[104] *Ibidem,* p. 229.

[105] *Ibidem.*

guvernamentale. În contextul mai-sus prezentat, regele a considerat, în august 1936, că venise momentul să se debaraseze de prestigiosul diplomat, fiind conştient de valul de simpatie pe care îl va produce în rândurile extremei drepte. Totuşi, chiar şi după această importantă decizie, căreia i se adăuga excluderea lui Eugen Titeanu, guvernul Tătărescu avea încă o misiune foarte grea, fiind pe de o parte acuzat de protejarea miniştrilor de Interne şi Justiție, Ion Inculeț şi, respectiv, Valer Pop. Aceştia erau acuzați de către opinia publică de incapacitatea de a opri violențele Mişcării Legionare, dar, pe de altă parte, erau o reală amenințare ca prin excluderea lor din rândurile guvernului să nu se întărească rândurile dreptei, motive pentru care s-a ajuns la soluția de compromis în urma căreia cei doi au fost demişi.

THE STUDENTS' CONGRESS OF TÂRGU-MUREŞ (3–5 APRIL 1936). IDEOLOGY, PROPAGANDA AND ANTI-SEMITISM

Abstract

A major actor on the Romanian political stage in the Interwar period, the Legionary movement enjoyed considerable support from the youth, as seen on the occasion of the propagandistic event of 3–5 April 1936 taking place in Târgu-Mureş, known as the Congress of the National Union of the Christian Students of Romania.

Its declared objective was the need to debate the desiderata of students affiliated to the extreme-right movement and their discontent with the conditions provided by the state. In fact, the congress was a genuine demonstration of legionary propaganda enjoying material support from the liberal government and from King Carol II. Among the personalities participating in the opening ceremony were Emil A. Dandea, the town's liberal mayor, C.C. Giurescu, professor at the Philology Department of the University of Bucharest and delegate of the king on the occasion, and representatives of the National-Socialist Youth of Germany.

Despite the fact that the speeches given on the occasion praised Corneliu Zelea-Codreanu's movement, the representatives of the students, through their president Gheorghe Furdui, announced from the beginning that their meeting was not that of a political party, as a part of the press had suggested, but rather an event heralding "great struggles". This alluded to adversaries such as the National Liberal government, the National Peasants' government, and "presa jidovească" (the press in the service of the Jews). Anti-government and anti-Semite formulas abounded in most of the other speeches as well. The congress in Târgu-Mureş revealed disagreements among the competing parties, and personal ambitions at the Palace and within the Government. It was not by coincidence that Carol II discharged Nicolae Titulescu from the office of minister of foreign affairs shortly after the event. It was a discharge from the Government the Legionaries had demanded on repeated occasions.

SURSE ŞI INTERPRETARE

CONSCRIPŢIILE ŞI URBARIILE DIN EPOCA PRINCIPATULUI TRANSILVĂNEAN. CAZUL ŢINUTULUI SECUIESC

TÜDŐS S. KINGA

Pentru Transilvania secolelor XVI–XVII, urbariile şi conscripţiile constituie o sursă bogată de informaţii pentru reconstituirea vieţii cotidiene, pentru cunoaşterea economiei epocii respective, precum şi pentru studierea istoriei culturii, arhitecturii, dar şi a etnologiei şi a demografiei. Ele oferă informaţii ample despre moştenirea moşiilor, mărimea ogoarelor, păşunilor, pădurilor şi câmpiilor, situaţia iazurilor şi morilor, în unele cazuri despre situaţia atelierelor, minelor, precum şi despre slugile şi iobagii de pe moşie. Valoarea lor informativă creşte odată cu însemnările despre administrarea proprietăţilor, cu inventarele, ordinele administratorului de moşie, socoteli, balanţe ocazionale (*extractus*) şi note (*memoriale*), cu documentele privind convenţiunile (*conventiones*) şi cu registrele, pe baza cărora se pot formula nenumărate întrebări–răspunsuri despre viaţa feudală de odinioară.

Valoarea surselor scrise păstrate în arhivele statale, bisericeşti şi în puţinele arhive familiale este indiscutabilă. În primul rând pentru că acestea nu sunt numai mesagerii fideli ai unor timpuri apuse, ci şi etape importante ale istoriografiei, sunt indicatori de direcţie şi limite pentru toţi cei care vor să cunoască istoria popoarelor şi naţiunilor din surse autentice. Ele sunt scrise în limba maghiară, nefiind deloc uşoare de citit sau tradus. După părerea lui David Prodan: „Sunt dificile mai ales multe texte maghiare, în limba veche, cu ortografia ei complicată, instabilă, cu numeroasele ei semne grafice, cu punctuaţia ei.” În legătură cu traducerea documentelor se menţiona: „Am renunţat la traducerea textelor. (…) Asemenea texte apoi sunt greu de tradus, uneori intraductibile chiar, traducerea alterând expresii, termeni specifici. Mai mult, traducerile nu pot mulţumi pe cercetătorul de specialitate, el trebuie să lucreze cu texte originale.”[1].

Autorii acestor însemnări nici nu s-au gândit la faptul că peste secole, pe baza cuvintelor lor, va învia din nou viaţa între pereţii castelelor sau curiilor şi fiecare cameră, bucătărie, fiecare masă cu sertar, dulap cioplit, tavan pictat va avea importanţă pentru posteritate. Va fi semnificativ registrul uneltelor casnice păstrate în şuri, şoproane, al alimentelor păstrate în pivniţe, cămări. Aceste documente ne oferă deci o posibilitate excelentă de urmărire a întâmplărilor cotidiene din vremurile de altădată. Deşi au luat naştere cu scopuri economice, azi ele constituie şi o sursă de date referitoare la istoria culturii şi putem cunoaşte întâmplări spaţiale şi temporale.

După precedentele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, evaluarea bazei de date din urbarii şi conscripţii a luat un avânt nou în istoriografia transilvăneană. În primul rând ne gândim la sintezele mai mari şi sistematice realizate de Jakó Zsigmond, Makkai László, David Prodan şi B. Nagy Margit, în care, pe lângă analiza conscripţiilor şi urbariilor, sunt publicate şi texte sau fragmente din epocă[2]. Acestea se referă însă la conscripţiile realizate pe teritoriile din afara Ţinutului

[1] David Prodan, Liviu Ursuţiu, Maria Ursuţiu, *Urbariile Ţării Făgăraşului*, vol. I–II, Bucureşti, 1970, 1976, p. VI.

[2] Jakó Zsigmond, *A gyalui vártartomány urbáriumai*, Kolozsvár, 1944; Makkai László, *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648),* Budapest, 1954; Maksay Ferenc, *Urbáriumok. XVI–XVII. század,* Budapest, 1959; David Prodan, Liviu Ursuţiu, Maria Ursuţiu, *op. cit.;* B. Nagy Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiek látták,* Bukarest, 1973; Idem*, Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Bukarest, 1970.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 367–374

Secuiesc, cu excepţia lucrării lui B. Nagy Margit în care apar publicate parţial unele conscripţii realizate în aşezările Ţinutului Secuiesc[3]. În continuare dorim să atragem atenţia asupra importanţei remedierii acestei lipse, punând în evidenţă – dintre urbariile şi conscripţiile transilvănene – semnificaţia documentelor realizate în Ţinutul Secuiesc.

Conscripţiile din Ţinutul Secuiesc au o valoare specială, deoarece acestea au fost realizate în acea parte a Transilvaniei în care relaţiile sociale şi condiţiile geografice nu au fost favorabile pentru formarea proprietăţilor feudale mai mari, precum în alte părţi ale Transilvaniei. Astfel numai în cazuri speciale s-au realizat construcţii mai ample, care constituiau centrul vieţii economice. De aceea în Scaunele Secuieşti cu moşii nobile modeste nu a fost necesară introducerea realizării sistematizate a urbariilor şi a conscripţiilor privind moşia privată.

Conscripţia (inventarul) putea fi scrisă / datată într-unul dintre comitate sau într-unul dintre satele secuieşti aflate la marginea hotarelor. În general conscripţiile erau alcătuite la comanda moşierului, nobilului sau aristocratului, în cazuri speciale, de obicei în momentul schimbării proprietarului (de exemplu în perioada proceselor de succesiune; pentru dreptul de moşie, în cazul confiscării moşiilor, mai exact când o moşie a ajuns în proprietatea principelui, scrierea conscripţiei era dispusă de vistierie).

Conscripţiile comandate de moşier erau realizate de administratorul de moşie sau de provizor (*provisor*), sau în anumite cazuri de sămădău (*rationista*). Ducându-se la faţa locului, acesta parcurgea şi examina moşia, formula în scris cele văzute, înregistrând date despre totalitatea moşiei sau partea respectivă a proprietăţii; mărimea moşiei; modul de folosire a pământului; castelul, curia sau cetatea împreună cu acareturile sale. Provizorul realiza mai întâi ciorna, aşa numita „prima vista", apoi preda clientului copia îmbunătăţită a acestei note, legalizând-o semnat şi ştampilat.

Aşa numita „conscripţie legală", făcută la comanda vistieriei, era întocmită în toată regula de către un om trimis din serviciu, de „persoana de la Cameră". Topograful descria poziţia exactă a clădirii respective în cadrul unei aşezări pe baza punctelor cardinale, după care indica exact vecinătăţile. Un exemplu de acest fel este conscripţia castelului Micloşoara (Trei Scaune) făcută la comanda contelui Kálnoki Sámuel, datată la 18 februarie – 27 martie 1698[4]. Putem cunoaşte descrierea castelului pe baza rândurilor scrise în stil beletristic: „Conacul se află în scaunul Micloşoara, în satul numit Micloşoara, pe o parte pe câmpia satului amintit, şi pe partea sudică în vecinătatea Lacului aparţinând susnumitului conac, cărui conac îi aparţine în partea apuseană piciorul Porţii cu partea de porumbar, fără poartă".

Structura textelor conscripţiilor nu a suferit modificări vreme de secole. Conscripţia curiei nobile din Belin (Trei Scaune) a lui Kálnoki József[5], din anul 1716 a fost realizată pe baza unor criterii asemănătoare. Despre indicarea exactă a vecinilor se pot citi următoarele: „Curia se află la capătul de sus al satului, *in vicinum* jos este Farkas György, sus se află grădina Mohos". În 1807, când oamenii însărcinaţi de către tabla regală au făcut conscripţia castelului Mikó din Olteni, în introducere au enumerat vecinii după o tipologie similară: „se află aici la Olteni locul curiei contelui cuconaş, învecinat pe o parte cu drumul comun al satului, pe de altă parte cu o porţiune a râului Olt, precum cu proprietăţile servitorilor măriei sale (urmează enumerarea numelor a trei servitori)"[6].

[3] B. Nagy Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak.*

[4] Contele Kálnoki Sámuel (gróf, †1706) prim jude regal al Trei Scaunelor, tezaurar, vicecancelar al Cancelariei Transilvaniei din Viena (1694). Castelul din sec. al XVII-lea de la Micloşoara, ridicat pe locul conacului din sec. XVI, reprezintă atât prin forma sa de bază, cât şi prin caracterul său de fortificaţie cu bastioane, guri de tragere, Renaşterea târzie din Transilvania. Tüdős S. Kinga, *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Bukarest–Kolozsvár, 1998.

[5] Conscripţia în limba maghiară: Arhivele Statului Român (în continuare: ASR), Filiala jud. Covasna, Sf. Gheorghe, Fond 74, fasc. XXVII. Fam. Cserei.

[6] Conscripţia Curiei fam. Mikó, în limba maghiară la ASR. Filiala jud. Covasna, Sf. Gheorghe, Fond 65/10, Fam. Mikó.

După descrierea intrării, de obicei urmează prezentarea „curiei nobile”, în ordinea în care conscriptorul parcurgea încăperile de locuit din casă şi dependinţele acestora: bucătăria, cămara, pivniţa, brutăria etc. În aceeaşi descriere a casei din Micloşoara a suscitatului Kálnoki Sámuel, aflăm din conscripţie că după „casa de colţ”, sus la dreapta porţii, adică după cameră, urmează „palatul”, apoi „bolta” (camera boltită), de unde conscriptorul, trecând prin „casa de lângă”, „casa de la capăt” şi ajungând la bolta cea veche, şi-a săvârşit expertiza şi a ajuns de aici în casele, cămările şi pivniţele nivelului de jos.

Descrierile consecutive ale încăperilor de locuit din conscripţii constituie date importante pentru istoria arhitecturii, precum şi pentru istoria culturii, deoarece ele pot reprezenta o sursă pentru reconstruirea clădirilor distruse între timp. În mai multe cazuri chiar pe baza acestor conscripţii se pot clarifica mărimea, natura şi durata lucrărilor efectuate la unele castele sau curii.

În cazurile mai norocoase suntem în posesia unor conscripţii alcătuite pentru aceeaşi clădire la distanţă mică de timp, ceea ce ne permite să cunoaştem lucrările de transformare / renovare chiar în procesul lor. Exemplul următor, deşi nu provine din Scaunele Secuieşti, atrage însă atenţia asupra importanţei studierii conscripţiilor succesive: nu departe de Târgu Mureş, la Gorneşti, pe malul Mureşului, se află castelul lui Teleki Mihály din epoca principatelor, reconstruit în totalitate în secolul al XVIII-lea în stil baroc. Reconstruirile au fost efectuate în două perioade succesive[7]. Când cancelarul Teleki Mihály, unul dintre cele mai importante personaje ale Transilvaniei din acea vreme, a ajuns în posesia clădirii în 1675, a trebuit să o reconstruiască parţial din cauza stării deteriorate în care se afla. Acest episod, cunoscut mai înainte doar în linii mari, a putut fi urmărit mai în detaliu după descoperirea inventarelor din 1685, apoi din 1689, prin compararea lor. Aflăm de exemplu că în conscripţia din anul 1685 este menţionat „un bastion de lemn în formă de hexagon” în partea sud-estică a cetăţii, iar patru ani mai târziu apare în conscripţie aşa numitul „Bastion Roşu”. Pe baza datelor respective putem deduce că această parte a clădirii a fost construită după 1685, lucrările fiind terminate deja în 1689. Conscripţiile succesive scot la iveală şi alte schimbări, în special pe aripa estică a clădirii[8].După cum arată exemplul de mai sus, descrierile conscripţiilor sunt deseori surse foarte sigure, pe baza cărora se pot reconstrui aproape toate castelele, curiile sau cetăţile din Transilvania. Aşa s-a întâmplat şi în cazul restaurării castelului renascentist Lázár din Lăzarea (Scaunul Ciucului, Gheorghenilor şi Caşinului) pe baza unei conscripţii din secolul al XVIII-lea. Tot astfel au fost de ajutor lucrărilor de restaurare descrierile din 1689 a castelului renascentist Micloşoara şi a curiei din Valea Crişului a lui Kálnoki Sámuel[9].

În aceste documente, conscriptorii n-au dat importanţă denumirii locuinţei centrale sau a clădirii principale: unele clădiri au fost denumite de mai multe ori cu nume diferite, alteori o „curie nobilă” a fost intitulată „cetate”, „castel” sau pur şi simplu „conac”. Îi scuză faptul că diferenţierea curiei de castel a apărut în conscripţiile transilvănene numai la mijlocul secolului al XVII-lea. Principiile pe baza cărora clădirile ar fi putut fi asimilate unui tip sau altuia nu au fost încă clare. În fond şi azi e nevoie de o apreciere unică în evaluarea denumirilor, deoarece în funcţie de condiţiile

[7] Castelul din Gorneşti (jud. Mureş) construit de Erdélyi István (1422–1483), vicevoievodul Transilvaniei (1462–1465), este amintit pentru prima oară într-un document din 1477 sub numele de „Casteli Gernyezegh”. Clădirea împreună cu moşiile care îi aparţin a rămas în proprietatea familiei Erdélyi aproape 200 de ani, iar în partea a doua a secolului al XVII-lea, schimbându-şi proprietarii, a ajuns în posesia familiei Teleki. La jumătatea sec. al XVIII-lea, deoarece castelul s-a deteriorat, nepotul lui Teleki Mihály l-a demolat în întregime şi în locul lui a înălţat castelul baroc de astăzi. Biró József, *A gernyeszegi Teleki-kastély*, Budapest, 1938.

[8] Tüdős S. Kinga, *Teleki Mihály gernyeszegi építkezései (1685–1689*), în vol. *Péter Katalin Emlékkönyv,* Budapest, 2006.

[9] Restaurarea castelului din Micloşoara şi a conacului din Valea Crişului a fost începută în anul 1990, continuând şi în prezent.

locale, sociale, economice, chiar şi geografice, forma clădirilor a înregistrat variaţii, deşi menirea acestora a fost similară.

Deseori descrierea conscriptorilor a fost influenţată stimulativ de cele văzute în încăperi. Putem citi în conscripţia Curiei Székely[10] din Cilieni (Trei Scaune, jud. Covasna) că în „casa mare de piatră" a existat o masă „acoperită cu cordovan nou". Masa din „casa de piatră interioară" a fost acoperită „cu piele roşie nouă de cerb". În continuare, în „casa femeilor" cele şase scaune tapiţate cu piele roşie au înconjurat o masă cu picioare strunjite şi acoperită cu muşama neagră[11]. Conform registrului din anul 1698, în camera domnului din conacul Valea Crişului s-au aflat următoarele mobile: o masă din scândură cu picioare, trei fotolii, un bufet mic cu două aripi, două cuiere. Aceste informaţii, aparent minore, sunt semnificative astăzi, deoarece amenajările interioare autentice din Transilvania secolului al XVII-lea nu au supravieţuit în totalitate nicăieri, o imagine a acestora putând fi reconstituită în primul rând pe baza acestor descrieri.

Descrierea locuinţei a fost urmată în aceste conscripţii de descrierea acareturilor. Parcurgând bucătăria construită la parter sau separat, cămările, brutăria, grajdurile, şoproanele, atelierele aparţinând uneori gospodăriei, provizorul realiza descrierea cu acurateţe. Pe baza acestor însemnări putem să ne formăm o imagine exactă despre varietatea şi cantitatea produselor înmagazinate în cămările moşiei, despre utilajele de înmagazinare, chiar şi despre uneltele de producţie.

Alcătuite fie ca anexă a conscripţiilor bunurilor mobile, fie independent, **urbariile** specificau mărimea moşiei (ogorul, păşunea, pădurea, heleşteul), enumerau numele servitorilor şi iobagilor, ale copiilor acestora, precum şi mărimea pământului aparţinând gospodăriilor lor, animalele, felul şi cantitatea produselor agricole. Aceste informaţii au fost completate în a doua parte a secolului al XVII-lea cu lista numelor iobagilor fugari (*fugitivus*) şi vagabonzi (*vagus*). Aceste urbarii sunt aşadar importante şi ca surse demografice, deoarece conţin baze de date personale considerabile. În ciuda faptului că aceste conscripţii sunt aproximative: „Datele conţinute sunt reprezentative din punctul de vedere al studiilor demografice în scopul luării de mostre reprezentative şi pentru calculele statistice". Din listele care conţin numele veneticilor şi fugarilor putem deduce amploarea migraţiilor interioare şi exterioare, chiar şi traseele geografice[12].

S-au realizat urbarii de obicei în cazul schimbării proprietarului sau administratorului de moşie, în cazul preluării moşiei sau proprietăţii, în cazul proceselor judiciare privind moşia, sau când conscripţia existentă s-a învechit din anumite motive. Mai precis „s-au realizat urbarii, dacă o parte a moşiei a ajuns în posesia fiscului princiar prin moştenire sau confiscare, sau dacă aceasta, printr-o donaţie, chiar temporar (*inscriptio*) nu mai era în posesia vistieriei"[13]. Autorul urbariilor a fost de obicei administratorul de moşie, cu alte cuvinte provizorul (*provisor*) sau sămădăul din serviciul său sau scribul, cărora le-a fost atribuită administrarea întregii gospodării. Urbariile realizate pe moşiile transilvănene mici sau mari au fost întocmite asemănător conscripţiilor, ca tip de document.Puţinele urbarii rămase din epoca anterioară principatului au fost scrise în limba latină, apoi de la începutul secolului al XVII-lea ele cuprindeau doar o introducere de câteva rânduri în limba latină urmată de un cuprins redactat mai mult în limba maghiară.

[10] Prima menţiune a familiei Székely din Cilien (Zekel de Kiljien) datează din 1459. Conacul medieval a fost reconstruit în anul 1736. Tüdős S. Kinga, *Adatok a kilyéni Székely család és udvarház történetéhez*, în vol. *Historia manet, Demény Lajos Emlékkönyv,* Bucureşti–Cluj, 2001, p. 287–306.

[11] Menţionăm că mobilele învelite cu piele au fost introduse în Transilvania de habani anabaptişti aduşi în ţară de Principele Bethlen Gabor. Tüdős S. Kinga, *Adatok a kilyéni Székely család,* p. 293.

[12] Oborni Teréz, *Az Erdélyi Fejedelemség összeírásainak demográfiai forrásértéke,* în vol. *Magyarország történeti demográfiája (896–1995),* Budapest, 1977, p. 190–191.

[13] *Ibidem,* p. 189.

Denumirea urbariilor nu este unitară în epoca respectivă. Autorii numesc aceste documente deseori „inventarium" în ciuda faptului că ele urmează prin conţinutul lor principiile urbariilor. Nici în denumirea conscripţiilor nu au fost consecvenţi. Astfel s-a putut întâmpla ca registrul secuilor din Scaunul Arieş obligaţi la serviciul militar din anul 1642 să fie numit „urbaria", deşi după conţinut a fost mai degrabă o „connumeratio" sau un „regestrum"[14].

Urbariile transilvănene au ajuns de mult în centrul cercetărilor. Lucrările istoriografilor şi specialiştilor menţionaţi mai sus – şi nu numai – sunt deschizătoare de drumuri şi exemple de urmat. În studiile lor au rezumat acele date fundamentale care sunt necesare pentru evaluarea informaţiilor din urbarii.

Pe baza evaluării lui Makkai László, în Transilvania şi în Partium a devenit un obicei utilizarea unui tip mai avansat al urbariilor: „care este probabil urmarea introducerii uniformizării din timpul domniei lui Bethlen Gábor pe proprietăţile statale. Dar, în general din urbariile transilvănene lipseşte specificarea mărimii terenurilor, deoarece serviciile iobagilor din Transilvania nu s-au conformat împărţirilor pământului. În Ungaria acest sistem de conscripţie s-a răspândit treptat pe moşia lui Rákóczi." [15].

Urbariile întocmite despre proprietăţile private din Transilvania sunt cunoscute deja în secolul al XVI-lea „însă pe baza puţinelor surse putem totuşi conclude că folosirea lor în administraţia moşiilor a devenit importantă doar la sfârşitul secolului[16]. Explicaţia constă în faptul că moşiile transilvănene mari ale epocii se compun din mai multe moşii risipite, mici, astfel nu a fost nevoie de ţinerea în evidenţă a acestora. Acestea au putut să fie administrate şi de către moşierul însuşi. Întrucât însă proprietarul a trăit pe moşia principală, administrarea părţilor a fost sarcina administratorului de moşie sau a sămădăului.

Despre proprietăţile agricole din Scaunele Secuieşti din secolul al XVI-lea aflăm, în cele mai bune cazuri, doar din inventare sau documente de proces fragmentare. Urbariile reglementare despre raporturi de proprietate ale acestei regiuni devin cunoscute abia din mijlocul secolului al XVII-lea.

Urbariile aveau menirea de a fixa obligaţiile, serviciile iobagilor faţă de moşier, precum şi – ca o recompensă – concesiile moşierului faţă de iobagi. În esenţă putem considera acest document un „contract" între cele două părţi, în care au fost enumerate folosirea pământului, modul vieţii rurale cotidiene, diferitele plăţi făcute domnului, asigurând astfel părţile, încât niciuna să nu poată pretinde mai mult decât serviciile sau dările conţinute în contract. Astfel urbariile au devenit din ce în ce mai semnificative, ca un document decisiv al vieţii de zi cu zi atât pentru moşieri, cât şi pentru populaţie. *Urbariile au fost privite cu respect, ca documente autentice, care stabilesc chiar raporturi juridice.* Spre exemplu, în 1588 Kovacsóczy Farkas l-a somat şi l-a rugat pe judele lui domnesc să acţioneze pe baza urbariului, să ia taxele de pe urma moşiilor – care constau din câteva sate – pe baza regulilor din urbarii, pe care – după cum scrie el – „l-am dat sub semnul meu". Şi pentru Bethlen Miklós – care a avut moşii în Ţinutul Secuiesc – a fost important să aibă o evidenţă legală despre proprietăţile lui. În legătură cu asta i-a scris funcţionarului lui: „unde se găsesc urbarii recente despre anumite bunuri, şi unde nu vor fi, să se administreze moşia în toată regula pe baza acestora."

Folosirea urbariilor, cum am mai menţionat, a devenit frecventă din mijlocul secolului al XVII-lea, fapt dovedit şi de numărul relativ mare al documentelor rămase din a doua jumătate a secolului. Se pare că atunci folosirea scrisului în administrarea moşiilor a devenit din ce în ce mai dezvoltată. Din această epocă provin: conscripţia citată mai sus a lui Kálnoki, a lui Apor István, inventarul moşiei familiei Székely din Chilieni, apoi conscripţiile moşiilor din Belin şi Micloşoara ale

[14] *Urbarium inclyti sedis siculicalis Aranyas conscriptum tempore principis Georgyi Rákoczi, anno 1642,* în vol. *Székely Oklevéltár,* ed. Demény Lajos, Kolozsvár, vol. VI, 2000, p. 89.

[15] Makkai László, *op. cit.,* p. 31.

[16] Inventarul moşiei din Văleni (Magyarvalko), jud. Cluj, a fost întocmit în anul 1554. Inventarul Cluj-Mănăştur din 1588 a fost întocmit de iezuiţi. Arhivele Statului Maghiar, Budapesta, MOL: Kolozsmonostori Konvent lvt. 1554, fasc. 26. Urbaria. Jakó Zsigmond, *op. cit.,* p. XXXII.

lui Kálnoki József (1716), din Surcea a lui Dónáth István (1728), din Zagon a lui Jankó Peter (1720), din Ciceu a lui Torma Jánosné Petki Anna (1747) şi ale altor moşii din diferite regiuni[17]. Volumul urbariilor – ca şi în cazul conscripţiilor – nu a fost limitat, dar autorii urbariilor au avut o ocazie mai modestă de descriere colorată şi variată a celor văzute, decât cei ai conscripţiilor. Cercetătorul poate totuşi să surprindă pe baza acestor date stricte şi uscate o imagine bogată şi animată a istoriei moşiilor, deoarece din evaluarea informaţiilor fragmentare putem reconstrui caracteristicile moşiilor transilvănene mari şi mijlocii.

În foarte multe cazuri urbariile oferă cifre ordonate deja în coloane, astfel întocmirea tabelelor statistice e facilă. Este necesar însă să menţionăm în legătură cu valoarea cifrelor din conscripţii că, deşi reflectă condiţiile epocii, totuşi evaluarea valorilor lor poate fi bazată doar pe principiul cifrelor mari. Însă în cazul în care pentru o anumită moşie s-au realizat mai multe conscripţii la distanţă scurtă de timp, nu numai că putem evalua sau compara cifrele oferite de acestea, ci putem cunoaşte şi procesul evoluării economice, sau perioada de înălţare şi de declin a acesteia.

Deoarece urbariile au apărut ca o urmare a raporturilor de proprietate transilvănene, trebuie amintite în câteva rânduri caracteristicile moşiilor locale.

Cel mai mare moşier transilvănean a fost principele, a cărui proprietate a constat din averea sa de familie şi din complexul de proprietate numit „bun fiscal”[18]. Cetăţile şi moşiile fiscale au avut un statut particular printre moşiile transilvănene, deoarece acestea au fost stăpânite de principe, iar veniturile provenite de aici au îmbogăţit vistieria acestuia. Principele putea dona localnicilor din aceste moşii după placul lui, ori definitiv (*donatio*), ori temporar (*inscriptio*), pentru serviciile lor proeminente aduse principelui sau ţării.

Cea mai mare parte a inscripţiilor s-a referit la proprietăţile amanetate sau ipoteci, de pe urma cărora a profitat de asemenea tezaurul princiar. Amanetarea temporară a acestor proprietăţi a avut şi alte avantaje. Prin aceste ipoteci principele îl avea la mână pe ipotecar, astfel acesta nu a putut să se simtă niciodată în siguranţă. Acesta desemna deja aspectul politic al situaţiei.

Din punctul de vedere al mărimii-extinderii, proprietăţile princiare au fost urmate de *proprietăţile private mai mari ale moşierilor*. Aceste moşii private cuprind – atât din punct de vedere cantitativ, cât şi calitativ – terenuri şi aşezări mai puţine decât în cazul proprietăţilor princiare sau al proprietăţilor imense aparţinând moşierilor din Ungaria. Citând formularea sumară a lui Jakó Zsigmond: „În Transilvania nu s-au format moşii mari asemănător altor părţi ale ţării nici până la sfârşitul evului mediu. Deşi câteva dinastii au reuşit să strângă teritorii extinse şi să le transforme în ţinuturi-cetăţi, extinzându-şi hotarele prin popularea satelor din văi şi din zone montane nepopulate, totuşi, mărimea generală a moşiilor transilvănene a rămas cu mult sub media celorlalte regiuni; nici nu au fost atât de unitare încât să fie comparate cu tot dreptul cu comitatele din Ungaria”[19]. Inventarul calitativ şi cantitativ al proprietăţilor funciare în Ţinutul Secuiesc e şi mai evident. Este bine cunoscut, condiţiile geografice nefavorabile nu au fost avantajoase pentru formarea moşiilor pe arii extinse. Aici putem vorbi în mare parte despre unităţi de proprietate mai mici şi împrăştiate, a căror recoltă era de ajuns pentru hrănirea familiei moşierului şi a servitorilor, dar care ajungea în foarte mică măsură pe piaţă sau în comerţ.

Pe baza descrierilor din urbarii deseori deţinem informaţii exacte despre moşia respectivă. De exemplu, din conscripţia lui Kálnoki Sámuel putem rezuma următoarele date despre proprietatea contelui: nu mai puţin de 830 de iugăre de ogor au fost cultivate în perioada respectivă de către cca

[17] Vezi inventarele, conscripţiile şi urbariile din Arhivele Statului Român, Filiala Tg. Mureş, Cluj-Napoca, Sibiu, Sf. Gheorghe şi Arhivele Statului Maghiar, Budapesta.

[18] Dominaţia supremă a Principelui asupra nobilimii din Transilvania a fost asigurată tocmai din averea proprie numită „bun fiscal”.

[19] Jakó Zsigmond, *op. cit.,* p. XXVI.

150 de servitori şi iobagi, care s-au grupat în 18 sate în jurul centrelor agricole mai mari[20]. Proprietăţii lui Székely Ferenc din Chilieni îi aparţinea un teren agricol mult mai mic, de 100 de iugăre, pe care lucrau mai mult de 50 de iobagi căsătoriţi[21]. În continuare, documentul, numit „inventar" de către conscriptor, conţine numărul iobagilor şi ţiganilor, animalelor, pământurilor din satele Micloşoara, Belin, Căpeni, Baraolt, Aita Medie, Aita Seacă şi Valea Zălanului, aparţinând proprietăţii contelui. Mai întâi au fost notate în coloane numele iobagilor (*nomina personarum*), apoi au urmat rândurile conţinând numele băieţilor şi vârsta acestora (*filii cum aetate*) şi separat şeptelul (*equi, boves, vaccae, juvenes, oves, apes, porci*). La sfârşit au fost enumerate informaţii referitoare la funcţiile şi sfera de activitate a iobagilor (ca de exemplu: croitor de curte, vizitiu, pescar, bucătar, văcar) sau se menţiona dacă trăiau împreună cu părinţii. Astfel, de exemplu, vizitiul de curte din Micloşoara, Vajda Ferenc, a avut un fiu de 10 ani şi deţinea un porc; bucătarul Domokos Mihály a avut un fiu de trei ani şi deţinea 4 boi, 3 vaci, 2 viţele, 40 de oi şi 4 porci[22]. După principii similare s-a realizat o listă separată despre iobagii ţigani, din care aflăm că la Belin de conacul contelui aparţineau cinci familii de ţigani împreună cu cei 14 fii ai acestora.Acolo unde a fost necesar au fost specificate în documente fermele abandonate (*deserta*) şi casele abandonate ale iobagilor fugari (*fugitivus*). Oláh Keresztes de la Micloşoara a fugit împreună cu cei patru fii ai săi, iar în perioada scrierii conscripţiei trăia la Căpeni, în moară[23]. În sfârşit, în urbarii putem citi descrierea exactă din punct de vedere geografic a terenurilor (*sessio*), ogoarelor, păşunilor şi a altor loturi ale iobagilor, precum şi numele vecinilor şi mărimea terenurilor în uz. Pe baza acestora putem afla locul casei iobagului Csíki Ferenc din Micloşoara, care era învecinată cu cele ale lui Urák Miklós şi Sütő Tamás. Unul dintre ogoarele lui din hotarul din Micloşoara s-a aflat în vecinătatea pârâului „Keresztes Pataka" şi a lui Bartha Mihály, tatăl, unde primăvara a putut semăna nouă baniţe de grâu. Una dintre fâneţele, unde a putut strânge două căruţe de fân, s-a întins între râul Olt şi fânaţul lui Nagy István.În legătură cu curiile sau cetăţile din Scaunele Secuieşti descrise în urbarii şi terenurile agricole aparţinând acestora este demn de amintit că acestea *nu se deosebesc în nicio privinţă de moşiile princiare. Atât amenajarea, cât şi administrarea lor au fost similare*. Această situaţie nu are nimic deosebit, deoarece principii transilvăneni au provenit din familii moşiere locale – ca de exemplu: Bethlen Gábor (1613–1629), care a copilărit în castelul Lăzarea de la Lăzarea din depresiunea Gheorgheni –, ei continuând astfel modul de administrare tradiţional.

Începând din secolul al XVIII-lea conscripţiile şi urbariile realizate despre cetăţi, castele şi curiile transilvănene s-au înmulţit semnificativ. Pe baza prelucrării acestora, ne putem forma o imagine mult mai clară despre viaţa cotidiană a locuitorilor conacelor din Ţinutul Secuiesc, sărbătorile lor, nivelul lor de trai, despre sistemul prestării de servicii sau relaţiile între moşier şi servitor. Urbariile şi conscripţiile solicită însă o investigaţie vastă din punct de vedere istoric şi arhivistic, iar în zilele noastre cercetările interdisciplinare fac indispensabilă publicarea totală şi nu parţială a textelor acestor conscripţii. Evaluarea lor sistematică impune o sarcină grea cercetătorilor, deoarece documentele se găsesc în arhive împrăştiate de ambele părţi ale graniţei. Strângerea şi sistematizarea documentelor pe baza unui concept unitar se loveşte de nenumărate dificultăţi. Deşi s-au făcut încercări remarcabile, un exemplu fiind cele trei volume de registre ale urbariilor şi conscripţiilor alese dintre documentele Arhivei Naţionale Ungare, din păcate şi acestea, cu câteva excepţii, se referă

[20] Tüdős S. Kinga, *Viaţa cotidiană nobilară în secuime spre sfârşitul secolului al XVII-lea,* în vol. *Faţetele Istoriei. Existenţe, identităţi, dinamici. Omagiu Academicianului Ştefan Ştefănescu*, Bucureşti, 2000, p. 216, 217.

[21] Tüdős S. Kinga, *Székely főnemesi életmód,* p. 148.

[22] *Ibidem,* p. 139.

[23] *Ibidem.*

doar la cetăți, castele sau curii de pe teritoriul Ungariei de azi[24]. Sistematizarea unitară a urbariilor şi conscripțiilor din arhivele transilvănene mai are încă de aşteptat, neexistând până în prezent niciun demers inițiat de o arhivă, ci doar încercări ale unor ateliere individuale care pot suplini doar în mică măsură imensa lipsă cu metodele lor modeste.

CONSCRIPTION LEDGERS AND *URBARIA* FROM THE TIME OF THE TRANSYLVANIAN PRINCIPALITY. THE SZEKLER COUNTY

Abstract

The paper highlights a particular type of sources providing rich information on local economy, the history of culture, architecture, ethnology, and demography in the Szekler County: the *urbaria* and the conscription ledgers. The multidisciplinary analysis of these sources dating from the seventeenth and eighteenth centuries can lead to a veracious reconstruction of everyday life.

[24] Volumele se află în Biblioteca Arhivele Statului Maghiar.

UN FIU DE DOGE LA CURTEA ŢARULUI SIMEON AL BULGARIEI. CAZUL LUI PIETRO BADOARO

ŞERBAN MARIN

Din câte se cunoaşte pe baza documentelor avute la dispoziţie până în momentul de faţă, relaţiile bulgaro-veneţiene îşi au începuturile în secolul al XIV-lea, fiind vorba de legături de natură comercială[1]. Mai mult chiar, după cum W. Heyd nota în urmă cu peste un secol, marele comerţ italian neglija Bulgaria de-a lungul secolului al XIII-lea[2]. Cu toate acestea, lucrarea de faţă îşi propune să aducă în discuţie un eveniment petrecut cu mult anterior, mai exact în prima jumătate a secolului al X-lea; de această dată, nu este vorba de relaţii pe scară largă între spaţiul venet şi cel bulgar, ci de un episod de conjunctură. Practic, sunt puse faţă în faţă două personaje de rang înalt, anume ţarul Simeon al Bulgariei (893–927) şi Pietro Badoaro (Partecipazio), fiul dogelui Orso Badoaro (912–931), iar contextul este cu totul altul, la antipodul a ceea ce se poate numi o relaţie amiabilă. Concret, este vorba de detenţia în Bulgaria a consortului dogal, în urma unei întâmplări nefericite.

Episodul se încadrează în practica devenită obişnuinţă în secolele VIII–X, potrivit căreia dogii îşi trimiteau fiii (în general, probabilii urmaşi în dogat) la Constantinopol, şi având ca precedent misiunea lui Giustiniano Badoaro (Partecipazio), trimis al tatălui său, Agnello, în capitala bizantină[3]. Cazul

[1] Cf., de exemplu, W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, ed. Furcy Raynaud, I, Amsterdam, 1983 (reimprimare anastatică după ediţia Leipzig, 1885–1886), p. 529.

[2] *Ibidem*, p. 528.

[3] De exemplu, Giovanni Giacopo Caroldo înregistrează cazurile dogilor Agnello şi Giustiniano Partecipazio (trimiţându-l pe Agnello, cf. Giovanni Giacomo Caroldo, *Historia di Venetia*, Paris, *Bibliothèque nationale*, mss. Italien 320, cf. Arhivele Naţionale ale României, colecţia Microfilme Franţa, rola 231 [în continuare, Caroldo 231], f. 10b: „*Gli Eccelsi Duci mandorono messer Angelo loro consorte all'Imperatore di Constantinopoli*"; *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante,* ed. G.L. Fr. Tafel – G.M. Thomas, I *(814–1205),* Amsterdam, 1964 [în continuare, Tafel–Thomas], doc. IV, p. 4, datat 821, cu referire strictă la cronica *Extensa*); Pietro II Candiano (doge, 932–939, trimiţându-l pe fiul său, Pietro, viitor doge – 942–959, cf. Caroldo 231, f. 16a: „*Mandò suo figliuolo a Constantinopoli, secondo il consueto, il quale de quella Imperial Maestà ottene la dignità di Prothospatario et la confirmatione di privilegij; et dopò, con molti pretiosi doni che gli diede / l'Imperatore, venne a ripatriare*"; Tafel–Thomas, doc. IX, p. 5, datat 932, cu referire la *Extensa*); Tribuno Memo (doge, 979–991, cf. Caroldo 231, f. 20b: „*Nel XIII anno del Ducato suo, mandò Mauritio suo figliuolo a Basilio et Constantino Constantinopolitani Imperatori, per farsi a loro grato;* [...]"); Pietro II Orseolo (doge, 991–1008, cf. Caroldo 231, f. 21b: „*Il Duce, richieso da Basilio et Constantino Imperatori, a Constantinopoli mandò suo figliuolo, il qual, da loro molto honorato, ritornò alla Patria con non piccioli doni.*"; Tafel–Thomas, doc. XVII, p. 36–39, datat 991); tot sub Pietro II Orseolo (cf. Caroldo 231, f. 24b: „*Dopò, destinò Gioanni consorte et Otho figliuoli suoi a Basilio et Constantino Imperatori Greci, dalli quali furono amorevolmente et con molto honore ricevuti. A Giovanni Orseolo Duce diedero per moglie Maria loro nepote figliuola di loro sorella et di Largnopulo huomo nobile et pregiato, con dote conveniente; et dal Patriarcha nell'Imperial Capella furono fatte le sponsa di cerimonie; dopò, hebbero in dono*

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 375–391

particular al lui Pietro Badoaro adaugă însă unele detalii care îl scot în evidență, transformând o uzanță diplomatică într-o aventură neplăcută. Astfel, deşi reuşeşte să ajungă la destinație în condiții normale şi, în conformitate cu practica devenită obişnuită, să obțină de la împăratul de la Constantinopol cadourile şi onorurile aferente, drumul de întoarcere se încheie nefericit. Pietro Badoaro este capturat de un conducător slav, jefuit şi trimis în custodia țarului bulgar din acea vreme, Simeon.

Vom urmări, aşadar, modalitatea în care cronicile venețiene, târzii față de acest episod, l-au prezentat, în funcție de clasificările cronisticii venețiene pe care le-am propus cu ocazia altor studii[4].

Dintre cronicile cele mai vechi, episodul este prezent începând cu scrierea atribuită lui Giovanni Diacono, aparținând primilor ani ai secolului al XI-lea. Cronicarul oferă următoarea descriere:

Diacono, p. 131–132

Quem successit ad hanc regendam dignitatem domnus Ursus, / cognomento Particiacus; qui mox ut dux effectus est, suum filium, Petrum nomine, Constantinopolim ad Leonem imperatorem destinavit; quem imperator cum honore suscipiens, protospatharium fecit, ditatumque maximis donis ad propria redire permisit. qui dum Chroatorum fines rediens transire vellet, a Michahele Sclavorum duce fraude deceptus, omnibusque bonis privatus, atque Vulgarico regi, Simeoni nomine, exilii pena transmissus est. quem pater perditum acriter dolens, minime acquirere quivit, interim per suum internuncium, Dominicum videlicet Metamaucensem archidiaconem, qui postea episcopus effectus est, suis donis redimeret.

În schimb, celelalte cronici timpurii, precum cele trei versiuni ale cronicii Altinate, *AVB* (de la sfârşitul secolului al XII-lea), Martino da Canal sau cea atribuită lui Marco (din a doua jumătate a secolului al XIII-lea) omit cu desăvârşire acest episod. Prin urmare, este posibil ca scrierile ulterioare (pornind de la cronicile lui Andrea Dandolo, de la jumătatea secolului al XIV-lea) să-şi fi extras inspirația direct din cronica lui Diacono.

Categoria 1. Dat fiind că îşi începe narațiunea cu perioada dogelui Ordelaffo Falier, cronica anonimă cunoscută sub numele de *HDV*, datând din prima jumătate a secolului al XIII-lea, nu include şi episodul în discuție. Celelalte trei cronici cuprinse în această categorie oferă următoarele variante de descriere:

Giustinian, p. 52–53	*M 2571*, f. 38b–39a	*M 2581*, f. 25a
Ursius Baduario [...] DCCCCXJ [...]. Hic dux filium suum Petrum	Orso Badoer […] so fio clamado Piero per nome a lo imperador de Grecia el destina, dal qual	ORSO[5] Badoer [...] siando protospatario dello Imperador di Romani [...] 915 costu so fio

dall'Imperatori due corone bellissime. Finite le nozze, Gioanni voleva con la consorte ripatriare; ma, a prieghi di Basilio, convenne aspettare il ritorno suo dall'espeditione che all'hora era per fare contro Bulgari. Tornato in Constantinopoli, diede a Gioanni il titolo di Patricio et concesse alla nepote il corpo di Santa Barbaram cosi da lei instantemente pregato; et egli poi, con la moglie et Otho suo fratello, ritornò alla patria; ove giunti, furono gratamente veduti dal padre et popolo Veneto; et poco dopo, la moglie parturi un figliuolo che volse fusse nominato Basilio."; Tafel–Thomas, doc. XVIII, p. 40, datat 997, cu referire la *Extensa* şi doc. XX, p. 40–41, datat 1004, cu referire la *Extensa*). Pentru episodul legat de Giustiniano Badoaro, vezi Şerban Marin, *Giustiniano Partecipazio and the Representation of the First Venetian Embassy to Constantinople in the Chronicles of the Serenissima,* în „Historical Yearbook", vol. 2, 2005, p. 75–92.

[4] Ş. Marin, *Venetian and non-Venetian Crusaders in the Fourth Crusade, according to the Venetian Chronicles' Tradition*, în „Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", vol. 4, 2002, p. 111–171. Respectiva clasificare a fost reluată şi cu alte ocazii.

[5] Cu majuscule în manuscris.

Constantinopolim delegavit, qui cum honore receptus ex imperiali culmine prothospatarius effectus, aliisve receptis muneribus repatriare disposuit; et in itinere dollo et fraude Michaelis Sclavorum ducis circa fines Chroatorum detemptus et captus, bonisque omnibus spoliatus est, atque iuxta Simeonem regem Bulgarichi vel Bulgarorum ad exilium dictus Michael misit eumdem. Pro cuius redem/ptione dux Dominicum Methamaucessem archidiaconum repente transmisit, qui, innumerabilibus donnis exhibitis, ducis genitum recuperavit; quamobrem postea dictus Dominicus ortatione ducis ecclesie sue episcopus factus est.

grande honor et dignitade el conquista; et ritornando per terra a Veniesia fradeuelmentre cum ingano da Michiel Ban ouer dose di Sclauj lo fo preso, e de luj li suoi bini expuliado e oltra de lo per paura del non scamparsi apreso Simon Re volgaricho [sic!] ello a confin el manda el qual alle fin / con sagazitade scampa e à Veniesia ritorna […].

clamado Piero per nome, alo Imperador de Grecia el destina, dal qual grande honor et dignitade el conquista; et retornando per terra à Veniesie fraudeuolmente in ingano da MICHIEL[6] ban ouer dose di Sclauj lo fo preso, e de tutti li suoi beni expuliado e oltra de zo per paura chel non scampase apreso SIMON[7] Re Volgari [sic!], che ello à confin el manda el qual alle fin con sagazitade scampa, è a Ueniesia ritorna è da tuttj nobelj è popular fo ben rezeudo.

Dacă *M 2571* şi *M 2581* sunt practic identice, în cazul scrierii atribuite lui Pietro Giustinian se constată influența cronicii lungi a dogelui Andrea Dandolo, din categoria 2[8].

Categoria 2. Dacă în cazul cronicii lui Pietro Dolfin evenimentul este prezentat mai degrabă ca o simplă traducere în vulgară a cronicii dandoliene, istoria lui Lorenzo de Monaci oferă o versiune prescurtată a acesteia. Apropiată anterior de această categorie, cronica atribuită lui Andrea Navagero prezintă în mod diferit partea de final a episodului, în vreme ce cronica scurtă a lui A. Dandolo este şi mai expeditivă.

Extensa, p. 168

[…] VIIII^{co}XII°.

Hic, pro nomine dictus Paureta, mox ut dux efectus est, filium suum Petrum Constantinopolim destinavit, qui cum honore susceptus, ex imperiali munificencia prothospatarius factus, aliisque receptis donis, repatriare disposuit, et in itinere, fraude Michaelis Sclavorum ducis, circa fines Chroatorum captus et bonis omnibus spoliatus est, atque missus in custodia Simeonis regis Bulgarorum; pro cuius redempcione dux genitor misit Dominicum archidiaconum

Monacis, p. 65

Ursus Participatio Secundus [...] VIIII^{C} XI. hic misit Petrum filium Constantinopolim, qui Prothospatarius factus in reditum capitur a Sclavis: Spoliatus, & positus in custodia Symeonis Regis Bulgarorum a patre magna redimitur pecunia. [...].

P. Dolfin, f. 183b–184a

Corando anni D CCCC XV uel 912

Vrso Particiaco [...]. /

Costui subito, che fù fatto Doxe, mandò **Piero suo fiolo** all' Imperador de Constantinopoli, el quale receuto cum honore, facto protospatario, e dignitade grandissime da quello aquista. Et retornando per terra à Venetia, nel uiazo **fò prexo per fraude da Michiel Banno, ò Doxe** de Sclauoni infine de Crouatia, et spogliato de tutti i beni, et posto sotto guardia di

[6] Cu majuscule în manuscris.
[7] Cu majuscule în manuscris.
[8] Vezi *infra*.

methamaucensem, qui, maximis exibitis donis, ducis filium recuperavit, et propterea, suasione ducis, sue ecclesie episcopus postea factus est.

Simone Rè de Bulgari. Per la redemption del quale, el Dose suo genitore, mandò Domenico archidiacono Mothamaucense, el quale dato grandissimi doni, recourò el figliol del Doxe, e l'Impero à persuasione del Doxe, e facto Vescouo della sua giexia; altri dicono, che cautamente da quello fuzi, et uenne à Veniexia[9].

Navagero, col. 951
Orso Badoer, eletto Doge del 900.

In tempo di questo Doge il Consiglio mandò suo figliuolo Messer Pietro Ambasciadore all'Imperadore di Costantinopoli, dal quale ottenne la confermazione di tutti i privilegi datti per avanti. E ritornando da Costantinpoli detto Messer Pietro, fu preso dagli schiavi da un Michele Bon, e fu mandato al Re Simone in Ungheria. Il quale stette in prigione molti mesi, e alle fine ebbe modo di scampare di prigione, e scampò, e venne a Venezia.

Brevis, p. 358

Ursius Baduario dux […].
Hic filium suus, Petrum nomine, ad Grecorum imperatorem transmisit, a quo prothospatari dignitatem adeptus fuit; cum vero ad propria reddiret, fraude, a Michaele Sclavorum duce captus exstitit, et spoliatus *suis* bonis, apud Vulgaricum regem Simionem nomine in exilium missus fuit. […].

Categoria 3. Din cadrul acestei categorii, lucrarea lui Flavio Biondo referitoare la Veneția omite evenimentul. În general, codicele *M 2592* se abate rareori de la istoria lui Marcantonio Sabellico; cu ocazia episodului avut în vedere, variațiile se remarcă în principal în privința deznodământului.

M 2592, f. 9b

Orso Badoer fu eletto Dose del anno 921 [...] mando Pietro suo fiolo à Costantinopoli dalo imperatore et ancor lui fu fatto dal detto imperator Protospatario et tornando el detto suo fiolo à Venetia con molti presenti auti dal detto inperator essendo in Dalmatia preso da uno Michele Regulo et spreciato et confinato in Misia di donde el detto Pietro ocultamente scampo et uene à Venetia et si appresento al Padre.

Sabellico, p. 65

Ursus Badoarius, [...] 912 [...]. Is Petrum filium ad Graeciae Imperatorem Byzantium misit, a quo Protospatarius factus multis est muneribus ornatus: sed quum juvenis Venetias rediret, a quodam Michaele Regulo in Dalmatia interceptus, omni cultu muneribusque exutus, in Mysiam relegatum est: unde clam deinceps profectus Venetias venit. Ursus cum Clodiensibus coepit de finium recognitione agere: […].

Categoria 4. Inițial, categoria cuprindea şi cronica lui Antonio Morosini; însă filele acesteia referitoare la perioada secolului al X-lea nu s-au conservat. Cele două cronici rămase în discuție, atribuite lui Enrico Dandolo (M 102), respectiv lui Pietro Dolfin (M 559) urmează în genere acelaşi tip de desfăşurare a narațiunii.

[9] Pasajele cu aldine sunt evidențiate în manuscris.

E. Dandolo, f. 22b–23a

Corrando DCCCCXV. Orso Badoer [...] mando primo sò fio clamado meser Piero à lo Imperator de Grezia il qual honorifizantie, e dignitade grande da quello aquistà, e ritornando a Veniexia per terra da Michiel Ban de la Sclauonia, et in bando con con[10] inganno fò preso, et mandado al Rè de Bulgaria et là stette algun tempo, el qual Rè nomeua Simon. / Da può cautamente da quello forzi et uenne à Veniexia. [...]

pseudo-Dolfin, f. 25a–25b

Corrando anni VIIIJ° XV

Orso badoer [...]. Costui uno suo fiolo chiamado miser Piero al Imperador de gratia [sic!] mando el quale honorificamente & dignitade grandissima da quello acquista & retornando / per per terra a Uenesia da Michel Badoer [sic!] doxe fo preso fraudulentemente el quale iera signor in Schiauonia robando cum tutta la soa compagnia fo mandado fin ale re de Ungaria & la stete per algun tempo el qual re nome hauea Simon dapuo da quello cautamente fuzi, & uene a Uenesia [...].

Categoria 5. În interiorul acestei categorii, se constată faptul că scrierea atribuită lui Antonio Donato caută să sintetizeze modalitatea de descriere.

Donà, f. 12a

Orso Badoer […] haueua un fio per nome Piero il qual fo manda per imbacator [sic!] à l'Imperator à Costantinopoli da meser Michiel Bondoxe frandolentemente [sic!] fo preso il qual Michiel era Signor di Schiuonia, et con tutta la mazente fo manda à Simon Re d'Ongaria, et uete [? = stete?] molto tempo; […]

Veniera 791, f. 59b

Come fu eletto dose Meser Orso Badoer et uno suo figlio ritornando da Constantinopoli fu preso [...] 915. Costui haueua un figliol per nome chiamato Piero. Questo fu mandato per imbasciator all'Imperador de Constantinopoli. Il qual Piero fu riceputto dignissimamente et dignitade grandissimi da quello acquisto; tornando per terra a Venetia da Michel Bon Dose fraudolentemente fu preso, il qual Michel era signor in Schiauonia, et con tutta la sua compagnia fu mandato a Simon Re de Ongaria, et li stete per certo tempo. Dapoi cautamente da quello fugì, et vene a Uenetia. [...].

Categoria 6. Cele patru codice avute în vedere sunt aproximativ identice.

M 2570, f. 12b

ORSO BADOER[11] fo lo X° doxe [...] 927

Costuj aue uno fiolo chiamatto Piero luj el mando per ambasador alo imperador de Grecia dalo qual con grande honor fo molto exaltado et honorato e daposa luj uene perttera et el fo prexo per algunj sciauj

M 47, f. 20b, col. 1

[C]ostui hauea vno fiolo chiamato Piero lo qual mando per ambasador in Gretia; lo qual de grande honor fo exaltado et honorato. Dapossa lui uegnido per terra fu preso per alcuni schiaui. Et mandolo ali confini In Bolgaria. Et dellui scanpo et ritorno a

Caballino, f. 47a

Orso Badoer [...] 927. Costuy hauea uno fiol el qual luy lo mando per imbassador alo Imperador dela Gretia al qual fo ben uisto e honorado. E poy andando per terra luy fuo preso da schiaui alguni e mandando a confinj in Bulgaria e deli luy

M 2028, f. 9b–10a

Orso Badoer […] 927. Costui hauea un figliuolo chiamato Piero el qual lui mandò per ambasciador allo Imperator de Grecia dal quale de grande honore lui fù molto exaltato, et honorato, et da poi lui veniva per terra, et fù preso per alcuni schiaui, / et

[10] Repetare în text.

[11] Cu majuscule în manuscris.

et mandolo ali confinj in Bolgaria e dela lui scampa e retorna a Veniexia. [...]

Ueniexia [...].

scampo e ritorno a Uinesia da suo pari [...].

mandolo alli confini in Bulgaria, et da là lui scampò, […].

Categoria 7. Dintre cele două cronici ale categoriei, cea a lui Giovanni Giacopo Caroldo este mai apropiată de cronica dandoliană, în vreme ce cea a lui Marino Sanudo urmează o cale originală.

Caroldo, f. 38

Orso 2° Badoer (912), per gradificarsi il Greco Imperatore subito fatto Duce, mandò a Costantinopoli meser Pietro suo figliolo, il quale fù onoreuolmente riceuuto, e dalla Imperiale munificenza fatto Protospattario, e suo Consigliere. Spedito da quella Città, et haueti pretiosi doni uenne a ripatriare, ma per camino alli confini di Crouatia fù fatto priggione, e toltoli ciò, che haueua, e poi in custodia mandato al Re di Bulgaria; l'Inclito Duce suo Padre, redimerlo dalle loro mani mandò Domenico Archidiacono di Malamoco, il quale con molti doni, e prudenti modi, che tenne ottenne di quello la liberatione, la quale fù tanto grata al Padre, [...].

Sanudo, col. 459

DCCCCXI

Orso Particiacio, cioè Badoero, Doge X.

[...]. Questo Doge mandò suo figliuolo Piero a Costantinopoli, & ebbe dall'Imperadore la dignità de Protospatario. E ritornando a Venezia, per inganno di Michele Principe della Schiavonia fu preso, e toltogli tutto quello ch'è portava. E il mandò in custodia di Simeone Rè di Bulgari. Per redenzione del quale il Doge mandò Domenico Arcidiacono di Malamocco, il quale con molti doni ricuperò il figliuolo del Doge predetto; e dopo a persuasione del Doge il detto Arcidiacono fu fatto Vescovo di Malamocco per la liberazione del figliuolo. [...].

Categoria 8. Cele trei codice (*M 2541*, cronica Barba şi *M 67*) ale categoriei omit cu desăvârşire evenimentul.

Categoria 9. Codicele *M 793* se desprinde de restul categoriei, apropiindu-se mai degrabă de cronicile din categoriile 4 şi 5. În schimb, cronicile M 129 (atribuită patriarhului Giovanni Tiepolo), Querini IV. 16 (cunoscută ca aparţinând lui Agostino Agostini) şi *M 77* oferă acelaşi tip de descriere:

M 793, f. 51b

19. Meser Horso Badoer [...] 915 Costui haueuano fiol chiamado Piero; questo fo mandado per imbasador alo imperador de Chostantinopoli el qual deto Piero dalo imperador fo receuudo degnimamente ottegnir meli [?] grandisimi da quela aquista; tornado per tera a Ueniexia da Michel Bon doxe fraudolentemente fo prexo el qual Michel gera signor in Schiauonia e chon tutta la sua chompagnia fo mandado a Simon re de Hongaria e la stete algun tempo dapuo cautamente da quelo fugi e uene a Ueniexia [...].

Tiepolo, f. 68b

Anno Domini 912.

[...].

Meser Orso Participatio, ouer

Agostini, f. 10a–10b

ANNO[12] Domini 912.

[...].

Meser Orso Participatio, ouer

M 77, f. 20–21

Meser Orso Participatio [...] D CCCCC – sic! – XII [...]. Et occorrendo bisogno mandare all'

[12] Cu majuscule în manuscris.

Badoer, [...], il qual Dose hauea un fiol, che nomeua Meser Piero. Et occorrendo bisogno mandar all'Imperador de Constantinopoli per conseruarsi in beneuolentia, mandò ditto suo fiol Meser Piero, il quale Imperador lo uidde, et accettò volentiera, et honorlo, et fecelo protospatario, et donoli infiniti et belli presenti, et feceli ampli priuilegij.
Nella qual legation lui stette molti mesi; tornando ditto Meser Piero à Venetia da uno Michiel Capulo [?] Capo di Schiauoni, fù preso, et toltoli tutti li presenti, che gli gauea donato ditto Imperador, et etiam tutte le sue robbe, et appresso lo fece preson, et dapoi tenuto in preson certo tempo, ditto Michiel lo relegò in Bulgaria doue el stette molti anni; alla fine lui hebbe modo de fuzir, et tornò à Venetia et zonto fù accettado dal ditto Doxe suo padre, [...].

Badoer 2° [...], sforzandose imitar il suo precesser; il qual Dose hauea uno fiol, che nomeua meser Piero. Et occorrendo bisogno mandar all'Imperador de Constantinopoli per conseruarsi in beneuolentia, mandò ditto suo fiol meser Piero, il quale Imperador lo uidde, et accettò uolentiera, et honorollo, et fecelo Protospatario [pe marginea textului: **Il figliuolo del Dose come Ambasador all'Imperador di Constantinopoli**], et donoli infiniti, et belli presenti, et feceli ampli priuilegij. Nella quale legation lui stette molti mesi. Tornando dicto meser Piero à Venetia da uno Michiel Regulo Capo di Schiauoni, fù preso, et toltoli tutti li presenti, che gli haueua donato dicto Imperador et etiam / tutte le sue robbe, et appresso lo fece preson, et dapoi tenuto in preson certo tempo, ditto Michiel lo relegò in Bulgaria, doue el stette molti anni; alla fine lui hebbe modo de fuzir, et tornò a Venetia et zonto fù accettado dal ditto Dose suo padre, et da tutto il populo gratiosamente, per hauersi ben portato, et patientemente tolerado la captiuità sua.

Imperatore à Costantinopoli, per conseruarsi in beneuolenza, mandò detto suo fiol Meser Piero, lo qual Imperatore lo uiste, et accettò molto uolontiera, et honorolo, et lo fece Protostatario [sic!], et donoli de infiniti belli presenti, et feceli ampli priuilegij, nella qual legatione lui stette molti mesi, tornado detto Meser Piero à Veniezia, da uno Michiel Regola Capo de Schiauoni fù preso, e tolseli tutti li presenti, che li haueua donati detto Imperatore, et etiam tutte le sue robbe, et appreso lo fece preson, et doppoi tegnudo in preson certo tempo, detto Michiel lo relegò in Bulgaria, doue el stette molti anni. Alla fine lui hebbe modo de fuzir, et tornò à Veniesia, […].

Dintre scrierile apropiate acestei categorii, se constată absenţa episodului în *M 2572* şi *M 1833*. În schimb, el se poate depista în scurta prezentare istorică a lui Francesco Sansovino şi în codicele *M 1999*.

Sansovino, p. 547

ORSO PARTICIPATIO II. DOGE XVII.
ANNO 912[13]

[...]. Hebbe vn figliuolo chiamata Pietro, il quale andato à Costantinopoli, fu creato dall'Imperatore Prothospatario. Ma nel tornare à dietro fu fatto prigione da Michele Signore degli Schiauoni su confini della Croatia. Et spogliato del tutto, percioche egli tornaua a casa con ricchi doni riceuuti dalla Corte, fu mandato in guardia, a

M 1999, f. 8b

[…] l'accidente di Piero suo figliolo, il quale ritornando di Costantinopoli fù trattenuto, e fatto prigione da un Signore della Schiauonia, e mandato al Rè de Bulgari, ricuperando la libertà con una fortunata fuga, ò pure, secondo altri, con l'oro che fù rimesso dal padre per il di lui riscatto. […].

[13] Cu majuscule în manuscris.

Simone Rè de Bulgari. Mà il Doge mandato Domenico Arcidiacono di Malamocco, con donatiui d'importanza, lo riscattò da nemici, [...].

Categoria 10. Evenimentul este absent în codicele *M 44*, cu precizarea că, prezentând perioada în care Pietro Badoaro însuşi va ocupa funcţia dogală (939–942), face o trimitere la episodul nostru, deşi îl omisese la momentul potrivit.

M 44, f. 16a

Piero Badoer [...] 926. Questo Doxe fo fio d'Orso Doxe lo qual fo preso de li Schiaui, tornando da Constantinopoli a Venetia [...].

Dintre celelalte codice aparţinând acestei categorii, se înregistrează un tip de relatare similar între *Abbiosi*, *Curato* şi *M 104*:

Curato, f. 10a

[927] Orso Badoer [...], costui haue un fradello [sic!] chiamado Piero, e mandato allo imperador de Gretia dal qual receue grandenissimo honor, e dignita, e tornando per terra a Venetia il fo preso dalli Schiauj, e sualigado e lui retignudo el mando al confin del Re de Ongaria sotto il dominio de vn Simon [...] il ditto suo fradello [sic!] scampo delle man de quel Simon e vene saluo a Venetia [...].

Abbiosi, f. 11a

Orso Badoer [...] 936. Costui haue uno fradello chiamado Piero, e mandado allo Imperador de Grecia, del qual receue grandissimo honor e dignità; e tornando per terra à Veniesia el fo preso da i Schiaui e sualisado, e lui retegnudo, el mandò al confin del Re de Ongaria sotto el dominio de un Simon; et hauendo dogado el ditto Dose, el ditto so fiol scampò delle man de quel Re de Bulgari e uene saluo à Venetia. [...].

M 104, f. 70b

Orso Badoer [...] 936. Costui haue vno suo fradello [sic!] chiamado Piero e mandato alo imperador de Gretia dal qual receue grandissimo honor & dignita, e tornando per terra a Venetia el fo preso da i Schiaus [sic!] e sualisado, e luj retegnuto el mando al confin del re de Vngaria soto el dominio de un Symon, & hauendo dogado el dicto doxe, el dicto sua fiol [sic!] scampo dale man de quel re de Bulgari & vene saluo a Venetia.

În rest, sunt oferite următoarele versiuni:

M 2550, f. 50a–50b

Orso Badoer [...] / [...] 923. el ditto Dose haue uno suo fio chiamado Piero el qual fò mandado all'imperator de Gretia dal qual imperator receue presio, et honor assai, et etiam dio dignitade assai, et rittornando lui per terra à Venetia, con inganno fraudolentemente et con tradimento el fù preso da' uno che hauea nome Alban cauo de Schiaui, et fò spogliato, et tolto tutti li suoi beni, et apresso de ciò el detto Alban lo mandò à

M 2559, f. 10, col. 4

Orso Badoer […] 916. El qual doxie haue un fio per nome chiamado Piero el qual fo mandado halo inperador de Grezia dal qual inperador lo rezeue priexio et honor asai […] Re dongaria primo [?] nomenado Simon Re per vno spazio de tempo schampo e ritorno ho [sic!] Veniexia.

M 2576, f. 11b

Orso Badoer [...] 915, et questo dose haueua un figliuolo, el qual haueua nome Piero, qual fo mandado al Imperador de Grecia, dal qual luj gran honor conquistò, ac etiam dignitade, et tornando per terra a Venetia fraudeuolmente da Michiel Bon capo delj Schiauj fu presso, et de tuttj lj suoi benj fo spogliado, et appresso luj el mandò a confin al re Simon re de Bolgari, el qual Piero alla fine scampò, et retornò a Venetia, [...].

confin del Re de Bolgaria, el qual hauea nome Simon, el qual Piero essendo in Bolgaria per uno spacio de tempo el scampò, et ritornò à Venetia, [...].

M 38, f. 11a, col. 2–11b, col. 1
Chapitoli 30

Orsso Badoer doxe [...] viiij^{c}. iiij. Chostu so fijjo per nome chlamado Piero allo inperador de Greçi a ello si landa [?] da la qual grande honor ello chonquista et eçendio denitade. Et retornando per tera a Uenexia afradollentemente et chon ingano da Michiel Ban houer doxe da li Schiaui lo fo prexo et de tuti li suo beni despoiado et appresso quello ello lo manda a chonfin approuo lo re de Bulgaria lo qual nomeua Simon lo qual alle perfin schampa e retorna a Ue/nexia. [...].

M 39, f. 13a
Mention de decimo nono Dose

Orso Badoero […] viiij^{o} xxiij et haueua uno figliuolo chiamato Petro, el quale fu mandato allo imperator de Gretia, dal quale receuete precio, et honor assaj; et etiam dignitade, et ritornando per terra a Venetia fraudulentemente, con tradimento da uno chiamato Barj [sic!] capo de Schiauj fu preso, et spogliato da tuttj li suoi benj; appresso ciò Barj lo mando a confin al re de Bolgarj, il quale nominauasi Simone. El qual Pietro essendo in Bulgaria in pocco tempo scampò in Venetia, et hauendo honor, et ben receuuto da Venetianj, […].

Categoria 11. Codicele *M 78* se exclude cu ocazia analizării aventurii lui Pietro Badoaro, pentru simplul motiv că îşi începe naraţiunea odată cu dogele Sebastiano Ziani (1172–1178). Şi în interiorul acestei categorii, ca şi în cea precedentă, se înregistrează un caz (anume, *M 2563*) care nu prezintă episodul analizat, făcând în schimb trimitere la el în momentul prezentării dogatului său. În rest, avem de a face cu următoarele modalităţi de descriere:

M 2563, f. 4a

Piero Badoer […] /937/ […], el qual Piero fo preso da Schiauj tornando da Constantinopoli […].

Versiunile celorlalte codice prezintă episodul în termenii următori:

M 2543, f. 14a

Eso Badoer fu lo decimo Dose in Riua alta e fu nel ano dil nostro Signor d cccc xxvij. Costui hauea uno fiol chiamado Piero. Loqual lui mando per ambasador alo Imperador di Gretia da loqual molto honor lui haue e fu molto exaltado et honorado. Et uegnudo lui per terra a Veniexia fraudolentemente et con ingano da Michiel Bon deli Schiaui ello fo preso. E de tutti li beni ello fu spoiado et robado. Et apresso quello lo fo mandado

M 1577, f. 69–70

Orso badoer [...] 923. El dito Dose ebbe / un suo filiol, che avea nome Piero, mandò per ambasador all'Imperador de grazia [sic!], et quello i fecce grande onor, retornando quello per la via de terra a Venezia, el fo preso a tradimento, et per inganno da Jacomo Michiel Bon, Cavo de Schiavi, fozendole [?] tutto quello che l'avea, e spogliatolo de' suoi panni [sau ru?], e lo fecce voltar strada, e lo mandò per ostaxo, et a

M 1586, f. 8a

Costui haueua [927] un suo ~~fratello~~[14] chiamato Piero, lo quale lui mandò per ambasciatore all'Imperatore di Grecia dal qual Imperador grande honore, et dignitade lui s'acquistò et fò essaltado et ritornado à Venetia fraudolentemente et con inganno d'uno, che si chiamaua Michiel Bon, el qual era capo delli Schiaui, et fù preso, et robbado tutti li suoi beni e dapoi lo mandò à confini alle Re di Bulgaria, loqual Rè hauea

[14] Tăiat în manuscris şi neînlocuit.

a confin a lo Re de Bolgaria lo qual nomea Symon. Et ale fin ello scampa e ritorna a Veniexia.

confin al Re de Bulgaria, che se chiamava Simon. Stando quel Piero in quel luogo, acerto tempo el scampa, e el vien a Venetia, rezeudo con grande onor suo pare. [...].

nome Simone et stando lo detto Piero fiol del ditto Doxe à confini là in Bulgaria tanto lui fece che lo intorno à Venetia sano et saluo.

Erizzo, f. 64b

ORSO PARTITIAZZIO[15] (923) […]. Costui haue uno fiol per nome chiamado Piero, el qual fo mandado dal padre all Imperator de Constantinopoli al qual i fexe grande honor, lo per conquistà inridizion [?] de ogni dignitade e fu fatto Prothospatario con gran gloria. E tornando à Veniexia per terra fraudolentemente e con inganno da un Michiel Bon cauo de i Schiaui, fo prexo, e de tutti i suo beni despoiado, e appresso quello e lo fo mandado à confinà pruouo lo Re de Bulgaria, nomenado Simon, lo quale alle fin scampà, e retornà à Veniexia. Sono algune croniche che dixeno el ditto Piero esser sta scosso da suo padre sot [?] oro.

M 798, f. x b

Orso badoer [...] 927. Costui haue uno suo fiuol che haue nome Piero lo qual lo mando per imbasador alimperador de Grecia, e fo grandemente honorado e tornando per tera a Veniesia el fo prexo da uno che se chiamaua Michiel Bon cauo de Schiaui e fo robado e dapoi la mando a confin in la Bulgaria; lui scampo e tanto el fexe chel uene a Venesia [...].

M 2560, f. 47b

El X° doxe in Ueniexia el qual in fine refudo el dogado e si fe uesti monego in San Felixe

Orso Badoer doxe in Veniexia. […]. Questo doxe haueua uno fiolo per nome Piero el qual fo mandato per el dito suo padre per ambaxador alo Imperador de Gretia dal qual el fo molto ben azetado et fezeli de belli honori et cortesie. E ritornando in driedo per terra el fo arsaltado a di tradimento da Michiel principe deli Schiaui el qual si lo prese e robolo e mandolo a confin a castello Vulgaricho in le nom de Re Simon. El qual Piero ale fine pur scapola e ritorno a Veniexia sano e saluo, […].

M 550, f. 57a

Decimo Principe de Venetiani

Orso Badoer [...] 926 il qual mandò suo figlolo ambasator all'Imperator de Greci il qual uolendo tornar del regimento hebbe molti doni da esso Imperator de Greci et cosi uenendo contra Venetiani fù assaltato da Michiel Principe de Schiaui il qual lo prese et li tolse il tutto è mandollo à confini à castel Uulgarico al Re Simone il qual Pietro alla fine pur fuggi è ritornò in Venetia [...].

M 80, f. 86b

Orseo Badoer […] Piero, il qual lui il mandò per ambasator de Grezzi, da quali fù grandemente honorato, et tornato per terra a Venetia, fù preso da un che si chiamaua Michiel Bon capo de Schiaui, et fù ladro grando, et dapoi lui lo mandò in la Bulgaria dal qual lui scampo, et tanto fese con il suo ingegno, che uene à Venetia […]

M 628a, f. 74a

Orso Badoer […] 927. Costui haue un figliolo che haueua nome Piero lo qual lui lo mando per imbasador de Grezi, dalli quale el fo grandamente honorato, et tornando per terra a Venezia el fo preso da uno che si chiamaua Michiel Bon capo de Schionia [sic!] et fo robador grande. Et da po, lui lo mando …[16] in la Bulgaria dal qual lui scampo, […].

[15] Cu majuscule în manuscris.
[16] Lacună în manuscris.

Dintre cronicile apropiate anterior acestei categorii, cele atribuite lui Daniele Barbaro şi Girolamo Savina, ca şi aşa-numita Veniera din cuprinsul codicelui M 2580, oferă următoarele versiuni:

Barbaro, f. 65a–65b

Orso Patriciaco detto Badoer [...] 924 [...], mando Piero Badoer suo fiol Ambassador a Costantinopoli, il qual fù accarezzado, et appressentado da quell'Imperador, che ottenne da lui la confermation de tutti i priuilegij antighi de Venetiani hauuti dai altri Imperadori, et ottenne anco'l titolo de Pro/tospatario; tornado poi questo Piero da Costantinopoli a Venetia, fù nel uiazo preso, et spogiado da Michiel Ban, cioe Prencipe de Schiauoni, et toltoghe ogni cosa'l mando il detto Ban a donar per schiauo a Simon Re de Bulgari, doue stando alcun tempo, al fin se ne fusì et tornò a Venetia. [...].

Savina, f. 22a

ORSO PARTICIPATIO[17] [...] 911. Questo Dose hauea un fiol nominado Piero lo qual ello mando allo Imperador de Costantinopoli per alcune cose importante per el comun, dal qual l'hauè de molti doni et fu eletto suo protospattario e ottene la confirmation de tutti li priuilegij antichi e de retorno el fu preso da Michiel Ban principe de Schiauoni, dal qual el fu spogliado e toltoli el tutto dopo, fu mandado alli confini de Simon Re de Bulgari, e dopo certo tempo scampo e tornò à Venetia. [...].

Veniera 2580, f. 111b

Comme fu elletto dose miser Orsso Baduer ottene il dogado. Et vno suo fiollo ritornando da Constantinopoli fu preso

[...] 915. Costui haueua un figliollo per nome chiamato Piero, el qual fu mandato per imbassator all'imperatore de Constantinopoli, el qual Piero fu receputo dignissimamente, et dignitade grandissime da' quello acquistò, tornando per terra à Uenetia da' Michel Bondose fraudolentemente fu preso, el qual Michel era Signor in Schiauonia, et con tutta la sua compania fu mandato à Simon Re de Ongaria, et li stete per certo tempo, dappoi cautamente da quello fugito, et vene à Uenetia, [...].

Dintre codicele care nu au constituit anterior obiectul clasificărilor noastre, pe motiv că nu conţin evenimentele Cruciadei a patra (eveniment ce a stat la baza acelor grupări), constatăm prezenţa episodului în cauză în codicele *M 2555*:

M 2555, f. 11a

Orso Badoer [...] 929. Costui aueua uno fiolo el qual lui lo mando per inbasador alo inperador di Grezi el qual fo ben uisto ett onorado e poi mandolo per tera lui fu prexo dai Schiaui e mandolo ai confini dei Bulgari e de li lui schampo e torno a Uen[e]cia [sic!] [...].

În privinţa datării evenimentului în discuţie, o primă constatare este aceea că versiunile de mai sus oferă ani dintre cei mai diferiţi, datarea, de altfel, nereprezentând punctul forte al cronisticii veneţiene. Însă în toate cazurile episodul este plasat în vremea dogelui Orso Badoaro. Comasând datele de domnie a două personaje care în mod sigur sunt prezente în acest episod, în speţă dogele Veneţiei şi ţarul bulgar, rezultă că evenimentul s-ar fi petrecut între anii 912 şi 927. De asemenea, perioada de detenţie nu se poate stabili cu exactitate; din puţinele informaţii furnizate de cronicile veneţiene, nu se poate extrage decât că a stat „multe luni în închisoare”[18], că a petrecut acolo „câtva timp”[19], „o anumită vreme”[20], „mult timp”[21], „o perioadă de timp”[22] sau „în puţină vreme”[23]; în

[17] Cu majuscule în manuscris.
[18] *Navagero*.
[19] Categoria 4 (*E. Dandolo*, *pseudo-Dolfin*), *M 793*, *Barbaro*, *Savina*.
[20] *Veniera 791*, *M 1577*, *Veniera 2580*.
[21] *Donà*.
[22] *M 2550*, *M 2559*.
[23] *M 39*.

paralel, alte versiuni folosesc o expresie încă şi mai vagă, „*alle fin*”, „în cele din urmă”[24]. De asemenea, categoria 9 de cronici separă două perioade de prizonierat: una în custodia lui Mihail (care ar fi durat „un anumit timp”), iar cealaltă în Bulgaria (care s-ar fi extins pe durata a „mulţi ani”). Anterior, sejurul la Constantinopol ar fi durat „multe luni [de zile]”[25].

Inexactităţile de natură cronologică se extind, în foarte puţine cazuri, şi asupra persoanei lui Pietro Badoaro, care din fiu al dogelui Orso devine frate al acestuia, detaliu care se înregistrează atât în cronica atribuită lui Camillo Abbiosi şi în codicele *M 104* (unde în final personajul apare totuşi ca fiu), cât şi în cronica lui Antonio (unde relaţia fraternă se menţine până în final) sau în *M 1586* (unde termenul de „frate” apare ca şters în manuscris, iar în cele din urmă se optează pentru un raport filial).

La întrebarea cine era împăratul de la Constantinopol în acea vreme, doar cronica lui Giovanni Diacono face o trimitere explicită, anume la Leon; însă, corelând cu datarea rezultată mai sus (912–927), se constată că singurul împărat bizantin cu acest nume, în speţă Leon VI „Înţeleptul”, îşi încheia domnia chiar la 912, reducându-se astfel posibilitatea ca el să fi fost în miezul evenimentului şi lăsând deschisă ipoteza aducerii în discuţie a împăraţilor – de asemenea, din dinastia macedoneană – Alexandru (912–913), Constantin VII Porfirogenetul (913–920/959) şi Roman I Lekapenos (926–944). În orice caz, titulatura basileului oscilează între următoarele variante: „împăratul Leon”[26], „împăratul de Constantinopol”[27], „împăratul Greciei”[28], „împăratul grecilor”[29], „împăratul grec”[30] sau pur şi simplu „împăratul”[31] (în general, ca urmare a substituirii expresiei „*Imperador de Constantinopoli*” cu cea de „*Imperador à Constantinopoli*”). Erori de copist au făcut ca „*Imperador de Grezia*/*Grecia*” să devină „*Imperador de gratia*”[32] sau ca Pietro Badoaro însuşi să figureze ca „ambasador al grecilor”[33], în acest din urmă caz deturnându-se astfel întregul înţeles al naraţiunii. În unele situaţii, se aminteşte doar că s-a deplasat la Constantinopol[34] sau în Grecia[35], adăugându-se eventual expresii de genul „înălţimea imperială”[36] sau „generozitatea imperială”[37].

Motivul deplasării lui Pietro Badoaro la Constantinopol nu este în general enunţat în mod explicit. Cazurile care amintesc cu claritate că este vorba de un fel de *captatio benevolentiae* se reduc la cronicile categoriei 9[38], în vreme ce cronica Savina este ceva mai misterioasă în explicaţii: „pentru unele lucruri importante pentru Comună”. Mai multe sunt situaţiile în care se vorbeşte de poziţia de ambasador a trimisului venеţian[39]. Este de remarcat şi cazul singular al cronicii atribuite lui Andrea

[24] *M 2571*; *M 2581*; *M 2576*; *M 38*; *M 2543*; *Erizzo*; *M 2560*; *M 550*; *Barbaro*.

[25] Cf. categoria 9 (*Tiepolo*, *Agostini*, *M 77*).

[26] *Diacono*.

[27] *P. Dolfin*, *Navagero*, *Veniera 791*, *M 793*, categoria 9 (*Tiepolo*, *Agostini*, *M 77*), *Erizzo*, *Savina*, *Veniera 2580*.

[28] *M 2571*, *M 2581*, *Sabellico*, *E. Dandolo*, *M 2570*, *M 2028*, *M 2550*, *M 2559*, *Abbiosi*, *Curato*, *M 2576*, *M 39*, *M 104*, *M 2543*, *M 1586*, *M 798*, *M 2560*.

[29] *Brevis*, *M 2555*, *M 38*, *M 550*.

[30] *Caroldo*.

[31] *M 2592*, *Donà*, *Sanudo*, *M 77*, *Sansovino*, *Barbaro*.

[32] *Pseudo-Dolfin*, *M 1577*.

[33] *M 80*, *M 628a*.

[34] *Giustinian*, *Extensa*, *Monacis*.

[35] *M 47*.

[36] *Giustinian*.

[37] *Extensa*.

[38] *Tiepolo*, *Agostini*, *M 77*.

[39] *Navagero*, categoria 5 (*Donà* – dintr-o eroare, P. Badoaro apare în acest caz ca „*imbacator*”, *Veniera 791*), o cronică din categoria 6 (*M 2570*), *M 793*, *M 2555*, unele scrieri din categoria 11 sau

Navagero, unde se specifică faptul că Pietro a fost trimis la Constantinopol de către Consiliu, iar nu de către tatăl său, dogele.

Cronicile sunt cvasiunanime în a menționa onorurile şi cadourile primite de la împăratul de la Constantinopol, însă nu toate amintesc de obținerea titlului de protospatarios[40], iar numărul celor care aduc în discuție chestiunea confirmării vechilor privilegii este încă şi mai redus[41]. Se confirmă încă o dată apetența cronicarilor venețieni pentru elementele ce țin de onoruri şi titulaturi în detrimentul celor din cadrul avantajelor comerciale.

Contextul capturării fiului dogelui se încadrează în starea de permanentă insecuritate din zonă, în condițiile în care confruntările venețienilor cu piraţii slavi (*narentani*) erau la ordinea zilei, situație care nu se va ameliora decât în urma campaniei din anul 1000 a lui Pietro II Orseolo, care va supune coasta dalmată, incluzând-o în *Commonwealth*-ul venețian. Nu putem şti unde a avut loc incidentul capturării lui Pietro Badoaro; este posibil ca acesta, contrar obiceiului, să fi urmat calea pe uscat (*per terra*) pentru revenirea în patrie, după cum nu puține dintre cronici țin să precizeze[42], fapt care s-a dovedit ca putând deveni fatal pentru el; însă, atâta vreme cât cronicile nu oferă niciun amănunt geografic concret, nu putem emite decât simple ipoteze din acest punct de vedere. Sunt puține scrierile care localizează totuşi incidentul fie „la granița Croației”[43], fie „în Dalmația”[44].

În privința autorului infracțiunii, acesta figurează în aproape toate situațiile sub numele de Mihail, doar în puține cazuri el fiind omis, în spatele precizării că fiul dogelui ar fi fost capturat de slavi[45] sau „de un senior al Sclavoniei”[46], în cazul cronicii lui Caroldo fiind vorba exclusiv de luarea sa ca prizonier, fără alte amănunte. Titulatura conducătorului slav este în general cea de „ban”[47], „senior”[48], „cap”[49] sau chiar „principe”[50] al Sclavoniei sau al slavilor, cronicile elaborate în latină preferând, firește, termenul de „duce”[51], fapt care face ca uneori să se recurgă la formula „ban sau duce al slavilor”[52] sau „ban adică principe al sclavonilor”[53]. Aceste din urmă combinații, dublate eventual de necunoaşterea de către alți cronicari a titulaturii slave de ban, au condus la variante ceva mai alambicate; astfel, acest din urmă titlu se transformă în unele situații în nume de familie, iar

apropiate acesteia (*M 2543*, *M 1577*, *M 1586*, *M 798*, *M 2560*, *M 550*, *M 80*, *M 628a*, *Barbaro*, *Veniera 2580*).

[40] Amintit în *Diacono*, *Giustinian*, categoria 2 (*Extensa*, *Monacis*, *P. Dolfin*), *Brevis*, categoria 3 (*Sabellico*, *M 2592*), categoria 7 (*Caroldo* – cu adăugirea suplimentară: „şi consilier al său [n. n. al împăratului]”, *Sanudo*), categoria 9 (*Tiepolo*, *Agostini*, *M 77*, *Sansovino*), *Erizzo*, *Barbaro*, *Savina*.

[41] *Navagero*, categoria 9 (*Tiepolo*, *Agostini*, *M 77*), *Barbaro*, *Savina*.

[42] *M 2571*, *M 2581*, *P. Dolfin*, categoria 4 (*E. Dandolo*, *pseudo-Dolfin*), *Veniera 791*, categoria 6 (*M 2570*, *M 47*, *Caballino*, *M 2028*), *M 793*, *M 2555*, categoria 10 (*M 2550*, *Abbiosi*, *Curato*, *M 2576*, *M 38*, *M 39*, *M 104*), categoria 11 (*M 2543*, *M 1577*, *Erizzo*, *M 798*, *M 2560*, *M 80*, *M 628a*, *Veniera 2580*).

[43] *Diacono*, *Giustinian*, *Extensa*, *P. Dolfin*, *Caroldo*, *Sansovino*.

[44] Categoria 3 (*M 2592*, *Sabellico*).

[45] *Monacis*, categoria 6 (*M 2570*, *M 47*, *Caballino*, *M 2028*), *M 2555*, o parte din cronicile categoriei 10 (*M 44*, *Abbiosi*, *Curato*, *M 104*), *M 2563*.

[46] *M 1999*.

[47] *E. Dandolo*, *Barbaro*.

[48] *Pseudo-Dolfin*, categoria 5 (*Donà*, *Veniera 791*), *M 793*, *Sansovino*, *Veniera 2580*.

[49] Categoria 9 (*Tiepolo*, *Agostini*, *M 77*), *M 2550*, *M 2576*, *M 39*, *M 1577*, *M 1586*, *Erizzo*, *M 798*, *M 80*, *M 628a*.

[50] *Sanudo*, *M 2560*, *M 550*, *Savina*.

[51] *Diacono*, *Giustinian*, *Extensa*, *Brevis*.

[52] *M 2571*, *M 2581*, *P. Dolfin*, *M 38*.

[53] *Barbaro*.

cronicarii familiarizaţi cu familia patriciană Bon se lasă antrenaţi în capcana acestui joc de cuvinte, astfel încât întâlnim „Michele Bon [duce]”[54] sau, în situaţii de excepţie, chiar „Michel Badoer duce”[55] sau „Giacomo Michiel Bon”[56], prin contaminare cu alte două familii patriciene veneţiene (dintre care una, cea a Badoarilor, era chiar cea a dogelui acelei perioade!). Se ajunge şi la invenţii de nume de familie, precum „Michiel *Bondoxe*/*Bondose*”[57], în urmă contopirii celor două denumiri. De asemenea, titulatura de ban a condus şi la alte versiuni, la fel de fanteziste, precum numele de „Alban”[58] sau de „Barj”[59] acordat „infractorului”. O formulă intermediară o oferă cronica Savina, care notează „Michiel Ban principe al sclavonilor”. O versiune a cărei sorginte mărturisim că nu o putem descifra o reprezintă cea de „Mihail Regulo”[60], devenit, într-una din situaţii, prin contaminare cu funcţia de „cap” al slavilor, „Mihail Capulo”[61]. De asemenea, în două cazuri se adaugă o tristă faimă a acestui personaj, cea de „mare tâlhar/hoţ”[62].

Acest Mihail trimite preţioasa pradă lui Simeon, de unde se poate deduce ipoteză că, la vremea respectivă, este posibil ca acel Mihail să fi fost sub dominaţia ţarului bulgar. Numele suveranului bulgar apare cel mai adesea menţionat explicit în cronistica veneţiană; sunt relativ puţine acele cazuri în care numele său este omis, fie menţionându-se totuşi că este vorba de un rege[63], fie arătându-se doar că acţiunea se petrece în Bulgaria[64]; în rest, numele lui Simeon este mereu prezent, alături de titulatura sa regală. În legătură cu localizarea, rămâne încă inexplicabilă sintagma „*ali confini* / *la hotare*”, prezentă în mai multe cronici[65], pentru a desemna locul unde s-ar fi desfăşurat predarea capturii de către Mihail către Simeon. Substituirea termenilor „Bulgaria” şi „bulgari” cu cele de „Ungaria” şi „unguri”[66] nu trebuie să surprindă, în condiţiile în care realităţile politice înconjurătoare făceau ca autorii veneţieni să fie mult mai familiarizaţi cu regalitatea maghiară, prin prisma repetatelor dispute veneto-maghiare în privinţa jurisdicţiei asupra coastei dalmate, decât cu un factor ceva mai exotic, precum spaţiul bulgar. Este de notat şi utilizarea denumirii de „Mysia”[67] pentru „Bulgaria”, ca o eventuală tentă umanistă, însă la fel de posibil este ca această opţiune să se datoreze unei neînţelegeri a expresiei „*missus fuit*”, întâlnită de exemplu în cronica scurtă a lui Andrea Dandolo, după cum şi jocul de cuvinte „rege bulgar”–“rege vulgar”, probabil inconştient, este prezent în unele dintre cronici[68]; la un moment dat, se vorbeşte chiar de un „castel vulgar”[69].

[54] *Navagero*, *Veniera 791*, *M 793*, *M 2576*, *M 2543*, *M 1586*, *Erizzo*, *M 798*, *M 80*, *M 628a*.

[55] *Pseudo-Dolfin*.

[56] *M 1577*.

[57] *Donà*, *Veniera 2580*.

[58] *M 2550*.

[59] *M 39*.

[60] Categoria 3 (*M 2592*, *Sabellico*), *Agostini*, *M 77*.

[61] *Tiepolo*.

[62] *M 80*, *M 628a*.

[63] *Caroldo*, *M 1999*.

[64] Categoria 6 (*M 2570*, *M 47*, *Caballino*, *M 2028*), categoria 9 (*Tiepolo*, *Agostini*, *M 77*), *M 2555*, *M 798*, *M 80*, *M 628a*.

[65] *M 2571*, *M 2581*, categoria 6 (*M 2570*, *M 47*, *Caballino*, *M 2028*), *M 2555*, cea mai mare parte a cronicilor din categoriile 10 (*M 2550*, *Abbiosi*, *Curato*, *M 2576*, *M 38*, *M 39*, *M 104*) şi 11 (*M 2543*, *M 1577*, *M 1586*, *Erizzo*, *M 798*, *M 2560*, *M 550*), *Savina*.

[66] *Navagero*, *pseudo-Dolfin*, categoria 5 (*Donà*, *Veniera 791*), *M 793*, unele cronici din categoria 10 (*M 2559*, *Abbiosi*, *Curato*, *M 104*), *Veniera 2580*.

[67] Categoria 3 (*M 2592*, *Sabellico*).

[68] *Diacono*, *Giustinian*, *M 2571*, *Brevis*.

[69] *M 2560*, *M 550*.

În legătură cu deznodământul evenimentului, cronica lui Giovanni Diacono informează despre trimiterea arhidiaconului Domenico de Malamocco, ocazie cu care, în urma succesului misiunii, ca urmare a cadourilor oferite, clericul veneţian obţine titlul de episcop. Această versiune a fost preluată de unele cronici (mai concret, cronicile care au avut o oarecare „oficializare")[70]. Dacă ar fi acceptată ipoteza deplasării episcopului de Malamocco la curtea lui Simeon, ar fi, desigur, de exclus o călătorie a sa, în vederea întâlnirii şi negocierilor cu Simeon, în zona Mării Negre în secolul al X-lea; mai plauzibilă este explicaţia unei stăpâniri a ţarului bulgar asupra unor porturi din zona Adriatică, unde să se fi şi desfăşurat negocierile şi în final restituirea ostaticului, sau parcurgerea „*per terra*" a distanţei.

Însă această soluţie, vizând implicarea lui Domenico în eliberarea prizonierului, nu pare să fi satisfăcut decât un număr redus de cronicari, majoritatea dintre ei avansând o altă versiune, marcată de evadarea lui Pietro Badoaro prin forţe proprii.

Sunt şi cazuri[71] unde sunt menţionate ambele posibilităţi, după cum cronica scurtă a lui A. Dandolo nu mai menţionează absolut nimic despre vreo eliberare.

Episodul nu pare să fi stârnit atenţia cercetării moderne decât într-o măsură mai degrabă redusă şi, oricum, tangenţială. Spre exemplu, J.J. Norwich îl ignoră cu desăvârşire[72], iar în alte situaţii V. Lazzarini, G. Ravegnani sau D. Nicol amintesc doar prima parte a evenimentului, anume cea a prezenţei lui Pietro Badoaro la Constantinopol[73]; această „selecţionare" este totuşi justificată în cazul primelor două studii, dat fiind intenţia lor declarată de a analiza doar chestiunile legate de titulatura dogală. Episodul figurează în schimb integral în studii precum cele aparţinând lui S. Romanin, A. Da Mosto, Iv. Dujčev, Cl. Rendina (care preia, pe alocuri cuvânt cu cuvânt, din studiul lui Da Mosto), G. Ortalli[74]. Firește, cercetarea modernă a propus, deşi în mod expeditiv, unele ipoteze aflate în conexiune cu evenimentul în discuţie.

Astfel, în privinţa persoanei imperiale de la Constantinopol, Romanin are în vedere pe Constantin şi Alexandru, fapt ce contravine mărturiei lui Diacono, unde, după cum am văzut, ar fi vorba de Leon. Dacă alţi cercetători nu se implică în chestiunea identificării, din prezentarea factuală a lui Dujčev, preluată în linii mari de Ortalli, se stabileşte că este vorba de evenimente petrecute după moartea lui Leon VI (martie 912) şi în condiţiile reluării ofensivei ţarului bulgar, ajuns în 913 sub zidurile Constantinopolului.

De asemenea, S. Romanin introduce ipoteza originală potrivit căreia titlul de protospatarios este considerat ca fiind destinat lui Orso, însă această opţiune nu a fost îmbrăţişată de ceilalţi savanţi, care, pe baza autorităţii surselor venete (în principal, Diacono şi Dandolo), îl reţin pe Pietro însuşi ca beneficiar al titulaturii.

[70] *Giustinian*, *Extensa*, *Caroldo*, *Sanudo*, *Sansovino*, cu menţiunea că, în cazurile lui *Caroldo* şi *Sansovino*, nu mai este amintită obţinerea titlului episcopal de către Domenico.

[71] *P. Dolfin*, *Erizzo*, *M 1999*.

[72] John Julius Norwich, *A History of Venice*, Londra, 1983 [prima ediţie, 1977–1981].

[73] Vittorio Lazzarini, *I titoli dei dogi di Venezia*, „Nuovo Archivio Veneto", serie nouă, 1903, nr. 2, p. 271–311 (277); Giorgio Ravegnani, *Dignità bizantine dei dogi di Venezia*, în *Studi veneti offerti a Gaetano Cozzi*, Vicenza, 1992, p. 19–29 (21); Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, Milano, 1990 [ediţia originală, *Byzantium and Venice*, Cambridge, 1988], p. 55.

[74] S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, vol. I, Venezia, 1853, p. 222; Andrea Da Mosto, *I dogi di Venezia nella vita publica e privata*, Milano, [1966], p. 27–28; Ivan Dujčev, *Rapporti fra Venezia e la Bulgaria nel medioevo*, în vol. *Venezia e il Levante fino al secolo XV,* ed. Agostino Pertusi, vol. I: *Storia – Diritto – Economia*, Florenţa, 1973, p. 237–259 (243); Claudio Rendina, *Dogii Veneţiei. Istorie şi secrete*, Bucureşti, 2003 [ediţia originală, *I Dogi. Storia e segreti*, Roma, 1984], p. 56; Gherardo Ortalli, *Il ducato e la «civitas Rivoalti»: tra carolingi, bizantini e sassoni*, în *Storia di Venezia*, vol. I: *Origini – Età ducale,* ed. Lellia Cracco Ruggini – Massimiliano Pavan – Giorgio Cracco – Gherardo Ortalli, Roma, 1992, p. 725–790 (760).

În privința localizării capturării lui Pietro, Romanin îl plasează în părțile dalmate, în vreme ce Da Mosto, Rendina şi Ortalli vorbesc de Croația fie direct, fie prin prisma poziției lui Mihail de ban / duce al acelei provincii. Pentru identificarea autorului răpirii, Ester Pastorello, în ediția sa a cronicii lungi dandoliene, trimite la autoritatea lui Joannes Lucius[75], care optează pentru Miroslav, fiul lui Cresimir sau al lui Mucimir, ucis de banul Pribunj în 949. Referința lui Lucius conduce la Constantin Porfirogenetul. Însă mai rațională ar fi o altă trimitere la opera împăratului-cronicar, unde este vorba chiar de un Mihail, „*archwn*" al Zahumljei [76], fapt evidențiat mai întâi de G. Monticolo, în ediția sa a cronicii lui Giovanni Diacono[77]. S. Romanin pare să împace cele două versiuni, numindu-l pe autorul „operațiunii" de capturare ca „Miroslav sau Mihail, ban al croaților". În studiile mai recente însă, ipoteza „Miroslav" este abandonată, astfel încât avem de a face cu Mihail (conform Da Mosto, Dujčev, Rendina, Ortalli), ceea ce este în conformitate şi cu sursele venețiene târzii[78].

În vreme ce Rendina vede „o răpire în toată regulă", Ortalli propune o interpretare diferită, specificând că faptul nu este o poveste a unor briganzi de stradă, ci, pe baza analizei lui Dujčev, un fragment bine precizat într-un conflict mult mai larg, anume cel dintre bizantini şi bulgari, arătând contextul general, potrivit căruia Mihail, principe de Zahumlja (Hum), se afla în concurență cu principele Petru al Serbiei (891–917), care acționa în favoarea Bizanțului, şi ca urmare era aliat natural al lui Simeon. Anterior, Romanin menționase că Simeon ar fi avut probabil motive de inimiciție față de venețieni, fără însă a oferi mai multe detalii. Deşi nu avem date pentru a stabili cu certitudine dacă fiul dogelui ar fi ajuns chiar la curtea de la Preslav, Ivan Dujčev înclină către această variantă.

În privința trimiterilor la izvoare, Romanin prefera să acorde credit lui Lucius[79]. În schimb, Ortalli face referire la cronica lui Giovanni Diacono[80], însă şi, pentru figura lui Mihail, la Constantin Porfirogenetul[81]. La rândul lor, Lazzarini şi Ravegnani fac trimitere atât la Diacono cât şi la Dandolo[82], iar Dujčev exclusiv la Diacono[83], mărginindu-se astfel cu toții la cronistica venețiană, în vreme ce Da Mosto sau Rendina nu oferă niciun amănunt legat de sursele utilizate. În ansamblu, se constată că cei care au scris totuşi despre acest eveniment merg neabătuți pe versiunea propusă de Diacono şi „oficializată" de Dandolo, iar trimiterile, atunci când se fac, îl vizează în principal pe Giovanni Diacono. Ca urmare, versiunea majorității cronicilor, potrivit căreia Pietro Badoaro ar fi reuşit să evadeze, fără să mai fi fost nevoie de medierea lui Domenico de Malamocco, nu a putut pătrunde în critica modernă. O explicație ar fi, pe lângă autoritatea de necontestat a cronicilor care menționează intervenția diplomatică a episcopului, şi faptul că restul cronicilor nu s-a bucurat de lumina tiparului şi, în consecință, acestea au fost mult mai puțin accesibile cercetătorilor moderni.

Despre Pietro Badoaro se ştie că va ajunge doge, însă cu o domnie scurtă (939–942), lipsită de evenimente deosebite.

În final, reiterăm faptul că scrierile venețiene avute în vedere sunt târzii față de eveniment, prima scriere de natură istorică produsă la Veneția, cea a lui Giovanni Diacono, fiind concepută abia în primii ani ai secolului al XI-lea, aşadar la distanță de aproape două secole. Însă nu vedem de ce ar trebui să nu le acordăm atenție, cu atât mai mult cu cât este vorba de un incident neplăcut şi, ca

[75] Joannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666, p. 60 *apud* E. Pastorello, în *Extensa*, p. 168 notă.

[76] Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio,* ed. Gy. Moravcsik, trad. R.J.H. Jenkins, Budapesta, 1949, cap. 32.

[77] G. Monticolo, în *Diacono*, p. 132 nota 2.

[78] I. Dujčev, *op. cit.* propune ca soluție pe Mihail Višević (910 – circa 930), principe de Zahlumia.

[79] S. Romanin, *op. cit.*, p. 222 nota 3.

[80] G. Ortalli, *op. cit.*, p. 787 nota 184.

[81] *Ibidem*, p. 787 nota 183.

[82] V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 277 nota 2; G. Ravegnani, *op. cit.*, p. 21 nota 9.

[83] I. Dujčev, *op. cit.*, p. 243–245 nota 5.

urmare, lipsit de orice veleitate, drept pentru care cronicarii veneţieni nu aveau de ce să recurgă la o invenţie. Ca urmare, înclinăm să credem în veridicitatea existenţei sale, chiar şi în lipsa de mărturii contemporane.

A DOGE'S SON AT THE COURT OF TSAR SYMEON OF BULGARIA. THE CASE OF PIETRO BADOARO

Abstract

The paper is to be put into connection with several other investigations of the author dealing with the manner in which various events of the Venetian history were represented in the later Venetian chronicles. It indeed relies upon the classification into 11 categories of this 'raw material', proposed on another occasion.

Henceforth, it has images as purpose, and not the eventual history.

This time, the event taken into consideration is an incident that could not be identified in the contemporary sources, that is the mission of Pietro Badoaro, Orso Badoaro's son, to Constantinople. Unfortunately for him, during his return to Venice, he was captured by a certain Michael, a Slav captain, and then delivered to Symeon of Bulgaria, as a prisoner. Since the event had nothing to do with a glorious happening, the author of this article regards it as being a real one, and connects it with the previous classification of the Venetian chronicles.

VLAD ŢEPEŞ ŞI ORAŞUL CÂMPULUNG MUSCEL[1]

RADU ŞTEFAN VERGATTI

Vlad Ţepeş vodă, cel mai cunoscut domn român în întreaga lume, de către toţi oamenii de cultură medie[2], şi-a început a doua şi principala lui domnie (1456–1462) între datele de 15 aprilie şi 20 august 1456. Fac această afirmaţie deoarece la 15 aprilie 1456 s-a emis ultimul hrisov domnesc semnat de predecesorul lui Vlad Ţepeş, Vladislav al II-lea (1447–1456)[3]. Pe lespedea tombală aşezată de fraţii Craioveşti pe mormântul lui Vladislav al II-lea, din incinta Mănăstirii Dealu, s-a scris că a murit la 22 august 1456, în oraşul Târgşor[4]. Dacă nu a mai semnat alte acte după data de 15 aprilie 1456, în mod cert, Vladislav al II-lea nu mai era sigur pe poziţia sa, boierii şi grămăticii nu-l mai doreau şi nu-l mai slujeau. La scurt timp după aceea, la data de 3 iulie 1456[5], Iancu de Hunedoara, aflat la Belgrad, unde apăra cetatea împotriva atacului dunăreano-terestru comandat de Mehmet al II-lea el Fatîh (1451–1481), le-a scris scaunelor săseşti că a încredinţat apărarea lor lui „Vlad voievodul", care făcuse „pe când era în afara ţării sale" multe promisiuni lui Ioan, fiului său Ladislau de Hunyadi şi regelui Ungariei[6]. Se solicita acest ajutor deoarece şi voievodul Transilvaniei îl ajutase pe Vlad să

[1] Articolul de faţă a fost prezentat în formă rezumată în cadrul Sesiunii de Comunicări Ştiinţifice a Muzeului Câmpulung Muscel (30 septembrie 2006). Îl închin regretatului meu prieten, cercetătorul Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române.

[2] Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, ed. I, Bucureşti, 1976, *passim;* Nicolae Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 208 şi urm.; R.Şt. Vergatti (Ciobanu), *Pe urmele lui Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1979, *passim;* Radu Ştefan Vergatti, *Vlad Ţepeş Dracula. Viaţa şi faptele domnului român şi ecoul lor în timp*, Bucureşti, 1996, *passim* (în continuare: *Vlad Ţepeş Dracula*); R.R. Florescu, R.T. McNally, *Dracula. Prince of Many Faces. His Life and His Times*, Little Brown&Co., 1989, *passim;* Elizabeth Miller, *Dracula. Sense&Nonsense*, Desert Island Books Limited, 2000, *passim.*

[3] Documentul a fost redactat în reşedinţa domnească a Ţării Româneşti, Târgovişte. Împreună cu domnul erau boierii Dragomir Udrişte, Stanciul vornic, logofătul Mihai, Stan al lui Negre, Coica al lui Utmeş, Cazan al lui Sahac, Cazan Creţul, Dimitru şi Stoian spătari, Pahulea vistier, paharnicul Balea, stolnicul Cârstea, comisul Manea, stratornicul Radu *(DRH, B, Ţara Românească*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 196–197, doc. 113).

[4] Piatra tombală a fost aşezată pe mormântul lui Vladislav al II-lea târziu, la circa 60 de ani după decesul domnului; ea a fost aşezată în biserica Mănăstirii Dealu de fraţii Barbu ban şi Pârvu vornic, din familia Craiovescu, reprezentând un omagiu postum pentru Vladislav al II-lea care îl ridicase pe Neagoe de la Craiova, tatăl lor, la rangul de vlastelin (Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 64).

[5] Epistola semnalată de Ion Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic*, Bucureşti, 1896, p. 11; publicarea epistolei scrisă în limba latină la Karl Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. V *(1438–1457),* Bucureşti, 1975, nr. 3029, p. 537 (în continuare: *Urkundenbuch*).

[6] DRH B, I, p. 196–197, DRH D, I, p. 455, 461.

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 393–400

ocupe tronul de la Târgovişte[7]. I s-a adresat lui Ţepeş vodă căci, probabil, aflase că acesta preluase controlul asupra celei mai mari părţi a teritoriului Valahiei. Este o ipoteză care i-a determinat pe cercetători să încadreze ocuparea jilţului domnesc de către Vlad Ţepeş între 15 aprilie şi 3 iulie 1456[8].

Cu toate acestea, Vladislav II şi o parte dintre boierii ţării, între care se înscriau şi Craioveştii, au găsit suficiente resurse pentru a strânge o oaste şi a se împotrivi venirii noului domn. Înfruntarea celor două oştiri a avut loc probabil în oraşul Târgşor[9], unde se găsea o curte domnească a lui Vladislav al II-lea. Fiind biruitor, Vlad Ţepeş i-a tăiat capul adversarului său, foarte posibil, în centrul aşezării. În amintirea acestui fapt, produs, după tradiţie, la 22 august 1456, boierii Craioveşti au pus lespedea tombală pe mormântul domnului care-i ajutase să se ridice[10].

După această acţiune şi prin ctitorirea Bisericii Sf. Nicolae din Târgşor[11], Ţepeş a preluat definitiv tronul şi controlul întregii Valahii. La 6 septembrie 1456 Vlad Ţepeş mărturiseşte într-o epistolă–înţelegere cu braşovenii despre reuşita lui: „dobândirea domniei acestei ţări româneşti”[12]. Cuvintele lui de atunci au exprimat, într-o formă lapidară, bucuria omului care a reuşit să-şi încununeze cu succes lupta unor ani lungi de trudă şi de pregătire.

De atunci înainte, Ţepeş a trecut la înfăptuirea unor acte care au făcut parte din ansamblul politic ce i-a asigurat nemurirea. În primul rând s-a îngrijit să aibă linişte la graniţă. Era absolut necesar. A stabilit bune raporturi cu sultanul Mehmet al II-lea el Fatîh, cuceritorul Constantinopolului, alături de care Vlad Ţepeş petrecuse câţiva ani, în adolescenţă, la Edirne şi la Egrigöz[13]. Apoi, prin intermediul reprezentanţilor familiei fostului voievod Iancu de Hunedoara, în special prin fiul acestuia, Ladislau, a stabilit bune raporturi cu regele Ungariei, Ladislau al V-lea Postumul (1444–1457).

Având linişte la hotare, Vlad Ţepeş a putut trece la reforma pentru întărirea instituţiei domniei, implicit a domnului, în interiorul Valahiei. El şi-a formulat, într-o manieră clară, programul politic, expus la 10 septembrie 1456, într-o scrisoare în limba latină către braşoveni: „… şi să vă gândiţi că, atunci când un om ori domn este puternic şi tare, atunci poate face pacea cum vrea; dar, când este fără putere unul mai tare va veni asupra lui şi va face cu el ce va voi”[14].

Pornind de la aceste cuvinte care exprimau crezul său politic, Vlad vodă a trecut la acţiune. A creat instituţia armaşului[15] şi a întărit vechea instituţie a vitejilor[16], i-a supus pe boierii rebeli şi anarhici în frunte cu Albu cel Mare[17] şi Craioveştii, şi-a format o oştire permanentă[18], a combătut prin pedepse aspre lenea, furtul, necinstea.

[7] R.Şt. Vergatti, *Vlad Ţepeş Dracula,* p. 83–95.

[8] Şt. Andreescu, *op. cit.,* p. 57–58; C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova, a. 1324–1881,* I, *secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 2001, p. 102–104.

[9] Astăzi, localitate rurală care păstrează numele aşezării urbane medievale.

[10] A se vedea nota 4.

[11] C.C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Ţepeş la Târgşor*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, an XVII, 1924, p. 74–75; Pavel Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 74–75.

[12] DRH, D, I, p. 456–457.

[13] Prima localitate, Edirne, este fostul oraş bizantin Adrianopol, iar cea de-a doua, fostul oraş Nymphaïon.

[14] Karl Gustav Gündisch, *Urkundenbuch,* nr. 3040, p. 542–543; o traducere a scrisorii şi la N. Iorga, *Scrisori de boieri – Scrisori de domni*, ed. III, Vălenii de Munte, 1932, p. 161–163.

[15] R.Şt. Vergatti, *Instituţia armaşului în Ţara Românească în secolul al XV-lea*, în „Hrisovul”. Buletin al Facultăţii de Arhivistică, VI–VII, 2002, p. 59–62.

[16] R.Şt. Vergatti, *Vlad Ţepeş Dracula,* p. 120 şi urm.*; Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, coord. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988, p. 505.

[17] Şt. Andreescu, *op. cit.,* p. 81–83; R. Şt. Vergatti, *Vlad Ţepeş Dracula,* p. 124 şi urm.

Domnul, dând dovadă de o concepţie modernă, a căutat şi a reuşit să obţină banii necesari de la orăşeni pentru reformele preconizate. El şi-a dat seama că aceştia reprezentau o categorie socială activă, creatoare, mult mai productivă ca boierimea. Ca atare, s-a adresat imediat locuitorilor oraşelor, care i-au dat banii necesari. Cum erau oameni practici, orăşenii din Valahia nu au făcut-o în mod gratuit. Dintr-o scrisoare – angajament către braşoveni, datată 7 noiembrie 1476, se poate afla ce dăduse Ţepeş-vodă orăşenilor valahi în timpul celei de a doua domnii a sa: „… *de acum înainte, scala*[19] *ce a fost să nu mai fie nicăieri în ţara domniei mele, ci să fie slobod şi volnic orice om să cumpere şi să vândă şi să facă negoţ fără scală*"[20].

Prin termenul de scală, folosit des în Evul Mediu, domnul voia să arate că limita libertatea de deplasare a negustorilor străini, în cazul de faţă saşi veniţi din cele două oraşe transilvănene, Braşov şi Sibiu. Negustorii alogeni erau obligaţi să-şi desfacă mărfurile în târgurile româneşti – Câmpulung, Târgovişte, Târgşor, Brăila. Acolo, negustorii locali, români, aveau drept de preemţiune la cumpărarea mărfurilor străinilor. În consecinţă, negustorii saşi nu mai puteau face comerţ cu amănuntul, nici cu Peninsula Balcanică. Această măsură protecţionistă pentru autohtoni diminua mult veniturile şi posibilitatea străinilor de a domina pământul şi locuitorii Valahiei.

Domnul a încercat să nu provoace mânia patriciatului din Sibiu şi Braşov. Spre pildă, când nu s-au găsit cumpărători pentru oţelul adus din Transilvania, domnul a cumpărat, plătind pe loc, toată cantitatea[21]. Cu toate că nu au rămas mărturii scrise, logica istorică mă îndeamnă să avansez ipoteza de lucru că domnul a folosit metalul cumpărat în ateliere locale, româneşti, pentru făurirea de arme. Este un alt aspect pozitiv al acţiunilor lui Ţepeş: încurajarea meseriaşilor locali.

Când au constatat că nu pot obţine succes pe căi legale, membrii patriciatelor săseşti din Braşov şi Sibiu au trimis tineri negustori în Valahia pentru a încerca să vândă pe ascuns mărfuri cu amănuntul. Ţepeş vodă a aflat repede ce făceau aceştia în ţara sa, i-a prins, i-a judecat şi i-a condamnat la tragere în ţeapă[22].

A procedat conform principiilor justiţiei feudale. Din fiecare pedeapsă a făcut un spectacol terifiant pentru privitori. Toţi aceia care asistau la o asemenea pedeapsă şi o povesteau mai departe îi făceau pe ascultători să nu îndrăznească să se gândească la o repetare a faptei. Ştiau ce-i aştepta din partea lui Vlad vodă, a cărui poreclă de Ţepeş devenise renume.

Patricienii din Sibiu au reacţionat violent când Vlad Ţepeş a luat bogatele vămi de la Rucăr şi Dragoslavele din mâinile negustorilor saşi Petermann şi Peter Gereb[23]. Aceştia au reacţionat. I-au lovit economic pe orăşenii din Câmpulung Muscel şi pe sătenii din Rucăr şi Dragoslavele. Atunci Ţepeş a luat imediat apărarea câmpulungenilor şi rucărenilor. În iarna anilor 1456–1457 a întreprins o expediţie de pedepsire a locuitorilor de pe Valea Hârtibaciului[24], unde se găseau domeniile lui Peter

[18] R.Şt. Vergatti, *Vlad Ţepeş Dracula,* p. 118 şi urm.

[19] Termenul indică pentru oraşele medievale dreptul de târg, dreptul de etapă, dreptul de depozitare şi dreptul de vamă. K.G. Gündisch, *Cu privire la relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Transilvania în anii 1456–1458*, în „Studii", t. XVI, 1963, nr. 3, p. 684–687 (în continuare: *Relaţiile*).

[20] Ion Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, p. 95–97.

[21] C.I. Karadja, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Ţepeş*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 205.

[22] *Ibidem*.

[23] Pavel Binder, *Itinerarul transilvănean al lui Vlad Ţepeş*, în „Revista de Istorie", t. 27, 1974, nr. 10, p. 1538–1540.

[24] Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV–XVI*), vol. I, Bucureşti, 1965, p. 54–58. Regretatul profesor a considerat ca Ţepeş vodă a întreprins expediţia de pe Valea Hârtibaciului în primele luni ale anului 1459, de când datează şi măsurile protecţioniste ale domnului; rămân la datarea care plasează evenimentele în iarna 1456–1457, bazându-mă pe documentele săseşti. A se vedea şi punctul de vedere exprimat de K. G. Gündisch, *Relaţiile,* p. 684–687.

Gereb. Aşadar, este de reţinut că Ţepeş l-a pedepsit direct pe cel care-i încălcase ţara. Sibienii s-au solidarizat cu Peter Gereb din cauza lezării unor interese economice imediate şi vocii sângelui, nu a unui atac direct împotriva lor. Imediat s-a obţinut linişte pentru câmpulungeni şi pentru sătenii de pe culoarul Rucăr–Bran (în general, în legături complexe, de obşte)[25].

Din scrisoarea datată 7 noiembrie 1476 rezultă că orăşenii din Câmpulung, Târgovişte, Târgşor beneficiaseră de *jus emporii, jus stapulae* şi *jus depositarium*. Aceste drepturi le-au adus mari beneficii materiale, deci şi o îmbogăţire într-un timp scurt[26]. Bunăstarea din oraşul Câmpulung Muscel s-a evidenţiat imediat după a doua domnie a lui Ţepeş. Am fost obligat să fac pietrele să vorbească, deoarece nu există acte scrise, ele fiind distruse sau pierdute. Locuitorii din comunitatea românească au avut posibilitatea ca aproximativ în deceniul al şaptelea al celui de-al XV-lea veac să ridice Biserica Sf. Gheorghe Olari[27].

Iniţial, s-a opinat că această biserică ar fi fost de confesiune catolică[28]. Rezultatele săpăturilor arheologice efectuate de Flaminiu Mîrţu în deceniul al şaptelea al secolului trecut au demonstrat peremptoriu că de la început biserica Sf. Gheorghe Olari a fost de mici dimensiuni, atât cât erau necesare pentru deservirea comunităţii urbane meşteşugăreşti respective[29]. Este foarte probabil ca în prima ei fază de existenţă, această mică biserică să nu fi fost destinată şi pentru slujbele funerare din cimitirul meşterilor olari. Rezultatele cercetărilor arheologice par să indice că necropola olarilor câmpulungeni se afla undeva la marginea oraşului.

Cândva, în secolul al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea biserica Sf. Gheorghe Olari a decăzut. S-a impus ca ea să fie reparată şi mărită. Aceste operaţii s-au efectuat în timpul domniei lui Matei Basarab. Paul de Alep, în anul 1658, când a vizitat oraşul Câmpulung, a notat: „*De sărbătoarea Sf. Gheorghe a avut loc o procesiune la Câmpulung, potrivit datinei. Şi domnul nostru patriarh s-a dus cu ei la o veche biserică închinată Sfântului Gheorghe, de la marginea oraşului, unde le-a sfinţit agheazma şi apoi s-au întors cu toţii la liturghie*."[30] Rezultă, din cuvintele scrise de diaconul sirian, că biserica era veche şi ca urmare a fost numai refăcută în timpul domniei lui Matei Basarab (1632–1654). Analiza atentă a construcţiei a demonstrat că în timpul refacerii au fost folosite materiale aduse de la mănăstirea catolică a „Cloaşterului", aflată în curs de demolare. Similitudinile dintre biserica Sf. Gheorghe Olari din Câmpulung Muscel şi biserica Creţulescu din Târgovişte au dus la ipoteza înălţării ambelor construcţii în jurul anului 1640[31], cu toate că cea dintâi fusese doar refăcută în acea perioadă.

[25] Ştefan Trâmbaciu, *Istoricul obştii Câmpulungenilor Musceleni în Evul Mediu şi prima jumătate a sec. XIX*, Bucureşti, 1997, *passim;* idem, *Contribuţii la studiul obştilor de moşneni din Ţara Românească, sec. XIV–XIX*, Bucureşti, 2000, *passim.*

[26] Radu Manolescu, *op. cit.,* p. 54–58.

[27] Pavel Chihaia, *op. cit.,* p. 316 şi urm.

[28] M.A. Zagoritz, *Înrâuriri gotice în arhitectura românească*, în BCMI, IX, 1916, p. 44; aceeaşi opinie o împărtăşise şi N. Ghica-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia.* III. *Veacul al XVII-lea*, în BCMI, XXV, 1932, p. 80; Pavel Chihaia, *Monuments gotiques dans les anciennes résidences de Valachie,* în „Revue roumaine d'histoire de l'art", tom II, 1965, p. 67–79.

[29] Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România*, în „Studii şi Cercetări de Istorie Veche", tom 19, 1968, nr. 4, p. 694, cu un raport al săpăturilor arheologice de la biserica Sf. Gheorghe conduse de Falminiu Mîrţu.

[30] *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, Partea I, *Paul de Alep,* ed. M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Bucureşti, 1976, p. 261.

[31] Pavel Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 318; în această lucrare, cercetătorul şi-a schimbat total punctul de vedere, susţinând că *ab initio* biserica Sf. Gheorghe Olari a fost de confesiune ortodoxă. Punctul de vedere că biserica a fost de la început de confesiune ortodoxă şi la Cr. Moisescu, *Arhitectura în timpul domniei lui Matei Basarab*, vol. I, Bucureşti, 2002.

Comunitatea locuitorilor de origine germană – saşi – a avut şi ea de profitat de pe urma măsurilor lui Ţepeş. Şi ea s-a îmbogăţit în anii celei de-a doua domnii a lui Vlad vodă. Dovada cea mai clară este repararea Bisericii Catolice cu hramul Sf. Iacob, numită în limbaj local „a Bărăţiei". Această denumire–poreclă, desigur, a fost dată de români în acest caz, ca şi în altele, similare, pornind de la rasa călugărilor dominicani, care era brăzdată (barată) cu dungi. Concomitent, saşii au avut posibilitatea să repare şi să refacă total biserica mănăstirii cu hramul Sf. Elisabeta, numită de localnici „Cloaşter". Refacerea ei s-a petrecut în acelaşi timp cu înălţarea bisericii ortodoxe Sf. Gheorghe Olari.

Totodată, biserica mănăstirii catolice a fost transferată de la Ordinul Dominican la Ordinul Franciscan[32]. Ambele ordine aparţineau călugărilor „mendicanti". Aceştia, cu concursul şi sub îndrumarea pontifului Inocenţiu III (1198–1216), au înlocuit idealul de sihăstrie cu „vitta attiva", cu predica în oraşe, cu misiunea în mijlocul mulţimii păcătoase, tentată de vicii[33].

Bunăstarea câmpulungenilor şi a locuitorilor din comunele de pe culoarul Rucăr–Bran a durat tot timpul celei de-a doua domnii a lui Vlad Ţepeş.

Ultimul an al domniei sale şi, mai ales, încetarea domniei sunt legate tot de zona muscelelor. După lupte cu armata comandată de Mehmet al II-lea el Fatîh (mai – iulie 1462), Ţepeş s-a văzut contestat şi încolţit de o serie de boieri „hicleni"[34], susţinători ai fratelui său mezin, Radu, supranumit şi „cel Frumos".

Ţepeş, în toamna anului 1462, între începutul lunii octombrie şi lunii noiembrie, a petrecut circa cinci săptămâni în preajma patriciatelor din Sibiu şi din Braşov[35]. Totodată, el era şi în apropierea regelui Matei Corvin, aflat la Braşov de la mijlocul lunii septembrie 1462[36]. Acolo regele, care nu dăduse curs cererii Veneţiei de a participa la „cruciada" antiotomană, deşi primise bani de la ea[37], s-a lăsat influenţat de intrigile parohului sas Johann Reudel de la Biserica Bartolomeu, din marginea oraşului, lovită de Ţepeş într-una din raziile sale[38]. S-ar părea că, în acele zile, la Braşov, pastorul Reudel a alcătuit şi textele denigratoare la adresa domnului erou român. Ele au folosit ca bază pentru incunabulele care l-au prezentat în culori atât de negre pe Ţepeş[39]. Textele lor urmăreau să justifice primirea banilor de la papalitate şi de la veneţieni de către Matei Corvin, care nu-i folosise pentru cruciada antiotomană, ci pentru nevoi mai mult sau mai puţin personale[40].

Se pare, după rapoartele veneţianului Pietro de Thomasiis, că puţin înainte de 1 noiembrie 1462, la Braşov, s-a alcătuit planul arestării lui Ţepeş[41]. El a fost pus în practică cu câteva zile înainte de 26 noiembrie 1462.

[32] Pavel Chihaia, *op. cit.,* p. 306.

[33] L. Génicot, *Le XIIIe siècle européen*, Paris, 1968, *passim.*

[34] Am folosit aceste termen, deoarece boierii s-au ridicat împotriva domnului legitim, care era atunci tot Ţepeş.

[35] C. Grigore Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, Bucureşti, 1903, p. 54–55, 97.

[36] *Ibidem;* ar fi urmat să înceapă lupta în vara anului 1462.

[37] Ştefan Andreescu, *Ştiri diverse şi interpretări felurite: 1. Asupra „campaniei" lui Matias Corvin din 1462*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", XXIV, 1987, p. 595–596.

[38] Radu Constantinescu, *Codicele Altenberger*, Bucureşti, 1988, p. 14–19.

[39] Ş. Papacostea, *Cu privire la geneza şi răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Ţepeş*, în „Revista de Istorie", XIII, 1966, p. 161–162; Şt. Andreescu, *En marge des rapports de Vlad Ţepeş avec la Hongrie*, în „Revue roumaine d'histoire", XVI, 1977, nr. 3, p. 507–512; R.Şt. Vergatti, *Vlad Ţepeş Dracula,* p. 258 şi urm.

[40] R.Şt. Vergatti, *Vlad Ţepeş Dracula,* p. 258 şi urm.

[41] C. Rezachevici, *op. cit.,* p. 105; N. Stoicescu, *op. cit.,* Bucureşti, 1976, p. 133.

Locul unde a fost arestat Vlad vodă Ţepeş a fost indicat de Michael Beheim în poemul său: Kungstein sau Königstein[42]. Arestarea a fost efectuată de mercenarul husit Jan Jiškra din Brandys[43], la rândul său un nedreptăţit al sorţii. A executat cu greu ordinul, arestarea având loc după o scurtă luptă, în care Ţepeş a fost copleşit de numărul mercenarilor. Planul de arestare ţinut secret a fost pus în aplicare fulgerător. În cazul în care s-ar fi aflat despre intenţiile lui Matei Corvin, câmpulungenii şi plăieşii din satele de pe culoarul Rucăr–Bran desigur ar fi venit să-l apere pe Ţepeş. Ei ştiau cât de mult îi datorau domnului şi, ca atare, l-ar fi susţinut în caz de nevoie, căci haina recunoştinţei nu a fost niciodată prea grea pentru români.

Imaginea lui Vlad Ţepeş vodă a rămas în mintea şi în sufletul poporului său din Valahia într-o formă total deosebită de cea a lui Dracula, o creaţie târzie a autorului fantezist Bram Stoker[44]. Românii l-au apreciat şi prezentat în toate cazurile, în legendele transmise din gură în gură, consemnate în scris fie în perioada imediat următoare domniei lui Ţepeş, în incunabule, fie în culegeri târzii ale legendelor.

Referitor la relaţia cu orăşenii, pe care o discut acum, însemnat este că atunci când s-a păstrat amintirea pedepsirii locuitorilor din reşedinţa ţării, Târgovişte, s-a consemnat că aceasta a fost o acţiune dreaptă. El a trecut la judecarea şi condamnarea în ziua de Paşti, 17 aprilie 1457[45], a târgovişteni din partida Drăculeştilor, reuniţi la biserică pentru slujba pascală[46]. Domnul le-a aplicat o cruntă pedeapsă: i-a arestat, i-a dus pe jos până la poalele muntelui pe care se aflau ruinele Cetăţii Poienari şi i-a silit s-o refacă şi s-o mărească „pentru o vină mare ce au fost făcut unui frate al Vladului vodă”[47].

[42] C. Grigore Conduratu, *op. cit.,* p. 54–55, 97; Mihail Dan, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII–XVI*, Sibiu, 1944, p. 167–170; Raymond T. Mc Nally, Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş şi Piatra Craiului,* în „Magazin istoric”, XXII, 1988, nr. 8, p. 25–27 – aceştia din urmă au prezentat localizarea drept originală; în realitate, problema fusese deja lămurită de Mihail P. Dan. Cercetătorul C. Rezachevici (*op. cit.,* p. 105) a emis ipoteza că Vlad Ţepeş a fost arestat în faţa Cetăţii de lângă Piatra Craiului deoarece aceasta s-ar fi aflat pe „pământ crăiesc”. Domnia sa presupune că în cazul în care domnul român ar fi fost arestat din ordinul regelui Matei Corvin, ar fi trebuit să fie predat patriciatului săsesc din Braşov, căci acela avea *jus gladii*. Opinia mea este deosebită. Cred că, din motive încă nedefinite, Matei Corvin nu a ordonat arestarea lui Vlad Ţepeş în oraşul Braşov, unde a sosit înaintea domnului român. Cei doi monarhi au petrecut peste o lună împreună, aşa cum arată Michael Beheim. În Sibiu Ţepeş a stat foarte puţin, două-trei zile, pentru odihnă. S-ar putea ca regele Ungariei să nu fi ordonat arestarea lui Ţepeş în Braşov, deoarece acesta, după Beheim, venise însoţit de o importantă gardă personală. *De facto,* probabil, Matei Corvin nu a dorit să provoace o luptă în oraş. Căpitanul regal de mercenari, Jan Jiskra, a profitat de pe urma unui moment de neatenţie al gărzii lui Ţepeş şi l-a arestat pe domnul român în apropierea Pietrei Craiului. Problema, în acest sens, a fost de mult rezolvată de Mihail P. Dan şi, ca atare, mă raliez punctului său de vedere.

[43] Mihail P. Dan, *op. cit., loc. cit.*

[44] Bram Stoker, *Dracula*, Verviers, 1963, *passim;* am folosit această ediţie deoarece are un text mai complet decât aceea în limba engleză.

[45] Datarea s-a făcut pentru acest an deoarece a fost singurul din a doua domnie a lui Ţepeş când voievodul s-a aflat de sărbătoarea pascală în reşedinţa domnească de la Târgovişte; cf. Maria Vergatti (Ciobanu), Nicolae Moisescu, Radu Ştefan Vergatti (Ciobanu), *Cetatea Poienari*, Bucureşti, 1984, p. 80.

[46] Biserica la care se reuneau Dăneştii este ipotetic cea cu hramul Sf. Vineri, situată în apropierea Curţii Domneşti.

[47] *Istoria Ţării Rumâneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini (Letopiseţul Cantacuzinesc),* în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 85; cam aceeaşi formulă şi la Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, ed. Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 15.

Evident, cronicarii au consemnat amintirea uciderii fratelui mai mare al lui Ţepeş, principele Mircea, în decembrie 1447, când Târgovişte a fost ocupat de cavaleria voievodului Transilvaniei, Iancu de Hunedoara, susţinut de orăşenii din partida Dăneştilor.

Exemplul pedepsirii acestor orăşeni, care au îndrăznit să ridice mâna împotriva unui membru al familiei domnitoare, a fost repede cunoscut între toţi românii şi chiar mai departe. Era o pedeapsă dreaptă. Ea i-a făcut pe locuitorii celorlalte oraşe din Valahia să nu încerce să „greşească" faţă de Ţepeş, căci altfel îi aştepta aceeaşi soartă.

Cei din jurul oraşului Câmpulung Muscel, din satele aflate oarecum în raport de dependenţă cu fosta capitală domnească, au consemnat amintirea caracterului drept, de justiţiar al domnului. Această imagine a fost amintită în scris la începutul secolului al XVI-lea de M. Bocignoli[48] şi de Antonio Verancsics[49], în veacul al XVIII-lea de secretarul francez al lui Grigore III Ghica, Jean Louis Carra[50], precum şi în 1747 de mitropolitul Neofit[51]. Aceleaşi legende, în forme puţin diferite au fost păstrate în 1871 în satele Berindeşti-Corbeni (Argeş)[52] şi Băbueşti (Argeş)[53]. La începutul secolului trecut, al XX-lea, aceleaşi comunităţi rurale închise din zona muscelelor din imediata apropiere a oraşului Câmpulung Muscel au consemnat amintirea plină de recunoştinţă faţă de Ţepeş vodă şi faptele lui bune. Astfel, după tradiţie, satul Vlădaia ar avea numele preluat de la voievod, pentru a nu i se şterge amintirea[54]. Aceeaşi memorie colectivă musceleană a reţinut că în marginea satului Beleţi, din acea zonă, din porunca lui Ţepeş, ar fi fost ridicată o „casă de judecată". De obicei, condamnările pronunţate se încheiau cu pedeapsa capitală, executată prin tragere în ţeapă[55].

Cercetătoarea Georgeta Ene a reuşit, în urma unor investigaţii de teren, să culeagă acum mai bine de trei decenii – 1975–1977 – circa 20 de legende care circulau oral în satul Aref[56]. Cea mai însemnată a fost legenda celor şapte fraţi fierari din neamul Dobrin. Despre ei se spune că l-au ajutat pe domn, probabil în 1462, să fugă din calea turcilor. Domnul, aflat în Cetatea Poienari, a fost anunţat de iminenţa pericolului. Fraţii fierari Dobrin au potcovit calul domnului şi ai gărzilor sale punând potcoavele invers. Astfel, urmăritorii au fost înşelaţi asupra direcţiei de mers. Domnul a putut să se salveze. Drept recunoştinţă, le-a dat fraţilor fierari Dobrin ţinutul pe care se întinde satul Aref[57]. Legenda, asemănătoare cu cea a Vrâncioaiei, datând din aceeaşi epocă, făcând apel tot la fatidica cifră 7, s-ar putea să aibă mai mult decât un miez de adevăr, dacă se ţine seama de data la care a apărut Areful în documente.

Altă legendă care circulă între ţăranii vârstnici din Aref, implicit şi între bătrânii din Scheii Câmpulungului, este cea a doamnei lui Vlad Ţepeş[58]. În ea este vorba, probabil, despre prima „soţie",

[48] *Călători străini despre ţările române*, vol. I, ed. M. Holban, Bucureşti, 1968, p. 176.

[49] *Idem,* p. 397–421.

[50] J.L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Jassy, 1777, p. 3; autorul acordă, în textul său, mult mai multă importanţă lui Vlad Ţepeş decât lui Ştefan cel Mare; despre Carra, v. V. Mihordea, *Contribuţii la biografia lui Jean Louis Carra*, în „Revista Istorică", 1939, p. 229–242.

[51] Paul Cernovodeanu, Mihail Carataşu, Nicolae Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Cretanul*, în „Biserica Ortodoxă Română", 98, 1980, nr. 1–2, p. 243–315.

[52] Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 223, f. 309.

[53] Ibidem, f. 263.

[54] C. Rădulescu-Codin, *Legende, tradiţii şi amintiri istorice adunate din Oltenia şi din Muscel*, Bucureşti, 1910, p. 64–65.

[55] *Ibidem.*

[56] Georgeta Ene, *Romanian Folklore about Vlad Ţepeş*, în „Revue des études sud-est européennes", XIV, 1976, nr. 4, p. 190.

[57] M. Vergatti (Ciobanu), N. Moisescu, R. Şt. Vergatti (Ciobanu), *op. cit.,* p. 78.

[58] G. Ene, *op. cit.,* p. 195.

nelegitimă, a lui Vlad Ţepeş, mama lui Mihnea cel Rău[59]. Despre ea, legenda musceleană spune că l-ar fi trădat pe domn, înţelegându-se cu turcii. Atunci, ea ar fi fost silită de Ţepeş să se sinucidă aruncându-se de pe crenelurile Cetăţii Poienari în apele râului care curge la poalele dealului unde se înalţă fortificaţia. Imaginaţia sătenilor a făcut să se afirme că pietrele înroşite de pirita de fier de pe valea râului ar fi pătate de sângele doamnei[60]. Altă variantă a aceleiaşi legende este aceea că Ţepeş ar fi tăiat capul doamnei hiclene, punând capăt unei legături periculoase pentru el[61].

Pentru câmpulungeni şi mai ales pentru comunităţile rurale cu viaţă spirituală tradiţională închisă, transmisă de la o generaţie la alta, este meritorie păstrarea acestei imagini frumoase a domnului român. Cu toate că Raymond T. McNally a cunoscut această situaţie prin cercetări în zona musceleană şi în Aref, nu s-a putut abţine ca, împreună cu Radu Florescu, să nu propage imaginea lui Vlad Ţepeş Dracula, vampirul, ceea ce nu are nicio legătură cu personajul real, istoric[62]. Lor şi nu numai lor, ci şi tuturor celor care au răspândit nonsensuri cu privire la voievodul român şi la ţara lui, le-a răspuns fundamentat, punctual, poate într-o formă oarecum dură, cercetătoarea şi profesoara canadiană Elizabeth Miller[63]. Din paginile ei se desprinde chipul luminos al unui domn iubitor de ţară, care a ridicat oraşele, între care şi Câmpulung Muscel.

VLAD THE IMPALER AND THE TOWN OF CÂMPULUNG MUSCEL

Abstract

Vlad the Impaler, the famous Romanian ruler known all over the world as Dracula, reigned for a second time between 1456–1462, period during which he tried to carry out his policy of developing Wallachia. Romanian towns such as Campulung, Targoviste, Targsor, Braila were granted privileges such as *jus stapulae, jus emporii* and *jus depositarium.* Accordingly, Romanian merchants had the advantage of being the first to buy the merchandise brought into Wallachia by the German traders from Sibiu and Brasov. Under such protective steps only the Romanian merchants could be engaged in the retail commerce and the selling of goods in the Balkans as well.

A proof of the prosperity of the townspeople of Campulung Muscel was the newly built orthodox church of Saint George. In its turn, the German community of Campulung Muscel was able to have its two catholic churches St. Jacob and St. Elisabeth repaired.

These are proofs that the small town of Campulung Muscel had become a prosperous one.

In 1462, the last year of his reign, Vlad the Impaler was arrested at Piatra Craiului Fortress, nearby Campulung Muscel and the townspeople could not help him as they did not know about the secret plan the king Matei Corvin had of arresting him.

[59] Problema originii acestei tinere este viu discutată. Unii istorici o consideră fiica lui Drăcea armaşul (Dan Pleşia, *Genealogia Basarabilor*, Bucureşti, 1983). Alţii o consideră soţie a lui Drăcea armaşul (C. Rezachevici, *Dracea armaşul din Măneşti, soţul mamei lui Mihnea cel Rău, fiul nelegitim al lui Vlad Ţepeş şi moştenirea lăsată de el Mihneştilor,* în „Argesis", XIV, 2005, p. 315–332, cu bibliografia aferentă discuţiei).

[60] M. Vergatti (Ciobanu), N. Moisescu, R. Şt. Vergatti (Ciobanu), *op. cit.,* p. 77; o altă variantă înregistrată de noi, din poveştile ţăranilor, este aceea că doamna s-ar fi sinucis pentru a nu ajunge roabă a turcilor (*ibidem*). Între săteni, legendele asupra doamnei lui Vlad Ţepeş circulă sub numele de „Lunca Floarei" şi „Doamna lui Vlad Ţepeş".

[61] *Ibidem.*

[62] R. Florescu, R.T. Mc Nally, *op. cit., passim;* citez această lucrare deoarece ea sintetizează toate scrierile anterioare ale celor doi autori asupra subiectului.

[63] Elizabeth Miller, *op. cit., passim.*

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SIMPOZIONUL: „THIRD INTERNATIONAL CONGRESS ON ISLAMIC CIVILISATION IN THE BALKANS"

București, 1–5 noiembrie 2006

La 1 noiembrie 2006, în Aula Magna a Academiei Române s-a derulat ceremonia de deschidere a lucrărilor celui de al III-lea Congres Internațional „Civilizația Islamică în Balcani". Participanții la Congres au audiat alocuțiunile susținute de Mihai Maxim, copreședinte al Congresului; Halit Eren, copreședinte al Congresului și Ionel Haiduc, președintele Academiei Române; s-a lecturat mesajul trimis de H.E. Ekmeleddin Ihsanoğlu, secretar general al Organizației Conferința Islamică (O.I.C.).

Arena simpozionului a strâns laolaltă mai mult de 100 de specialiști (istorici, lingviști, etnografi, folcloriști, arhitecți, arhiviști, numismați, muzeografi, arheologi etc.) provenind din peste 15 țări, inclusiv Japonia și Australia. Congresul, conceput pe ideea de promovare a dialogului între culturile și civilizațiile care au avut tangențe cu lumea islamică, prin organizare și aportul participanților, a constituit un model de întrunire științifică multidisciplinară. La baza acestui succes a stat un tripod de personalități de marcă: Halit Eren, director general O.I.C. și al Centrului Internațional de Istorie, Cultură și Artă Islamică (I.R.C.I.C.A.); Mihai Maxim, director al Centrului de Studii Turcice și al Institutului Cultural Român „Dimitrie Cantemir" din Istanbul, și H.E. Ekmeleddin Ihsanoğlu, secretar general O.I.C., ale căror contribuții în parte și împreună trebuiesc elogiate.

Congresul a debutat în plen cu două conferințe susținute de: Kemal H. Karpat, *The population, profesional and religious structure of the town of Sari Saltuk, Babadağ and its vicinities*; Machiel Kiel, *At the Cutting Edge of the Old Islamic World – Dabarsko Polje (1458–2006): The rise and fall of Islam and Islamic Culture in a Hercegovinan-Dalmatian and Montenegrin border area*.

În prima zi, lucrările s-au desfășurat pe șase module: ședința 1, moderată de Halit Eren, au prezentat comunicări: Ahmet Yaramış, *The charitable works built by the Ayan of Vidin Pazvandoğlu Osman Ağa*; Mustafa Balcı-Yüksel Özgen, *Ottoman written cultural and archival heritage in Albania: private and official documents*; Irfan Morina, *Clock towers and inscriptions in Kosova dating from the Ottoman period*; ședința 2, moderator Mihai Maxim, au susținut comunicări: Yusuf Halaçoğlu, *The settlement of Arabs in Dobruca in mid-nineteenth century*; Nagy Pienaru, *Early Ottoman Heritage in the Romanian Principalities*; Esma Arıcan, *An essay on the comparison of Vakfiye Records with the works in Kosovo dating from the Ottoman period*; H. Örcün Barışta, *Bird houses in South Eastern Europe during the Ottoman Empire (Edirne-Kırklareli-Tekirdag)*; ședința 3, moderată de Machiel Kiel, au conferențiat: Feti Mehdiu, *The oldest Ottoman-Islamic architectural monuments in the region of Kerçova*; Grigor Boykov, *Balkan city or Ottoman city? A study on the models of urban development in Ottoman Upper Thrace 15th–17th C.*; Otilia Craioveanu, *The Ottoman legacy on the Danube: Ada Kale during the Romanian period*; ședința 4, moderată de Kemal H. Karpat, au susținut comunicări: Ali Arslan, *The role of Romanian in the organization of the Wallachians as a religious community*; Mualla Uydu Yücel, *The role of the Ottomans in the socio-cultural changes of the Turkish clans (Pecheneg, Uz, Kuman) in the Balkans*; Ayla Efe, *The settlement of emigrants in the province of Silistre During the Tanzimat period*; Mehmet Aykaç, *Human, economic and cultural structure of Elbasan in the XVIIth century in the light of court records*; ședința 5, moderată de Yusuf Sarinay, au comunicat: Kâmil Çolak – Numan Elibol, *An*

experience of coexistence in the Balkans: The case of Rusçuk (1650–1700); Fahameddin Başar, *The role of Ottoman Akinci families in Balkan history*; Önder Bayir, *Importance of Ottoman Archives for researches related to Romanian history*; Agop Garabedian – Rumiana Komsalova, *Millet system in the Balkans and the cultural unity*; şedinţa 6, moderată de Nagy Pienaru, au prezentat conferinţe: Amir Pašić, *Ottoman architectural heritage in the Balkans: past and future*; Bülent Bilmez, *Muslim Albanian nationalist intellectuals in an era of conflicting and intercepting collective identities (1878–1912) and their Islamic imprint on independent Albania until the present day*; Ataullah Bogdan Kopanski, *Muslims of Lehistan: legacy of the Ottoman-Kipchak-Polish-Lithuanian relationship (1390–1990 CE/793–1410 AH)*; Doina Aftene, *Few economic considerations on the Ottoman coins discovered in Braila*.

A doua zi, 2 noiembrie, congresul a continuat cu următoarele întruniri: şedinţa 7, moderată de Önder Bayir, cu comunicări susţinute de Arzu Terzi, *Socio-economic structure of the city of Maçin in mid-nineteenth century*; Ayten Ardel, *Ottoman bureaucrats of Romanian origin in the nineteenth century. Ottoman bureaucracy according to the Sicill-i Ahval Defters*; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Late Ottoman administration in Adakale and the aid extended to the people/inhabitants of Adakale*; Hatice Akın-Hatice Çetin, *The role of the Ottoman millet system in the formation of etnic identities in the Balkans*; şedinţa 8, moderată de Hakkı Acun, cu participarea Entela Muco, *Land ownership in the Ottoman Empire according to the Land Registry Defters located at the General Directorate of Archives in Albania*; Mesut Aydıner, *Some aspects of the relations between the Ottomans – Wallachia and Moldavia according to the Ahkam Defteri dating from the second half of the eighteenth century*; Hatice Oruç, *Tahrir defters of the sancak of Bosnia*; Osman Tutal, *Where the memories of forty years are transformed: the coffee houses*; şedinţa 9, moderată de Cornel Lungu, cu intervenţiile Aneta Tanevska, *A Tomb in the Aladja Mosque, as part of the Ottoman architectural heritage in the Republic of Macedonia (Skopje)*, Eugen Nicolae, *A numismatic curiosity: copper coins minted under Bayezid I, with countermarks*; Dean Sakel, *Again on the 'chronicle of the Turkish sultans'*; Niculina Dinu, *Ottoman decorative tiles discoveries in archaeological diggings from Braila*; şedinţa 10, moderată de Cezmi Eraslan, cu conferinţele prezentate de: H. Mustafa Eravcı, *The tekkes and zaviyes in Sarajevo*; Hasan Sevil, *The ceremony held on the 10th of Muharrem among the Rifais in the Balkans*; Hür Mahmut Yücer, *Sa'diyye and Sa'di dervich lodges in the Balkans*; Taxhidin Bytyqi, *The Hayatiye branch of Halveti religious order and Hayati dervish lodges in Macedonia*; şedinţa 11, moderată de Agop Garabedian, cu comunicări prezentate de Ibrahim Maraş, *The traces of Ottoman mysticism in the Balkans (Nineteenth century) Seyyid Muhammed Nurü'l-Arabî, Abdürrahim b. Ali Fedai Prizreni and Haci Hulusi Maksud Piriştinevi*; Mustafa Özer, *The works constructed by Mustafa Ağa in Athens, Greece*; M. Cemal Öztürk, *The religious order of Ramazanilik in the Balkans according to archival documents*; Shahriar Shojaee-Pour, *Persian elements in the Ottoman Civilisation in South Eastern Europe*; şedinţa 12, moderată de Danuta Chmielowska, cu comunicările susţinute de Elizabeta Koneska, *Contemporary conditions and the transformations of the religious groups: survivals of the Ottoman tradition in Macedonia*; Sadik Mehmeti, *„Sherh Rahati al-Kulub" of Pir Muhammed Efendi from Prishtina: a unique work/manuscript in Kosova Archives*; Slobodan Ilic, *The Tekke of Silahdar Mustafa Pasha (17th Century). Its past, present, and its role in social and intellectual life of the Ottoman Sarajevo*; Ali Akbar Ziaee, *Sufism in Albania*; şedinţa 13, moderată de Amir Pašić, cu comunicările prezentate de Hakkı Acun, *The bathhouse of Şemseddin Ahmet Bey in Kosova-Prizren*; Halit Çal, *Door knobs-handles of Prizren*; Ismail Altınöz, *Gypsies in the Balkans during the Ottoman period*; Hilal Kazan, *Calligraphers from Rumelia and Balkan countries in the Ottoman art of calligraphy*; şedinţa 14, moderată de Bülent Bilmez cu comunicări prezentate de Mehmet Tunçel, *Formation of the bazaar in Balkan cities during the Ottoman period*; Mehmet Tütüncü, *North-West border of the Ottomans: a new source on the Ottoman monuments in Hungary and Slovakia: Jacob Tollius from Holland*; Mehmet Zeki Ibrahimgil, *The mosques with the earliest date in Dobruca in the Balkans: Derviş Bey Mosque*; şedinţa 15, moderată de Hatica Car-Drnda, au prezentat comunicări: Merita Dollma, *Urban Development in Albania during the Ottoman period and*

its present day legacy; Mesut Idriz, *Ottoman Manastir versus contemporary Macedonian Bitola: a historical survey*; Mariya Kiprovska, *Gazis and Dervishes. The Mihaloğullari Family: gazi warriors and patrons of dervish hospices*; Bledar Myftari, *Albanian culture in Ottoman period*; şedinţa 16, moderată de Zoran Pavlov, au susţinut comunicări: Halil Ibrahim Yakar*, Turcological studies in Poland and the studies on Ottoman heritage in the light of Turcological research in Krakow*; Ibrahim Kelağa Ahmet, *Bilingual education in Turkish minority schools in Western Thrace*; Orlin Sabev, *A reading provincial society: booklovers among the Muslim population of Rusçuk (1695–1786)*; şedinţa 17, moderată de Gülfettin Çelik, au conferenţiat: Muhammed Aruçi, *Ottoman ulema in the late period in Macedonia*; Özcan Mert, *The commercial school of Romania in Salonica during the Ottoman period*; Mustafa Güler, *Educational and construction activities of Hatipzade Yahya Paşa in Rumelia*; Yusuf Küçükdağ, *Classical educational institutions of Ottoman era in Elbasani*; şedinţa 18, moderată de Mesut Idriz, au susţinut conferinţe: Aurel Vâlcu, *The penetration of Ottoman coins into Romanian principalities in the seventeenth and eighteenth centuries*; Sabaheta Gačanin, *Libraries as the Ottoman-islamic legacy in Bosnia and Herzegovina*; Liliana Boscan, *Romanian-Turkish relations in interwar period*; Hatica Car-Drnda, *Education institution in Mostar during the 16th century.*

A treia zi, 3 noiembrie, congresul a continuat cu şedinţa 19, moderată de Ataullah Bogdan Kopanski, cu comunicări susţinute de: Osman Köksal, *Ottoman heritage in a military camp in the Balkans*; Yuko Saito, *The effect of Rumelian Railways in terms of environmental history*; Yordanka Bibina-Kalina Peeva*, Tracing the Ottoman cultural heritage in the region of Smolyan*; Aziz Nazmi Şakir, *Tombstones as part of the Ottoman legacy in the Balkans: epitaphic examples from the Eastern Rhodope Mountains*; şedinţa 20, moderată de H. Örcün Barışta, au conferenţiat: Sibel Ceylan-Volkan Marttin, *The fortress of Belgrade and the traces of Turks in Belgrade*; Süleyman Kızıltoprak, *Mehmed Ali Paşa's Külliye in Kavala in the light of his vakfiye*; Nurdan Şafak, *Ottoman legacy in Greece: the question of Turkish property in the nineteenth century*; şedinţa 21, moderată de Feti Mehdiu, au comunicat: Ramadan Shkodra, *The Mosques of the fifteenth and the sixteenth century in Prishtina: Historical, Cultural and Architectonic Values*; Peter Mentzel, *The Ottoman legacy in the Railroads of Southeastern Europe*; Akitsu Mayuzumi, *Influence of Rumeli a'yâns on Romanian History: the case of Pazvandoglu Osman Ağa at the end of the eighteenth century*; Zoran Pavlov, *The Ottoman mosque in Macedonia (from the end of the fourteenth until the end of the nineteenth century)*; şedinţa 22, moderată de Dean Sakel, au prezentat comunicări: Fatma Ayhan, *Turkish fashion in Europe*; Danuta Chmielowska, *Traces of Ottoman civilisation in Polonian culture*; Hasan Demiroğlu*, The approach of Yıldız newspaper (Kazan) to the people in the Balkans following the events in the Balkans (1906–1910)*; şedinţa 23, moderată de Yusuf Küçükdağ, cu intervenţiile: Levent Kayapinar, *The Ottoman evkaf (1566–1617) in Karitena*; Meral Bayrak (Ferlibaş)-Meryem Kaçan Erdoğan, *Ottoman vakifs in Rusçuk*; Sema Aştunan, *The professional distribution in the city center of Varna in the nineteenth century*; şedinţa 24, moderată de Eugen Nicolae, cu conferinţele prezentate de: Nuri Tinaz, *The Balkan or East European Muslims in the Age of Globalisation: Squeezed Between the Europe and the Muslim World*; Florentina Niţu, *Ottoman Heritage in Romanian principalities; jewels and costume in the 16th–17th centuries*; Ramiza Smajiç, *Historical facts and national tradition*; Valentino Dimitrovski, *Traditional Turkish architecture and urbanism in Macedonia and their contribution to the wider cultural context of the Balkans*; şedinţa 25, moderată de Irfan Morina, cu comunicări susţinute de Mehmet Inbaşı, *The campaign way in the wars of Ottoman-Poland and the strategic importance of the river Danube (17th c.)*; Yücel Yiğit, *Ottoman urban heritage in Europe: the case of the socio-economic structure of Prizren*; Ali Aksu, *The office of the Müftü as part of the Ottoman heritage among the Turks of Romania*, Neval Konuk, *Ottoman clock towers in Bulgaria*; şedinţa 26, moderată de Yordanka Bibina, au susţinut comunicări: Oya Dağlar, *The assistance of the Romanian Salib-i Ahmer (Red Cross) Society to the Turks and its joint work with Hilal-i Ahmer (Red Crescent) society during the Balkan wars*; Cezmi Eraslan, *The social and cultural attitude of the Ottoman State in the formation of the Balkan nation states*; Halil Bal, *Books, journals and newspapers printed in the printing house of the*

Danube province as part of the Ottoman heritage; şedinţa 27, moderată de Slobodan Ilic, au susţinut conferinţe: Giray Saynur Bozkurt, *Turkish presence in Romanian the past up to today*; Sumiyo Okumura, *The white ground Chintamani rugs in Transylvania*; Mustafa Bilge, *Ahmed Djewdet Pasha and his mission to Rumeli*; Marius Diaconescu, *Oradea beylik and its conquest by the Habsburg Empire: some considerations on the manuscript of Henric Christophor Schwegler, the translator of the Austrian army in 1693*; şedinţa 28, moderată de Muhammed Aruçi, au comunicat: Gülfettin Çelik, *Population movements during the period of 1877–1914 as a factor influencing the relations among the Balkan states*; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, *The city of Filibe (Plovdiv) from the nineteenth century until the present day: population and social structure*, Mesut Erşan, *The immigrants from Caucasia in the Balkans*; şedinţa 29, moderator Halil Bal, cu comunicări susţinute de: Vehbi Başer, *Turkish cultural memory in the Balkans: ironic accounts of the migration to Anatolia*; Kemal Yakut, *The painful Ottoman legacy of population: Turkish immigrants from Romanian. From the Ottoman until the Republican period*; Mehmet Hacısalihoğlu, *The effects of war and migration on the settlements in Bulgaria*; şedinţa 30, moderată de Peter Mentzel, au susţinut comunicări: Dragica Zivkova, *Ottoman coins - part of peoples' jewelry*; Ahmed Zildzic, *The relation between material and spiritual heritage of Ottoman period Bosnia: some remarks*; Silvana Rachieru, *Between the sultan and the king: Muslim Community in Dobrudja, an Ottoman legacy for the Romanian State*; Gülçin Tunali Koç, *Athens in the eighteenth century as reflected in the Ahkam Defters*.

Congresul s-a încheiat în ziua de 4 noiembrie printr-o consfătuire care s-a desfăşurat în Aula Magna a Academiei Române. Au susţinut alocuţiuni Mihai Maxim, Halit Eren, Machiel Kiel şi alţi participanţi, care şi-au manifestat gratitudinea faţă de excelenta organizare. Profesorul Mihai Maxim a fost ales de întrunire ca preşedinte de onoare al „Asociaţiei Internaţionale pentru Studierea Civilizaţiei Islamice din Balcani".

Participanţii la Congres au luat parte la deschiderea oficială la Arhivele Naţionale Istorice Centrale a expoziţiei de documente otomane, la dineul organizat de Ministerul Afacerilor Externe şi la recepţia oferită la Ambasada Turciei, prin generozitatea constantă şi profundă a Domnului Ambasador Ahmet Rifat Ökçün. Invitaţii, pe cont propriu, au vizitat muzee şi moscheea din Bucureşti, precum şi vestigii şi monumente ale artei şi culturii otomane conservate la Tulcea, Babadag, Constanţa şi Giurgiu.

Succesul întrunirii internaţionale s-a datorat competenţei comunicatorilor de pe scena deschisă a Congresului, dar s-a bazat şi pe aportul colaboratorilor din culise, al căror efort neprecupeţit îl elogiem. Aici trebuie să le menţionăm pe doamnele Güler Doğan (Turcia), Silvana Rachieru, Andreea Pavluşenco, Angela Toader, Simina Stan şi, nu în ultimul rând, trebuie amintiţi domnii Marius Draşovean, Costin Zamfir, Gabriel Ghinea, Matei Gheboianu, Ciprian Plăiaşu şi colegul nostru Bogdan Popa.

Nagy Pienaru

CONFERINŢA: „REVISITING SOUTH EASTERN EUROPE: COMPARATIVE SOCIAL HISTORY OF THE 19th AND 20th CENTURIES"

Bochum, Universitatea Ruhr, Institut für soziale Bewegungen, 25–28 ianuarie 2007

Din ce în ce mai mult, conferinţele specialiştilor, ale cercetătorilor din spaţiul academic se desfăşoară în structuri restrânse, care descurajează participarea nespecialiştilor, iar rezultatele se reflectă ulterior în proiecte mai largi, reţele de cercetare sau publicaţii specializate. Pentru a se evita şi

mai mult îndepărtarea de subiect, participanţilor li se oferă posibilitatea de a citi lucrările conferinţei înainte ca acestea să fie prezentate. Astfel, timpul dedicat susţinerii se reduce, mărind spaţiul acordat discuţiilor, care se diversifică şi se nuanţează. Timpul este mai bine folosit, sunt făcute chiar economii în bugetul organizatorilor.

La conferinţa Institutului pentru studiul mişcărilor sociale de pe lângă Universitatea din Ruhr am avut posibilitatea de a observa desfăşurarea unei veritabile organizări germane. În mâna unei singure persoane, Sabine Rutar, cercetător al Institutului, conferinţa, care a fost gândită în trei părţi, poate fi un exemplu. Anunţată cu un an înainte, a adunat cercetători europeni specializaţi în istoria socială a sud-estului european dintr-o perspectivă comparată. Participanţii au fost selectaţi astfel încât să se suprapună cu temele mari ale conferinţei deja structurate de comitetul de organizare: geografii simbolice, adaptare, protest, rezistenţă, război şi societate, fascism, negocierea identităţii etnice şi religioase. În spatele acestor decizii a stat un proiect intelectual structurat în jurul conceptului de identitate, fie ea una regională, etnică, religioasă, câştigată în paralela cu celălalt, formată, păstrată sau impusă. Metoda de cercetare: comparaţia. Acestea au fost cerinţele organizatorilor pentru cei invitaţi la conferinţă. Întreaga concepţie a conferinţei a fost trimisă invitaţilor şi afişată pe situl institutului într-o pagină dedicată conferinţei (www.ruhr-uni-bochum.de/iga/isb/isb-auptframe/forschung/TagungSEEurope/Intro_english.pdf) pusă la dispoziţia celor interesaţi de subiect.

S-a observat în timpul conferinţei o situare paralelă a invitaţilor. Cercetătorii „sud-est" europeni faţă în faţă cu cei vest-europeni (în special germani) specializaţi în studiul Europei de Sud-Est. Această situare a avut câteva motivaţii şi consecinţe. Motivaţia principală a fost aceea de organizare. Specialiştii germani, mulţi dintre ei invitaţi ca moderatori ai discuţiilor, au ocupat aceste poziţii pentru a asigura un echilibru între teorie şi aplicaţiile practice la nivelul cercetării aplicate, care se presupunea că va fi scoasă în evidenţă în special de către cercetătorii sud-est europeni. Consecinţa acestui model de organizare impus a fost relativ supărătoare, manifestându-se pe tot parcursul conferinţei sub forma unui „efort civilizator", aproape educaţional, al specialiştilor germani. Destui dintre cercetătorii sud-est europeni s-au simţit cel puţin jenaţi de această distanţă, de acest „orientalism", cum mulţi dintre cei prezenţi nu s-au sfiit să îl numească. Diana Mishkova, Vangelis Kechriotis, Augusta Dimou, Hakan Erdem sau Bojan Aleksov, ca să numim câţiva dintre participanţii sud-est europeni, sunt suficient de bine ancoraţi în studiile balcanice pentru a contribui semnificativ în definirea câmpului istoriografic sud-est european.

De-a lungul conferinţei s-au structurat câteva concepte care au îngăduit o comparaţie (integrare) a Europei de Sud-Est în istoria europeană: similarităţi temporale care au permis abordarea comparativă a regimurilor fasciste europene, afinităţi sau diferenţe, concepte ca occidentalism/orientalism, religie şi naţiune, violenţă. Prima parte a conferinţei a fost definită ca un exerciţiu „în cumpărături" (shopology), cercetare primară pe estul european cu concepte şi teorie dezvoltată pe cazul vest-european sau, cum a fost descrisă de unul din participanţi, „europenizarea istoriografiei balcanice". În această categorie pot fi integrate contribuţiile Dianei Mishkova, Helke Stadtland şi Holm Sundhaussen. În discuţiile avute s-a accentuat constant nevoia ca ideile, conceptele şi discursul să fie conectate cu actorii şi structurile care le produc şi prin care se formează şi primesc semnificaţie.

Partea a doua a adus în discuţie modul cum afilierile etnice sau naţionale, cum diferite niveluri de identitate au interacţionat, au fuzionat sau au deviat una de la cealaltă. Ce „butoane" (John Breuilly) au fost apăsate pentru ca într-un anumit context social să se formeze identităţi reale. Cum devin identităţile etnice identităţi naţionale? Cum se transformă ţăranii în francezi, români, greci, turci, ca să citãm titlul cărţii lui Eugen Weber? Cum se face transformarea/trecerea de la o naţionalitate la alta şi de ce? Care este rolul statului în astfel de transformări? Contribuţii la această parte au venit din partea lui Bojan Aleksov, Seçil Deren, Hakan Erdem şi Anca Şincan.

Ultima parte a conferinţei a fost dedicată memoriei, negocierii ei, agenţilor care o legitimează. Cum se construieşte memoria? Cum sunt create simbolurile şi cum sunt investite acestea cu înţelesuri? Cum se inventează/re-inventează tradiţia şi cum sunt apreciate, înţelese, practicate de către

populaţie aceste tradiţii şi simboluri? Concepte ca memorie colectivă, cultura memoriei sunt doar câteva din problemele apărute în discuţiile care au urmat unor prezentări despre Mostar şi Bosnia Herţegovina (Vanni D'Alessio / Eric Gobetti), muzica folk (Konstantinos Kornetis), apropierea lui Chiril şi Metodiu în spaţiul est-european ca eroi naţionali (Stefan Rohdewald).

Partea finală a organizării conferinţei se referă la produsul direct al acesteia, un volum colectiv alcătuit dintr-o selecţie a lucrărilor prezentate. Munca la acest volum revine organizatorilor, care vor fi nevoiţi să unifice diversele interpretări într-o formulă coerentă care nu doar să oglindească ideea iniţială a proiectului, ci să şi reziste în spaţiul istoriografic. Din nou, admirabila organizare germană a putut fi observată. La mai puţin de o lună de la conferinţă au fost trimise invitaţii celor selectaţi pentru publicare, invitaţii care cuprindeau un proiect al volumului pus în discuţie şi supus oricăror modificări şi sugestii venite din partea colaboratorilor în proiect. Termenul de predare a articolelor este suficient de relaxat pentru a da posibilitatea ca aceştia să se plieze cu cercetarea pe structura şi ideea volumului. Cel mai probabil o a doua întâlnire, mai restrânsă de această dată, va finisa proiectul editorial.

Anca Şincan

COLOCVIUL: „ŞTEFAN CEL MARE. IZVOARE ŞI INTERPRETĂRI"

Iaşi, 15 martie 2007

Programul de cercetări privind *Ideologia medievală a puterii* a organizat în ziua de 15 martie 2007 colocviul „Ştefan cel Mare. Izvoare şi interpretări". Reuniunea ştiinţifică a reunit opt comunicări grupate în două secţiuni. Prima parte, consacrată izvoarelor, a fost deschisă de părintele arhimandrit Melchisedec Velnic, starețul mănăstirii Putna. Comunicarea, intitulată *Un odor regăsit: cununa moaştelor Sfântului Simion de la Muntele Minunat*, a avut atât meritul de a atrage atenţia asupra unui obiect din epoca lui Ştefan cel Mare considerat multă vreme pierdut, cât şi pe acela de a propune un discurs în care istoria unei relicve, cea a devoţiunii şi contextul istoric al apariţiei capului Sfântului Simion Stâlpnicul s-au împletit în mod remarcabil.

Comunicarea d-nei Maria Magdalena Székely – *Taina mormântului de la Mirăuţi. Un indiciu spre dezlegare* – a propus o ipoteză şi o metodă de lucru. Spre deosebire de vânătorii de senzaţional care, în goană după celebritate, propun ipoteze fanteziste, comunicarea a pornit de la un izvor insolit: veşmântul personajului îngropat în mormântul M1 de la Mirăuţi. Analiza efectuată şi analogiile propuse cu alte ţesături din epocă (în primul rând un acoperământ de la mănăstirea Putna) au dus la concluzia că personajul a fost dacă nu unul dintre domnii Moldovei din secolul al XVI-lea (*terminus ante quem* fiind anul 1589), cel puţin unul dintre membrii familiei domnitoare. Cu maximă prudenţă a fost propusă identificarea cu Ştefan Lăcustă, dar această ipoteză are nevoie de argumente suplimentare.

D-l Petronel Zahariuc a adus în discuţie *Un document necunoscut de la Ştefan cel Mare*. Este vorba de întărirea unui uric de cumpărare al unui oarecare Ivan, document emis la Vaslui în data de 10 martie 1502. Izvorul completează cunoştinţele pe care le deţinem din alte documente şi scoate la lumină personaje despre care nu mai avem alte informaţii din epocă. Este cazul lui Ivan, a cărui identificare este, în momentul actual, imposibilă (poate o slugă domnească potrivit d-lui Zahariuc), pe care documentul îl arată cumpărând satul Săcuiani din ţinutul Neamţ.

În contrast cu acest demers care a pus în valoare un document inedit, comunicarea care a încheiat prima parte a colocviului – *Informaţie, propagandă, mistificare: scrisoarea din 25 ianuarie* – a ilustrat convingător ideea că se mai pot spune încă lucruri care nu s-au spus despre izvoare cunoscute de multă vreme. Provocarea, lansată de d-l Ştefan S. Gorovei, a pornit de la bine-

cunoscutul buletin de victorie păstrat în patru variante – două la Milano, una la Veneţia, una în Germania – şi de la constatarea că nu există încă o ediţie critică consacrată acestui document. Acest demers ar fi cu atât mai necesar cu cât diferenţele existente în formula de adresare ar putea sugera ideea că ne aflăm în faţa unor texte care ar proveni din două scrisori diferite. Analiza critică a înlăturat însă o astfel de ipoteză arătând că diferenţele de conţinut sunt datorate intereselor propagandistice ale diferitelor centre de putere implicate în lupta anti-otomană.

Partea a doua, consacrată interpretărilor, a început cu o punere în paralel a ducelui Burgundiei, Filip cel Bun, cu Ştefan cel Mare. Comunicarea a pornit de la o sugestie făcută cu ani în urmă de Georges Duby şi a încercat să pună în lumină câteva dintre coincidenţele care le apropie pe cele două personalităţi.

Cercetarea d-lui Bogdan Petru Maleon a avut drept subiect *Veniturile ecleziastice în Moldova lui Ştefan cel Mare*. Comunicarea a adus în discuţie un domeniu încă insuficient cunoscut, d-l Maleon arătând că, în opoziţie cu prima jumătate a secolului al XV-lea, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare se iau măsuri ferme care au pus la dispoziţia Bisericii surse sigure de venit, tot din aceeaşi epocă datând şi primele privilegii fiscale pentru Roman şi pentru Rădăuţi. Caracterul documentelor nu ne permite să ne facem o imagine globală asupra veniturilor ecleziastice, anumite chestiuni (de ex. obligaţiile mănăstirilor faţă de parohii) rămânând încă nelămurite.

Comunicarea d-lui Liviu Pilat *„Convertirea" lui Petru Aron şi începutul domniei lui Ştefan cel Mare* porneşte de la o problemă care părea clasată de contribuţiile mai vechi ale lui C. Auner şi Francisc Pall. D-l Dan Ioan Mureşan a readus în discuţie convertirea lui Petru Aron şi, pornind de la acest episod, a propus o altă lectură pentru desfăşurarea evenimentelor politice din Moldova la începutul domniei lui Ştefan cel Mare. În replică, d-l Pilat a arătat că sursele invocate în sprijinul acestei teze nu rezistă unei analize critice şi că, odată dispărut episodul trecerii la catolicism, restul scenariului se prăbuşeşte „ca un castel de cărţi de joc".

Colocviul s-a încheiat cu intervenţia lui Ştefan S. Gorovei consacrată amintirii lui Ştefan cel Mare la Colomeea. Comunicarea a fost construită în jurul unui monument ridicat în 1877 de către comunitatea polonă din Galiţia pe locul în care domnul Moldovei a depus omagiul vasalic din 1485. Monumentul, asemănător unui obelisc, a fost distrus de sovietici în anii 80 ai sec. XX astfel încât o sumă de întrebări rămân fără răspuns. De exemplu cele legate de textul inscripţiei. Acesta se păstrează doar printr-o lucrare de erudiţie şi printr-o reproducere fotografică parţială, între cele două versiuni existând diferenţe.

Colocviul, desfăşurat în Casa Catargi a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, a constituit în fapt continuarea unui proiect închinat domniei lui Ştefan cel Mare şi care s-a concretizat deja într-un număr de reuniuni ştiinţifice şi publicarea unei serii de volume. Nu ne rămâne decât să sperăm că asemenea iniţiative vor continua cu tot atâta succes şi că vor servi drept model şi altora. Constituirea unor nuclee de cercetare pe probleme bine precizate ar reprezenta un prim pas pentru redresarea domeniului istoriografiei care, în ciuda unor rezultate notabile, continuă să traverseze deşertul.

Ovidiu Cristea

MASA ROTUNDĂ: „PERSPECTIVE ALE NOII ISTORIOGRAFII ITALIENE ŞI ROMÂNE"

Bucureşti, 22 martie 2007

Din iniţiativa Institutului Italian de Cultură din Bucureşti s-a desfăşurat în ziua de 22 martie 2007 o masă rotundă, care şi-a dorit să dezbată noile direcţii de cercetare din istoriografia italiană şi cea română.

Introducerea a fost făcută de Massimo Viglione, cunoscut profesor de istorie modernă la Universitatea Europeană din Roma, cercetător la Institutul de Istorie a Europei Mediteraneene din cadrul Consiliului Naţional de Cercetare, colaborator al mai multor reviste ştiinţifice şi culturale, consultant istoric al unor instituţii prestigioase. Dintre lucrările sale amintim: *Libera Chiesa in libero Stato? Il Risorgimento e i cattolici: uno scontro epocale*, Citta Nuova, Roma, 2005; *L'Identità ferita*, Ares, Milano, 2006. Totodată este coautor împreună cu Roberto de Mattei, Enrico Nistri şi Robi Ponza al unui manual pentru şcolile medii: *Alle radici dei domani*, Agedi, Milano, 2004.

Tema dezbătută de istoricul italian a avut ca titlu *Exemple ale unei noi istoriografii: Risorgimento.* Subiect controversat al istoriografiei italiene, epoca risorgimentală, mai precis modalitatea de constituire a statului unitar italian, a iscat încă din ultimul sfert de veac al secolului al XIX-lea dezbateri aprinse. De la critica întreprinsă de mazzinieni republicani, nemulţumiţi şi deziluzionaţi că statul s-a format în jurul dinastiei de Savoia, la lucrarea lui Alfredo Oriani – *La lotta politica in Italia*, apărută în 1882 –, la celebrul duel ideologic dintre Benedetto Croce şi Antonio Gramsci din perioada interbelică şi până astăzi, subiectul a pasionat numeroşi oameni de cultură şi politicieni italieni. Massimo Viglione a punctat în expunerea sa direcţiile noi de cercetare a perioadei risorgimentale despre care au scris Ernesto Galli della Loggia, Emilio Gentile etc. Au fost prezentate câteva momente ale istoriei italiene ocultate, în concepţia vorbitorului, de către istoriografia „oficială": răscoalele antinapoleoniene din perioada 1796–1799, percepţia asupra personalităţii lui Giuseppe Garibaldi – s-a insistat asupra perioadei prepaşoptiste puţin cunoscută de biografi. Un subiect mult dezbătut de istoriografia actuală italiană este „problema meridională". În concepţia lui Massimo Viglione încercarea Piemontului de a-şi impune legislaţia, administraţia asupra provinciilor sudice a declanşat un adevărat război civil, care a făcut mii de victime. Incitanta expunere a suscitat mai multe întrebări şi intervenţii din partea participanţilor, moderator fiind directorul Institutului Italian, dr. Alberto Castaldini. Istoricii români prezenţi la manifestare – dr. Ion Cîrja (Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca); Rafael Dorian Chelaru (Facultatea de Arhivistică a Academiei de Poliţie „Al.I. Cuza"); dr. Florina Ciure (Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea/Universitatea din Oradea); dr. Ovidiu Cristea (Director adjunct, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti); dr. Rudolf Dinu (Universitatea Bucureşti); dr. Cristian Luca (Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi – unul dintre iniţiatorii acestei întâlniri); dr. Şerban Marin (Arhivele Statului Bucureşti); dr. Florin Müller (Universitatea Bucureşti); dr. Sorin Şipoş (Universitatea din Oradea); dr. Raluca Tomi (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti), Dragoş Ungureanu (Institutul de Memorie Culturală, Bucureşti) – au pus întrebări referitoare la: periodizarea Risorgimento-ului, la conceptul de revoluţie folosit de istoricul italian în scrierile sale, la eventualele paralelisme dintre risorgimento-ul italian şi cel român etc.

Întâlnirea le-a dat prilejul istoricilor români să ia contact cu ultimele lucrări ale colegilor italieni, scrieri ce nu pot fi încă lecturate în bibliotecile din ţară.

Raluca Tomi

CONFERINŢA: „MODERNIZAREA ÎN ROMÂNIA ÎN SECOLELE XIX–XX"

Cluj, 21–24 mai 2007

Organizată de Academia Română – Centrul de Studii Transilvane – şi de către Universitatea „Babeş-Bolyai" – Facultatea de Istorie şi Filosofie împreună cu Centrul de Studiere a Populaţiei, conferinţa „Modernizarea în România în secolele XIX–XX" s-a desfăşurat la Cluj în zilele de 21–24 mai 2007. La deschiderea oficială au fost prezenţi: acad. Ionel Haiduc, preşedintele Academiei

Române, profesor universitar dr. Nicolae Bocşan, rectorul Universităţii „Babeş-Bolyai" şi secretarul ştiinţific al Centrului de Studii Transilvane, profesor universitar dr. Traian Rotariu, directorul centrului de Studiere a Populaţiei, conferenţiar universitar dr. Ioan Bolovan, directorul interimar al Centrului de Studii Transilvane. În prima zi au susţinut comunicări Liviu Maior, Andrei Marga şi Toader Nicoară. Dacă prima comunicare a subliniat rolul asociaţiilor culturale, economice ale românilor din Ardeal în construirea unui proiect identitar, care să le individualizeze faţă de celelalte naţionalităţi ale dublei monarhii şi care să contribuie la apropierea decalajului dintre societăţile occidentale şi cele periferice, subliniind totodată încercarea de a antrena în acest efort şi lumea rurală, celelalte două au creionat în analize de sinteză fie existenţa a trei modele de societate, care se succed şi se suprapun pe o durată lungă – Toader Nicoară –, fie soluţii teoretice ce încearcă să explice trecerea de la socialismul răsăritean la societatea deschisă – Andrei Marga.

A doua zi a debutat cu lucrări în plen dedicate *Răscoalei din 1907 în perspectivă istoriografică*. Dacă Damian Hurezeanu a realizat o analiză a cauzelor răscoalelor ţărăneşti de după reforma rurală din 1864 şi a încercat să le explice prin prisma trăsăturilor particulare ale modernizării societăţii româneşti de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, Alin Ciupală a întreprins o riguroasă şi critică trecere în revistă a istoriografiei dedicată răscoalei, Cătălin Turliuc a analizat distincţia dintre modernizare şi occidentalizare, două procese care au marcat dezvoltarea societăţii româneşti în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Alexandru Porţeanu a prezentat răscoala din 1907 în context european, iar Silvana Rachieru a adus documente inedite din arhivele otomane, care luminează poziţia fostei puteri suzerane faţă de evenimentele din spaţiul românesc în anul 1907. Au urmat comunicări dedicate procesului de modernizare în societatea românească în secolul al XIX-lea şi primele decenii ale secolului XX. Iosif Marian Balog a prezentat reformele agrare din spaţiul transilvan şi efectele acestora asupra modernizării societăţii: statornicirea unor noi tipuri de relaţii sub raport juridic şi material, orientarea producţiei spre piaţă, schimbări de mentalitate în lumea rurală etc. Proiectul liberal de reformă agrară din anii 1913–1914 şi reflectarea sa în rapoartele diplomatice austro-ungare şi italiene au constituit obiectul unei comunicări făcute de Sorin Radu, iar Nadia Manea a prezentat un aspect mai puţin cunoscut, legătura dintre politica Băncii Naţionale a României şi creditul agricol în anii 1914–1915, subliniind eforturile de salvare a agriculturii româneşti şi măsurile luate de BNR în acest sens. Valeria Soroştineanu a prezentat cezura ce exista în satul românesc din Ardeal în primele decenii ale secolului al XX-lea între tendinţa de menţinere a realităţii arhaice şi „cutuma" noului, accentuând rolul jucat de preot, învăţător, funcţionar în modernizarea spaţiului rural. Ileana Căzan a efectuat o savuroasă incursiune în scrierile de călătorie de la începutul secolului al XIX-lea, ce evocau împletirea originală între modernitate şi tradiţie în societatea românească, iar Rudolf Dinu a încercat să traseze accentele de modernizare întâlnite în structurile şi mecanismele de decizie ale politicii externe româneşti în secolul al XIX-lea. Venera Achim a prezentat etapele primei reforme sociale din principatele române – dezrobirea ţiganilor – şi a sintetizat consecinţele acesteia asupra modernizării instituţionale şi sociale în perioada formării statului naţional român. Politica economică a guvernelor României şi aplicabilitatea ei în lumea reală au reprezentat tema comunicării Danielei Buşă, care a încercat să surprindă raportul dintre principiile teoretice şi necesităţile practice în perioada 1875–1914, iar Constantin Ardeleanu a reuşit într-o documentată relatare să prezinte contextul care a permis modernizarea infrastructurii de transport din regiunea gurilor Dunării. Patru comunicări au fost dedicate unor segmente mai puţin explorate ale societăţii româneşti aflată în plin proces de modernizare: Dumitru Lăcătuşu a prezentat etapele organizării sistemului penitenciar, Adrian Silvan Ionescu a dedicat o interesantă expunere modernizării artelor plastice şi expoziţiilor publice din ţările române în secolul al XIX-lea, Bogdan Popa a realizat o incitantă incursiune în primii ani în care cultura fizică se impune în vechiul regat ca un element al modernizării, iar Valentin Vasile a prezentat locuinţa românilor între tradiţie şi modernitate.

O secţiune aparte a fost dedicată *Culturii politice şi politicilor culturale,* în care Victor Rizescu a pus în discuţie şi alte modele ideologice, care completează paleta interpretărilor liberale, ce accentuează fără a nuanţa rolul lui Ştefan Zeletin şi Eugen Lovinescu în determinarea liberalismului

românesc. Ecaterina Lung a surprins evoluţia raporturilor dintre istoriografia românească şi paradigmele istoriografiei occidentale, în special cele de origine franceză, subliniind rolul „noii istorii culturale", curent ce îşi face simţită prezenţa şi în spaţiul istoriografic românesc. Ana Maria Stan a prezentat eforturile autorităţilor româneşti de a racorda învăţământul din România Mare la circuitul ştiinţific european.

În comunicarea *De la ţăran la cetăţean: revoluţia ca experiment modernizator în lumea rurală (cazul principatului Ţării Româneşti la 1848)*, Nicolae Mihai a încercat să contureze dintr-o nouă perspectivă modul cum s-au armonizat, cum s-au perceput actorul politic – liderul revoluţionar şi cel social – ţărănimea. Revoluţia primea o legitimitate transcendentală, prin gesturi rituale ce ţin de practici creştine – sfinţirea steagului naţional, rugăciunea colectivă de la începutul adunărilor populare, predicile moralizatoare în limbaj religios, chiar arderea Regulamentului organic şi anatemizarea sa. Chiar mai mult, preoţii urmau a fi implicaţi în desfăşurarea votului pentru Adunarea constituantă. Acest transfer de sacralitate dinspre biserică spre revoluţie poate fi oare considerat momentul de început, cel puţin la nivelul practicii politice, în care „naţionalismul devine o liturghie secularizantă a modernităţii" în spaţiul românesc?

Oare drumul societăţii româneşti spre modernitate includea sau excludea ortodoxismul? Ce loc avea Biserica Ortodoxă Română în cadrul statului în condiţiile în care secularizarea averilor, confiscarea culturii de către laici, „imobilismul" clerului au făcut ca rolul acesteia să scadă în viaţa intelectuală a României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea? Transformarea acesteia într-un departament al statului, controlat strict de parlament, era o „necesitate istorică" sau era vorba de un spirit anticlerical? Iată numai câteva din întrebările la care răspunde George Enache în comunicarea sa *Religie şi modernitate în vechiul regat: dezbateri privind rolul social, politic şi naţional al Bisericii Ortodoxe Române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul veacului al XX-lea.* În comunicarea intitulată *Procesul de modernizare rurală în cercetări bănăţene*, Carmen Albert ne ajută să percepem realitatea socială a satului românesc din perioada interbelică, să înţelegem cum valorile tradiţionale au rezistat sau au fost alterate de influenţele venite din spaţiile modernităţii – unul dintre acestea fiind oraşul.

În cadrul secţiunii intitulată *Aspecte ale modernizării în perioada interbelică,* Florin Müller şi-a propus în comunicarea sa să sublinieze existenţa unor grupuri culturale relativ marginale în cadrul comunismului şi fascismului românesc, care au propus schimbări radicale la nivelul conceptelor şi al practicii politice. Cristina Roman a analizat evoluţia partidelor politice în perioada 1919–1947, iar Constantin Mihai a surprins raportul dintre autoritatea ecleziastică şi cea intelectuală din România interbelică. O secţiune cu teme incitante a fost şi cea dedicată *Modernizării şi educaţiei.* Cristina Gudin a surprins aspecte ale învăţământului românesc elementar în perioada 1864–1899, Daniela Mârza, pe baza unei riguroase analize a documentelor de arhivă privitoare la cadrele didactice din arhidieceza de Alba Iulia şi Făgăraş, a arătat un segment din procesul de constituire a categoriei profesionale a învăţătorilor, Rodica Ianoş a prezentat modernitatea discursului didactic din Transilvania şi corelarea acestuia cu cel european, iar Mirela Albulescu a redat concepţia lui Spiru Haret asupra impactului exercitat de învăţământ în lumea rurală.

Trei comunicări şi-au propus să analizeze *Transilvania între tradiţie şi modernitate.* Pál Judit şi Lóránd L. Mádly au prezentat aspecte ale modernizării administrative la mijlocul secolului al XIX-lea, iar Vlad Popovici şi-a ales drept temă analiza discursului politic al românilor din monarhia dualistă. Două secţiuni au fost dedicate problemelor de demografie: *Evoluţii demografice regionale şi locale* şi *Demografie şi modernizare în epocile modernă şi contemporană*. Dacă în prima parte a fost analizat impactul modernizării asupra localităţilor: Drăguş (Şarolta Solcan), Năsăud (Oana Ramona Ilovan), Cluj (Veress Enikő), iar Flavius Solomon a făcut o sinteză asupra urbanizării în Europa de Sud-Est la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, în a doua secţiune au fost surprinse: condiţionările politice asupra dezvoltării statisticii demografice în România (Viorel Achim), eşecul modernizării în epoca comunistă (Livius Marius Bejenaru), comportamentul demografic în zona

Aradului în primele decenii ale secolului XX (Corneliu Pădurean), introducerea căsătoriei civile şi modernizarea societăţii transilvănene la sfârşitul secolului al XIX-lea. O altă secţiune a fost dedicată problemelor modernizării în timpul regimului comunist. Soluţiile găsite de regimul comunist la modernizarea agriculturii, a energeticii, a armatei şi relaţiile româno-chineze în perioada 1950–1974 au fost prezentate critic şi riguros de Adrian Şimon, Alina Mariana Ilinca, Petre Opriş şi Iolanda Ţighiliu.

Ultima zi a conferinţei a fost închinată *Culturii politice şi europeismului în România în secolul XX* şi *României postcomuniste.* În prima secţiune două comunicări au fost dedicate federalismului european şi implicării românilor în conturarea acestei idei – Giordano Altarozzi, Andrea Carteny – şi rolului emigranţilor români în construcţia europeană – Mihaela Toader. Mihaela Grancea a prezentat dezbaterea dintre europenişti şi autohtonişti şi soluţiile modernizării spaţiului românesc. Ultima secţiune a fost dedicată istoriei recente, fiind conturate aspecte legate de apariţia societăţii civile româneşti – Marius Uglea –, migraţia forţei de muncă – Veronica Lajos –, iar Florin Feşnic a încercat să sintetizeze care sunt factorii cei mai importanţi care explică diviziunile partizane din politica românească.

În concluzie putem remarca reuşita conferinţei, care a încercat să răspundă dintr-o nouă perspectivă la diverse probleme ale modernizării româneşti. Organizarea deosebită şi noutatea reprezentată de existenţa comentatorilor, care au dat impuls discuţiilor din fiecare secţiune, au fost apreciate de participanţi.

Raluca Tomi

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

5–6 iunie 2007

În zilele de 5–6 iunie 2007 s-a desfăşurat sesiunea anuală de comunicări ştiinţifice a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Spre deosebire de anii precedenţi, sesiunea din 2007 a avut ca temă principală: *Istoriografia secolului XXI – surse, metode şi interpretări. Cuvântul de deschidere* a fost rostit de Ovidiu Cristea, directorul adjunct al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Alocuţiunea sa a pus în evidenţă noile direcţii în istoriografia contemporană şi necesitatea promovării investigaţiilor pluridisciplinare.

Tema primei zile *Sursele Medievale – Noi abordări şi interpretări* a inclus conferinţele susţinute în cadrul a două şedinţe. Prima şedinţă: moderator Ştefan Andreescu, a cuprins următoarele conferinţe: Virgil Ciocîltan, *Etnie şi antroponimie: Basarab „Întemeietorul” – român sau cuman?*; Alexandru Ciocîltan, *Catolicismul în Ţara Românească în relatări edite şi inedite ale arhiepiscopului de Sofia, Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670)*. În a doua şedinţă, moderator Ovidiu Cristea, s-au prezentat comunicările: Ecaterina Lung, *Istoria culturală: o nouă paradigmă istoriografică?*; Şerban Marin, *Investigarea surselor secundare un demers inutil? Cazul cronisticii veneţiene*; Ileana Căzan, *Recitindu-i pe cronicari: istoria europeană în literatura română veche*.

A doua zi, sesiunea a continuat cu tema *Istoria modernă – noi abordări ale surselor*. În prima parte a acestei secţiuni, moderator Ileana Căzan, au prezentat comunicări: Alexandru Mamina, *Subiectivismul în istoriografie; conţinut, manifestări, limitare*; Daniela Buşă, *Călătorii străini în secolul al XIX-lea – surse pentru istoria românilor?*; Adrian Silvan Ionescu, *Fotografie şi istoriografie*. În a doua parte, moderator Daniela Buşă, au susţinut comunicări: Bogdan Popa, *Surse pentru o istorie socială a culturii fizice*; Irina Gavrilă, *O disciplină a secolului XXI – istoria asistată de calculator*.

În paralel, specialiştii în istorie contemporană s-au întrunit în două şedinţe de lucru pentru a dezbate tema: *Paradigme ale istoriei contemporane în secolul XXI*. În primul modul, moderator Viorel Achim, au comunicat: Vasile Cristea, *Istoriografia despre cultura română postbelică. Surse şi teme*; Mioara Anton, *Memorialistica ca sursă – comunismul între negare şi acceptare*; Cosmin Popa, *Pentru o istorie comparată a comunismului*. În al doilea modul, moderator Mioara Anton, au prezentat comunicări: Radu Tudorancea, *Privire critică asupra istoriografiei oficiale coreene despre „Marele război" (1950–1952)*; Alina Ilinca, *Utilizarea metodelor de istorie economică în studierea regimului comunist*; Liviu Bejinaru, *Condamnarea comunismului în România de azi – splendoarea şi mizeria unei idei*; Raluca Spiridon, *Adevărul despre greva minerilor din Valea Jiului (august 1977) şi opoziţia faţă de regimul Nicolae Ceaşescu*.

Nagy Pienaru

PROGRAMUL „EUROPA CENTRALĂ, ŢĂRILE ROMÂNE ŞI SPAŢIUL PONTIC". LISTA COMUNICĂRILOR DIN OCTOMBRIE 2006–IUNIE 2007

I. Luni, 16 octombrie 2006: 1. Nagy Pienaru, *Comerţul în Marea Neagră: interdicţii şi contrabandă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*; 2. Adrian Tertecel, *Relaţiile ruso-otomano-crimeene în anul 1688: un document otoman.*

II. Luni 6 noiembrie 2006: 1. Şerban Papacostea, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare: opţiunea polonă*; 2. Ovidiu Cristea, *„Succesi del Hungheria del 1551". Bătălia pentru Transilvania într-o sursă contemporană inedită.*

III. Miercuri 22 noiembrie 2006: 1. Maria-Voica Puşcaşu, *Bisericile mănăstirii Voroneţ*; 2. Virgil Ciocîltan, *Premisele acordului otomano-genovez din 1387.*

IV. Miercuri 20 decembrie 2006: 1. Ştefan Andreescu, *Un titlu bizantin neobişnuit: „despot al Mării Negre"*; 2. Lansarea volumul *Marea Neagră. Puteri maritime – Puteri terestre.*

V. Marţi 6 februarie 2007: 1. Ştefan S. Gorovei, *Cronologii controversate în domnia lui Ştefan cel Mare*; Liviu Pilat, *„Respublica Christiana" şi Moldova, 1471–1474*; 3. Lansarea volumelor consacrate domniei lui Ieremia Movilă şi a revistei „Analele Putnei".

VI. Luni 26 februarie 2007: 1. Petre Guran, *De la „Donatio Constantini", la „A Treia Romă": geneza unei idei politice*; 2. Viorel Achim, *Banatul de Severin – statutul politic în sec. XIII–XIV*.

VII. Luni 16 aprile 2007: Tatiana Cojocaru, *Fenomenul pribegiei boierilor moldoveni în Polonia (secolele al XVI-lea – al XVII-lea).*

VIII. Vineri 4 mai 2007: Sergiu Iosipescu, *Contribuţii cartografice în legătură cu Pontul Stâng în secolul al XIV-lea.*

IX. Vineri 25 mai 2007: Ştefan Andreescu, *Marea Neagră în lupta pentru succesiunea la tronul otoman din anii 1510–1512.*

X. Miercuri 20 iunie 2007: Ovidiu Cristea, *Evoluţii în Mediterana la începutul secolului al XVI-lea: percepţii veneţiene.*

XI. Miercuri 11 iulie 2007: Nagy Pienaru, *Otomanii şi Marea Neagră. Portul Cetatea Albă.*

NOTE ŞI RECENZII

*** *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok*, coord. EGRY GÁBOR, FEITL ISTVÁN, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 496 p.

Volumul coordonat de Gábor Egry şi István Feitl, istorici la Institutul de Istorie Politică din Budapesta, reuneşte 21 de articole care se ocupă de istoria etnică a Ungariei şi a teritoriilor ţinând de coroana Sfântului Ştefan în secolele XVIII-XX. Aproape toate sunt studii care privesc o anumită minoritate ori un caz local sau regional. Problematica celor 21 de studii este deosebit de vastă: procesele de asimilare şi dezasimilare pe care le-au cunoscut anumite grupuri de populaţie, situaţia şcolilor minoritare, convieţuirea ungurilor cu diferite minorităţi, rolul economic al evreilor, chestiunea minorităţilor în politica guvernelor maghiare din perioada dualismului austro-ungar, strategiile politice şi electorale ale minorităţilor în perioada amintită, organizaţiile politice ale minorităţii maghiare în Cehoslovacia, Iugoslavia şi România după primul şi apoi cel de-al doilea război mondial, politica naţională în Ungaria după 1945 ş.a. Articolele cu un caracter mai general sunt puţine. Semnalăm aici un studiu care priveşte relaţiile etnice din Austro-Ungaria şi implicaţiile lor internaţionale în contextul tendinţelor panslaviste şi pangermaniste care se manifestau atunci (András Joó, *Ausztria-Magyarország etnikai viszonyai és az európai nagyhatalmi politika a 20. század kezdetén*, p. 430–456).

Studiile din acest volum sunt în general construite pe o documentaţie temeinică, de arhivă sau de altă natură, şi oferă o perspectivă interesantă asupra problemei minoritare în Ungaria istorică. Volumul oferă o imagine fidelă a direcţiilor de cercetare şi a nivelului istoriografiei maghiare actuale în ce priveşte minorităţile şi chestiunea minoritară în istoria modernă şi contemporană a Ungariei. Cei mai mulţi dintre autori sunt istorici afirmaţi după 1990. Chiar dacă nu toţi depăşesc cunoscutele clişee ale istoriografiei maghiare cu privire la perioada dualistă, ei vin cu abordări noi şi cu o perspectivă europeană, în sensul unei mai mici dependenţe a discursului lor ştiinţific de interesele politice ale momentului actual.

Semnalez aici titlurile care privesc direct istoria României, articole care mi se par demne de a fi cunoscute de istoricii noştri.

Un articol se adaugă bogatei literaturi istorice cu privire la răscoala românilor ardeleni condusă de Horea, Cloşca şi Crişan (László Petres, *Az 1784-es Horea-féle felkelés erdélyi emlékiratok tükrében*, p. 165–183). El analizează câteva texte memorialistice interesante, datorate unor nobili şi funcţionari comitali, martori ai răscoalei iobagilor români.

Un articol bine făcut se ocupă de strategia electorală a Partidului Naţional Român în perioada activismului (Ákos Szendrei, *Jelöltek, kerületek, választások. A Román Nemzeti Párt szereplése a képviselő-választásokon (1905, 1906, 1910)*, p. 257–275). Aici este analizat modul în care alegătorii români din Ungaria perioadei dualiste, în număr de cca 20.000 în Transilvania şi cca 90.000 în Partium şi Banat – deci în total cca 110.000 – au votat la alegerile parlamentare din 1905, 1906 şi 1910. În 1905, din cei cca 110.000 de alegători români doar 15% (cca 16.000) au votat candidatul P.N.R.; în 1906, cca 40.000 (35%), iar în 1910, cca 20.000 (2%). În consecinţă, P.N.R. a trimis în parlament 8 deputaţi în 1905, 14 deputaţi în 1906 şi 5 deputaţi în 1910. Numărul deputaţilor de origine română a fost însă mai mare, întrucât pe listele partidelor maghiare s-au aflat şi români, care au intrat în parlament. Aceştia au fost în număr de 8 în 1905, 7 în 1906 şi 7 în 1910.

Un articol se ocupă de strategiile electorale ale organizaţiilor minorităţii maghiare din România în perioada interbelică (Ibolya Beke, *A romániai magyar kisebbség szervezeteinek választási-politikai stratégiái a két világháború között*, p. 330–356).

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 413–425

Un studiu interesant, atât ca informaţie cât şi ca analiză, este cel al lui Gábor Egry, *„Erdély gazdasági meghódítása" – az erdélyi szászok jövőképe a 20. század elején* (p. 413–429). El se referă nu numai la chestiunea „cuceririi economice a Transilvaniei", pe care o vizau liderii saşilor în epoca dualismului, ci şi la preocupările legate de modificarea raporturilor etno-demografice şi etno-teritoriale în Transilvania. G. Egry arată obsesia pe care o aveau liderii saşi că viitorul naţiei lor este ameninţat de românii care deţineau majoritatea în satele de pe fostul Pământ Crăiesc şi că, în aceste condiţii, există pericolul dispariţiei saşilor ca entitate politică. Aşa au apărut, la începutul secolului XX şi în anii primului război mondial, planurile care vizau restaurarea majorităţii săseşti în acest teritoriu. Se urmărea întărirea comunităţilor rurale săseşti, prin mijloace economice, dar şi extinderea teritoriului locuit de saşi în detrimentul românilor. Au fost adevărate proiecte de colonizare, elaborate, care propuneau modalităţi variate de realizare a acestui obiectiv. Un plan elaborat în 1915 propunea înfiinţarea unui şir de colonii care să lege părţile de sud şi cele de nord ale fostului Pământ Crăiesc, crearea de colonii pe valea Oltului, care, prin Făgăraş, să facă legătura între Altland (zona Sibiului) şi Ţara Bârsei. Coloniştii germani urmau să vină din străinătate. În 1916 Gustav Bedeus a publicat un plan de colonizare, în care nu mai era vorba de crearea de noi aşezări săseşti, ci de salvarea celor existente, astfel încât ele să nu devină româneşti. Se propunea un fel de schimb de populaţie. Trebuia stimulată plecarea românilor din satele majoritar săseşti. Pentru fiecare iugăr deţinut, ei urmau să primească două iugăre. Acest pământ trebuia cumpărat în prealabil de instituţiile săseşti. În felul acesta s-ar fi restaurat majorităţile săseşti în unele sate. Aceste planuri şi preocupări ale saşilor nu au fost fără consecinţe în plan politic; ele au favorizat alianţa liderilor saşi cu politicienii maghiari. Credem că istoria raporturilor româno-săseşti, de mare interes pentru istoricii noştri, trebuie să încorporeze şi subiectul planurilor etnice şi de altă natură elaborate de elita săsească în jurul anului 1900.

Un ultim studiu se ocupă de ceangăii din Moldova în politica guvernelor de la Budapesta la cumpăna secolelor XIX şi XX (Attila Seres, *Moldvai csángók és erdélyi románok a magyar kormányok politikájában a 19-20. század fordulóján (1895–1902)*, p. 457–476). Populaţia catolică din Moldova este o temă care în ultimii ani se bucură de mare atenţie din partea intelectualităţii, inclusiv a istoricilor, de la Budapesta. Prezenţa acestei populaţii, din care o parte (mică) vorbea limba maghiară, a fost luată în calcul de politicienii de la Budapesta, în relaţia lor cu guvernul României. După Memorandumul românilor transilvăneni, guvernul de la Budapesta a acţionat pentru sprijinirea ceangăilor, mai ales pe linie religioasă, şi a căutat că creeze o anumită paralelă între situaţia ceangăilor din România şi cea a românilor din Transilvania.

Viorel Achim

*** *Războiul Crimeii. 150 de ani de la încheiere*, coord. ADRIAN-SILVAN IONESCU, Edit. Istros, Brăila, 2006, 322 p.

Eveniment deosebit de influent asupra istoriei româneşti, Războiul Crimeii a fost mai puţin studiat de istoriografia românească. Volumul coordonat de Adrian-Silvan Ionescu este rodul unei conferinţe internaţionale organizate cu prilejul aniversării a 150 de ani de la încheierea acestui conflict. O mare parte dintre studiile reunite cu acest prilej a mai apărut în diverse alte publicaţii periodice sau în volume. În ciuda acestui fapt, realizarea unui volum unitar este salutară deoarece reprezintă o premieră în peisajul istoriografic românesc. Se remarcă de la bun început două aspecte: realizarea unei cronologii a evenimentelor cunoscute sub numele de ansamblu „Războiul Crimeii" şi mai ales ilustraţia bogată şi de bună calitate care însoţeşte majoritatea textelor, contribuind decisiv la înţelegerea mai bună a multora dintre ele.

Volumul se deschide cu un studiu al regretatului Paul Cernovodeanu asupra vizitei ducelui de Nemours în Ţara Românească (septembrie 1853), episod considerat de autorul însuşi ca fiind semnificativ mai ales pentru interesul suscitat de Principate în Europa apuseană în urma primelor operaţiuni militare. Paul Cernovodeanu a publicat ca anexă şi cele două depeşe diplomatice englezeşti care reprezintă izvoarele cele mai însemnate pentru acest eveniment. Lucia Taftă şi Georgeta Filitti au folosit, de asemenea, ca surse principale rapoartele consulare franceze şi, respectiv, corespondenţa de familie a lui Panaiot Moruzi. Ambele texte contribuie la studierea operaţiunilor militare pe de o parte din perspectiva politică oficială, iar pe de altă parte din punctul de vedere al participanţilor direcţi. Raluca Tomi a adus două contribuţii la acest volum. Într-un prim studiu, autoarea face o trecere în revistă a atitudinii foştilor revoluţionari de la 1848 faţă de situaţia creată de acest conflict politic major. Un citat din Dimitrie Brătianu („face trebuinţă să dăm semne de viaţă în toate ocaziile") sintetizează excelent atitudinea acestei părţi a opiniei publice europene. Cel de-al doilea text se referă la biografia lui Dimitrie Kretzulescu, unul dintre voluntarii români plecaţi pe front. Cazul său este cu atât mai interesant cu cât acesta a luptat de partea armatei otomane. Daniela Buşă şi Marian Stroia au propus două studii asupra impactului Războiului Crimeii asupra relaţiilor dintre marile puteri şi locul Principatelor în acest joc politico-diplomatic. Problema internaţionalizării Dunării (pentru a cărei soluţionare a apărut un moment favorabil, chiar dacă avea prea puţină legătură cu operaţiunile militare propriu-zise) şi relaţiile româno-ruse în deceniul 1850–1860 sunt temele abordate de cei doi autori. Rămânând în sfera aspectelor politice să notăm şi contribuţia lui Mihai Sorin Rădulescu la clarificarea unor date privind genealogia, personalitatea şi faptele diplomatului francez Eugene Poujade. Singurul studiu de istorie militară propriu-zisă este cel al lui Horia Vladimir Şerbănescu. Acesta a realizat un tablou al unităţilor militare româneşti implicate în evenimentele din 1853–1856. O notă critică îşi atrage textul lui Ian R. Stone, care a propus o viziune interesantă asupra Războiului Crimeii, însă fără trimiteri bibliografice fiind, în plus, mult prea personală. Răspunsul la unele dintre întrebările ridicate putea fi găsit chiar în materiale incluse în acest volum.

Un loc aparte în economia volumului îl deţin cercetările asupra reprezentărilor artistice, jurnalistice şi fotografice ale evenimentelor din perioada 1853–1856, epoca naşterii jurnalismului de război. Astfel, George Trohani a descris imagini ale evenimentelor militare desfăşurate în preajma pe atunci noului oraş Oltenița, iar Gabriel Badea-Păun a realizat câteva consideraţii asupra lucrărilor unui pictor, Isidore Pils, care nu a ajuns până în Crimeea. David Murphy şi Anton Holzer s-au oprit, de asemenea, asupra unor aspecte circumscrise acestei teme. Primul a analizat contribuţia influentului W.H. Russell la dezvoltarea jurnalisticii prin extraordinarele sale corespondenţe de război. Cel de-al doilea s-a oprit asupra expediţiei fotografice a lui Ludwig Angerer, extraordinară sursă imagistică pentru istoria românească a secolului al XIX-lea. Editorul volumului, Adrian-Silvan Ionescu, a inclus trei studii în acest volum. Prima contribuţie este un material dens despre „portretele lui Omer Paşa", despre circulaţia imaginilor înainte de generalizarea fotografiei. Un alt text se referă la corespondenţa de familie a cunoscutului general englez Charles George Gordon, a cărui carieră îndelungată a început cu o misiune în Moldova. „Szatmari, war photographer" este o încercare de a atrage atenţia asupra faptului că acestuia şi nu lui Roger Fenton i se cuvin laurii de prim fotograf de război din lume.

Diversitatea temelor abordate demonstrează încă o dată faptul că războiul este un mecanism complex, în funcţionarea căruia operaţiunile militare propriu-zise reprezintă numai o parte (uneori doar cea mai vizibilă) a unui întreg. Fără a fi grupate pe probleme şi nici foarte omogene calitativ, contribuţiile acoperă o paletă largă de preocupări şi fac din acest volum o reuşită istoriografică.

Bogdan Popa

REYNALD ABAD, *Le grand marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, 1030 p.

Pâinea este principala hrană a parizienilor secolelor 17–18, iar excelentele cărţi şi articole publicate în ultimii treizeci de ani de Steven Laurent Kaplan au adus la lumină multiplele faţete ale acestei probleme, de la politică la tehnologie, de la imaginaţia populară la discursul economiştilor iluminişti, de la intervenţia aşteptată, invocată a sfinţilor, la universul fascinant şi animat, dar dur al morii sau al negoţului cu cereale. Dar pâinea, parte a trupului lui Hristos, bază a alimentaţiei, capabilă să agite atât păturile sărace, cât şi pe cele din vârful ierarhiei (vezi afacerea pâinii Reginei), simbol al poziţiei sociale a celui care o consumă prin calitatea ei, nu în ultimul rând obiect privilegiat al reglementărilor statului, nu este nici pe departe singurul aliment pe care-l consumă parizienii. Studiile lui Kaplan, magistral scrise, prin însăşi monumentalitatea şi strălucirea lor nu au făcut decât să pară mai adâncă umbra care se întindea peste tot ce nu este pâine, cereale sau făină (poate cu excepţia parţială a vinului). Să risipească această umbră, să reconstituie componentele, actorii şi funcţionarea acestui uriaş mecanism care este aprovizionarea Parisului în secolele 17–18 este exact ceea ce îşi propune Reynald Abad în lucrarea sa (rezultat al unei teze de doctorat).

O primă observaţie se impune: pâinea a fost lăsată deoparte (ca şi cerealele şi făina), de asemenea vinul, cartea fiind dedicată celorlalte alimente, „rudelor sărace" istoriografic vorbind, celor despre care cunoştinţele noastre erau reduse, fragmentare, chiar inexacte.

Lucrarea debutează cu un capitol modest intitulat „Expunere. Aprovizionarea alimentară a Parisului în contextul secolelor 17–18". În fapt este o analiză a administraţiei însărcinate cu supravegherea alimentării capitalei, atât ca organizare, cât şi ca funcţionare, a conflictelor şi concurenţelor dintre diverse corpuri – în special dintre locotenentul de poliţie (şeful poliţiei şi reprezentantul regelui) şi Parlament. Sunt analizate constrângerile geografice, dar şi ideile politice şi economice împărtăşite de funcţionarii epocii. Foarte interesantă este partea dedicată instrumentelor statistice de care dispun aceşti oameni pentru a înţelege o realitate prin esenţă mobilă: cea a stocurilor din capitală, a alimentelor de pe drum, a capacităţii de livrare, şi, pe termen mai lung, a celei de producţie a provinciilor.

Structura cărţii este condiţionată de structura aprovizionării Parisului în epocă, unde unele alimente sunt complet separate de altele, nu numai ca producţie, ci şi ca transport, prelucrare şi vânzare. Prima dintre „rudele sărace" ale pâinii este mai curând destinată celor înstăriţi: carnea, sau mai bine zis cărnurile, cărora le este dedicată prima parte – aproape 300 de pagini – a lucrării. Peştele beneficiază de o tratare separată, justificată nu numai de opoziţia (în lumea catolică) dintre carne (de dulce) şi peşte (de post), ci şi de faptul că reţeaua de comercializare a lui este distinctă, complet separată de cea a celorlalte cărnuri şi supusă altor imperative, limitări şi constrângeri. Tratarea tuturor celorlalte alimente împreună, în a treia parte a lucrării, poate părea surprinzătoare, dar ea este impusă de realităţile epocii: aceiaşi negustori, aceleaşi tipuri şi canale de distribuţie aduc în capitală mai multe mărfuri diferite: ouăle se combină cu brânza, fructele cu untul. Tot de aceea păsările de curte şi vânatul se regăsesc aici. Ordinea intuitivă, aparent logică, a tratării tuturor tipurilor de carne la cărnuri, a lactatelor în grup etc., deci ordinea familiară nouă a categoriilor de alimente, este înlocuită cu cea reală, cu cea cu adevărat importantă (nu numai pentru omul epocii, dar şi pentru subiectul lucrării) a circuitelor de aprovizionare. În fond lucrarea nu este un dicţionar de alimente, ci o analiză a mecanismelor aprovizionării, şi e firesc ca ea să fie structurată în funcţie de această problemă.

Fiecare circuit de aprovizionare este studiat separat, în detaliu. Producţia este prima tratată: regiunile producătoare, tehnicile de producţie, circulaţia produselor înainte de a lua direcţia Parisului. Cazul cărnii de bou, deşi poate cel mai complex, este revelator pentru minuţia şi profunzimea anchetei realizate: Reynald Abad reconstituie traiectoria acesteia pornind de la starea ei vie, a vitelor de tracţiune (şi modificarea comportamentului ţărănesc în regiunile care vând boi pentru îngrăşat sub

presiunea pieței: boii de plug sunt vânduți sensibil mai devreme de vârsta la care nu mai sunt productivi, şi anume la etatea la care se poate obține cel mai bun preț pe ei – pentru că acum sunt cel mai buni pentru îngrăşat). Din aceste provincii cerealiere ei pleacă spre Normandia în special, dar şi spre alte zone unde vor fi îngrăşați mai multe luni înainte de a fi trimişi spre Paris. Există două tehnici majore: îngrăşatul în câmp şi cel în staul, fiecare cu propriile constrângeri tehnologice, cu propriile teritorii şi cu propriile calendare. Meritul lui Reynald Abad este de a pune în lumină relația complexă care se creează între toate aceste elemente sub efectul catalizator al nesățioasei cereri pariziene.

Negustorii beneficiază de o atenție aparte: tipologii, analiză socială şi familială, strategii maritale şi origine geografică: nimic din ce ar putea ajuta la conturarea imaginii acestui grup nu este lăsat deoparte. Unele din miturile datând încă din secolul al 18-lea sunt invalidate de rezultate: de exemplu, negustorii de vite se dovedesc a fi cu mult mai puțin avuți decât îi vede imaginarul popular.

Tehnicile de comerț au parte de o tratare separată, incluzând aici gestionarea spinoasei probleme a transportului înainte de locomotivă şi vaporul cu aburi. Să luăm ca exemplu peştele maritim proaspăt: negustorii sunt obligați să străbată cei peste 100 de km ce separă porturile de la Marea Mânecii de capitală contra cronometru – orice întârziere va face ca perisabila lor marfă să se strice. Drumurile rele impun atelaje de 10 cai şi chiar mai mulți precum şi căruțe al căror fund este din frânghii, nu din lemn, pentru a atenua şocurile. De asemenea marfa, imediat descărcată pe țărm, este „condiționată", suferă o minimă curățare şi este aşezată cu grijă în coşuri cu fân pentru a suporta transportul. Orarul halelor din Paris (care vând numai dimineața) impune ca încărcăturile să plece până la o anumită oră, altfel nu mai prind piața din ziua următoare şi marfa va sta încă 24 de ore nevândută, cu riscul de a se deprecia. Problema taxelor, tehnicile de vânzare, organizarea pieței, monopolurile, micii revânzători, controalele, diferitele tipuri de clienți, inclusiv evaziunea şi traficul ilegal sunt subiecte pe care cartea le tratează exhaustiv, pentru fiecare tip de aprovizionare. De o atenție specială are parte latura financiară a aprovizionării Parisului; în cazul boilor şi oilor, unde sumele implicate sunt considerabile, problema este tratată într-un capitol separat.

Fiecare capitol beneficiază de o scurtă concluzie (circa o pagină) care punctează elementele esențiale.

Există şi inegalități, unele alimente – în special cele mai mărunte, din partea a treia – sau unii peşti sunt mai sumar tratați, şi mai ales după magistrala expunere a comerțului cu carne ai uneori senzația că ai vrea să afli mai multe. Este însă necesar să ținem cont că trebuia respectată o proporționalitate între ponderea diverselor alimente în aprovizionarea Parisului şi ponderea aceloraşi în lucrare. De asemenea, principalele alimente – şi în special carnea şi peştele – fiind considerate în epocă importante, au beneficiat de atenția factorului politic şi administrativ, concretizată în reglementări, scrisori, rapoarte, statistici chiar, pe scurt, sursele sunt mult mai abundente pentru ele, permițând reconstituiri mult mai detaliate.

Cartea nu este nici pe departe o lucrare descriptivă, un „mare tablou" în stil pictural, iar meritul autorului de a fi rezistat unei asemenea tentații este mare, întrucât subiectul se pretează de minune, o cere chiar. Este un studiu analitic, destinat a dezvălui mecanisme şi funcții, modul în care diversele componente ale acestei uriaşe maşinării interacționează şi se condiționează unele pe altele.

Fără a fi o lucrare de cliometrie, sunt măsurate consumul de alimente, efortul financiar implicat, durata transportului, ponderea averii celor ce mânuiesc acest comerț. Peste tot unde sursele o permit, cifrele vin să ofere o dimensiune cantitativă esențială înțelegerii acestui fenomen, care în ultimă esență se reduce la a aduce în capitală munții de alimente necesari celor 500.000 de guri ale monstrului parizian. Grafice, tabele, hărți transformă aceste cifre în reprezentări vizuale uşurând însuşirea informației şi îmblânzind ariditatea inerentă cifrelor. Aceste informații sunt suplimentate de cele două anexe, în special a doua, în care este estimată valoarea, pe tipuri de alimente şi pe zone de proveniență, a alimentelor consumate de parizieni.

La final capitolul de concluzii oferă distanța necesară cititorului, furat de sutele de pagini de detalii, pentru a recăpăta o perspectivă generală asupra subiectului, dar şi pentru a pune în discuție aspecte noi. Cel mai important dintre ele este rolul jucat de aprovizionarea Parisului ca motor al economiei franceze. Practic întreaga Franță este prinsă în această rețea (chiar dacă nu cu aceeaşi

intensitate), alimentarea acestui oraş contribuind la crearea unei pieţe naţionale. Mai importante decât aria geografică sunt volumul enorm de activitate economică pe care-l generează aprovizionarea capitalei, veniturile pe care le redistribuie către provincii şi, nu în ultimul rând, specializarea economică pe care o impune diverselor regiuni. În mod cert sunt factori care au împins societatea către noul tip de economie al secolului al 19-lea.

Cuprinsul este, în tradiţie franceză, la sfârşitul lucrării şi dacă acest lucru poate fi uşor trecut cu vederea nu la fel se poate face cu notele ce ar fi trebuit să fie la subsolul paginii. „Exilarea" celor nu mai puţin de 3850 de note la sfârşitul cărţii, mai ales în condiţiile în care acestea nu conţin numai trimiteri bibliografice, ci adesea şi comentarii, îngreunează mult lectura supunând cititorul la o complicaţie inutilă.

Reynald Abad este conferenţiar la Universitatea Paris 4 – Sorbona şi autor al mai multor articole pe probleme de aprovizionare în Franţa secolelor 17–18, iar mai recent al unei cărţi despre piscicultura franceză la sfârşitul Vechiului Regim şi începutul Revoluţiei (*La Conjuration contre les carpes – Enquête sur les origines du décret de dessèchement des étangs du 14 frimaire an II*, Paris, Fayard, 2006).

Simion Câlţia

SUSANA ANDEA, *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati şi epoca sa. Documente,* Edit. Supergraf, Cluj-Napoca, 2005, 252 p.

De atâtea ori facem cărţilor apărute la Cluj nedreptatea de a le citi cu întârziere, fiindcă circulă în Vechiul Regat mai puţin decât înainte de 1918. Semnalarea acestui volum era o datorie şi însemnările care urmează n-o împlinesc decât în parte.

Personajul în jurul căruia s-a adunat un mănunchi de documente era cunoscut mai demult, prin raportul publicat de N. Iorga acum un secol, cu privire la împrejurările mazilirii lui Brâncoveanu, prin actele despre locuinţa sa din Bucureşti, editate în 1940 de părintele Negulescu-Batişte în colaborare cu regretatul doctor Vătămanu, dar şi printr-un articol al lui Remus Niculescu, care-i recunoscuse chiar portretul. Ceea ce aduce nou d-na Andea, vreo 40 de piese inedite, este un bogat material din arhive ardelene, ale familiilor din nobilimea maghiară cu care Ferrati s-a înrudit prin căsătorie.

Acea căsătorie a avut loc la Braşov în 1710. Ferrati, care era atunci medicul lui Brâncoveanu, a luat de soţie pe contesa Agnes Kalnoki. Despre legăturile de rudenie cu alţi magnaţi ai Ungariei de origine italiană, Mamuca della Torre, am spus şi eu câte ceva (*Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucarest–Paris, 1980, p. 152–156); aceste alianţe matrimoniale erau profitabile şi prin relaţia cu ambasada imperială de la Constantinopol. Favoarea de care se bucura Ferrati la curtea Ţării Româneşti se vede din faptul că atât domnul, cât şi stolnicul Constantin Cantacuzino au stăruit pentru numirea unui unchi al său ca vicar apostolic în Bulgaria (prima dintre aceste scrisori, cu care se deschide volumul de faţă, fusese uitată în paginile monografiei lui Ioan Ardeleanu din 1883, *Istoria diecesei greco-catolice a Oradiei Mari*; ea este transcrisă aici cu greşeli care nu se găseau probabil în originalul italian). Altă intervenţie în acelaşi scop, scrisă de Ferrati personal în 1708, fusese descoperită de G. Călinescu, pe vremea studiilor sale la Roma, şi cuprinde observaţii interesante despre limba română („un miscuglio della lingua italiana e latina") şi despre cultura greacă a boierilor munteni. Legăturile familiilor Kalnoki şi Ferrati cu propaganda catolică reies şi din documentele inedite folosite de Teresa Ferro, *I Missionari cattolici in Moldavia,* Cluj-Napoca, 2005, p. 99–100, 115.

O invitaţie la nunta lui Ferrati este semnată de Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Şerban, aflat în refugiu la Braşov (nu „Corona", p. 34) şi trimisă la Sibiu unchiului miresei Gyorgy Lazar. Acolo este de reţinut, pentru bunele raporturi dintre beizadea şi Constantin Brâncoveanu, formula ceremonioasă, dar incorectă în latineşte, „avunculo nostro et patrono gratiosissimo", domnul fiindu-i lui Cantacuzino văr (fiul mătuşii Stanca), nu „unchi".

La Ferrati va recurge în 1711 baronul Peter Apor, care-i devenise între timp cumnat, pentru a obține cu sprijinul doctorului restituirea sumei de 2000 de florini cu care-i era dator negustorul Sava-Strati Polytzianos (pe care numele-l arată originar din Epir, dintr-o localitate de unde se trăgeau nu mai puțin de treisprezece comercianți stabiliți în Țara Românească la începutul veacului al XVIII-lea). Indicații în această privință se pot spicui în lucrarea Ariadnei Camariano-Cioran, *L'Epire et les pays roumains*, Jannina, 1984, p. 89, 97. Documente de interes economic mai sunt în culegerea aceasta: de pildă, inventarul obiectelor prețioase pe care, în 1714, la moartea mamei lor, şi le-au împărțit Agnes Ferrati, fratele ei Adam Kalnoki şi surorile lor. Cu una din ele, Barbara, măritată Apor, Agnes purta o corespondență mişcătoare prin detaliile de viață cotidiană (gospodărie, bolile copiilor, expresia sentimentelor de afecțiune). De asemenea, negoțul dintre Constantinopol şi țările române este amintit prin desele referiri la mătăsuri şi bijuterii aduse din sudul Dunării.

De la 1721 Bartolomeo Ferrati a trecut din Transilvania în Moldova, unde a murit după 1735. La curtea domnească de la Iaşi, ale cărei „minunate şi frumoase clădiri" sunt descrise cu admirație, Mihai-Vodă Racoviță i-a luat sub protecția sa pe doctor şi pe soția lui. „Marele incendiu" de care e vorba în aceeaşi scrisoare din 1723 este desigur acela din 1716, când un detaşament austro-loren a căutat să-l ia prizonier pe domnul Moldovei, ceea ce s-a făcut la Bucureşti cu Nicolae Mavrocordat. Reconstruirea palatului nu se terminase încă după şapte ani, dar rezultatul acestui efort merita aprecieri măgulitoare: „poate să fie în orice țară, la orice mare principe şi al oricărui rege". Avem aici două scrisori latineşti de la „Anna Principissa Moldaviae", femeie despre inteligența şi cultura căreia există mărturii contemporane. Cantemir însuşi fusese impresionat de frumusețea ei. Alte scrisori ale ei, sub titlul *Găteala de nuntă a unei elegante în secolul XVIII*, au fost publicate de Demosthene Russo în „Convorbiri literare", 45, 1911, p. 62–70. Textele pe care le citim aici sunt pline de amănunte evocatoare, de la dulceața de chitre („conserva cedrorum"), naramzele de Portugalia (adică primele *portocale*) şi semințele de flori care veneau din Ardeal până la dantelele cumpărate la Viena. Preocuparea pentru modă e prezentă şi când Agnes Ferrati, în 1724, cerea un „conci" pe măsură, în locul perucii pe care o primise din străinătate.

Adresa „Mme la Baronesse *nec* Comtesse Kalnoki", de două ori, trebuie îndreptată: „*née*", născută. Franceza aristocraților maghiari avea ecouri din italiană. La p. 108 este menționat un „părinte călugăr Gardgyan"; nu e un nume propriu, ci titlul de „gardian", purtat de superiorul unor anumite mănăstiri.

Interesul cărții întrece cu mult precizările biografice şi genealogice pe care le aduce cu privire la Bartolomeo Ferrati, deşi cei care i-am întâlnit numele şi în alte izvoare îi suntem recunoscători editoarei. Câştigul principal îl reprezintă informațiile pe care autorii scrisorilor le oferă despre viața lor intimă, atât în aspectele ei materiale, cât şi în mărturisirea sentimentelor care-i apropiau între ei.

Andrei Pippidi

ANTONY BEEVOR, *Berlin. Căderea – 1945,* Edit. RAO, Bucureşti, 2005, 604 p.

Antony Beevor face parte din aceeaşi familie ca şi Cornelius Ryan, devenit celebru prin scrierea a două cărți: „Ziua cea mai lungă" şi „Un pod prea îndepărtat".

Elev al celebrului John Keegan, Antony Beevor, autorul „Căderii Berlinului", şi el ziarist şi scriitor, îndrăgostit de istorie, autor al mai multor cărți, dintre care unele premiate[1], a folosit o

[1] Premiul Runciman pentru *Crete: The Battle and the Resistance*, London, 1991; Premiul Samuel Johnson, Premiul Wolfson History, Premiul Hawthornden pentru Literatură pentru *Stalingrad*, ed. I, Viking, London, 1998 (tradusă în limba română şi publicată la Bucureşti în anul 2005); Premiul Longman – History Today Trustees' Award pentru *Berlin: The Downfall. 1945*, London, 2002 (tradusă în limba română sub titlul *Berlin. Căderea – 1945,* Bucureşti, 2005).

bibliografie amplă, extrem de serioasă pentru a fundamenta cele afirmate. Impresionant este că el a făcut investigaţii personale în arhivele militare şi civile din Rusia şi Germania, cu ajutorul unor cercetători reputaţi, cărora le mulţumeşte în prefaţă.

Textul cărţii urmăreşte, practic, ultimele zile ale Germaniei naziste, adică lunile ianuarie – mai 1945. Este excelent surprinsă disperarea poporului german înfrânt, umilit, dezorientat, căci crezuse în cuvintele lui Hitler. Germanii se simţeau atunci înşelaţi pentru că naziştii le promiseseră o victorie totală. Iar în loc de aceasta, totul se transformase într-o înfrângere indiscutabilă.

Mai mult ca oricând tot atunci a ieşit la lumină incapacitatea de comandă şi conducere a „gauleiter"-ilor naziști. Exemplificarea prin cazul lui Himmler este convingătoare pentru cititor.

În fruntea sistemului nazist a continuat să se situeze inconştient, decrepit fizic ca urmare a atentatului din „Bârlogul lupilor", Adolf Hitler. Antony Beevor evidenţiază cum acel conducător a ajuns la un asemenea grad de anormalitate încât a preferat să-şi sacrifice patria şi poporul în loc să abandoneze puterea. A plecat prea târziu din fruntea statului, sinucigându-se. A fost cea mai proastă şi destructivă soluţie. Ea ridică pentru lector o întrebare: a avut Hitler reale calităţi de conducător? Personal, cred că este normal ca cineva să se îndoiască de un om politic care nu ştie să piardă.

Un merit special al autorului constă în ştiinţa de a reda atmosfera în care s-au desfăşurat acţiunile de înaintare a Armatei Roşii către Berlin. Drumul ei a fost presărat cu jafuri, crime, violuri, acte inumane. Soldaţii sovietici au apărut într-o lumină neaşteptată în faţa poporului german. Erau murdari, neraşi, cu uniformele rupte şi peticite, dar cu privirile încărcate de ură, dornici să facă rău. A. Beevor a schiţat antitetic imaginea celor care atacau Berlinul dinspre vest: armatele anglo-americane şi aliaţii lor. Ca aspect, erau mult mai civilizaţi.

Este un mod de prezentare care poate fi reproşat autorului. Aici ar putea fi acuzat de oarecare lipsă de obiectivitate. Este ştiut, din documente, că nici trupele americano-engleze nu s-au purtat cu menajamente faţă de populaţia germană. Deci, din acest punct de vedere, al comportamentului, nu poate fi făcută o deosebire între ele şi armatele sovietice.

Opoziţia germanilor în faţa Armatei Roşii, când s-a putut, a fost exemplificată şi demonstrată prin cazuri concludente, reale, ca acela al junker-ului Jesco Freiherr von Puttkamer, tatăl unui marcant politician german de astăzi. Este o altă carenţă a cărţii, de a nu fi arătat că germanii nu au acceptat pasiv toate loviturile armatei invadatoare. Au reacţionat individual, eficace în numeroase ocazii.

Suferinţa provocată poporului german şi, oarecum, Europei de cea mai mare bătălie este arătată sugestiv de titlul penultimului capitol, „Vae Victis!". Cred că autorul nu putea găsi un final mai grăitor ca cel surprins în ultimul capitol, „Omul pe cal alb". În el se ilustrează în puţine cuvinte lipsa de recunoştinţă a oamenilor politici faţă de militarii care le-au adus victoria. Viaţa mareşalului Jukov, la care se referă Beevor, este un exemplu concludent.

Pentru orice om de cultură, cartea despre căderea Berlinului aduce informaţii scrise noi, sprijinite de 16 hărţi şi 49 de fotografii, deschide orizontul cunoaşterii şi îndeamnă la meditaţie.

Radu Ştefan Vergatti

FEINSTEIN H. CHARLES, THOMAS MARK, *Making History Count. A Primer in Quantitative Methods for Historians*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 548 p.

Lucrarea pe care o prezentăm în rândurile de faţă este scrisă de un reputat profesor de la Oxford, Charles Feinstein, şi de către un bine-cunoscut profesor de la Universitatea din Virginia, Thomas Mark. Textul este extrem de clar, cu definiţii precis formulate şi nu comportă demonstraţii matematice, ceea ce înlesneşte înţelegerea lui de către istorici. Bibliografia este bogată în lucrări

teoretice, a căror parcurgere poate fi utilă celor dornici să aprofundeze noţiunile prezentate, scopul principal al lucrării fiind acela al prezentării intuitive, fără a încărca textul cu demonstraţii şi ecuaţii care nu ar face nimic altceva decât să-l descurajeze pe istoric.

Cei doi autori pleacă de la ideea că istoricul prezentului dispune de un calculator şi de pachete specializate de analiză statistică, cum ar fi SPSS, STATA sau SAS, atrăgând, totuşi, din capul locului atenţia că cercetarea cantitativă nu trebuie să se sprijine exclusiv pe maşină, indicatorii statistici trebuind a fi susţinuţi de interpretări bazate pe informaţia extrasă din documentele edite şi de arhivă, trecute prin filtrul experienţei cercetătorului.

Alcătuită din patru părţi însumând circa 100 pagini fiecare, lucrarea mai are calitatea de a-l înzestra pe istoric exact cu ceea ce trebuie să ştie pentru o cercetare cantitativă riguroasă. În acest sens, deosebit de utilă este şi cea de-a cincea parte a cărţii, care prezintă patru studii de caz din istoriografia engleză şi americană, menite să ilustreze modul în care o metodă statistică sau alta se utilizează în funcţie de situaţia istorică de analizat.

Prima parte a lucrării este consacrată analizei statistice elementare, autorii pornind de la definirea termenilor de bază din statistică, cum ar fi cei de populaţie, eşantion, tip de variabilă, indice, trend, fluctuaţie etc. În continuare sunt explicate metodele statisticii descriptive, accentul punându-se pe reprezentările grafice uzuale, pe măsurile tendinţei centrale, ale dispersiei datelor, pe repartiţia datelor, insistându-se asupra curbei normale. Următorul capitol este axat pe analiza corelaţiilor, recomandându-se ca punct de plecare o reprezentare grafică a datelor tocmai pentru a se evita erorile ce pot să apară atunci când cercetătorul se bazează doar pe ceea ce rezultă din analiza automată a informaţiei. Succint şi clar este explicată interpretarea coeficienţilor de corelaţie, pentru ca apoi să se treacă la regresia liniară simplă, la calculul dreptei de regresie şi la măsura calităţii ajustării prin coeficientul de determinare. Este, de asemenea, examinată şi relaţia dintre coeficientul de corelaţie şi cel de regresie.

Partea a doua a lucrării abordează problematica eşantionării şi a inferenţei statistice, fără a se intra în fundamentele matematice. Cititorul va fi bine informat asupra distribuţiilor Z şi t, asupra intervalelor de încredere pentru media unui eşantion, a coeficienţilor de corelaţie sau de regresie. Următoarea etapă este testarea ipotezelor şi cei cinci paşi sunt clar precizaţi: în primul rând se specifică ipoteza în termeni adecvaţi testării; se alege apoi nivelul de probabilitate care va decide acceptarea sau respingerea ipotezei, apoi o statistică adecvată şi distribuţia sa. Rămâne ca această statistică să fie calculată şi apoi comparată cu valoarea teoretică pentru a se lua o decizie. În fine, se interpretează rezultatele. Autorii explică cele două tipuri de erori care pot să apară în acest proces şi anume eroarea de tipul I, care constă în respingerea unei ipoteze adevărate şi eroarea de tipul II, care constă în eşecul de a respinge o ipoteză falsă. O remarcă importantă este aceea că nu întotdeauna un rezultat semnificativ din punct de vedere statistic este semnificativ şi din punct de vedere istoric.

Testele neparametrice aplicate datelor calitative, cum ar fi categoriile socio-profesionale, diferă de cele care testează ipoteza şi autorii se referă la testele Wald–Wolfowitz, Mann–Whitney, Kolmogorov-Smirnov, exemplele având menirea de a sugera criteriile pe baza cărora se alege un test sau altul.

Partea a treia este consacrată regresiei liniare multiple, utilizată din ce în ce mai frecvent în istoria economică, în istoria politică, socială sau culturală. În locul unei singure variabile explicative sunt introduse două variabile, fie că ele sunt sau nu independente. Pentru măsurarea impactului relativ al fiecărei variabile este necesar să se calculeze coeficientul β standardizat.

Autorii subliniază că în modelarea statistică intuiţia cercetătorului contează mai mult decât metoda statistică în sine. De multe ori nu există un răspuns corect unic pentru problematica trecutului şi controversa dintre istorici vis-a-vis de un eveniment sau altul nu poate fi soluţionată de metodele statistice, oricât de sofisticate ar fi ele.

Partea a patra a lucrării aprofundează analiza regresiei prin studierea modelelor neliniare. Unele dintre aceste modele pot fi estimate prin metoda celor mai mici pătrate. Feinstein şi Thomas revin şi asupra ajustării seriilor temporale, subiect deja abordat într-unul din primele capitole.

Ca reală noutate într-un manual de statistică pentru istorici este explicarea modelelor de regresie *logit* şi *probit*, bazate pe o distribuţie logistică, respectiv normală.

Bine structurată, clară în expunere, acoperind toate metodele statistice cu adevărat necesare într-o cercetare statistică a evenimentelor istorice, accentuând şi explicând avantajul cercetării asistate de calculator, lucrarea pe care am prezentat-o în rândurile de mai sus este un instrument ce nu trebuie să lipsească din biblioteca celui ce vrea să dea o dimensiune ştiinţifică cercetării sale.

Irina Gavrilă

MAJA PHILIPPI, *Kronstadt*, Edit. Aldus, Braşov, 2006, 270 p.

Volumul care reuneşte studiile Majei Philippi este de fapt a doua ediţie a lucrării sale *Kronstadt. Historische Betrachtungen über eine Stadt in Siebenbürgen. Aufsätze und Vorträge* apărută în 1996. În condiţiile epuizării rapide a primei ediţii şi a interesului publicului pentru istoria Braşovului editura Aldus a decis reeditarea cărţii. Lucrarea este precedată de evocarea vieţii şi activităţii ştiinţifice a autoarei († 10 martie 1993). Evocarea este semnată de Gernot Nussbächer.

Cartea reuneşte nu mai puţin de 27 de articole ale Majei Philippi referitoare la istoria Braşovului şi a Transilvaniei, apărute de-a lungul timpului în diverse publicaţii.

Articolele abordează probleme variate din istoria oraşului de la poalele Tâmpei. Amintim aici câteva dintre ele. Un studiu este dedicat evoluţiei arhitectonice a oraşului, un altul îi prezintă pe pietrarii, pictorii şi sculptorii braşoveni dintre mijlocul secolului XV şi prima jumătate a secolului următor. Biserica Neagră, monument emblematic al oraşului, beneficiază de două articole: primul prezintă istoria de 600 de ani a edificiului, iar cel de-al doilea cronica murală din biserică.

Un articol creionează portrete reprezentative ale elitei braşovene: juzi, negustori, meşteşugari şi clerici (secolele XIV-XVI).

Două contribuţii ale autoarei prezintă suburbiile Braşovului medieval şi ţiganii din urbe în aceeaşi epocă. Prezenţa împăratului Sigismund în Braşov şi incursiunile otomane în Transilvania fac obiectul altor două contribuţii ale Majei Philippi.

O altă cercetare evidenţiază personalitatea lui Johannes Honterus în istoria Transilvaniei.

Câteva articole sunt dedicate secolului XVII. Sunt discutate aici impactul războaielor şi epidemiilor asupra saşilor ardeleni, aspecte din biografia judelui braşovean Michael Weiß, relaţiile saşilor cu principele Gabriel Bethlen şi urmările marelui incendiu din 1689.

Dintre articolele autoarei referitoare la secolele următoare sunt de amintit între altele cele privitoare la părerea despre saşi a lui George Barițiu şi Nicolae Iorga, impactul războiului vamal asupra meşteşugului săsesc şi poziţia saşilor faţă de Unirea Transilvaniei cu România.

Dată fiind valoarea deosebită a studiilor doamnei Maja Philippi pentru cunoaşterea istoriei Braşovului şi a Transilvaniei, iniţiativa reeditării acestui volum merită să fie pe deplin salutată.

Alexandru Ciocîltan

GERNOT NUSSBÄCHER, *Caietele Corona. Contribuţii la istoria Braşovului. Caietul 4,* Edit. Aldus, Braşov, 2005, 66 p.

Lucrarea reputatului arhivist Gernot Nussbächer reuneşte trei studii ale sale care se referă la istoria oraşului Braşov.

Un prim studiu înfăţişează în date istoricul Bisericii Negre între anii 1235–1944. Aflăm între altele şi informaţii despre cutremurele care au afectat monumentul şi oraşul.

Al doilea studiu este consacrat marelui incendiu al oraşului din 21 aprilie 1689. Autorul discută aici contextul în care s-a produs incendiul, atitudinea orăşenilor faţă de ocupaţia habsburgică, implicarea trupelor austriece în incendierea Bisericii Negre şi urmările catastrofale. Gernot Nussbächer consideră, pe drept cuvânt, că marele incendiu a fost „cea mai mare catastrofă urbanistică din istoria Braşovului".

Ultimul studiu are ca obiect orga în viaţa bisericească a oraşului de la poalele Tâmpei de-a lungul timpului.

Alexandru Ciocîltan

ERIKA DIANE RAPPAPORT, *Shopping for pleasure. Women in the Making of London's West End*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2000, 324 p.

A devenit aproape proverbială de-a lungul timpului plăcerea femeilor de a hoinări prin magazine şi de a cumpăra. Dincolo de ironiile pe care le stârneşte, o astfel de plăcere poate constitui subiectul unei solide analize istorice. Este ceea ce realizează Erika Diane Rappaport, profesoară la Florida International University, în lucrarea *Shopping for Pleasure*. *Women in the Making of London's West End.*

Londra sfârşitului de secol XIX, magazinele din cartierul West End, femei din clasa de mijloc reprezintă coordonatele centrale ale cărţii. Autoarea surprinde modul în care plăcerea de a cumpăra determină mutaţii semnificative atât în plan mental cât şi economic, constituind o posibilitate pentru femei de a pătrunde şi modifica sfera publică.

Menţionăm că o traducere a cuvântului *shopping* în sensul clasic de cumpărare de mărfuri ar limita perceperea subiectului, de aceea am optat pentru termenul în limba engleză. *Shopping* îmbracă, în acest sens, un înţeles mai larg decât simpla acţiune de a cumpăra un produs. E o activitate strict feminină, semnifică o zi în oraş, în afara căminului, plimbare prin magazine, alegerea mărfurilor, probatul articolelor, conversaţie cu diverse persoane, frecventarea restaurantelor. Termenul presupune mai ales o stare conferită de particularitatea locului, obiectul consumat dobândind o valoare secundară.

Dincolo de rolul clasic pe care-l îndeplinesc, magazinele din West End sunt responsabile de o serie de schimbări sociale. Locuri plăcute şi sigure, ele oferă femeilor acces la viaţa publică a oraşului, contribuind la socializarea şi emanciparea acestora, într-o perioadă în care respectabilitatea şi poziţia socială a unei familii cer ca soţiile şi fiicele să rămână departe de piaţă, de spaţiul public.

Structurată în şase capitole, cartea este concepută ca o expediţie a unor femei printre principalele atracţii ale West End-ului, soldată cu crearea unui nou ideal de feminitatea, dar şi a unei culturi urbane. Fiecare capitol investighează aspecte ale acestei expediţii, factorii care au încurajat sau descurajat implicarea femeilor în sfera publică fiind supuşi unei analize minuţioase.

Lucrarea debutează cu descrierea primului *department store* – Whitely's, deschis în 1863, ce se va bucura rapid de succes imens în rândul femeilor, devenind simbol al Londrei moderne. Dar negustorii de modă veche, dorind să controleze piaţa, cer o limitare a numărului de magazine, acuzând Whitely's că încurajează comportamentul imoral al femeilor. Acuzele sunt susţinute de politicieni, magistraţi, jurnalişti, vânzători ce etichetează magazinul general drept „locuri ale tentaţiei", un loc ameninţător ce seduce femeile. Violenţa reacţiei se explică prin pătrunderea femeilor în sfera publică, într-o perioadă când singurele acţiuni publice erau limitate la acte de caritate şi petreceri.

Noua îndeletnicire a femeilor adânceşte tensiunile între creditori şi clienţi, dar şi între soţi şi soţii. Datoriile contractate de soţii în magazine sunt plătite de soţi, dar dincolo de acest aspect ele nasc conflicte în sânul familiei, ducând chiar la ruina soţilor. Cu această ocazie este dezbătut şi pus sub semnul întrebării înţelesul termenilor de familie, proprietate şi consum. Posibilitatea femeii de a cumpăra este condiţionată de constrângeri legale derivate din averea pe care aceasta o primeşte la căsătorie, din suma primită de la soţ şi din dreptul de datorie. Pentru că femeile nu deţin drepturi juridice şi nu sunt privite ca persoane juridice, orice datorie contractată de soţie este plătită de soţ. Desigur nu lipsesc cazuri în care soţii refuză să plătească datoriile soţiilor, utilizând aceeaşi tactică. Autonomia economică a soţiilor nu există, iar prevederile legislative sunt vagi în această privinţă. Însă numărul tot mai crescut de magazine creează oportunitatea pentru multe soţii de a cere drept asupra banilor soţului, asupra proprietăţii, chiar şi când această prevedere nu era consfinţită legal. Comercianţii ce utilizează sistemul creditelor reacţionează la rândul lor. Îngrijoraţi de atitudinea soţilor, aceştia îşi restrâng numărul clientelor numai la persoane demne de încredere, spre deosebire de colegii lor ce utilizează plata în numerar şi care încearcă să-şi extindă clientela.

Cluburile sunt simboluri ale independenţei şi emancipării femeilor. Zeci de mii se înscriu în aceste cluburi, majoritatea amplasate în cartierele cu magazine din West End. Cluburile, instituţii private ce îndeplineau diverse funcţii, sunt mai întâi de toate locuri confortabile, relaxante şi sigure unde se putea citi ziarul, scrie scrisori, juca bridge, lua prânzul. Loc de socializare, cluburile pot găzdui femeile şi peste noapte. Un loc special pentru ca femeile să-şi satisfacă „dorinţele fizice, economice, sociale şi politice", dar mai ales un punct de acces în sfera publică. Născute din eforturile feministelor de a oferi instituţii potrivite pentru femeile din clasa de mijloc ce călătoresc prin oraş, aceste cluburi şi magazine vor crea o cultură urbană şi un nou ideal de feminitate. Atrag oprobriul public al bărbaţilor, temători că asemenea activităţi din partea femeilor ar fi însemnat neglijarea căminului.

Timpul tot mai mare petrecut în oraş, în afara căminului a afectat obiceiurile zilnice, a schimbat ora meselor, dar foamea şi necesităţile devin probleme publice cărora trebuie să li se aloce spaţii corespunzătoare în sfera publică. Necesitatea toaletelor publice pentru femei a stârnit adevărate dispute în rândul feministelor, politicienilor, igieniştilor. Conştientizarea progresului rapid (tehnologic şi mental) pe care-l traversa societatea engleză, urbanizarea accelerată, precum şi timpul tot mai îndelungat petrecut în oraş de femei impuneau transformări în natura oraşului. În cele din urmă, rapoartele medicale certificând că bărbaţii şi femeile au aceleaşi necesităţi, toaletele pentru femei sunt acceptate în metropolă. Designul şi arhitectura acestora consfinţea diferenţele sociale ale femeilor: cele bogate beneficiau în schimbul unei taxe de încăperi individuale, din ceramică albă, în timp ce femeile sărace, scutite de taxe, utilizau toaletele comune, decorate cu cărămidă smălţuită de culoare închisă.

O bogată ofertă de ziare, reviste, ghiduri destinată noilor consumatoare vehiculează noul ideal de feminitate, încurajând consumerismul. Presa este dublată de o literatură urbană produsă de femeile din clasa de mijloc, literatură ce îmbracă forme diverse: romane, articole de ziar, anchete sociale, jurnale. Subiectele literaturii urbane acoperă domenii dintre cele mai variate şi mai neaşteptate - de la cumpărături, până la educaţie, politică, identitate.

Reclamele stimulează consumerismul, anunţă promoţii, răspândesc imagini exprimând plăcerea de a cumpăra.

Teatrul, spectacolele, muzicalurile, dincolo de latura culturală, devin locuri unde pot fi urmărite ultimele noutăţi în materie de modă, dar nu lipseşte nici reversul medaliei: consumerismul constituie deseori subiectul satirelor.

Ca şi Times Square, West End poate fi descris ca o atracţie, o zonă a plăcerilor, dar şi un calificativ, presupune un anumit comportament urban, „un ecstasy of freedom", ceea ce face ca în epocă „fiecare femeie respectată şi la modă trebuia să se bucure de plăcerile din West End". Altfel spus, consumerismul nu se limitează doar la mărfuri, ci este anticipat de consumul de plăceri urbane: privelişti, sunete, bunuri.

Cercetarea, de fapt teza de doctorat a autoarei, are la bază un bogat şi savuros material documentar: arhive, jurnale, periodice, fiind completată cu o remarcabilă bibliografie. Bine structurată şi atent construită, cartea se adresează deopotrivă specialiştilor şi publicului doritor de a cunoaşte istoria consumerismului, precum şi dezvoltarea urbană şi culturală a Londrei. Erika Diane Rappaport nu se limitează doar la o istorie socială şi culturală a cartierului West End, ci realizează o fină şi profundă analiză a proceselor socio-economice, a transformărilor urbane şi de mentalitate, precum şi a relațiilor de gen din a doua jumătate a secolului al 19-lea.

Ramona Caramelea

IN MEMORIAM

† TERESA FERRO

(1956–2007)

S-a stins departe, la Catania, într-o margine a latinității, Teresa Ferro, *una professoressa speciale*, cum îi spuneau cu afecțiune studenții săi şi, odată cu ea, s-a închis în mare parte un univers de erudiție, cunoaştere, cultură şi căldură umană deosebită.

Teresa Ferro era de circa 13 ani profesoară de limba şi literatura română la Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine a Universității din Udine, după o scurtă carieră didactică şi de cercetare petrecută la Universitatea din Catania.

De altminteri, în Sicilia natală şi-a făcut şi studiile universitare, tot la Catania, unde şi-a luat licența filologică şi lingvistică în „litere clasice" (1980) şi apoi doctoratul (1990). A urmat o specializare în filologie modernă la Universitatea din Bologna, apoi un stagiu de perfecționare la Centrul de Lingvistică Romanică din Strasbourg şi apoi alte numeroase perioade de documentare, mai ales în România. Teresa Ferro făcea parte din numeroase societăți academice de specialitate, era membru de onoare al Institutului de Lingvistică din Bucureşti şi membru fondator al Asociației Italiene a Românişti1or (AIR). Îl pomenea adesea cu respect şi recunoştință pe maestrul ei întru studii româneşti, profesorul Giuseppe Piccillo.

S-a ocupat cu pasiune şi competență de istoria limbii române, în dubla relație a acesteia: cu lumea romanică (neolatină) şi cu lumea sud-dunăreană (balcanică). S-a interesat de vechile izvoare româneşti, de textele timpurii în limba română, aşa cum erau ele ilustrate în ambianța misionarilor catolici, veniți mai ales în Moldova. A publicat zeci de cărți, studii şi articole, cu precădere în limbile italiană şi română, la edituri de prestigiu. Între cărțile sale mai recente, menționăm aici *Romania e Romània. Lingua e cultura romena di fronte all'Occidente* (a cura di Teresa Ferro, Forum, Udine, 2003, 321 pagini), dedicată memoriei lui Eugen Coşeriu, apoi *Latino, romeno e romanzo. Studi lingvistici* (Dacia, Cluj, 2003, 355 pagini) şi *I missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e lingvistici* (Clusium, Cluj, 2005, 192 pagini).

Cunoscătorii au remarcat de fiecare dată profunzimea abordării, priceperea filologică şi competența istorică, dobândite pe parcursul multor ani de cercetări, după serioase şi îndelungi lecturi, înlesnite de cunoaşterea directă a „literelor" clasice şi moderne. A scris, de exemplu, despre societatea românească din Moldova secolului al XVII-lea, prin prisma textelor misionarilor catolici, în marea lor parte italieni, cu o rară obiectivitate, spulberând mituri despre o pretinsă intoleranță, care a putut fi invocată doar prin distorsionarea realității în acord cu grila secolelor mai recente. Nu i se poate cere lumii moldoveneşti de la 1600 – spunea înțelept şi indirect cercetătoarea – să aplice principii ale democrației actuale, când nicio țară de-atunci nu le aplica! A mai demonstrat, mergând pe urmele lui Nicolae Iorga, Carlo Tagliavini, George Călinescu, Giuseppe Piccillo şi Francisc Pall, că limba principală de comunicare şi de înțelegere între catolicii din Moldova era româna.

A reconstituit o lume şi avea planuri de noi restituiri, demonstrând deopotrivă ştiință şi conştiință, rațiune şi sentiment, migală şi căldură, în prezentarea acestei lumi româneşti.

Teresa Ferro trăia pentru şi prin cultura şi limba românească. Fără vreo legătură de rudenie cu românii, profesoara catanieză avea o afinitate specială de tip spiritual cu realitățile noastre. Era legată de români şi de

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 427–428

România prin nenumărate şi nevăzute fire, venite de departe, din latinitatea comună, din atracţia extremelor, a regiunilor de margine, din tinereţea petrecută în parte alături de români, din înţelegerea profundă a problemelor lor.

A participat la zeci de colocvii, conferinţe, mese rotunde în România, după căderea comunismului; a animat cu prezenţa ei optimistă şi robustă programele de schimburi *Tempus* şi *Socrates*, cu universităţile din Bucureşti, Cluj, Oradea, Timişoara, Iaşi etc. Pentru românii din Udine şi din Catania avea mereu uşile şi inima deschise. Fusese aleasă drept preşedintă a Asociaţiei Culturale Italo-Române *Alba-Iulia Nord Est*, pentru înfiinţarea căreia depusese atâta pasiune. În cadrul acestei asociaţii, în colaborare cu Universitatea din Udine, cu parohiile româneşti şi cu Institutul Român de Cultură şi Cercetare Umanistică din Veneţia, organiza an de an „Întâlnirile de primăvară şi de toamnă" ale culturii româneşti la Udine. În cadrul acestora, se derulau conferinţe, mese rotunde, prezentări de cărţi, recitaluri muzicale, expoziţii, cu personalităţi din România şi din Italia, dar şi cu tineri pe cale de afirmare.

Pentru toate acestea, dar mai ales pentru specialitatea ei desăvârşită în studii româneşti, Universitatea din Timişoara i-a conferit prestigiosul titlul de *doctor honoris causa*.

Au preţuit-o peste măsură studenţii ei udinezi, care veneau s-o asculte în număr mare. Prin Teresa Ferro, româna ajunsese la Universitatea din Udine între „marile limbi", cu locul ei firesc între limbile romanice, cu sunetul ei specific şi cald. Munca sa stăruitoare şi pasionată cu tinerii dădea de mult timp rezultate remarcabile: studenţii Teresei Ferro vorbeau româneşte, scriau în limba lui Eminescu, făceau lucrări de licenţă, de masterat şi de doctorat legate de România.

Vocea ei a răsunat mereu, cald şi calm, din Aula Magna a Universităţii din Cluj până în sălile de conferinţe ale Academiei Române, de la Oradea la Iaşi şi de la Timişoara la Alba-Iulia; au preţuit-o şi respectat-o importante personalităţi ale culturii noastre contemporane, au stimat-o studenţii ei italieni şi români şi, cu toate acestea, s-a dus discret *să se odihnească puţin...*

Să-i fie ţărâna uşoară şi amintirea neştearsă!

Ioan-Aurel Pop

„REVISTA ISTORICĂ" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sunt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoţit de discheta aferentă. Ilustraţiile vor fi plasate la sfârşitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulaţie internaţională. Responsabilitatea pentru conţinutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondenţa privind manuscrisele şi schimbul de publicaţii se va trimite pe adresa redacţiei, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 – Bucureşti, Tel. 212.88.90, e-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE. NOUVELLE SÉRIE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „G. BARIŢ", DIN CLUJ-NAPOCA
- SERIES HISTORICA
- SERIES HUMANISTICA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL", IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XVIII, Nos. 3–4

May–August 2007

CONTENTS

THE COMMUNIST SYSTEM – GERMINATION AND EXTINCTION

† EUGEN DENIZE, The American Intelligence Services on Developments in the Soviet Union in the Eighties and Nineties of the Twentieth Century 211
MIOARA ANTON, The Stakes of Dissidence. Romanian-Soviet Relations and the Middle East Crisis. June 1967..... 229
CEZAR MÂȚĂ, Communists under Surveillance by the Power Institutions: The Year 1941 ... 237

THE GAME OF POWER – DIRECTION AND BACKSTAGE

ADRIAN–SILVAN IONESCU, The 1881 Coronation Ceremonies and the Revival of Historical Themes in National Plastic Arts 259
MARIAN STROIA, 11 February and 10 May 1866: A Historical Parallel 269
OVIDIU CRISTEA, "With Such Pump They Were Escorted": A "Mock Triumph" in a Case of Felony in the 17th Century..... 279
OANA RIZESCU, Princely Authority over the Administrative Personnel: Between Determination and Favors – "Voie Vegheată". A Study in Historical Vocabulary 299

THE GAME OF ALLIANCES – TEXT AND CONTEXT

ILEANA CĂZAN, The Anti-Ottoman Front and the New Balance of Power in the Balkans and on the Danube Line (1683–1718) in Old Romanian Historiography 307
VIRGIL CIOCÎLTAN, Premises of the Ottoman-Genoese Treaty of 1387..... 327

MENTORS, PROFESSORS AND STUDENTS

BOGDAN POPA, Coaches and Sports Teachers in Interwar Romania..... 341
DANIEL CITIRIGĂ, The Students' Congress of Târgu-Mureş (3–5 April 1936). Ideology, Propaganda and Anti-Semitism..... 353

„Revista istorică", tom XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 207–428

SOURCES AND INTERPRETATION

TÜDŐS S. KINGA, Conscription Ledgers and *Urbaria* from the Time of the Transylvanian Principality. The Szekler County 367
ŞERBAN MARIN, A Doge's Son at the Court of Tsar Symeon of Bulgaria. The Case of Pietro Badoaro 375
RADU ŞTEFAN VERGATTI, Vlad the Impaler and the Town of Câmpulung Muscel 393

SCIENTIFIC LIFE

Symposium: "Third International Congress on Islamic Civilisation in the Balkans", Bucharest, 1–5 November 2006 (*Nagy Pienaru*); Conference: "Revisiting South Eastern Europe: Comparative Social History of the 19th and 20th Centuries", Bochum, University of Ruhr, Institut für soziale Bewegungen, 25–28 January 2007 (*Anca Şincan*); Colloquy: "Steven the Great. Sources and Interpretations", Iaşi, 15 March 2007 (*Ovidiu Cristea*); Round Table: "New Developments in Italian and Romanian Historiography", Bucharest, 22 March 2007 (*Raluca Tomi*); Conference: „The Modernization of Romania in the 19th and 20th Centuries", Cluj, 21–24 May 2007 (*Raluca Tomi*); Annual Session of Scientific Communications at the "Nicolae Iorga" History Institute, 5–6 June 2007 (*Nagy Pienaru*); "Central Europe, the Romanian Principalities and the Pontic Space" Program. List of Papers, October 2006–June 2007 401

NOTES AND REVIEWS

*** *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok*, coord. by EGRY GÁBOR, FEITL ISTVÁN, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 496 pp. (*Viorel Achim*); *** *Războiul Crimeii. 150 de ani de la încheiere* (150 Years Since the End of the Crimean War), coord. by ADRIAN-SILVAN IONESCU, Edit. Istros, Brăila, 2006, 322 pp. (*Bogdan Popa*); REYNALD ABAD, *Le grand marché. L'approvisionnement alimentaire de Paris sous l'Ancien Régime*, Fayard, Paris, 2002, 1030 pp. (*Simion Câlţia*); SUSANA ANDEA, *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati şi epoca sa. Documente* (The Princely Court Physician Bartolomeo Ferrati and His Epoch. Documents), Edit. Supergraf, Cluj-Napoca, 2005, 252 pp. (*Andrei Pippidi*); ANTONY BEEVOR, *Berlin. Căderea – 1945* (Berlin. The Fall – 1945), Edit. RAO, Bucureşti, 2005, 604 pp. (*Radu Ştefan Vergatti*); FEINSTEIN H. CHARLES, THOMAS MARK, *Making History Count. A Primer in Quantitative Methods for Historians*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 548 pp. (*Irina Gavrilă*); MAJA PHILIPPI, *Kronstadt*, Edit. Aldus, Braşov, 2006, 270 pp. (*Alexandru Ciocîltan*); GERNOT NUSSBÄCHER, *Caietele Corona. Contribuţii la istoria Braşovului. Caietul 4* (The Corona Ledgers. Contributions to the History of Braşov. Ledger 4), Edit. Aldus, Braşov, 2005, 66 pp. (*Alexandru Ciocîltan*); ERIKA DIANE RAPPAPORT, *Shopping for pleasure. Women in the Making of London's West End*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2000, 324 pp. (*Ramona Caramelea*) 413

IN MEMORIAM

† Teresa Ferro (*Ioan-Aurel Pop*) 427